

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

СТУПАК ОКСАНА ЮРІВНА

УДК 316.621-053.6:061

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ
МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

13.00.05 – соціальна педагогіка

23 – соціальна робота

Подається на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

_____ О. Ю. Ступак

Науковий консультант – **Омельченко Світлана Олександрівна**, доктор педагогічних наук, професор, ректор ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”

Слов’янськ – 2021

АНОТАЦІЯ

Ступак О. Ю. Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, Слов’янськ, 2021.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та наукове розв’язання проблеми формування соціальної активності молоді, що полягає в обґрунтуванні, моделюванні та експериментальній перевірці системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Актуальність теми дослідження зумовлена депопуляцією українського населення, що відбувається за рахунок практично всіх вікових категорій, проте темпи зниження чисельності молоді випереджають темпи втрат серед інших вікових категорій. Активізація молоді для вирішення питань модернізації суспільства в Україні є одним з перспективних векторів державної молодіжної політики, оскільки молодь становить чверть населення країни, від якої багато в чому залежить збалансованість між збереженням стабільності й одночасно постійним оновленням суспільства. Відтак, покращення становища молоді, створення умов для повноцінного розвитку, захист прав та інтересів, включення молоді до процесів прийняття рішень сприяє зміцненню демократичних засад суспільства.

Актуальність і значущість проблеми формування соціальної активності молоді посилено у зв’язку з активізацією інститутів громадянського суспільства як ефективних платформ, що акумулюють механізми формування свідомої, відповідальної, самостійної спільноти. Серед численної низки таких інститутів на найбільшу увагу заслуговують ті, що безпосередньо здійснюють вплив на молодь, мають потенціал активного залучення її до своєї діяльності,

а також впливу на становлення та розвиток соціальної активності. Саме такими можна вважати: громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди.

За результатами дослідження стану наукової розробленості проблеми формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства встановлено її актуальність, багатовекторність сучасного наукового дослідження, вагомий вплив на розвиток теорії та практики соціальної роботи. У дисертації представлено теоретичні засади вивчення соціальної активності молоді; розглянуто методологічні підходи до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства; репрезентовано результати експериментального дослідження впровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Установлено, що сучасні наукові підходи до визначення соціальної активності ґрунтуються на позиції особистісної змістовності, способу діяльності та орієнтації на середовище. У руслі дослідження проблеми формування соціальної активності молоді визначено *соціальну активність* як інтегровану особистісну діяльність людини щодо ініціювання та реалізації суспільно спрямованих дій у соціальному середовищі в межах власної громадсько-політичної обізнаності з урахуванням особистісної соціальної компетентності, самооцінки та сучасних вимог суспільства.

Структуру соціальної активності молоді визначено як єдність мотиваційно-ціннісного, змістовно-когнітивного, соціально-діяльнісного, рефлексивно-оцінного компонентів.

Спираючись на провідні науково-концептуальні та методологічні підходи в педагогічній, філософській, політичній думці, виокремлено *негативні чинники*, що впливають на процес формування соціальної активності молоді, зокрема: залучення молоді до громадської діяльності виключно як глядачів, маніпулювання молоддю; авторитарне керівництво молодіжною роботою з боку молодіжних об'єднань, соціальних працівників, закладів

освіти тощо; формальне залучення молоді до процесів прийняття рішень. До *позитивних чинників*, що впливають на процес формування соціальної активності молоді, віднесено: упровадження новітніх методів, технологій, інструментів роботи з молоддю, диференційний та індивідуальний підходи до їхнього використання; систематичне інформування молоді щодо волонтерської, громадської діяльності; популяризація молодіжної роботи в різних інститутах громадянського суспільства, закладах освіти; поетапне та цілеспрямоване залучення молоді до відвідування заходів.

За допомогою методологічних підходів до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства визначено, що процес формування соціальної активності молоді передбачає застосування низки методів відповідно до напрямів діяльності певних інститутів громадянського суспільства: проектна діяльність у громадських організаціях, молодіжних центрах і благодійних фондах передбачає участь у молодіжних проектах, грантових програмах, самостійну реалізацію соціально значущих проектів, фандрайзингову діяльність; громадсько-політична діяльність громадських організацій, молодіжних рад виявляється в участі молоді у виборах місцевого та державного рівнів, організації адвокаційних кампаній, поданні та підписанні електронних петицій, зустрічах з політичними діячами, депутатами, чиновниками; волонтерсько-благодійна діяльність громадських організацій, молодіжних центрів, благодійних фондів передбачає залучення молоді до проведення та організації соціальних акцій, благодійних кампаній, допомоги соціально не захищеним верствам населення, волонтерської практики; освітньо-наукова діяльність громадських організацій, молодіжних центрів, благодійних фондів включає участь у тренінгах, семінарах, форумах, освітніх кампаніях; дозвіллева діяльність як напрям діяльності громадських організацій, молодіжних центрів і рад, благодійних фондів передбачає участь молоді у воркшопах, розважальних програмах і вечорах, розмовних клубах для практики іноземної мови, спортивних конкурсах; молодіжна політика громадських організацій,

молодіжних центрів і ради зосереджує увагу на участі молоді в процесі прийняття рішень на локальному рівні, консультаціях із державними органами влади, співпраці з владою у вирішенні соціально важливих проблем молоді.

Виокремлено концептуальні положення щодо формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства; розглянуто системний підхід як теоретичну основу дослідження формування соціальної активності; визначено, що процес формування та розвитку соціальної активності молоді залежить від рівня участі молоді в діяльності громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних рад і молодіжних центрів; подано технологію формування соціальної активності молоді з використанням різноманітних форм і методів роботи з молоддю в інститутах громадянського суспільства.

Змодельовано систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства як цілісний процес, що включає сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених компонентів, зокрема мету, об'єкт та суб'єкт, зміст, напрями, форми і методи роботи з молоддю в інститутах громадянського суспільства. Досліджувану систему представлено чотирма компонентами: цільовим, суб'єктно-об'єктним, змістовно-процесуальним, середовищним.

Представлено експериментальне дослідження з упровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства та проаналізовано її ефективність. Упровадження системи реалізовано за певними логічно зумовленими етапами: *інформаційним* (інформування молоді про діяльність ІГС; набуття молоддю теоретичних засад функціонування моделей громадського та політичного устрою; стимулювання інтересу до участі в заходах та проєктах ІГС); *просвітницьким* (формування основних уявлень молоді про структуру, змістовність, напрями, проєкти ІГС; засвоєння знань та набуття вмінь і навичок планування, організації діяльності ІГС; систематизування знань про роль молоді в розбудові громадянського суспільства, моделі участі молоді в суспільному житті); *діяльнісним*

(виокремлення, організація та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; набуття досвіду громадської, проєктної, політичної, волонтерської діяльності в роботі ІГС; самостійна реалізація проєктів, що вирішують локальні проблеми громади).

Кількісним та якісним аналізом результатів діагностики експериментальної та контрольної групи до й після проведення формувального експерименту продемонстровано стійке зростання рівня сформованості соціальної активності молоді в експериментальній групі, що підтверджує ефективність запропонованої системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Репрезентативність експериментальної роботи підтверджено комплексністю запропонованої системи формування соціальної активності молоді в ІГС (етапністю її реалізації, відповідністю технології, досягнення поставлених результатів), раціональністю вибірки респондентів, що представляли основні характеристики молодих осіб, адаптованістю діагностичного інструментарію, що сприяло вимірюваності та стійкості результатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* теоретично обґрунтовано та розроблено систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що містить цільовий, суб'єкт-об'єктний, змістовно-процесуальний, середовищний компоненти та передбачає поетапне впровадження на інформаційному, просвітницькому, діяльнісному етапах розроблених проєктів у практику інститутів громадянського суспільства на регіональному та локальному рівнях; розроблено концепцію дослідження теоретичних і методичних засад формування соціальної активності молоді як систему з використанням системного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного, контекстного, синергетичного методологічних підходів з урахуванням потенціалу інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів); представлено технологію формування соціальної активності молоді з

упровадження форм і методів роботи з молоддю відповідно до напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства;

– *уточнено* сутність поняття „соціальна активність молоді”, визначено її структуру з урахуванням взаємозв’язку мотиваційно-ціннісного, змістовно-когнітивного, соціально-діяльнісного та рефлексивно-оцінного компонентів; напрями діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів, що сприяють формуванню соціальної активності молоді (проектна, освітньо-наукова, громадсько-політична, волонтерсько-благодійна, дозвіллева діяльності, молодіжна політика);

– *набули подальшого розвитку* теоретико-методологічні чинники формування соціальної активності молоді; зміст, методи й форми соціально-педагогічної роботи з молоддю в інститутах громадянського суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні та впровадженні в діяльність інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів): системи формування соціальної активності молоді; проектів „Студентська республіка на Донеччині”, „Громадянська просвіта молоді на сході України”, „Посилення ролі молоді в управлінських процесах Донецького регіону” в роботу з молоддю; пропозицій щодо спільної діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів щодо аналізу результатів роботи органів місцевої, регіональної, державної влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів; пропозицій стосовно Стратегії молодіжної політики Донецької області.

Теоретичні і практичні результати дослідження придатні для використання в процесі розробки й реалізації молодіжної політики на регіональному рівні для підвищення ефективності роботи департаментів та управлінь, що працюють із молоддю. Положення й висновки дослідження можуть використовувати: працівники закладів вищої освіти в процесі підготовки майбутніх фахівців, соціальні педагоги, соціальні працівники,

практичні психологи, молодіжні працівники, лідери громадських, політичних організацій, керівники молодіжних центрів і платформ, молодіжних рад на міському та регіональному рівнях.

Ключові слова: соціальна активність, молодь, соціально-педагогічна робота з молоддю, процес формування соціальної активності молоді, інститути громадянського суспільства, громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди, системний підхід.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Ступак О. Ю. Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства: монографія. Слов'янськ: Видавництво Б. І. Моторіна, 2020. 311 с.

Колективні монографії:

2. Stupak O. Social organizations in the system of management of higher educational establishments. *Social and economic change of contemporary society*. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2017. P. 229-234.

3. Stupak O. The influence of social institutes on the formation of the active civil position. *Youth involvement in civil society development: current state and prospective trends*: Monograph 31. Ed. M. Wierzbik-Strońska. Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. P. 195-201.

Статті в наукових фахових виданнях України:

4. Ступак О., Бондаренко А. Роль студентських організацій у становленні громадянської свідомості молоді. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Слов'янськ. 2016. Випуск LXXV. С. 83-90.

5. Ступак О. Ю. Роль громадських організацій у процесі формування соціальної активності молоді. *Професіоналізм педагога: теоретичні й*

методичні аспекти : збірник наукових праць. 2016. Випуск 4. С. 78-84.

6. Ступак О. Ю. Сутність поняття „соціальна активність молоді”. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика: науково-методичний журнал. Серія: Педагогічні науки.* 2018. Випуск 1-2 (54-55). С. 164-171. (*Index Copernicus*)

7. Ступак О. Ю. Методологічні підходи до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету / за ред. О. І. Безлюдний].* 2019. Випуск 2. С. 127-138. (*Index Copernicus*)

8. Ступак О. Ю. Особливості соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти* : збірник наукових праць / гол. ред. проф. Л. Г. Гаврілова. Слов'янськ : ДДПУ, 2019. Випуск 10. С. 223-234.

9. Ступак О. Ю. Концептуальні основи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / заг. ред. С. А. Саяпіної.* Слов'янськ: ДДПУ, 2019. Випуск № 5 (97). С. 56-68.

10. Ступак О. Ю. Теоретичні засади використання системного підходу до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.* Одеса. 2019. № 4 (129). С. 33-41. (*Index Copernicus*)

11. Ступак О. Ю. Характеристика компонентів системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.* Одеса. 2019. № 4, 2019/CLXXXI. С. 23-30. (*Index Copernicus*)

12. Ступак О. Ю. Історико-педагогічні засади формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.* 2019. № 6 (329), Ч. II. С. 171-192.

13. Ступак О. Ю. Система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства: інформаційний етап. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія Педагогіка та психологія: зб. наук. праць / гол. ред. Бігич О. Б. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2019. Випуск 31. С. 148-154. (*Index Copernicus*)

14. Ступак О. Ю. Просвітницький етап системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Scientific Journal «ScienceRise: Pedagogical Education»*. 2020. № 1(34). С. 41-47.

15. Ступак О. Ю. Характеристика критеріїв та рівнів соціальної активності молоді. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти* : збірник наукових праць / ДВНЗ «ДДПУ»; гол. ред. проф. Л.Г. Гаврілова. Слов'янськ : ДДПУ. 2019. Випуск 11. С. 168-177.

16. Ступак О. Ю. Технології формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Витоки педагогічної майстерності*: журнал / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава. 2019. Випуск 24. С. 185-190. (*Index Copernicus*)

17. Ступак О. Ю. Діагностичний інструментарій дослідження рівня соціальної активності молоді. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: збірник наукових праць / заг. ред. С.А. Саяпіної. Слов'янськ: ДДПУ. 2019. Випуск № 6 (98). С. 213-227.

18. Ступак О. Ю. Діагностування рівня сформованості соціальної активності молоді. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: педагогіка. 2019. Випуск 2. С. 68-78. (*Index Copernicus*).

19. Ступак О. Ю. Формування соціальної активності молоді як психолого-педагогічна проблема. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. 2020. Випуск. 188. С. 144-148. (*Index Copernicus*)

20. Ступак О. Ю. Характеристика соціального становища молоді в Україні. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : збірник

наукових праць / гол. редактор Г. П. Шевченко. Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2020. Випуск 1 (94). С. 223-231. (*Index Copernicus*)

21. Ступак О. Ю. Діяльнісний етап реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Нова педагогічна думка: науково-методичний журнал.* – Рівне: РОППО, 2020. №2 (102). С. 83-87.

Статті в періодичних виданнях зарубіжних країн та виданнях, включених до міжнародних баз даних:

22. Stupak O. Monitoring social activity of youth in eastern Ukraine. *Journal of Human Behavior in the Social Environment.* 2020. DOI: 10.1080/10911359.2020.1732255. (Scopus, Web of Science)

23. Stupak O. Educational technologies in training future managers. *Advanced Education.* 15, 2020. 97-104. DOI: 10.20535/2410-8286.200229. (Web of Science)

24. Stupak O. European experience of youth work. *East European scientist journal.* 2020 № 1 (52), part 8. P. 14-21.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

25. Ступак О. Ю., Березка С. В., Шульга Т. В. Молодіжна громада: стан та перспективи. Слов'янськ, 2019. 100 с.

26. Ступак О. Ю. Перспективи соціально-педагогічної роботи з молоддю в громадах. *Інновації в підготовці та професійній діяльності фахівців соціальної галузі: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції (24 листопада 2017 р., м. Харків) / за ред. М. П. Васильєвої.* Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2017. С. 51-53.

27. Ступак О. Ю. Соціальне середовище формування соціальної активності молоді. *Проблеми саморозвитку особистості в сучасному українському соціумі: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (21 березня 2019 р., м. Харків) / Харків: Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 2019. С. 21-24.*

28. Ступак О. Ю. Міжнародні організації в системі вищої освіти. *Молодіжна наука в Україні: виклики та перспективи*: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції (17 лютого 2017 р., м. Київ) / за заг. ред. Огнев'юка В.О. Київ: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2017. С. 56-65.

29. Ступак О. Ю. Інститути громадянського суспільства на шляху формування соціальної активності молоді. *Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних та соціально-політичних контекстах*. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (11 жовтня 2019 р., Харків). Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2019. С. 99-102.

30. Ступак О. Ю., Чайченко С. О. Основні напрями міжнародного наукового співробітництва Донбаського державного педагогічного університету. *Польсько-українське співробітництво в розв'язанні сучасних соціально-економічних проблем: наука, освіта, досвід* : збірник тез доповідей на міжнародній науково-практичній конференції (16-18 лютого 2017 р., м. Слов'янськ). Слов'янськ : ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, 2017. С. 151-153.

31. Ступак О. Ю. Категоріальні засади соціально-педагогічної роботи з молоддю. *Conference Proceedings of the 6th International Scientific Conference Problems and Prospects of Territories Socio-Economic Development and Administration*. Opole, 2017. P. 156-157.

32. Ступак О. Ю. Інституалізація громадянського суспільства на шляху до співпраці влади та громади. *Синергетична співпраця в розв'язанні сучасних соціально-економічних проблем: наука, освіта, практика*: збірник тез доповідей на міжнародній науково-практичній конференції VI Symposium naukowemu “Ukraina-Polska – Wspolpraca syneretyczna” (12-13 червня 2018 року, м. Святогірськ). Слов'янськ : ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, 2018. С. 162-164.

33. Ступак О. Ю. Методологічні підходи до процесу формування

соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Соціальна робота: минуле, реалії та перспективи*: матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю „Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти” (21-22 травня 2019 р. м. Умань) та науково-методичного семінару „Права дітей: від витоків до сьогодні” (29 травня 2019 р., м. Умань) / ред. кол.: Коляда Н. М. та ін. Умань: ВПЦ „Візаві”, 2019. С. 108-111.

34. Ступак О. Ю. Молодіжні ради як механізм формування соціальної активності молоді. *Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (11 жовтня 2019 р., м. Умань) / ред. кол. : Безлюдний О.І. Умань: ВІЗАВІ, 2019. С. 140-144.

35. Ступак О. Ю. Молодь як соціально-демографічна група в контексті соціальної роботи. *Ольвійський форум – 2020: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (4 червня 2020 р., м. Миколаїв). Миколаїв: Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили, 2020. С. 107-110.

ABSTRACT

Stupak O. Yu. Theory and Practice of Developing Youth Social Activity at Civil Society Institutions. – Qualification scientific work published in manuscript form.

Thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences in speciality 13.00.05 – Social Pedagogy. – State Higher Educational Institution „Donbas State Pedagogical University”, Sloviansk, 2021.

The thesis presents the theoretical generalization and scientific explanation of the issue of developing youth social activity that includes justification, modeling, and experimental verification of the system of developing youth social activity at civil society institutions.

The relevance of the research theme is substantiated by Ukraine's depopulation that takes place in approximately all the age groups. However, the rates of reducing the youth number prevail over the rates of losses in other age groups. The activation of youth for solving the problems of modernizing the society in Ukraine is an urgent and socially significant one as youth comprises a quarter of Ukraine's population and it influences the balance between maintaining stability and simultaneously the constant renewal of society. Thus, the improvement of youth position, creation of conditions for full-fledged development, the protection of rights and interests, and inclusion of the youth into the processes of making decisions contribute to strengthening the democratic foundations of society.

The relevance and significance of the issue of developing youth social activity are strengthened due to the activation of civil society institutions as effective platforms that accumulate the mechanisms of developing conscious, responsible, and independent community. Among a great number of such institutions the special attention should be paid to those which have a direct impact on the youth, have the potential for its active involvement in their activities, as well as the influence on the formation and development of the social activity. These groups can be considered to be civil organizations, youth centers, youth councils, and charitable foundations.

According to the results of studying the scientific development state of the issue of developing youth social activity at civil society institutions, its relevance, multivectority of modern scientific research, and significant influence on the development of theory and practice of social work are justified.

In the thesis theoretical foundations of studying youth social activity are presented; methodological approaches to the process of developing youth social activity at civil society institutions are considered; the results of empirical research of implementing the system of developing youth social activity at civil society institutions are represented.

It is defined that modern scientific approaches to determining social activity are based on the position of personal contentment, way of action, and orientation to the environment. In the line of studying the issues of developing youth social

activity, *the social activity* is defined as an integrated personal activity that concerns initiating and implementing socially-oriented actions within their own civil and political awareness, taking into account personal social competence, self-assessment, and modern requirements of the society.

The structure of youth social activity is defined as a unity of motivational and value-based, content-cognitive, social and activity-based, and reflexive-evaluative components.

Based on the leading scientific-conceptual and methodological approaches in pedagogical, philosophical, and political theory, the negative factors are distinguished which influence the process of developing youth social activity, they are: the involvement of youth into civil activities only as viewers, manipulation of youth; authoritarian management of youth activities by youth associations, social workers, education institutions, etc.; formal involvement of youth into the process of making decisions. The positive factors, which have an impact on developing youth social activity, include: implementation of new methods, technologies, and tools of working with youth, differentiated and individualized approach to their use; systematic informing of youth about volunteer and civil activities; popularization of youth work in different civil society institutions and education institutions; gradual and purposeful involvement of the youth into attending events.

Based on the methodological approaches to the process of developing youth social activity at civil society institutions, it is defined that the process of developing youth social activity includes the implementation of some methods in accordance with the activity areas of certain civil society institutions: project activities at civil organizations, youth centers and charitable foundations include the participation in youth projects, grant programmes, independent implementation of socially significant projects, and fundraising activities; civil and political activities of civil organizations and youth councils are manifested through youth participation in the elections at local and state levels, organization of advocacy campaigns, submitting and signing electronic petitions, meetings with politicians, deputies, and officials; volunteer and charitable activities of civil organizations, youth centers, and

charitable foundations involve the engagement of youth in conducting and organizing social actions, charity campaigns, assistance to vulnerable groups, and volunteer practice; educational and scientific activities of civil organizations, youth centers, and charitable foundations include the participation in trainings, seminars, forums, educational campaigns; youth policy of civil organizations, youth centers and council pays special attention to the participation of youth in the process of making decisions at the local level, consulting with public authorities, cooperation with authorities for solving socially significant problems of youth; leisure activities as the direction of activities of civil organizations, youth centers and councils, and charitable foundations imply the participation of youth in workshops, entertaining programmes and events, speaking clubs for practicing the foreign language skills, and sport competitions.

The conceptual principles of developing youth social activity at civil social institutions are distinguished; the system-based approach is considered to be the theoretical basis of the research of developing social activity; it is defined that the process of forming and developing youth social activity depends on the level of youth participation in the activities of civil organizations, charitable foundations, youth councils, and youth centers; the technology of developing youth social activity, using various forms and methods of work with youth at civil society organizations, is presented.

The system of developing youth social activity at civil society institutions is modeled as a holistic process that includes a set of interconnected and interdependent components, which are a purpose, an object, a subject, content, directions, forms, and methods of work with youth at the civil society institutions. The system under the study is represented by five components: target, subject-objective, content-based, process- and activity-based, and environmental ones.

The thesis presents the experimental research on implementing the system of developing youth social activity at civil society institutions and analysis of its effectiveness. The system is implemented according to the certain logically conditioned stages: *informational* (informing youth about the activities of civil

society institutions; obtaining theoretical foundations of functioning models of civil and political systems; encouraging youth to participate in events and projects of civil society institutions); *educational* (developing basic knowledge of youth about the structure, content, directions, and projects of civil society institutions; acquiring knowledge and enhancing skills and abilities to plan and organize the activities of civil society institutions; systematizing knowledge about the role of youth in building civil society, model of youth participating in civil life); *activity-based* (distinguishing, organizing and enriching the content of youth component at civil society institutions; getting the experience of civil, project, political, and volunteering work at civil society institutions; independent implementation of projects that solves the local community problems).

The quantitative and qualitative analysis of results of diagnosing experimental and control group before and after conducting forming experiment shows the sustainable improvement of the level of the development of youth social activity in the experimental group that proves the effectiveness of the proposed system of developing youth social activity at civil society institutions. The representativeness of experimental work is proved by the complexity of the proposed system of developing youth social activity at civil society organizations (phasing of its implementation, correspondence to the technology, achievement of set objectives), reasonability of choosing a sample of respondents that represents the main characteristics of young people, adaptability of diagnostic tools that contribute to making the results measurable and sustainable.

The scientific novelty of the study is in the fact that:

- *for the first time*, the system of developing youth social activity at social society institutions is justified and developed, it has target, subject-objective, content-based, process- and activity-based, and environmental components and implies gradual implementation at informational, educational, and activity-based stages of developed projects in the practice of civil society institutions at regional and local levels; the conception of the research at theoretical and methodological foundations of developing youth social activity is designed as a system with the use

of system-based, personally-oriented, activity-based, context-based, and synergetic methodological approaches, taking into consideration the potential of civil society institutions (civil organizations, youth centers, youth councils, and charitable foundations); the technology of developing youth social activity is presented through implementing forms and methods of work with youth in accordance with the directions of civil society institutions;

- the essence of the notion „youth social activity” is *clarified*, its structure is defined, taking into account the interconnection of motivational and value-based, content-cognitive, social and activity-based, and reflexive-evaluative components; the directions of activities of civil organizations, youth centers, youth councils, and charitable foundations that contribute to developing youth social activity (project, educational and scientific, civil and political, volunteer and charitable, leisure activities, and youth policy);

- *it is pointed out to the further development* of theoretical and methodological factors of developing youth social activity; content, methods, and forms of social and pedagogical work with youth at civil society institutions.

The **practical significance** of the obtained results of the study lies in developing and implementing in the work of civil society institutions (civil organizations, youth centers, youth councils, charitable foundations): the system of developing youth social activity; projects „The Student Republic in Donetsk Region”, „Civil Education of Youth in the East of Ukraine”, „Enhancing the Role of Youth in Administrative Processes of Donetsk Region”; propositions about joint activities of civil organizations youth centers, youth councils, and charitable foundations that concern the analysis of work results of local, regional, and state authorities and youth advisory bodies; propositions for the Strategy of youth policy in Donetsk region.

The theoretical and practical research results can be used in the process of developing and implementing the youth policy at the regional level for improving the effectiveness of the departments’ activities which work with youth.

The fundamentals and conclusions of the research can be used by educators at higher education institutions in the process of future specialists' training, social pedagogues, social workers, practical psychologists, youth workers, leaders of civil organizations, directors of youth centers and platforms, and youth councils at local and regional levels.

Key words: social activity, youth, social and pedagogical work with youth, process of developing youth social activity, civil society institutions, civil organizations, youth centers; youth councils; charitable foundations; system-based approach.

LIST OF SCIENTIFIC WORKS ON THE APPLICANT

Scientific works in which the main scientific results of the dissertation have been published

Monographs:

1. Stupak O. Yu. Teoriia i praktyka formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi v instytutakh hromadianskoho suspilstva: monohrafiia. Sloviansk: Vydavnytstvo B. I. Motorina, 2020. 311 s.

Collective monographs:

2. Stupak O. Social organizations in the system of management of higher educational establishments. Social and economic change of contemporary society. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2017. R. 229-234.

3. Stupak O. The influence of social institutes on the formation of the active civil position. Youth involvement in civil society development: current state and prospective trends: Monograph 31. Ed. M. Wierzbik-Strońska. Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. P. 195-201.

Articles in scientific professional editions of Ukraine:

4. Stupak O., Bondarenko A. Rol studentskykh orhanizatsii u stanovlenni hromadianskoi svidomosti molodi. Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu. Sloviansk. 2016. Vypusk LXXV. S. 83-90.

5. Stupak O. Yu. Rol hromadskykh orhanizatsii u protsesi formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi. Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty : zbirnyk naukovykh prats. 2016. Vypusk 4. S. 78-84.

6. Stupak O. Yu. Sutnist poniattia „sotsialna aktyvnist molodi”. Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka: naukovo-metodychnyi zhurnal. Serii: Pedahohichni nauky. 2018. Vypusk 1-2 (54-55). S. 164-171. (*Index Copernicus*)

7. Stupak O. Yu. Metodolohichni pidkhody do protsesu formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi v instytutakh hromadianskoho suspilstva. Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu / za red. O. I. Bezliudnyi]. 2019. Vypusk 2. S. 127-138. (*Index Copernicus*)

8. Stupak O. Yu. Osoblyvosti sotsialnoi aktyvnosti molodi v instytutakh hromadianskoho suspilstva. Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty : zbirnyk naukovykh prats / hol. red. prof. L. H. Havrilova. Sloviansk : DDPU, 2019. Vypusk 10. S. 223-234.

9. Stupak O. Yu. Kontseptualni osnovy formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi v instytutakh hromadianskoho suspilstva. Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu: zbirnyk naukovykh prats / zah. red. S.A. Saiapinoi. Sloviansk: DDPU, 2019. Vypusk № 5 (97). S. 56-68.

10. Stupak O. Yu. Teoretychni zasady vykorystannia systemnoho pidkhodu do protsesu formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi v instytutakh hromadianskoho suspilstva. Naukovyi visnyk Pivdenoukrajnskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho. Odesa. 2019. № 4 (129). S. 33-41. (*Index Copernicus*)

11. Stupak O. Yu. Kharakterystyka komponentiv systemy formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi v instytutakh hromadianskoho suspilstva. Nauka i osvita. Naukovo-praktychnyi zhurnal Pivdenoukrajnskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho. Odesa. 2019. № 4, 2019/CLXXXI. S. 23-30. (*Index Copernicus*)

12. Stupak O. Yu. Istoryko-pedahohichni zasady formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi v instytutakh hromadianskoho suspilstva. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. 2019. № 6 (329), Ch. II. S. 171-192.

13. Stupak O. Yu. Systema formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi v instytutakh hromadianskoho suspilstva: informatsiinyi etap. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Seriiia Pedahohika ta psykhologhiia: zb. nauk. prats / hol. red. Bihych O. B. Kyiv: Vyd. tsentr KNLU, 2019. Vypusk 31. S. 148-154. (*Index Copernicus*)

14. Stupak O. Yu. Prosvitnytskyi etap systemy formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi v instytutakh hromadianskoho suspilstva. Scientific Journal „ScienceRise: Pedagogical Education”. 2020. № 1(34). S. 41-47.

15. Stupak O. Yu. Kharakterystyka kryteriiv ta rivniv sotsialnoi aktyvnosti molodi. Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty : zbirnyk naukovykh prats / DVNZ «DDPU»; hol. red. prof. L.H. Havrilova. Sloviansk : DDPU. 2019. Vypusk 11. S. 168-177.

16. Stupak O. Yu. Tekhnolohii formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi v instytutakh hromadianskoho suspilstva. Vytoky pedahohichnoi maisternosti: zhurnal / Poltav. nats. ped. un-t imeni V. H. Korolenka. Poltava. 2019. Vypusk 24. S. 185-190. (*Index Copernicus*)

17. Stupak O. Yu. Diahnostychnyi instrumentarii doslidzhennia rivnia sotsialnoi aktyvnosti molodi. Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu: zbirnyk naukovykh prats / zah. red. S.A. Saiapinoi. Sloviansk: DDPU. 2019. Vypusk № 6 (98). S. 213-227.

18. Stupak O. Yu. Diahnostuvannia rivnia sformovanosti sotsialnoi aktyvnosti molodi. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriiia: pedahohika. 2019. Vypusk 2. S. 68-78. (*Index Copernicus*).

19. Stupak O. Yu. Formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi yak psykhologo-pedahohichna problema. Naukovi zapysky. Seriiia: Pedahohichni nauky. 2020. Vypusk. 188. S. 144-148. (*Index Copernicus*)

20. Stupak O. Yu. Kharakterystyka sotsialnoho stanovyshcha molodi v Ukraini. Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka : zbirnyk naukovykh prats / hol. redaktor H. P. Shevchenko. Sievierodonetsk: vyd-vo SNU im. V. Dalia. 2020. Vypusk 1 (94). S. 223-231. (*Index Copernicus*)

21. Stupak O. Yu. Diialnisnyi etap realizatsii systemy formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi v instytutakh hromadianskoho suspilstva. Nova pedahohichna dumka: naukovo-metodychnyi zhurnal. – Rivne: ROIPPO, 2020. №2 (102). S. 83-87.

Articles in periodicals of foreign countries and publications included in international databases

22. Stupak O. Monitoring social activity of youth in eastern Ukraine. Journal of Human Behavior in the Social Environment. 2020. R. 680-681. <https://doi.org/10.1080/10911359.2020.1732255> (*Scopus, Web of Science*)

23. Stupak O. Educational technologies in training future managers. Advanced Education. 15, 2020. R. 97-104. (*Web of Science*)

24. Stupak O. European experience of youth work. East European scientist journal. 2020 № 1 (52), part 8. R. 14-21.

Scientific works that certify the approbation of the dissertation materials:

25. Stupak O. Yu., Berezka S. V., Shulha T. V. Molodizhna hromada: stan ta perspektyvy. Sloviansk, 2019. 100 s.

26. Stupak O. Yu. Perspektyvy sotsialno-pedahohichnoi roboty z moloddiu v hromadakh. Innovatsii v pidhotovtsi ta profesiinii diialnosti fakhivtsiv sotsialnoi haluzi: zbirnyk materialiv vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (24 lystopada 2017 r., m. Kharkiv) / za red. M. P. Vasylievoi. Kharkiv: KhNPU imeni H.S. Skovorody, 2017. S. 51-53.

27. Stupak O. Yu. Sotsialne seredovyshe formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi. Problemy samorozvytku osobystosti v suchasnomu ukrainskomu sotsiumi: materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (21 bereznia 2019 r., m. Kharkiv) / Kharkiv: Natsionalnyi yurydychnyi universytet im. Yaroslava Mudroho, 2019. S. 21-24.

28. Stupak O. Yu. Mizhnarodni orhanizatsii v systemi vyshchoi osvity. Molodizhna nauka v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy: zbirnyk materialiv vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (17 liutoho 2017 r., m. Kyiv) / za zah. red. Ohneviuka V.O. Kyiv: Kyivskiy universytet im. B. Hrinchenka, 2017. S. 56-65.

29. Stupak O. Yu. Instytuty hromadianskoho suspilstva na shliakhu formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi. Sotsializatsiia osobystosti u suchasnykh sotsiokulturnykh ta sotsialno-politychnykh kontekstakh. Zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (11 zhovtnia 2019 r., Kharkiv). Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H.S. Skovorody, 2019. S. 99-102.

30. Stupak O. Yu., Chaichenko S. O. Osnovni napriamy mizhnarodnoho naukovoho spivrobotnytstva Donbaskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Polsko-ukrainske spivrobotnytstvo v rozviazanni suchasnykh sotsialno-ekonomichnykh problem: nauka, osvita, dosvid : zbirnyk tez dopovidei na mizhnarodnii naukovo-praktychnii konferentsii (16-18 liutoho 2017 r., m. Sloviansk). Sloviansk : DVNZ „Donbaskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet”, 2017. S. 151-153.

31. Stupak O. Yu. Katehorialni zasady sotsialno-pedahohichnoi roboty z moloddiu. Conference Proceedings of the 6th International Scientific Conference Problems and Prospects of Territories Socio-Economic Development and Administration. Opole, 2017. R. 156-157.

32. Stupak O. Yu. Instytualizatsiia hromadianskoho suspilstva na shliakhu do spivpratsi vlady ta hromady. Synerhetychna spivpratsia v rozviazanni suchasnykh sotsialno-ekonomichnykh problem: nauka, osvita, praktyka: zbirnyk tez dopovidei na mizhnarodnii naukovo-praktychnii konferentsii VI Sympozjum naukowemu “Ukraina-Polska – Wspolpraca syneretyczna” (12-13 chervnia 2018 roku, m. Sviatohirsk). Sloviansk : DVNZ „Donbaskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet”, 2018. S. 162-164.

33. Stupak O. Yu. Metodolohichni pidkhody do protsesu formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi v instytutakh hromadianskoho suspilstva. Sotsialna robota: mynule, realii ta perspektyvy: materialy II-yi Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu „Prosotsialna osobystist u hendernomu vymiri: teoretyko-metodolohichni ta prykladni aspekty” (21-22 travnia 2019 r. m. Uman) ta naukovo-metodychnoho seminaru „Prava ditei: vid vytokiv do sohodennia” (29 travnia 2019 r., m. Uman) / red. kol.: Koliada N. M. ta in. Uman: VPTs „Vizavi”, 2019. S. 108-111.

34. Stupak O. Yu. Molodizhni rady yak mekhanizm formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi. Aktualni problemy sotsialnoi pedahohiky ta sotsialnoi roboty: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (11 zhovtnia 2019 r., m. Uman) / red. kol. : Bezliudnyi O.I. Uman: VIZAVI, 2019. S. 140-144.

35. Stupak O. Yu. Molod yak sotsialno-demohrafichna hrupa v konteksti sotsialnoi roboty. Olviisky forum – 2020: stratehii krain Prychornomorskoho rehionu v heopolitychnomu prostori: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (4 chervnia 2020 r., m. Mykolaiv). Mykolaiv: Chornom. nats. un-t im. Petra Mohyly, 2020. S. 107-110.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	27
ВСТУП.....	28
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	42
1.1. Молодь як соціально-демографічна група.....	42
1.2. Особливості та структура соціальної активності молоді....	64
1.3. Характеристика вітчизняних інститутів громадянського суспільства.....	91
1.4. Становлення та розвиток інститутів громадянського суспільства.....	136
Висновки до першого розділу	170
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	173
2.1. Формування соціальної активності молоді як наукова проблема.....	173
2.2. Європейський досвід діяльності інститутів громадянського суспільства	197
2.3. Методологічні підходи до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.....	225
Висновки до другого розділу.....	239
РОЗДІЛ 3. ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	242
3.1. Концептуальні засади формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.....	242

3.2. Теоретичні засади використання системного підходу до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.....	258
3.3. Характеристика структурних компонентів системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.....	273
Висновки до третього розділу.....	303
РОЗДІЛ 4 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА..	305
4.1. Критеріальна база дослідження та констатувальний етап педагогічного експерименту.....	305
4.2. Реалізація системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.....	340
4.3. Аналіз результатів упровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.....	374
Висновки до четвертого розділу.....	390
ВИСНОВКИ.....	393
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	398
ДОДАТКИ.....	447

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

ВПО – внутрішньо переміщені особи

ГО – громадська організація

ЄС – Європейський Союз

ЗВО – заклад вищої освіти

ЗМІ – засоби масової інформації

ІГС – інститут громадянського суспільства

ОДА – обласна державна адміністрація

МЦ – молодіжний центр

ОМС – органи місцевого самоврядування

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Молода людина як учасник соціальних процесів проходить стадію активної соціалізації, засвоює освітні, професійні, культурні та інші соціальні функції. У цьому руслі формування соціальної активності молоді сприяє становленню світогляду як системи знань і переконань, власної позиції, взаємодії з навколишнім світом. При цьому процес соціальної діяльності характеризується інтенсивністю, якістю, новизною, креативністю, успіхом, змістовним наповненням і може відбуватися за певних умов і в певних ситуаціях.

Наразі молодь перебуває на стадії формування ставлення до можливих шляхів впливу на владу, пошуку найбільш ефективних методів реалізації своїх уявлень про бажане майбутнє у своїй країні. Події, що розпочалися 2014 року, запустили процес включення жителів України в політичне життя суспільства. Підтримуючи й приймаючи ті чи ті політичні ідеї, молодь сприяє формуванню та реалізації певних соціально-політичних інтересів, що забезпечують гармонійне функціонування, відтворення політичної системи й водночас мають інноваційний характер. У сучасних умовах процесу становлення України як демократичної держави, орієнтації на розвиток суспільної й політичної сфер життя за європейськими стандартами варіанти включення різних груп молоді до сфери суспільно-політичних відносин значно розширилися.

Водночас вимоги XXI століття до формування демократичного, високорозвиненого європейського суспільства сприяють активізації інститутів громадянського суспільства як ефективних платформ, що акумулюють механізми формування свідомої, відповідальної, самостійної спільноти. Серед чисельної низки таких інститутів на найбільшу увагу заслуговують ті, що безпосередньо здійснюють вплив на молодь, мають потенціал активного залучення її до своєї діяльності, а також впливу на становлення й розвиток соціальної активності. Саме такими можна вважати: громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди.

У сучасній українській науці здійснено осмислення процесу інституалізації громадянського суспільства в студіях таких учених, як: Т. Андрійчук, Т. Андрусак, А. Арато, В. Барабаш, В. Басараб, О. Бень, М. Головатий, Г. Зеленько, В. Зимогляд, М. Іванюк, О. Кавилін, М. Кармазіна, В. Корнієнко, Дж. Л. Коен, П. Любченко, О. Михайловська, В. Новак, В. Пащенко, В. Яблонський та ін.

Істотний внесок у методологію соціальної роботи зроблено науковцями щодо розвитку соціальної активності молоді (Є. Ануфрієв, Г. Ареф'єва, М. Андреєва, О. Борисова, Є. Баришников, О. Бахаровська, О. Безпалько, О. Ганич, С. Грабовська, О. Іванов, Н. Клімкіна, Л. Конвісарєва, В. Косовець, І. Ларіонова, Т. Мальковська, Р. Монар'єв, В. Мордкович, Н. Морова, Н. Наркевич, О. Нісман, В. Панок, Н. Пилипчевська, А. Сапріянчук, Г. Сухобська, О. Тельна, З. Тепсаєва, С. Тетерський, С. Чернета, В. Хайкін, О. Харланова, О. Якуба та ін.), впливу активної діяльності молоді на її соціалізацію (Г. Белицька, О. Белінська, Ж. Володченко, О. Волохов, Л. Гордієнко, Н. Заверико, С. Іваненков, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, О. Панагушина, П. Плотніков, С. Савченко, Р. Свиридон, С. Сечка, Т. Стефаненко, Ю. Філіппов, С. Харченко та ін.)

Констатовано, що для вирішення практичних завдань, пов'язаних із формуванням соціальної активності молоді, накопичено достатній науковий доробок. Здебільшого вивчаються громадські, дитячі, молодіжні організації як окремі елементи інститутів громадянського суспільства (ІГС), проте узагальнювальне поняття інститутів громадянського суспільства з погляду їхнього впливу на розвиток соціальної активності молоді не було в центрі уваги спеціальних педагогічних розвідок, оскільки ці інститути аналізувалися переважно як предмет політичних та юридичних студій. Тому актуальними залишаються питання розробки системи, зокрема змісту, структури, компонентів, показників, технології та умов формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Проаналізовано зміст нормативно-правових документів, що визначають засади створення та гарантії діяльності інститутів громадянського суспільства (Закони України „Про свободу совісті та релігійні організації” (1991 р.), „Про професійних творчих працівників та творчі спілки” (1997 р.), „Про молодіжні та дитячі громадські організації” (1997 р.), „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (1999 р.), „Про органи самоорганізації населення” (2001 р.), „Про громадські об’єднання” (2012 р.), „Про благодійну діяльність та благодійні організації” (2013 р.), „Про організації роботодавців, їх об’єднання, права і гарантії їх діяльності” (2013 р.), „Про асоціації органів місцевого самоврядування” (2009 р.) та інші акти законодавства), а також Закони України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” (1993 р.), „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (2009 р.) та ін. Продемонстровано, що державні гарантії формують надійне підґрунтя для ефективної діяльності інститутів громадянського суспільства на шляху формування соціальної активності молоді та імплементації нових форм соціально-педагогічної роботи з молоддю.

Аналіз теорії та практики формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства засвідчив наявність таких *суперечностей* між:

– запитами громадянського суспільства на самостійну, свідому, відповідальну, з високим рівнем соціальної активності спільноту молоді та недостатністю розробленості системи формування соціальної активності молоді;

– необхідністю цілеспрямованого формування соціальної активності молоді та відсутністю цілісної організації цього процесу в інститутах громадянського суспільства;

– потенціалом інститутів громадянського суспільства (ресурси, технології, форми, методи) щодо формування соціальної активності молоді та недостатнім рівнем участі молоді в їхній діяльності;

– змістом проєктної, просвітницької, громадської, волонтерської діяльності громадських організацій, молодіжних центрів і рад, благодійних фондів та відсутністю конструктивної співпраці між ними на шляху формування соціальної активності молоді під час використання методів, засобів роботи з молоддю в процесі діяльності в названих інститутах громадянського суспільства.

Зафіксовано, що теоретико-методологічне вирішення проблеми формування соціальної активності молоді передбачає поступове залучення її до діяльності інститутів громадянського суспільства, формування системи знань щодо громадсько-політичного державного устрою, набуття безпосереднього досвіду планування та організації громадської діяльності, спрямованої на вирішення локальних проблем суспільства. Актуальність та недостатня науково-теоретична і практична розробленість окреслених питань зумовили вибір теми дослідження: **„Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри дошкільної освіти та соціальної роботи ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” „Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення” (державний реєстраційний номер 0115U003305).

Тему затверджено Вченою радою ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” (протокол № 7 від 23.02.2017 р.) та в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 28.03.2017 р.)

Об'єкт дослідження – процес формування соціальної активності молоді.

Предмет дослідження – система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально

перевірити систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Для досягнення поставленої мети вирішено основні **завдання дослідження:**

1. Визначити підходи до розуміння молоді як соціально-демографічної групи.

2. З'ясувати структурно-компонентний склад соціальної активності молоді.

3. Схарактеризувати інститути громадянського суспільства.

4. Обґрунтувати структуру формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

5. Розкрити концептуальні засади системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

6. Розробити та обґрунтувати систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

7. Визначити критерії та показники соціальної активності молоді, рівні її сформованості.

8. Експериментально перевірити ефективність системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Концепція роботи узгоджується з провідними положеннями теорії та практики соціальної роботи, визначається в міждисциплінарному характері дослідження відносин людини та соціуму та передбачає оптимізацію діяльності громадських організацій, молодіжних центрів і рад, благодійних фондів із урахуванням особливостей роботи з молоддю та відображає теоретико-методологічні засади соціально-педагогічної роботи з молоддю.

Концепція формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства ґрунтується на основі трьох концептів: методологічному, теоретико-змістовному, технологічному.

Методологічний концепт включає філософські положення теорії наукового пізнання щодо активної ролі особистості в діяльності та розвитку

суспільства; загальнонаукові підходи до формування особистості; концепції розвитку громадянського суспільства.

Методологічною основою дослідження визначено такі рівні: філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий і технологічний. На філософському рівні – положення теорії пізнання; філософські ідеї щодо формування соціальної активності молоді, інституалізації громадянського суспільстві; на рівні загальнонаукової методології – наукові положення педагогічної науки щодо формування соціальної активності молоді; сучасні концепції діяльності інститутів громадянського суспільства; на рівні конкретно-наукової методології – теоретичні положення щодо змісту формування соціальної активності молоді; системний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, контекстний, синергетичний методологічні підходи до формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства; на технологічному рівні – форми та методи, що використовують для дослідження процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Теоретико-змістовний концепт охоплює наукові положення, що ґрунтуються на: основних положеннях філософії, психології та педагогіки щодо специфіки людської діяльності (Л. Буєва, Л. Виготський, В. Давидов, О. Леонт'єв, Б. Ломов, Л. Ніколов, Е. Юдін та ін.); філософські ідеї саморозвитку особистості (І. Донцов, Б. Додонова, І. Кант, Г. Тульчинський та ін.); положеннях загальної теорії системного підходу (В. Афанасьєв, І. Блауберг, М. Каган, В. Краєвський, Т. Парсонс, І. Пригожин, В. Сагатовський, В. Садовський та ін.); концепціях особливостей соціалізації та соціального формування особистості (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Н. Лавриченко, Г. Лактіонова, І. Липський, Л. Мардахаєв, Л. Міщик, А. Мудрик, С. Омельченко, А. Рижанова, С. Савченко, С. Харченко та ін.).

Технологічний концепт передбачає розробку системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства; упровадження цієї системи в діяльність громадських організацій, молодіжних

центрів і рад, благодійних фондів; експериментальну перевірку системи з використанням розроблених заходів і проєктів.

Концептуальними положеннями побудови системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства є розуміння соціальної активності як інтегрованої особистісної діяльності людини щодо ініціювання та реалізації суспільно спрямованих дій у соціальному середовищі в межах власної громадсько-політичної обізнаності з урахуванням особистісної соціальної компетентності, самооцінки та сучасних вимог суспільства; залежність від рівня участі молоді в діяльності громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних рад і молодіжних центрів; зв'язок усіх компонентів системи через спільну мету та структурний взаємозв'язок; урахування вікових, індивідуально-психологічних особливостей і потреб молоді, їхні взаємини з іншими та середовищем; урахування особливостей діяльності ІГС і тенденцій молодіжного середовища.

Система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства передбачає застосування форм і методів соціально-педагогічної роботи з молоддю, які містять відповідне наповнення з урахуванням особливостей молоді та обраним ІГС, системне бачення цілісного процесу та результату формування соціальної активності, на різних етапах якого формуються та вдосконалюються вміння, навички громадської діяльності молоді.

Теорія та практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства як цілісна система базується на основі положень щодо єдності загального, особливого й індивідуального: вона передбачає участь молоді людини в різноплановій активності; громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди визначають діяльність за такими напрямками, як проєктна, громадсько-політична, освітньо-наукова, волонтерсько-благодійна, дозвіллева діяльності, молодіжна політика; розкриває залежність змісту діяльності ІГС від сформованого рівня соціальної активності молоді.

Реалізація концепції спрямована на якісні зміни в теорії та практиці формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, а також на розвиток та інноваційне оновлення теоретико-методичних засад формування соціальної активності.

Методи дослідження. Для досягнення мети, вирішення поставлених завдань на різних етапах наукового пошуку використано комплекс методів: *теоретичні*: узагальнення та осмислення положень щодо соціальної активності молоді; аналіз наукових розвідок, історико-теоретичний аналіз соціологічних, нормативних документів, поточної документації інститутів громадянського суспільства, статистичних даних з досліджуваної проблеми; порівняльно-історичний метод аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду діяльності інститутів громадянського суспільства, що дає змогу виявити етапи розвитку та тенденції становлення інститутів громадянського суспільства; теоретичне узагальнення та систематизація наукових розробок щодо методологічного аналізу соціальної активності молоді з метою виявлення її особливостей; *емпіричні*, спрямовані на вивчення досліджуваного явища: бесіди з соціальними працівниками, керівниками та членами громадських організацій, молодіжних центрів, рад, благодійних фондів; анкетування, тестування молодих осіб віком від 14 до 35 років з числа здобувачів середньої, професійно-технічної, вищої освіти, молоді, яка працює, та безробітної; спостереження за діяльністю досліджуваних інститутів громадського суспільства; *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) проведено для запровадження та перевірки ефективності системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства; *методи математичної статистики* використано для обробки отриманих результатів діагностики рівня сформованості соціальної активності молоді та зіставлення результатів на різних етапах дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *уперше* теоретично обґрунтовано та розроблено систему

формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що містить цільовий, суб'єкт-об'єктний, змістовно-процесуальний, середовищний компоненти та передбачає поетапне впровадження на інформаційному, просвітницькому, діяльнісному етапах розроблених проєктів у практику інститутів громадянського суспільства на регіональному та локальному рівнях; розроблено концепцію дослідження теоретичних і методичних засад формування соціальної активності молоді як систему з використанням системного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного, контекстного, синергетичного методологічних підходів з урахуванням потенціалу інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів); представлено технологію формування соціальної активності молоді з упровадження форм і методів роботи з молоддю відповідно до напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства;

– *уточнено* сутність поняття „соціальна активність молоді”, визначено її структуру з урахуванням взаємозв'язку мотиваційно-ціннісного, змістовно-когнітивного, соціально-діяльнісного та рефлексивно-оцінного компонентів; напрями діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів, що сприяють формуванню соціальної активності молоді (проєктна, освітньо-наукова, громадсько-політична, волонтерсько-благодійна, дозвіллева діяльності, молодіжна політика);

– *набули подальшого розвитку* теоретико-методологічні чинники формування соціальної активності молоді; зміст, методи й форми соціально-педагогічної роботи з молоддю в інститутах громадянського суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні та впровадженні в діяльність інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів): системи формування соціальної активності молоді; проєктів „Студентська республіка на Донеччині”, „Громадянська просвіта молоді на

сході України”, „Посилення ролі молоді в управлінських процесах Донецького регіону” в роботу з молоддю; пропозицій щодо спільної діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів щодо аналізу результатів роботи органів місцевої, регіональної, державної влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів; пропозицій стосовно Стратегії молодіжної політики Донецької області.

Матеріали дисертації, монографії, навчального посібника можуть бути використані працівниками закладів вищої освіти в процесі підготовки майбутніх фахівців; соціальними педагогами і працівниками, практичними психологами, лідерами громадських, політичних організацій, керівниками молодіжних центрів та платформ, молодіжних рад для підвищення професійного рівня, удосконалення соціально-педагогічної роботи з молоддю на міському та регіональному рівнях.

Експериментальні матеріали впроваджено в практику роботи *громадських організацій* Донецької області: „Молодь Сходу України”, м. Слов’янськ (довідка № 68-20-110 від 07.04.2020 р.), „Слов’янський культурний центр «Задзеркалля»”, м. Слов’янськ (довідка № 12 від 06.04.2020 р.), „Твій формат”, с. Олексієво-Дружківка (довідка № 5.20 від 20.04.2020 р.), „Майстерня ідей”, м. Покровськ (довідка № 1/10/04/20 від 10.04.2020 р.); „Заходи”, м. Маріуполь (довідка № 10 від 13.04.2020 р.); *молодіжних центрів* Донецької області: „Платформа ініціатив «Теплиця»”, м. Слов’янськ (довідка № 8 від 24.04.2020 р.), структурного підрозділу Комунального закладу „Центр культури і докільля м. Слов’янська” молодіжного центру „Арт простір «Хеппі Хаб»” (довідка № 17 від 30.03.2020 р.), „Платформа ініціатив «Халва Хаб»”, м. Дружківка (довідка № 167-0420 від 15.04.2020 р.), Комунального закладу „Донецький обласний дитячо-молодіжний центр”, м. Краматорськ (довідка № 66 від 05.05.2020 р.), „Рух”, м. Мирноград (довідка № 1/5/20 від 12.05.2020 р.); *молодіжних рад* при виконавчому комітеті Слов’янської міської ради (довідка № 5 від 01.04.2020 р.) та Бахмутської міської ради Донецької області (довідка № 20/16

від 30.05.2020 р.); *благодійного фонду*: Представництво „Фонду Фрідріха Науманна за Свободу” в Україні (довідка № 21/2020 від 28.05.2020 р.), а також ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” (довідка № 68-20-614 від 07.10.2020 р.), Управління сім’ї, молоді та масових заходів національно-патріотичного виховання Донецької обласної державної адміністрації (довідка № 219/01-12/0334-20 від 29.05.2020 р.).

Особистий внесок здобувача в роботах, опублікованих у співавторстві, полягає у: визначенні впливу соціальних інститутів (громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів, молодіжних громадських рад) на формування активної громадянської позиції молоді [491]; дослідженні умов для реалізації можливості студентства, використання потенціалу громадських об’єднань у процесі управління освітнім закладом [492]; аналізі ролі студентських організацій у становленні громадянської свідомості молоді [388]; характеристиці сучасного стану української молоді, висвітленні теоретичних аспектів різновидів молодіжних громадських об’єднань, наведенні прикладів реально діючих молодіжних центрів та громадських організацій, а також моделі участі молоді в розвитку своїх громад [396]; визначенні основних напрямів міжнародного наукового співробітництва закладів вищої освіти [397].

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації представлено в доповідях на наукових, науково-практичних і науково-методичних конференціях різних рівнів:

Міжнародних – „Актуальні прикладні та практичні проблеми психолого-педагогічної науки” (Бердянськ, 2017), VI Symposium naukowemu „Ukraina-Polska – Wspolpraca syneretyczna” (Святогірськ, 2018), „Economic and social-focused issues of modern world” (Братислава, Словаччина, 2019), „Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних та соціально-політичних контекстах” (Харків, 2019), „Культура в ідеалотворенні особистості” (Київ, Северодонецьк, 2020), „Залучення патріотично активної молоді до розвитку громадянського суспільства як чинник соціальної безпеки

України” (Миколаїв, 2020), International Social Work Days „Promotion of the importance of human relationships” (Ерфрут, Німеччина, 2020);

Всеукраїнських – „Соціальне становлення особистості в умовах суспільних трансформацій: наукові підходи та сучасні практики” (Київ, 2017), „Проблеми саморозвитку особистості в сучасному українському соціумі” (Харків, 2019), „Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи (Умань, 2019), „Перспективні напрямки сучасної науки та освіти” (Слов’янськ, 2016 – 2019), парламентські слухання на тему „Ціннісні орієнтації сучасної молоді” у Верховній Раді України (Київ, 2016).

Основні положення дисертації обговорено й отримано позитивну оцінку на засіданнях кафедри дошкільної освіти та соціальної роботи, а також Вченої ради ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” (2017 – 2020 рр.).

З метою подальшої апробації навичок тренерської, менторської роботи в діяльності інститутів громадянського суспільства взято участь у Літній школі самоврядування „Розвиток громадянського суспільства в Україні: механізми взаємодії органів місцевого самоврядування та громадських організацій”, проведеного за підтримки Представництва „Фонду Фрідріха Науманна за Свободу” в Україні (Святогірськ, 2016), конкурсі „Маєш ідею – створи свій проєкт” за підтримки міжнародного фонду Unicef (Слов’янськ, 2016), *тренінгах* „Ефективне управління проєктом”, що проводила Платформа ініціатив „Теплиця” (Слов’янськ, 2016), „Політики та процедури в діяльності неурядових організацій” за підтримки Європейського союзу (Краматорськ, 2017), „Мультиплікатор Eurodesk Україна”, організованого громадською спілкою „Національна молодіжна рада” (Святогірськ, 2019), „Управління командою” (Святогірськ, 2019). Узято участь у *Форумах* Мережі вільних місцевих політиків на тему „Освіта на муніципальному рівні: проблеми та можливості” (Харків, 2017) і „Молодіжна політика на регіональному та місцевому рівнях” (Миколаїв, 2017), організованих громадською організацією „Центр громадянських ініціатив”; пройдено *базовий тренінг* програми

„Молодіжний працівник” від Міністерства молоді та спорту України (Харків, 2017), *тренінг для тренерів* „Психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу” від Данської ради у справах біженців (2018), воркшоп „Моя справа. Розробка бізнес-плану” (Слов’янськ, 2018). Пройдено *дистанційні курси*: МООС „Essentials of youth policy”, організований у партнерстві між Європейською комісією та Радою Європи у сфері молоді (2019), „Комунікаційний курс” у межах програми Східноєвропейського партнерства культурних і креативних програм (2019), за освітньою програмою „Мистецтво бути тренером” від Комунального закладу „Донецький обласний дитячо-молодіжний центр” (2020). Узято участь у *навчальному візиті* до Польщі за програмою „Study tour to Poland” на тему „Роль громадських організацій у розвитку громадського життя молоді” (2019). Протягом роботи над дослідженням розроблено, скоординовано та реалізовано авторкою низку грантових проєктів, упроваджених за підтримки європейських і міжнародних партнерів.

Кандидатську дисертацію на тему „Формування управлінської культури майбутніх учителів у діяльності органів студентського самоврядування” було захищено у 2014 році в спеціалізованій раді із захисту дисертацій Д 29.053.03 у Державному закладі „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” за спеціальністю 13.00.06 – теорія та методика управління освітою. Матеріали кандидатської дисертації в тексті докторської не використовувались.

Публікації. Основні наукові положення дисертаційної роботи висвітлено в 35 публікаціях (із них 29 – одноосібні), зокрема: 3-х монографіях (1 – одноосібна, 2 – у співавторстві), 1 посібнику, 21 статті в наукових фахових виданнях України та інших держав (з яких 18 – у фахових виданнях України, 1 – у періодичному зарубіжному виданні, 2 – міжнародних виданнях, що входять до наукометричної бази Web of Science), 11 статтях і тезах доповідей в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (498 найменувань, з них 27 – іноземною мовою), 24 додатків на 129 сторінках. Робота містить 22 таблиці та 15 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 575 сторінок, із них основного тексту – 374 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Молодь як соціально-демографічна група

За останнє десятиліття значно зростала кількість, рівень та обсяг соціально-педагогічних досліджень і науково-теоретичних розвідок з питань соціального становлення молоді різних регіонів, соціальних груп, що відображено в наукових публікаціях, дисертаційних роботах, монографіях тощо. Це зумовлено стрімким зростанням соціального значення розвитку демократичного суспільства з орієнтацією на потреби людей, зокрема молоді. Особливості сучасного життя молоді особистості висувають вимоги, що потребують активного включення в соціальні відносини з іншими людьми, соціальними інституціями в політичних, громадських, економічних сферах. Прагнення молоді до незалежності, самостійності в прийнятті рішень, вибору ціннісних орієнтацій, шляхів самореалізації призводять до інтенсивного розвитку волонтерства, різних форм лідерства, участі в громадському житті, діяльності інститутів громадянського суспільства та інших форм соціальної активності.

Українська молодь початку ХХІ ст. – це перше покоління громадян, процес соціалізації якого відбувається в умовах економічних, суспільних і ціннісних трансформацій; молодь у своїй більшості сприйняла ці виклики, але згодом життя для неї різко ускладнилося, перехід до дорослого стану, який раніше складався з традиційних атрибутів – безкоштовна освіта, гарантована робота, економічна стабільність, став більш невизначеним. Відповідно, шляхи молодих людей до дорослого життя та незалежності стали іншими, ніж двадцять років тому. З одного боку, молодь має безпрецедентну кількість виборів в організації дозвілля, з другого – вона опинилася перед новими ризиками і викликами, що пропонують освітня сфера та ринок праці. Діапазон

сучасних можливостей та ризиків і є найважливішою характеристикою життя молодих людей, що в остаточному підсумку призводить до прискорення темпів нарощування кількісних параметрів потенціалу в одних випадках або до процесів їх сповільнення – в інших [465].

Для розуміння загалом особливостей соціального становлення молоді з урахуванням вікових особливостей, чинників навколишнього середовища, пріоритетів і цінностей доцільно проаналізувати характерні риси такої категорії населення, як „молодь”.

Молодь як досить великий прошарок суспільства за віковими характеристиками має різні бачення, пріоритети та цінності. Уперше на міжнародному рівні термін „молодь” було презентовано Генеральною Асамблеєю ООН у 1985 році, відповідно до якого визначається вікова межа молоді людини: 15 – 24 роки. Пізніше Всесвітньою Організацією Охорони Здоров'я поняттям „молоді люди” було охарактеризовано віковий період від 10 до 24 років [411, с. 100]. Сучасні вікові межі поняття „молодь”, прийняті в більшості європейських країн, визначаються в межах від 13 – 14 до 29 – 30 років. У країнах Західної Європи вікові категорії дітей і молоді не розмежовані на законодавчому рівні: молоддю вважається все населення від народження до 25 років, що, з одного боку, суттєво звужує категорію молоді, а з іншого, – визначає більше спільних ознак та вподобань, що сприяє спільній координації молодіжного компонента в інститутах громадянського суспільства, об'єднуючи молодь старшого учнівського та студентського віку. За класифікацією ЮНІСЕФ до дітей зараховують усе населення до 18 років. У Конвенції ООН про права дитини подано таке визначення: дитиною вважається кожен індивід до 18 років, якщо за законом, що застосовується до цієї дитини, вона не досягає повноліття раніше [335, с. 96]. Згідно із Законом України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” молодь – це громадяни України віком від 14 до 35 років [320].

Звертаючись до термінологічних визначень, репрезентованих у словниках, представимо основні дефініції досліджуваного поняття „молодь”:

– Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи (Л. Лохвицька): „соціально-демографічна група, яка займає певне місце у соціальній структурі суспільства, характеризується процесом набуття соціального статусу в різних соціальних підструктурах (професійно-трудовій, соціально-політичній, сімейно-побутовій)” [411, с. 100];

– Словник-довідник соціального працівника (Л. Кизименко, Л. Бедна): „соціально-демографічна група, специфічні соціальні і психологічні межі якої зумовлені віковими особливостями молодих людей, процесом становлення їх духовного світу, специфікою положення в соціальній структурі суспільства. До числа молоді відносять людей у віці від 16 до 30 років. Однак в залежності від соціально-економічних і інших чинників нижня і верхня межі можуть бути здвинуті” [179].

На думку Б. Буяк, представники різних наукових течій убачають свій потенціал у молоді: політологи розглядають її як інноваційний ресурс розвитку країни, соціологи – як соціокультурну спільноту, психологи – як групу з властивими їй психофізичними особливостями дорослішання особи. Кожній науці властива взаємодія з іншими науками, теоретико-методологічне доповнення концепцій, спільне використання емпіричних даних досліджень [69].

Із позиції соціальної роботи молодь завжди була однією з важливих категорій, що потребує особливої уваги, ураховуючи вікові та індивідуальні особливості. Розглянемо наукові підходи до визначення поняття „молодь” у контексті соціальної роботи, що представлені в працях низки науковців, зокрема вітчизняних (О. Безрукова, І. Ільїнський, І. Кон, В. Лисовський, М. Харламов, С. Харченко та ін.) і зарубіжних дослідників (Л. Домінілі, Л. Наїкола, К. Мартанена, А. Масод, А. Ядов та ін.).

У вітчизняному суспільствознавстві молодь тривалий час не розглядалась як самостійна соціально-демографічна категорія – виділення такої не вкладалося в наявні уявлення про класову структуру суспільства і суперечило офіційній ідеологічній доктрині про його соціально-політичну

єдність. Соціологи першими побачили, що молодь як соціальна спільність має характерні тільки їй культурні риси, специфічні інтереси, цінності й норми поведінки. Крім того, вони заговорили про особливі проблеми молоді, які мають передусім соціальні витоки [368, с. 23]. Так, наприкінці 1960-х років було сформульовано засновником школи досліджень молодіжних проблем соціологом В. Лисовським: „Молодь – це покоління людей, що проходять стадію соціалізації, засвоюють освітні, професійні та культурні функції й готуються суспільством до виконання своїх соціальних ролей. Залежно від конкретних історичних умов вікові критерії молоді можуть вагатися від 16 до 30 років” [236, с. 20]. Пізніше І. Кон дав більш ґрунтовне визначення: „Молодь – соціально-демографічна група, яка виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального становища зумовлених певними соціально-психологічними властивостями. Молодість як певна фаза, етап життєвого циклу біологічно універсальна, але її конкретні вікові рамки, пов’язані з її соціальним статусом та соціально-психологічними особливостями, мають соціально-історичну природу й залежні від суспільного устрою, культури, закономірностей соціалізації” [236, с. 33].

Дослідник молодіжних питань та діяльності молодіжних організацій І. Ільїнський убачав у молоді і об’єкт, і суб’єкт соціалізації. У своїх працях [265] він підкреслював важливість виховання в молодих людях навичок виживання, адаптації до швидкоплинних соціальних, економічних, політичних умов, зберігаючи потенціал каталізатора трансформацій, що постійно відбуваються в суспільстві. Вагомість таких висновків підтверджується зосередженістю молодих людей на професійному визначенні, соціальному зростанні, економічній незалежності, політичній та соціальній активності. Розуміння вікових особливостей та прагнень молоді на певному історичному етапі може сприяти ефективному залученню їх до процесів реформування, модернізації суспільства.

Із позиції соціальної роботи С. Харченко виокремлює молодь як соціально-демографічну групу, що переживає період становлення соціальної

зрілості, входження у світ дорослих, адаптацію до нього. Особливості соціалізації молоді полягають у переході суспільства від моделі соціалізації з різними стартовими можливостями й передбачуваністю життєвого шляху до нової моделі. Водночас цей процес протікає в умовах перерозподілу повноважень основних інститутів соціалізації; становлення нової системи соціального контролю, посилення ролі стихійних процесів соціалізації; зміни пріоритетів між суспільними та особистими інтересами на користь автономії особистості, що формується, та її самодіяльності та ініціативи [405, с. 288]. І хоча патерналістські погляди молоді в останні роки починають змінюватися на відповідальність та самостійність, що відображено в ініціативності, прийнятті ключових рішень, відстоюванні власних ціннісних пріоритетів, спостерігається громадянсько-політична байдужість молоді та очікування, що позитивні зміни суспільства та середовища почнуться без особистісної участі. Це підтверджує гостру потребу пошуку ефективних методів формування соціальної, громадянської активності молоді та шляхів їх упровадження в діяльність інститутів громадянського суспільства.

З одного боку, молодь є енергійною групою суспільства, яка завжди хоче позитивних змін у власній родині, громаді, державі та загальному розвитку країни [498], а з іншого – вона є агентом змін у суспільстві, маючи можливість розбудови демократичного устрою, запровадження соціальних та духовних цінностей, розвитку майбутнього нації. У цьому контексті підкреслено актуальність та доцільність дослідження категорії молоді як суб'єкта соціальної роботи, а також пошуку ефективних шляхів формування та розвитку їхньої соціальної активності.

У розрізі соціальної роботи молодь розглядається як соціально-демографічна група, що характеризується не лише віковими ознаками, але й особливим місцем у структурі суспільства. Вона через своє специфічне становище є найбільш соціально не захищеною та нестабільною частиною суспільства, водночас – це рушійна сила будь-якого суспільства, провідник демографічних, соціально-економічних, політичних та духовних зрушень

[368, с. 21]. Відзначимо, що молодь переживає період становлення соціальної зрілості. Нерідко її розглядають як перехідну фазу від соціальної ролі дитини до соціальної ролі дорослого, що перебуває в процесі соціалізації [438, с. 45]. Саме тому суб'єктом нашого дослідження є молодь як соціальна категорія, а метою – розробка та впровадження системи формування її соціальної активності в інститутах громадянського суспільства.

Звертаючись до характеристики молоді як соціально-демографічної групи, підкреслимо відсутність її чіткого обґрунтування, оскільки вона змінюється залежно від місця, віку, країн. Водночас важливою вважається надання підтримки, консультацій, пошук можливостей для молодих людей [498]. За допомогою цієї підтримки молоді люди можуть розвинути впевненість у собі, тоді як відсутність належних рекомендацій і підтримки може мати руйнівні наслідки для молоді на шляху ресоціалізації, поширення шкідливих звичок тощо.

До своєрідних особливостей соціального складу молодого покоління (через його перехідний стан, а також унаслідок змін, що відбуваються в самому суспільстві) науковці зараховують [368, с. 24]:

– по-перше, наявність значної частки молоді (здобувачі середньої, професійної, вищої освіти), яка не має у повному розумінні власного соціального статусу й характеризується або своїм попереднім статусом – соціальним становищем батьків, або своїм майбутнім статусом, пов'язаним з професійною підготовкою;

– по-друге, те, що соціальні особливості різних груп молоді визначаються не лише їх формальною належністю до різних структур суспільства, але й безпосереднім включенням у масові рухи. Тому соціокультурні моделі молодіжних мас, що утворюються таким чином (неформальні організації, різні рухи), суттєво відрізняються.

М. Харламов зауважує, що „соціально-психологічний розвиток молоді характеризується нерівномірністю, напруженістю, наявністю й повторюваністю конфліктних ситуацій. Вважається, що молодь в порівнянні

зі старшими поколіннями більше нетерпима, гостріше реагує на розбіжності, більше мобільна, швидше засвоює все нове; її характеризують і підвищена вимогливість, критичність до старших поколінь, недооцінка об'єктивної обумовленості досвіду старшого покоління й переоцінка власної здатності до самостійної діяльності” [438, с. 45 – 46].

У детермінації молоді О. Безрукова виокремлює певні **характеристики**, що відрізняють її від інших груп:

- вікові межі молодого віку;
- специфіку соціального статусу;
- рольові функції та особливості поведінки;
- характеристики соціально-демографічної групи;
- соціально-психологічні характеристики;
- процес соціалізації в конкретний історичний період;
- самоідентифікацію та самовизначення молоді як соціальної групи [42, с. 5 – 6].

Отже, висновки М. Харламова, О. Безрукової та інших науковців дають можливість стверджувати, що в контексті соціальної роботи молодь як соціально-демографічна група має певні характеристики (вік, соціальна група, орієнтація на навчання, професійне визначення, прагнення до самореалізації, незалежності), що зумовлені віковими особливостями, соціальним статусом та рівнем знань, умінь, навичок. Розуміючи, що молодь може досить швидко змінювати свої погляди, орієнтири, стандарти, потреби, доречним є звернення до статистичних даних щодо моніторингу потреб молоді за останні роки, проведеними державними установами.

Соціально-демографічні показники є індикаторами соціально-економічного розвитку держави. Молодь як соціально-демографічна група (вік 14 – 35 років) становить третю частину (27%) від загальної чисельності всього населення України [421, с. 6]. Станом на 01.01.2019 р. кількість молоді віком від 14 до 35 років в Україні становила 10 885,0 тис. осіб, на початок 2017 р. – 11 530,2 тис. осіб, на початок 2016 р. – 12 160,1 тис. осіб.

Спостерігається перерозподіл у віковому складі молоді на користь порівняно старших вікових груп: 30 – 34-річних – 33,5%, 25 – 29-річних – 28,2%, 20 – 24-річних – 21,3%, 15 – 19-річних – 17,0% [268, с. 10]. Зазначимо, що частка молоді в загальній чисельності населення нашої країни за останні п'ять років щодалі знижується. Така демографічна динаміка негативно впливає на відтворення населення загалом та обмежує позитивні зміни в майбутньому.

Згідно з демографічним прогнозом, розробленим Інститутом демографії та соціологічних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, у країні в середньостроковій перспективі триватиме скорочення чисельності молоді старшого студентського й найбільш працездатного віку (від 20 до 35 років), яка становить демографічну базу формування відповідного сегмента ринку праці.

Відзначимо, що молоді люди як динамічна частина населення мають конкретні запити та вимоги, зокрема потреба в керівництві, освіті, консультуванні, працевлаштуванні та розвинених навичках управління життям [487]. На шляху формування активності та становлення відповідальності молодь проходить тернистий шлях здобуття професії, пошуку місця роботи, що спричиняє певну конкурентність. У випадку неспроможності молодої людини самореалізуватися на допомогу приходять освітні та навчальні програми, робочі стажування та семінари і з боку закладів освіти, і громадських організацій [481]. Отже, розуміння сфери соціальних проблем молоді, їхнього запиту до державних і громадських установ слугує не лише надійним фундаментом, але й необхідною умовою побудови конструктивної співпраці між молоддю як клієнтами соціальної роботи та соціальними працівниками як провідниками соціалізації особистості.

Через зміни в таких соціальних інститутах, як родина, заклад освіти та враховуючи зовнішні чинники (індустріалізація, урбанізація та чинники навколишнього середовища), молодь стикається з кінцевими та періодичними соціальними проблемами, зокрема: здоров'я безробіття, зловживання наркотиками [486]. Соціальні працівники мають вирішувати ці нові виклики в

суспільстві, одночасно спрямовуючи свої зусилля на створення умов, що сприятимуть задоволенню основних потреб молоді, подоланню стресу тощо [477].

За даними соціологічного опитування „Молодь України – 2018”, основними пріоритетами в житті більшості молоді у 2018 р., як і у 2017 р., є сімейне щастя – 59,6% та 63,6% відповідно, а також важливим залишається для молоді їхнє здоров'я – 53,0% у 2018 році та 53,3% у 2017 р. Порівняно з минулим роком „багатство” стало менш важливим для української молоді 23,5% у 2018 році проти 28,1% у 2017 р. Натомість, у 2018 році молодь приділила увагу інструменту досягнення багатства – професіоналізму: стати кваліфікованим працівником (19,4%) проти 14,2% у 2017 р. Потреба бути вільним і незалежним у своїх рішеннях та вчинках (28,2%) та потреба у багатстві (23,5%) завершують ТОП-5 життєвих пріоритетів молоді [269, с. 5].

Класифікацію соціальних проблем молоді соціологи (Л. Аза [9], Д. Акімов [10], В. Лисовський [235], М. Пейн [299], М. Фірсов [429], Е. Фролов [15] та ін.) наводять за різними ознаками: за територіальною виокремлюють молодіжні проблеми, характерні для промислових країн; проблеми, притаманні окремим регіонам; проблеми, характерні для певної країни; за тимчасовою ознакою можна розглянути „вічні” проблеми, наприклад, взаємини поколінь, і проблеми, що народилися за вимогами певного історичного періоду; за системною ознакою можуть бути досліджені загальні проблеми молоді, що притаманні цьому суспільству та його рівню розвитку й стосуються різних груп населення, та суто молодіжні проблеми, зумовлені роллю в суспільстві.

Ураховуючи пріоритети та соціально важливі аспекти життєдіяльності молоді, проаналізуємо тенденції змін результатів соціологічних досліджень за сферами: *здоров'я, зайнятість, освіта, участь у громадському й політичному житті* за офіційними даними української статистики протягом 2017 – 2019 рр. [395].

За результатами соціологічних досліджень „Молодь України”, що проводилися на замовлення Міністерства молоді та спорту України, спостерігалось скорочення чисельності молоді старшого студентського та найбільш працездатного віку (від 20 до 35 років). Водночас молодь досить позитивно оцінює стан власного *здоров'я* [269]. Так, у 2018 р. 83% респондентів віком 14 – 35 років позитивно оцінили стан власного здоров'я (у 2015 р. – 79%). Сільська молодь більш позитивно оцінює стан здоров'я, ніж міська: відповідно 88,4% і 80,5%. Із збільшенням віку опитаних позитивна оцінка власного здоров'я знижується, особливо серед міської молоді.

До того ж 82,5% опитаних вважають, що ведуть здоровий спосіб життя (у 2015 р. – 76,8%). Найбільше таких у віковій групі 14 – 19 років (87,5%), тоді як серед 30 – 34-річних цей показник становив 82%.

Водночас результати досліджень свідчать, що в молодіжному середовищі зростає поширеність шкідливих звичок.

Відповідно до аналітичного звіту, підготовленого Робочою групою ООН у справах молоді в Україні у 2019 році, молодь в Україні також наражається на такі чинники ризику зараження неінфекційними захворюваннями: низький рівень фізичної активності, надмірна вага або ожиріння, неправильне харчування, куріння, уживання алкоголю чи наркотиків [371, с. 9 – 10].

Основними рекомендаціями Організації Об'єднаних Націй щодо вдосконалення політики та стратегій, пов'язаних зі здоров'ям молоді, є:

- посилити і профілактичні заходи, і їхню спрямованість на групи ризику;
- упроваджувати конкретні інструкції, методичні рекомендації та додаткове навчання для суб'єктів надання послуг щодо консультування та тестування на ВІЛ неповнолітніх клієнтів;
- збільшити обсяг доступних послуг у клініках, дружніх до молоді;
- сприяти ухваленню відповідного законодавства щодо продажу та реклами електронних сигарет і одночасно посилити контроль за дотриманням чинних нормативних актів щодо продажу й реклами тютюнових виробів.

Питання збереження здоров'я, формування здоров'язбережувальних чинників, створення сприятливих умов для здорового способу життя молоді є однією з важливих категорій у процесі організації соціальної роботи з молоддю. У контексті нашого дослідження профілактика здорового способу життя займатиме невід'ємне місце в концепції розробки системи формування соціальної активності молоді, оскільки постає необхідною умовою гармонійного розвитку особистості.

Проаналізуємо наступну, не менш вагому сферу життєдіяльності молоді – **зайнятість**. У 2018 р. рівень зайнятості серед молоді старших вікових груп порівняно з попереднім роком збільшився від 69,7% серед 25 – 29-річних і 74,6% серед 30 – 34-річних у 2017 р. до 71,8% і 75,9% відповідно у 2018 р. Падіння рівня зайнятості відбулося серед молоді віком 15 – 24 роки з 28,2% у 2015 р. до 27,6% у 2018 р. Водночас останніми роками в Україні формується тенденція до збільшення кількості молоді, яка перебуває в статусі безробітних понад рік. Багато з них змушені перебувати в стані тривалого безробіття з самого початку трудової діяльності. Високий рівень довготривалого безробіття пояснюється і дефіцитом якісних робочих місць, і відсутністю в значної частини молодих людей професійних навичок і досвіду роботи, що відповідають вимогам роботодавців [268, с. 33].

Досліджуючи молодь як соціально-демографічну групу в контексті визначення теоретичних засад її соціальної активності, відзначимо, що проблема самозайнятості молоді частково може бути вирішена завдяки, з одного боку, зміни підходів до вибору професії, закладу освіти чи спеціальності, а з іншого – розвитку „гнучких” навичок (*soft skills*), що є найбільш затребуваними та універсальними. Серед них: навички креативності, здатність до переконання, комунікативні навички, навички управління часом (*time-management*), навички адаптування [474]. На шляху розвитку наведених практичних умінь вагому роль відіграють і освітні заклади, і громадські організації, молодіжні об'єднання, що використовують методи неформальної освіти.

Наступним кроком на шляху дослідження ключових сфер життєдіяльності молоді є визначення стану *освіти*. За останнє десятиліття в Україні відбулися істотні трансформації, пов'язані з функціонуванням професійно-освітньої системи. На сьогодні гостро стоять проблеми, пов'язані з недосконалістю механізмів взаємодії освіти та ринку праці. Молодь України характеризується доволі високим рівнем освіченості: 79% української молоді віком 18 – 26 років навчається в закладах вищої освіти всіх рівнів акредитації. У 2017/2018 н.р. кожна четверта молода особа віком 15 – 35 років була охоплена освітою, з них близько 32% є учнями загальноосвітніх закладів середньої освіти; 10,3% – здобувачами закладів професійної освіти; 7,8% – закладів вищої освіти I – II рівнів акредитації, майже 50% – закладів вищої освіти III – IV рівнів акредитації, менш ніж 1% – аспіранти та докторанти молодого віку [81].

Згідно з Індексом глобальної конкурентоспроможності 2016/17, Україна посідає 11 місце серед 144 країн за показником охоплення населення вищою освітою. Проте у 2017 році тільки 44% молодих людей віком 14 – 29 років були задоволені якістю освіти, і лише третина погодилася з тим, що система освіти відповідає потребам ринку праці [371, с. 78].

Статистичні дані свідчать про широку залученість молоді до освітнього процесу, що відповідають віковій характеристиці названої категорії населення. Ураховуючи це в розрізі соціальної роботи, навчальні установи є ключовим соціальним інститутом, що акумулюють можливості для повноцінного всебічного розвитку особистості, оскільки узагальнюють і навчальний, і позанавчальний час у діяльності учнівського та студентського самоврядування, профспілкових організацій, творчих гуртків та інших громадських осередків.

Переходячи до ключової для нашого дослідження сфери життєдіяльності молоді – *участь у громадській і політичній діяльності*, відзначимо, що молоді громадяни України демонструють ситуативну суспільну активність, найчастіше якщо виникають проблеми, що особисто їх

стосуються, при цьому не усвідомлюючи важливість суспільної діяльності й необхідності об'єднання зусиль. Це підтверджують результати соціологічних досліджень, проведені Державним інститутом сімейної та молодіжної політики, Державною службою статистики України, які показали, що молоді українці здебільшого не є членами зареєстрованих громадських організацій, а діють самостійно або в складі неформальних об'єднань, трудових і навчальних колективів, профспілкових організацій, навчальних закладів, органів студентського самоврядування, об'єднуються з друзями, сусідами і родичами. Водночас фіксується зростання кількості молоді, залученої до діяльності організацій громадянського суспільства (спортивні організації або організації, пов'язані з проведенням дозвілля, релігійні, освітні, мистецькі організації, профспілки, політичні партії, організації з охорони навколишнього середовища, професійні об'єднання, благодійні або гуманітарні організації, об'єднання споживачів, групи допомоги, взаємодопомоги): якщо у 2011 році кількість молодих людей у віці 18 – 35 рр., які були активними членами організацій громадянського суспільства, становила 21,5%, у 2015 року – 37% [445, с. 113], у 2018 р. – 25,5%.

Згідно із даними робочої групи ООН у справах молоді станом на 2019 р. більшість молодих людей прагнуть брати участь у суспільному житті, але вони вважають, що не мають для цього достатньо повноважень. Дійсно, високий відсоток молодих людей повідомив про свою непоінформованість щодо існування молодіжних організацій громадянського суспільства та їхню діяльність в Україні. Найпоширенішими видами участі молоді в діяльності організацій громадянського суспільства в Україні є ініціативи з підтримки української армії в зоні збройного конфлікту на сході, розвиток малої інфраструктури в місцевих житлових районах та надання допомоги переселенцям або постраждалим від збройного конфлікту особам, а більшість молодих людей вважає за краще вдосконалювати свої навички в молодіжних клубах, центрах. Нарешті, участь молоді в політичному житті є незначною згідно з результатом моніторингу політичної ситуації, зацікавленості

політичними питаннями та демографічного аспекту явки виборців, несуттєвою є також участь молодих людей у діяльності недержавних установ та організацій, зокрема їх членство в них [371, с. 12 – 13].

Із метою визначення місця громадських об'єднань у процесі здобуття вищої освіти у 2016 році нами було проведено анкетування серед здобувачів вищої освіти Державного вищого навчального закладу „Донбаський державний педагогічний університет” (ДДПУ). В анкетуванні взяли участь 84 здобувачі 1 – 5 курсів ДДПУ, серед яких 42 беруть активну участь у діяльності студентського самоврядування, студентських профспілкових організаціях факультету чи університету (1 група) і 42 здобувачі, які не беруть участі в громадській діяльності (2 група) [388].

За результатами анкетування 98% здобувачів вищої освіти 1 групи беруть активну участь у громадському житті факультету (університету), при цьому 57,1% є членом громадської організації. Тоді як 71,4% здобувачів 2 групи не беруть участь у громадському житті факультету чи університету та 79,6% – не належать до будь-якої громадської організації. Зауважимо, що половина здобувачів (50%) 1 групи визначають, що займаються активною громадською діяльністю, оскільки вона відповідає власним переконанням, тоді як 91,2% здобувачів 2 групи не змогли відповісти на це питання. Більшість здобувачів 1 групи (78,6%) пишаються тим, що вони громадяни України, тоді як 30% респондентів 2 групи навпаки. Серед основних чинників, що заважають громадській активності, здобувачі визначають: відсутність вільного часу (42,9% – 1 група, 57,1% – 2 група), загроза протидії з боку органів влади, керівництва (7,1% – 1 і 2 групи), незнання, як досягти своєї мети (14,2% – 1 група, 7,1% – 2 група), недостатність грошей та інших ресурсів (28,6% – 1 група, 14,2% – 2 група). Відзначимо, що 81,8% здобувачів 1 групи та 71,4% здобувачів 2 групи вважають себе патріотами країни.

Отже, представлені результати свідчать, з одного боку, про широку залученість членів студентського самоврядування до громадської діяльності поза закладом освіти. Таким чином, під час допрофесійної підготовки фахівців

значний вплив на формування та розвиток лідерських якостей, умінь міжособистісної взаємодії, спроможності брати рішення, розв'язувати конфлікти, установлювати ділові контакти, здобуття перших навичок самоорганізації, самоуправління, прийняття управлінських рішень здійснює залучення здобувачів до суспільної діяльності, зокрема студентського самоврядування, що розглядається як необхідний елемент управління університетом і вагомий чинник формування громадянської активної позиції студентської молоді як частина соціальної активності.

З іншого боку, простежується обмеженість або відсутність інформаційного забезпечення діяльності молодіжних громадських об'єднань, низький рівень залучення молоді до участі в молодіжних проєктах. Водночас молодіжні громадські об'єднання не є консолідувальною силою молодіжної діяльності, що свідчить про доцільність завдань нашої роботи.

У контексті вивчення категорії молоді як соціально-демографічної групи в розрізі саме соціальної роботи важливим є визначення основних напрямів соціальної роботи з молоддю та виокремлення основного вектора нашого дослідження. Підкреслимо, що здебільшого вона об'єднується і з дитячою віковою категорією, що пояснюється перетином віку, схожістю проблем, проте, на нашу думку, має суттєві різниці.

Суб'єктами соціальної роботи є такі категорії громадян:

- молодь, яка працює;
- безробітна молодь;
- діти й молодь, які навчаються;
- молоді сім'ї (зокрема неблагополучні сім'ї та сім'ї групи ризику);
- діти та молодь, які мають відхилення в здоров'ї (діти-інваліди, молоді інваліди; діти і молодь, хворі на наркоманію, алкоголізм, СНІД);
- діти і молодь, які мають відхилення в поведінці; неповнолітні і молодь, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, а також ті, хто звільнився з установ після відбуття покарання;
- молодіжні та дитячі організації, об'єднання;

- обдаровані діти і молодь;
- сироти і діти, батьки яких позбавлені батьківських прав;
- біженці, переселенці;
- пенсіонери, люди похилого віку [368].

А. Капська визначає напрями соціальної роботи з дітьми і молоддю, що мають функційні обмеження, дезадаптивні чи обдаровані [366].

У Законі України „Про соціальне обслуговування населення” комплексна система соціального обслуговування населення, включаючи й молодь, передбачає надання соціально-економічних, медико-соціальних, психологічних, соціально-побутових, правових та інших соціальних послуг громадянам, які опинилися в складній життєвій ситуації.

В Україні діють служби:

- працевлаштування й профорієнтації молоді (молодіжні біржі праці);
- соціальні служби для дітей і молоді;
- інформаційні центри для молоді;
- центри сприяння малому підприємництву молоді тощо.

Закон України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” від 18.10.2000 р. № 4104 визначає основні напрями державної політики у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю, завдання та права суб’єктів соціальної роботи з дітьми та молоддю. Ним передбачено такі форми соціальної роботи з дітьми та молоддю:

- соціальне обслуговування;
- соціальний супровід;
- соціальна профілактика;
- соціальна реабілітація;
- соціальне інспектування.

Здійснення соціальної роботи з дітьми та молоддю покладається на:

- Державний центр соціальних служб для молоді;
- обласні, міські, районні, сільські центри соціальних служб для молоді;
- спеціалізовані формування центрів соціальних служб та молоді.

М. Харламов відзначає, що система соціального захисту молоді має таку структуру установ соціального обслуговування:

1. Обов'язковий мінімум установ для кожного міста, куди входять:

а) центр соціального обслуговування (соціальна допомога вдома, термінова соціальна допомога);

б) центр соціальної допомоги сім'ї й дітям;

в) соціально-реабілітаційний центр для неповнолітніх;

г) соціальний притулок для дітей і підлітків.

2. Додаткова мережа в містах і районах, куди входять:

а) центр психолого-педагогічної допомоги;

б) центр екстреної психологічної допомоги по телефону;

в) реабілітаційні центри для осіб з обмеженими можливостями (зокрема для дітей і підлітків).

3. Обласні, окружні, міжрайонні установи, куди входять:

а) центри допомоги дітям, які залишилися без піклування батьків;

б) будинки-інтернати: дитячі, психоневрологічні, спеціальні;

в) гуртожитки для осіб з обмеженими можливостями.

Вивчення реальних потреб молоді в соціальних послугах – ключовий елемент при формуванні системи їхнього соціального обслуговування [438, с. 46 – 47].

Отже, соціальна робота з дітьми та молоддю – це діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ незалежно від їхнього підпорядкування й форми власності, спрямована на створення соціальних умов життєдіяльності, гармонійного та різнобічного розвитку дітей і молоді, захист їхніх прав, інтересів, задоволення культурних і духовних проблем. Своєрідність молоді як демографічної групи населення зумовлює специфічні підходи соціальної роботи, що базуються на таких напрямках і технологіях, як соціальна профілактика, соціальне обслуговування, соціальна реабілітація, соціальна допомога [419, с. 464].

У межах нашого дослідження можна виокремити основні характеристики реалізації соціальної роботи з молоддю в суспільстві:

- включення різних категорій молоді до громадської діяльності;
- використання різноманітних форм і методів щодо вирішення проблем соціалізації із залученням державних та громадських установ чи організацій;
- взаємодія всіх соціальних інститутів на шляху до ефективного процесу соціалізації молоді;
- урахування соціальних, психологічних, особистісних чинників розвитку особистості під час формування диференційованого підходу в роботі з молоддю.

Досліджуваний напрям соціальної роботи здійснюється відповідно до основних напрямів державної молодіжної політики, що спочатку зводилася до різноманітного набору заходів, реалізованих з метою зняття соціальної напруженості в тому чи тому напрямі, вирішення гострої та очевидної соціальної проблеми молоді. Поступово вектор державної молодіжної політики спрямувався на повноцінне залучення молоді до процесів прийняття рішень на локальному, міському, регіональному та державному рівнях, що супроводжувалось створенням молодіжних консультативно-дорадчих органів при державних органах. Водночас і сьогодні це питання залишається актуальним, оскільки вагомі соціальні проблеми молоді щодо працевлаштування, забезпечення житлом, фінансової підтримки молодіжних ініціатив, формування здорового способу життя та інші не мають дієвої програми вирішення через недосконалість державних механізмів, брак фінансування тощо.

Відзначимо думку науковців О. Радченко та О. Крюкова, що самоорганізація політично зрілих громадян, їхніх об'єднань та бізнесу, їхня взаємодія з органами публічної влади мають стати основою суспільства майбутнього. Одночасно традиційна система освіти та виховання молоді, як і державна молодіжна політика та громадські організації, не здійснювали

цілеспрямованого виховання самостійної, відповідальної молоді та її підготовки до життя в самоорганізованому суспільстві [326].

Розуміючи широке значення поняття „молодіжна політика” і дотичність до основних категорій соціальної роботи, відзначимо, що молодіжна політика постає як система ідей, теоретичних положень про місце й роль молоді в суспільстві, а також частина державної політики із соціалізації молоді та відтворення трудових ресурсів [311].

Відзначимо, що серед суб’єктів соціальної роботи з молоддю, що використовують механізми формування та реалізації державної молодіжної політики, виділяють: структурні підрозділи, що займаються проблемами молоді в органах державної влади та управління на всіх рівнях; соціальні служби для молоді; громадські молодіжні об’єднання, організації та установи, що об’єднують громадян, зацікавлених у роботі з молоддю, молодіжні клуби, центри, фонди тощо [419, с. 229]. Особливий інтерес у межах нашого дослідження становлять саме громадські організації, молодіжні об’єднання, центри тощо.

Розвиваючи цю думку в контексті дослідження молоді як соціально-демографічної групи з метою теоретичного аналізу соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, підкреслимо важливість визначення форм участі молоді. Для цього звернемось до Білої книги „Новий імпульс для європейської молоді”, що регламентує загальноєвропейські підходи молодіжної політики. Серед найбільш уживаних та загальноприйнятних у сучасному європейському суспільстві формами участі молоді є такі:

- волонтерська робота;
- участь у різних формах неформальної освіти (тренінги, семінари тощо);
- навчання рівний – рівному: залучення молодих людей до навчання їхніх однолітків (до прикладу, програми із здорового способу життя, освітні кампанії тощо);

- активна участь у діяльності молодіжних центрів, клубів та виконання обов’язків у них;

- молодіжні ради, парламенти, форуми, комітети та інші структури як традиційний спосіб участі в ухваленні рішень на міжнародному, національному, регіональному або місцевому рівнях, шкіл, клубів, неурядових організацій тощо;

- системи спільного управління, що вже існують у деяких установах (до прикладу, Директораті молоді та спорту Ради Європи), у яких рішення приймаються разом з представниками від молоді, молодіжних організацій та влади;

- консультації – використовуються в процесі прийняття рішення, щоб висловити своє занепокоєння з приводу тієї чи тієї проблеми, внести пропозиції щодо її вирішення;

- різні рівні участі молодих людей у проєктах та заходах (і організованих, і неорганізованих);

- різного роду кампанії;

- членство в політичних партіях, спілках, групах інтересів;

- участь у виборах (щоб голосувати та бути обраним).

Поряд з цим кількість молодих людей, реально залучених до названих форм участі, неухильно підвищується, що демонструє чітку волю молоді брати участь та впливати на рішення, що приймаються суспільством на індивідуальній основі, поза межами участі в застарілих структурах та механізмах [478, с. 10].

Посібник з Переглянутої Європейської хартії про участь молодих людей у місцевому та регіональному житті пропонує такі форми участі молоді в суспільному місцевому та регіональному житті:

- створення мереж „рівний – рівному”;

- форуми для обговорення;

- підпис петицій;

- участь у так званих нових соціальних рухах;

- групи підтримки;
- бойкотування товарів;
- демонстрації;
- міжнародні зустрічі;
- використання Інтернету для збору інформації, висловлення думки, впливу на прийняття рішення.

Люди, організації та спільноти, що підтримують участь молоді й шукають нові способи залучення молодих людей до громадського життя, повинні мати чітке уявлення про те, чого вони хочуть. Безперечно, що основну увагу необхідно зосередити не лише на кількісному збільшенні учасників, а також на шляхах покращення якості самої участі [354].

Підтримуючи та стимулюючи участь молоді в суспільному житті, місцева та регіональна влада сприяє соціальній інтеграції молодих людей, допомагаючи їм долати не лише проблеми та труднощі молоді, але й виклики сучасного суспільства, у якому часто домінують знеособленість та індивідуалізм. Проте для того, щоб участь молоді в суспільному житті на місцевому й регіональному рівні була успішною, постійною й осмисленою, потрібне щось більше, ніж розвиток або реорганізація політичних чи адміністративних систем. Будь-яку політику чи дію, покликану активізувати участь молоді в житті суспільства, має забезпечувати культурне середовище, що шанує молодь і враховує різноманітні потреби, обставини та сподівання молодих людей. При цьому обов'язково повинен бути присутній елемент розваги й задоволення [300, с. 7].

Аналіз вітчизняної молодіжної активності показав широкий спектр використання форм участі молоді, зокрема й інноваційних форм молодіжної роботи, які оцінювані експертами як такі, що доцільно розвивати й поширювати надалі. Серед найбільш відомих відзначимо [432]:

- створення молодіжного центру як ключового об'єкта молодіжної інфраструктури реалізації заходів роботи з молоддю;
- упровадження системи заходів з розвитку професійно-технічної

освіти та працевлаштування молоді (діяльність центрів забезпечення якості професійної освіти за галузевим спрямуванням, реалізація проєкту допомоги ЄС щодо покращення підготовки кадрів для економіки регіонів, програми обласних молодіжних центрів праці);

- навчання фахівців за програмою „Молодіжний працівник”, семінари „Молодіжна робота”;

- навчання координаторів студентських центрів праці за Програмою Британської Ради „Активні громадяни” (орієнтованою на формування соціального лідерства, сприяння розвитку навичок міжкультурного діалогу та соціальної відповідальності, організацію громади, проєктний менеджмент соціальних дій);

- створення платформ молодіжного розвитку (хаби, коворкінги, антикафе – центри соціальних ініціатив, креативні майданчики, де відбуваються відкриті події, супровід соціальних проєктів від ідеї до реалізації);

- участь у програмі Erasmus+ за фінансової підтримки ЄС охоплює освіту, молодіжну політику та спорт, інтегруючи сім наявних програм у єдину узгоджену структуру, у межах якої здійснюється академічна мобільність здобувачів;

- реалізацію програми національно-патріотичного виховання та волонтерського руху;

- реалізацію комплексної програми організації соціально-педагогічної підтримки дітей та учнівської молоді у загальноосвітньому закладі за чотирма основними напрямками: ризикована поведінка у сфері інтернет-спілкування, ціннісно зорієнтована активність підлітків, подолання труднощів соціальної взаємодії та соціально-педагогічної підтримки дітей ВПО (розпочато лабораторією соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України).

Наведений аналіз свідчить про доцільність змін традиційних форм участі молоді в суспільно-громадській діяльності і на рівні громади, і на рівні

держави. Моделі відкритого розвитку молодіжної діяльності зумовлюють самостійність та відповідальність роботи молодіжних об'єднань, громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад тощо, що характеризуються автономністю та самостійністю під час визначення пріоритетів і цінностей громадської діяльності. Тоді як нав'язування традиційних підходів до організації молодіжної громадської діяльності лише призводить до схем маніпулюванням молоддю та символічною участю в суспільних заходах.

Отже, молодь як соціально-демографічна група населення має вікові (14 – 35 років), психологічні, соціальні особливості, що покладено в основу соціальної роботи з молоддю. При цьому соціальні потреби (освіта, працевлаштування, самореалізація тощо) є каталізатором на шляху реалізації молодіжної політики за участю громадських організацій, служб і центрів у справах молоді. При цьому широкий перелік форм участі молоді (волонтерство, участь у заходах неформальної освіти, молодіжних центрах тощо) в громадському житті міста, району, громади не вичерпують усіх можливих форм, проте наочно демонструють актуальність формування наукового підґрунтя до процесу соціальної активності молоді, що детальніше буде розглянуто в наступному підрозділі.

1.2. Особливості та структура соціальної активності молоді

Визначення особливостей та структури соціальної активності молоді базується на характеристиці провідних категорій соціальної роботи, розуміння та співвідношення яких є надійним теоретичним фундаментом. При цьому актуальною є наукова розвідка З. Бондаренко та Т. Лях, які виділили групи понять і категорій соціальної роботи [63]:

1) запозичені – поняття і категорії не специфічні для теорії соціальної роботи, оскільки визначені ними явища і процеси вивчаються іншими науками – соціум, соціальне середовище, соціальні відносини, соціалізація, соціальне виховання, соціальна активність, соціальна діяльність тощо;

2) *загальні* – поняття і категорії, які належать переважно до теорії соціальної роботи, але використовуються також в інших галузях знань – соціальна реабілітація, соціальна адаптація, соціальний захист, соціальний інститут, соціальне інспектування, соціальна діагностика тощо;

3) *специфічні* – поняття і категорії власне соціальної роботи, які виражають її сутнісний аспект (закономірності, принципи, цілі, функції, зміст), відображають конкретні способи прояву її сутнісного аспекту, характеризують її якісний стан (форми, методи, інструментарій, структура) – соціальний педагог, соціальний працівник, соціальне обслуговування, соціальна профілактика, соціальне страхування, соціальний супровід, добротність, волонтерський рух тощо.

У контексті теми й завдань нашого дослідження основну увагу буде зосереджено саме на низці запозичених категорій. Проаналізуємо такі поняття соціальної роботи, як „соціалізація”, „соціальне виховання”, „соціальна діяльність”, „соціальне середовище”, „соціальна активність”. На наш погляд, саме вони визначають теоретичну основу роботи як відправну точку дослідження процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

У процесі стрімкого розвитку державних центрів соціальних служб для молоді, інститутів соціальної підтримки активного розвитку набуває одна з теорій соціальної роботи – соціально-педагогічна модель. На думку М. Лукашевич, Т. Семигіної, вона слугує „практичною моделлю, що фокусується на ідеї допомоги шляхом виховного впливу на процес соціалізації особистості чи групи, що здійснюється через систему інститутів (родина, навчальний заклад, громадські організації тощо), які коригують формування соціальних якостей людини відповідно до суспільно значущих цінностей, обмежують чи активізують вплив певних факторів” [240, с. 161].

Базовою категорією соціально-педагогічної моделі є *соціалізація* як механізм взаємодії молоді з навколишніми умовами, що впливають на процес її розвитку. Питання соціалізації ставало предметом наукових розвідок таких

науковців, як: Н. Абдюкова [1], Т. Алексеєнко [13], А. Аніщенко [20], О. Белінська [45], Ж. Володченко [322], А. Волохов [90], Л. Гордієнко [103], М. Євтух [137], Ю. Жданович [138], Н. Заверико [145], Ю. Загородній [148], С. Іваненков [156], І. Курліщук [223], Н. Лавриченко [226], М. Лукашевич [239], А. Мудрик [276], О. Панагушина [294], В. Панок [295], П. Плотніков [307], Ю. Привалов [295], А. Рижанова [330], С. Савченко [339], О. Севаст'янова [348], С. Сечка [349], С. Харченко [405], Ю. Філіппов [430], С. Шашенко [461] та ін.

Із позиції А. Мудрика, розвиток – це загальний процес становлення людини, а соціалізація – розвиток, зумовлений конкретними соціальними умовами. Отже, виховання – відносно соціально контрольований процес розвитку людини в ході її соціалізації [276].

С. Савченко розглядає соціалізацію як багатоскладний і багатофакторний процес набуття індивідом людських властивостей і якостей, направленість яких визначається конкретною соціальною ситуацією. Суб'єкт-об'єктна єдність особистості, яка виявляється в тому, що вона одночасно і засвоює, і відтворює соціальні цінності й норми, визначає феноменальність її сутнісних характеристик [339, с. 41].

М. Євтух та О. Сердюк визначають „соціалізацію” як одну з важливих категорій соціально-педагогічної роботи з молоддю, що обумовлює історично зумовлений процес розвитку особистості, передачі та засвоєння поведінки, притаманних певному суспільству. Вона може відбуватися і в умовах цілеспрямованого формування вихованця, і в умовах стихійного впливу на особистість [137, с. 55].

У контексті нашого дослідження важливою є думка О. Панагушиної щодо процесу соціалізації підлітків, оскільки за віковою категорією (14 – 18 рр.) вони перетинаються з молоддю (14 – 35 рр.). За висновками науковиці в процесі соціалізації дітей підліткового віку необхідно враховувати:

- складне за змістом і тенденціями середовище;

- специфічні вікові та особистісні риси;
- можливості ефективної соціалізації підлітків в умовах діяльності громадських організацій просоціального спрямування [294].

А. Рижанова характеризує „соціалізацію” як засвоєння, відтворення й розвиток соціальним суб’єктом культури соціуму в процесі стихійного та цілеспрямованого залучення до системи нових суспільних зв’язків і залежностей, що сприяє розвитку форм його соціальності [330].

Як і будь-яка наука, соціальна робота має специфічний концептуально-категоріальний апарат як сукупність понять про соціальні явища і процеси: сфера, простір, структура, відносини, практика, зв’язки, діяльність, проблеми тощо [240, с. 16].

Виходячи з проблематики нашого дослідження, зауважимо, що соціально-педагогічна модель тісно корелюється з соціальною роботою з молоддю, враховуючи соціальний вплив виховання та молоду особистість в різних інституціях. Тому доцільним є характеристика наступної запозиченої категорії соціальної роботи – „соціальне виховання”. У цьому контексті слушною вбачається думка О. Безпалько, що соціальне виховання молодого покоління наразі має бути зорієнтоване на розвиток соціальності індивіда, складниками якої є соціальна активність, соціальна мобільність, соціальна зрілість, оскільки в сучасних умовах вже не можна обмежитися лише засвоєнням людиною суспільно визнаних норм і правил, соціального досвіду. Проблема соціальної активності особистості, як і формування цієї найважливішої інтегративної якості, не належить до розряду швидкоплинних: людина тією мірою соціальна істота, у якій вона самовизначається в соціумі, виявляючи в ньому активність, перетворюючи його й саму себе як суб’єкта соціальних відносин, а якість цього процесу визначається всім різноманіттям чинників, з якими взаємодіє, розвивається особистість і які чинять вплив на цей розвиток [38].

Водночас категорія соціального виховання, на думку А. Капської, забезпечує створення умов та заходів, спрямованих на оволодіння й засвоєння

молодим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій. Соціальне виховання забезпечується суспільством і державою в організаціях (мережа навчальних і позанавчальних закладів, дитячі та молодіжні організації), а також у тих, де виховання не є провідною функцією (виробництво, громадські об'єднання) [363, с. 27].

Потреба врегулювання соціального виховання щодо набуття індивідом ознак соціальності потребує цілеспрямованої *соціально-педагогічної діяльності*. Вона спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, усебічного розвитку особистості, задоволення її культурних і духовних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини [39, с. 13]. Водночас поняття „соціально-педагогічна діяльність” А. Рижанова розглядає як науково обґрунтоване культуровідповідне регулювання соціального виховання в усіх сферах з метою непримусового набуття та розвитку соціальності суб'єктів соціуму. Названий процес має за мету гармонізувати соціально-виховні впливи родини, етносу, держави, суспільства тощо, щоб створити сприятливі умови для становлення, розвитку соціальної свідомості кожного індивіда, усвідомлення ним цінності власної соціальної суб'єктності, необхідності та „корисності” її реалізації для себе й навколишнього соціуму [329, с. 135].

Тому ще однією з провідних категорій соціальної роботи є *соціальне середовище* як сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інституції, соціальні групи), що впливають на її свідомість і поведінку. Соціальне середовище – це конкретний прояв суспільних відносин, у яких розвиваються конкретна особистість, соціальна спільнота; соціальні умови їхнього розвитку [363, с. 28].

Слушною є думка науковців соціальної роботи і педагогіки (О. Безпалько [39], І. Зверева [368], Г. Лактіонова [364], С. Харченко [440] та ін.) щодо соціального середовища, яке існує завдяки великій кількості взаємин його членів і соціальних інститутів. Чим більша й різноманітніша палітра

складників соціального середовища, тим інтенсивніший його розвиток і різноманітніші умови життєдіяльності особистості.

Розуміння *соціального середовища* в дослідженні Н. Клімкіної постає як сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інститути, соціальні групи), що впливають на її свідомість та поведінку. Звичайно, у соціальній поведінці чи діяльності особистості яскраво проявляються *соціальні навички*, під якими розуміються „певні стратегії, які використовує індивідуум, щоб ефективно вирішувати соціальні завдання” [183]. Їх умовно авторка поділяє на такі групи:

- а) соціальні навички навколишнього середовища (містять уміння слухати, виконувати інструкції, виконувати навчальні завдання тощо);
- б) соціальні навички взаємодії (розв’язання конфліктних ситуацій у процесі спілкування, уміння налагодити контакт із співбесідником та ін.).

Соціальне середовище класифікують за такими ознаками:

- за видом спільноти – суспільна формація, клас, група;
- за видом групи – сімейне, навчальне, громадське, трудове, спортивне, військове тощо;
- за формувальним впливом – детермінувальне, тренувальне, навчальне, виховальне, перевиховальне тощо;
- за способом впливу на форму свідомості – правове, моральне, естетичне, наукове;
- за віком – однолітки, старші, молодші, мішана група;
- за емоційним ставленням – позитивне (що спричинює наслідування), байдуже, негативне (яке викликає протидію);
- за соціальною спрямованістю – соціальне, асоціальне;
- за ступенем контактів – безпосереднє, опосередковане.

Отже, соціальне середовище як сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інституції, соціальні групи) впливають на її свідомість та поведінку. Із довідникових джерел відомо, що виділяють мікро- та макрорівень такого середовища. До

макрорівня належить матеріальне, культурне, політичне середовище. Мікрорівень – це умови безпосереднього оточення людини (сім'я, сусідство, вулиця, навчальний та трудовий колектив, громадські організації, формальні та неформальні об'єднання тощо) [411, с. 146].

У теорії соціалізувального середовища С. Іваненков виокремлював три найвагоміші чинники соціалізації: речовинно-предметний, соціально-інституціональний та інформаційний (засоби масової інформації) [156, с. 125 – 126]. На думку О. Безпалько, другий чинник є одним з найбільш значущих саме в територіальній громаді як особливому соціалізувальному просторі, оскільки тут поряд з традиційними соціальними інститутами – сім'єю, школою, медичними та правовими установами, – в умовах сьогодення важливу роль відіграють нові соціальні інституції, зокрема громадські організації, соціальні служби різного типу тощо, які мають забезпечувати необхідні умови для соціалізації особистості [37, с. 141].

Продовжуючи думку авторки, відзначимо, що в сучасних умовах розвитку громадянського суспільства все більшого соціалізувального впливу на макрорівні набувають громадські організації, об'єднання молоді, у діяльності яких зміст соціальної активності молоді набуває рис актуальності, своєчасності, самостійності.

Звичайно, означені соціальні навички є обов'язковими є важливими в процесі соціальної активності молоді. При цьому в соціальній активності людини чітко простежується її громадянська спрямованість, тобто націленість на вирішення проблем суспільного, державного й громадського характеру; виявляється в постійному пізнанні соціально-політичних, економічних, культурно-освітніх досягнень держави, прагненні до співвіднесення її інтересів зі своїми особистими потребами [184, с. 34]. Отже, соціальне середовище – це конкретний прояв суспільних відносин, у яких розвиваються конкретна особистість, соціальна спільнота; соціальні умови їхнього розвитку [367, с. 28].

Об'єднуючи наведені дефініції в руслі досліджуваної тематики, відзначимо, що ефективність процесу соціалізації молоді із засвоєння ціннісних орієнтацій у вимогах сучасного суспільства залежить від рівня соціального виховання, яке формує надійний фундамент для розвитку соціальної активності при умові створення сприятливого соціального середовища та водночас слугує одним з основних інтегративних соціально-педагогічних понять. Водночас системність використання форм, методів і технологій соціально-педагогічної роботи з молоддю є однією з важливих умов формування соціальної активності молоді як передумови соціалізації, тому потребує глибинного теоретичного аналізу.

Убачаючи процес соціально-педагогічної діяльності з молоддю важливим на шляху становлення соціальності в особистості через соціальну активність, вагомим є дослідження такої значущої в контексті нашої роботи соціальної категорії, як „соціальність”. Її вчені характеризують як системну якість, покладену в основу функціонування й розвитку суспільства будь-якого типу; як відображення соціальних життєвих дій певних осіб, соціальних груп, матеріальних і духовних результатів їхньої діяльності [439, с. 11].

Із позиції соціальної філософії поняття „соціальність” постає як внутрішньо необхідне та нездоланне прагнення, що змушує людей вступати у взаємини з іншими людьми з метою задоволення своїх потреб. Соціальність є не що інше, як практика взаємозв'язку, взаємодопомоги та солідарної діяльності людей [403].

Водночас А. Рижанова визначає такі рівні соціальності, як: соціальна грамотність, соціальна компетентність, соціальна культура. До одного зі складників соціальності авторка зараховує соціальну суб'єктність, що формується в процесі соціально-педагогічної діяльності. Відзначимо, що складниками соціальної суб'єктності є відчуття власної гідності, опанована свобода волі, соціальна активність, відповідальність та мужність, соціальна свідомість, усвідомлення власної соціальності, соціальне передбачення, уміння захисту від несприятливих впливів соціуму [329, с. 130 – 134]. Отже,

формування та розвиток соціальної активності на основі ефективної соціально-педагогічної діяльності сприяє становленню соціальності як загальної ознаки розвиненого демократичного суспільства.

На думку Т. Ромм, „соціальність” характеризує певну системну якість, що лежить в основі формування й розвитку суспільства будь-якого типу, та одночасно властивість людини. Соціальність, відображаючи спільність життєдіяльності людей, проявляється на різних рівнях: на рівні світосприйняття, світогляду та практичних дій, взаємодії людей. Вона знаходить своє втілення не тільки в колективній, але й в індивідуальній діяльності людини, під час якої вона слідує загальноприйнятим моральним цінностям та правилам, використовує життєвий і професійний досвід інших. Особистість у цьому випадку відображає „якість” соціальності – результат активності самосвідомості індивіда, зберігаючи внутрішню автономію в соціальних спільнотах [336, с. 58 – 59].

Водночас соціальність, на думку авторки, постає як атрибут педагогічних феноменів, інтегративна якість, що відображає результат взаємодії людини та суспільства, зумовлює розвиток індивідуального в колективному. Об’єктивно це відображення тих соціальних відносин, які будуються в суспільстві між людьми та структурами („соціальність первинного устрою” чи „соціальність освітнього закладу”). На суб’єктивному рівні соціальність є якістю особистості, у якій відображено здатність людини бути суб’єктом соціальних відносин, реалізовувати свою індивідуальність у реальних соціальних умовах. Формування та розвиток соціальності, як і соціальної активності, відбувається в процесі соціалізації [336, с. 58 – 59].

Отже, багатоукладний, проте вкрай важливий процес соціально-педагогічної роботи з молоддю базується на надійному фундаменті категоріальних засад соціальної роботи, що сприяє подальшому розвитку наукових підходів у роботі з молоддю в різних установах, організаціях, інститутах громадянського суспільства.

Переходячи до ключової дефініції нашого дослідження „соціальна активність” доцільним вбачається обґрунтування поняття „активність”, „діяльність”, „ініціативність”, визначення особливостей цих процесів для молоді людини.

Дефініцію „активність” використовують у різних галузях науки і як самостійне поняття, і в якості додаткового елемента в різних системах. Похідними цього терміна в науковій думці є поняття „активна особистість”, „ініціативність”, „соціальна ініціатива” тощо. Ураховуючи широке змістовне наповнення та спектр застосування, виникає потреба більш детальної диференціації названих термінів. Водночас різноманіття та неоднозначність теоретичних підходів зумовлює доцільність систематизації понять навколо проблеми формування соціальної активності молоді в різних інституціях.

„Словник із соціальної педагогіки” визначає *активність* як діяльнісний стан відображення та перетворення дійсності, що бере активну участь у розвитку людини, становленні її особистості. Тоді як *активність особистості* виокремлюється як здатність людини виробляти суспільно корисні перетворення у світі на основі прояву творчості, вольових актів, спілкування [357, с. 16]. Водночас „Енциклопедія освіти” характеризує активність як вищу форму розвитку діяльності, що відзначається самопідпорядкованістю, готовністю та здатністю до діяльності [135, с. 344].

Ураховуючи специфіку соціального становлення молоді в сучасних умовах, К. Ямкова визначає сутність „*активності*” в здатності людини на самостійні вольові прояви, що виражаються в постановці мети, особистій організації самої дії, спрямованих на досягнення цієї мети. Будь-яка ініціатива виходить за межі обов’язків і спрямована на вияв активності, самостійності. Тому одним з основних завдань навчання є підвищення активності особистості та включення її до різних видів діяльності [470, с. 360].

Найбільш усталені сучасні наукові погляди на сутність досліджуваного поняття особливостей соціальної активності можна знайти в довідкових та енциклопедичних джерелах. Зокрема, у Тлумачному словнику з соціальної

педагогіки та соціальної роботи Л. Лохвицької поняття „діяльність” (*activity*) розглядається як активність суб’єкта, спрямована на взаємодію з навколишнім середовищем з метою задоволення власних потреб, а також спосіб існування, перетворення соціальної дійсності людиною. Проте в контексті дослідження соціальної активності для нас більш цікавим є визначення поняття „соціальна діяльність” (*social activity*), що розуміється як сукупність соціально значущих дій, здійснюваних суб’єктом (клас, група, особистість) у різних сферах і на різних рівнях соціальної організації суспільства, що мають на меті визначені соціальні цілі й інтереси, а також ті цілі, що використовують в ім’я досягнення й задоволення інтересів різні засоби – економічні, соціальні, політичні та ідеологічні. Різноманіття соціальних дій авторка зводить до 4-х основних груп:

1) цілеспрямована дія, пов’язана зі зміною цієї соціальної системи чи умов діяльності;

2) дія, спрямована на їхню стабілізацію;

3) дія, що має на меті адаптацію до певної соціальної системи й умов діяльності;

4) інтегративна дія, що припускає залучення особистості чи групи якої-небудь іншої спільності в більш велику соціальну спільність чи систему [411, с. 56 – 57]. Наголосимо, що ознаки інтегративності соціальної діяльності молодих людей є важливою характеристикою, що безпосередньо впливають на процес формування соціальної активності, оскільки відображають здатність молоді пристосовуватися, зокрема, до різних соціальних груп, соціального середовища та соціально-економічних державних змін узагалі.

Водночас теоретичний аналіз досліджуваного поняття вимагав звернення до довідникової, енциклопедичної літератури. Так, „Словник із соціальної педагогіки” Л. Мардахаєвої визначає соціальну активність як динамічний стан особистості, спрямований на становлення та підтримку її зв’язків з навколишнім світом; сукупність форм людської діяльності, усвідомлено зорієнтованих на вирішення певних завдань, що постають перед суспільством, класом, соціальною групою в певний історичний період [357,

с. 18 – 19]. Водночас „Енциклопедія для фахівців соціальної сфери” І. Зверевої характеризує соціальну активність як сукупність методів, процедур, спрямованих на зміну соціальних умов відповідно до потреб, інтересів, цілей та ідеалів особистості, на висунення й реалізацію соціальних інновацій, формування в собі необхідних соціальних якостей [134, с. 81].

Близьким до поняття „активність” у психолого-педагогічних джерелах виділяють термін „ініціативність” (А. Данілова [116], Т. Окушко [362], А. Сапріянчук [343], С. Тетерський [408], В. Хайкін [433] та ін.) як сукупність соціально значущих якостей. Ініціативність, на думку науковців, є складною багатофункційною особистісною якістю, що пов’язана із цілеспрямованістю, активністю, самостійністю, дисциплінованістю, відповідальністю. У соціальній ініціативі вдало поєднується індивідуальне та суспільне, а їхня злагодженість залежна від ступеня розвитку соціальних відчуттів, переживань та емоцій, що відображають ставлення до себе, суспільства, інших людей і діяльності. Тому соціальну ініціативу характеризують як особистісну та суспільну якість, потребу до зміни або перетворення дійсності, мотив діяльності [343, с. 10].

Також „соціальну ініціативу” важливо розглядати як сукупність дій з висунення, узгодження, поширення та реалізації соціально корисних ідей, які свідомо та самостійно здійснює суб’єкт, але водночас слугують характеристикою, формою прояву соціальної активності особистості [343, с. 105].

Зважаючи на вік учасників, молодь потребує можливості самореалізації в суспільно значущій діяльності, участь у якій надає їй упевненості у власних силах, можливості набути особистісного та громадського статусу, важливого соціального досвіду, реалізувати свої інтереси й потреби. У зв’язку з цим слушною є думка про те, за яких умов соціальна ініціатива набуває ознак соціальності. Її каталізатором є первинна ініціатива суб’єкта, яка:

– спрямовується безпосередньо на перетворення навколишнього середовища;

– передбачає залучення інших членів соціуму.

Учені розрізняють види й форми соціальної ініціативи: за характером прояву, за спрямованістю, за сферами діяльності та напрямками, за масштабом, за часом, за авторством, за результативністю [362, с. 10].

Отже, „соціальна ініціатива” функціонує в комплексі з низкою якостей особистості: цілеспрямованістю, настирністю, рішучістю, відповідальністю, дисциплінованістю, працьовитістю тощо і знаходить виявлення в діях, що, своєю чергою, забезпечує можливість суб’єкта до самореалізації, формування самосвідомості, відповідальності, волі, самодисципліни, збагачення власного досвіду [433, с. 160]. Водночас, розглядаючи соціальну ініціативу як невід’ємний елемент участі особистості в суспільному житті, важливо відзначити при цьому ступінь самостійного виділення важливих соціальних проблем та шляхів їх вирішення, проте далеко не завжди вона знаходить реальне впровадження, реалізацію ідей та ініціатив. На нашу думку, саме формування соціальної активності як логічне та поступове продовження реалізації соціальної ініціативи є запорукою становлення соціалізованості, зрілості особистості, що вміє відповідати за свої вчинки, ініціювати та доводити дію до результату. Отже, виникає потреба визначити особливості соціальної активності та проблеми їх формування. Для цього важливо систематизувати термінологічні підходи до цього поняття, тому звернемося до наукових пошуків філософів, педагогів, психологів та ін.

Аналіз *філософських підходів* до поняття соціальної активності показав значний науковий доробок 60 – 80-х рр. ХХ століття, у якому більшість розглядала „активність” як вид діяльності, що спрямована на взаємодію суб’єкта з навколишнім середовищем з позитивним спрямуванням. Водночас цей історичний проміжок часу кінця ХХ століття не міг не залишити відбиток комуністичної ідеології в наукових напрацюваннях, хоча цей факт не зменшує вагомості теоретичного доробку. Серед учених, які зробили значний внесок у розробку проблеми соціальної активності в контексті філософських підходів наприкінці ХХ ст., назовемо таких, як: М. Андрєєва [16], Є. Ануфрієв [23],

Г. Ареф'єва [24], В. Афанасьєв [26], В. Беленький [44], Т. Богданова [59], Л. Буєва [68], В. Виноградова [79], М. Дьомін [117], М. Каган [168], Т. Лапіша [231], Т. Мальковська [250], В. Мордасов [79], В. Мордкович [272], О. Якуба [359] та ін.

Слушною є думка Т. Мальковської, що соціальна активність реалізується як актуальна потреба в певній системі цільових настанов, мотивів, що визначають інтереси особистості, її залучення до діяльності із задоволення потреб, які виникають. Водночас вона має свої особливості в кожному віковому періоді людини відповідно до її соціальних потреб і соціального досвіду. Як стійка риса особистості соціальна активність проявляється в цілеспрямованості, ініціативності, життєдіяльності, відповідальності, принциповості, високих вимогах до себе. У кожній діяльності соціальна активність може різнитися, оскільки людина може бути активною в одних суспільних відносинах, а в інших – пасивною [250, с. 10 – 11].

Соціальну активність у контексті *психічного розвитку особистості* вивчала низка психологів, визначаючи соціальну активність як якість особистості та вміння не тільки пристосовуватися до обставин, а й змінювати їх відповідно до власних цінностей, зокрема: К. Абульханова-Славська [4], О. Асмолов [25], Л. Божович [60], С. Грабовська [104], М. Кожем'якін [190], О. Крупнов [215], В. Мерлін [257], Т. Саврасова-В'юн [338], Л. Славіна [356], Г. Сухобська [398], Д. Фельдштейн [424], М. Фірсов [429], В. Хайкін [433], С. Чолій [455], Б. Шапіро [429] та ін.

У психологічному розрізі соціальну активність особистості М. Кожем'якін розглядає як інтегральне утворення, що відіграє важливу роль у загальному рівні розвитку особистості, її здатності до самореалізації, ефективному функціюванні в суспільстві. Водночас вона постає істотною умовою успішності діяльності не тільки у сфері суспільно-політичної, трудової, навчальної, а й сприяє успішності в міжособистісних відносинах, надаючи особистості більш цілісний і різнобічний характер. На думку автора,

важливо, що в процесі навчання в закладі вищої освіти соціальна активність має тенденцію до зниження при переході від курсу до курсу, що пов'язано з переходом від соціальної активності до індивідуального розвитку професійної самосвідомості [190]. Тоді як В. Хайкін соціальну активність характеризує як відповідальне ставлення до суспільно значущої діяльності та як форму прояву потреб у соціальній участі [433, с. 286].

У педагогічному розрізі соціальну активність молоді досліджували педагоги: М. Андреева [16], Є. Баришников [32], О. Бахаровська [34], О. Безпалько [40], О. Борисова [63], В. Дегтерьов [232], О. Іванов [157], Л. Конвісарєва [198], В. Косовець [207], Н. Клімкіна [182], І. Ларіонова [232], В. Мордкович [272], Н. Морова [273], Н. Наркевич [279], В. Панок [295], Ю. Привалов [295], Н. Пилипчевська [303], О. Тельна [404], З. Тепсаєва [406], С. Тетерський [408], О. Харланова [435], С. Чернета [448], І. Яременко [471] та ін.

Педагогічний доробок низки науковців щодо визначення змісту поняття „соціальна активність” характеризується різноманітністю підходів, акцентів, що зумовлено психологічними якостями суб'єктів, напрямками дослідження, змінами середовища та умов її формування. У розрізі вивчення особливостей соціальної активності молоді особливо привертала увагу напрацювання педагогів щодо старшокласників, здобувачів вищої, професійної освіти, оскільки вікові обмеження дослідження передбачали межі 14 – 35 років відповідно до чинного українського законодавства.

Систематизація наукових підходів до вивчення соціальної активності дала змогу виокремити певні позиції вчених, що фокусуються на різних аспектах, проте не виключають один одного. Зазначимо, що ці позиції – лише орієнтири для характеристики цієї дефініції, вони можуть мати умовні межі, проте демонструють неоднозначність у розкритті поняття та підтверджують актуальність дослідження формування соціальної активності молоді.

Із *позиції особистісної змістовності* соціальну активність розглядають як динамічну характеристику особистості, що реалізується в

системі ціннісних орієнтацій людини з урахування виконання певних соціальних ролей у суспільстві (Є. Баришников [32], О. Бахаровська [34], Л. Кобильник [185], Л. Кобишева [186], М. Кожем'якін [190], В. Косовець [207], Т. Мальковська [250], В. Хайкін [433], Т. Хмурина [443], С. Чернета [448] та ін.).

У своїх дослідженнях В. Косовець визначає соціальну активність як стійке особистісне утворення, що характеризує молоду людину як соціальну істоту, яка має чітку особистісну спрямованість, володіє світоглядом як системою знань і переконань, має власну позицію, взаємодіє з навколишнім світом; водночас це і процес соціальної діяльності, що характеризується інтенсивністю, якістю, новизною, креативністю, успіхом, змістовним наповненням і може відбуватися за певних умов і в певних ситуаціях. Автор наголошує на вивченні різних концептуальних підходів до розкриття суті соціальної активності: перебудова власної внутрішньої структури; оволодіння різними видами діяльності; реалізація в соціально значущій діяльності; сукупність актів дій – зовнішніх і внутрішніх; це результат потреб людини; це цілеспрямована, напружена, творча діяльність; ставлення людини до праці, суспільства, громадських справ; співвідношення з цінностями, мотивами, нормами; родова діяльність суспільного індивіда; це соціальна діяльність та ін.) [207]. Водночас поняття „соціальна активність” молоді розглядається з позиції: педагогічного феномену, багатоаспектного відображення розвитку особистості, соціокультурного середовища та соціально-педагогічного чинника, що стимулює здатність молоді до творчості, вольових актів, продуктивного спілкування та проявляється „в активній позиції” [32].

О. Бахаровська акцентує, що соціальна активність студентської молоді в межах концепції сил людини, її індивідуальної та соціальної суб'єктивності трактується як здатність особистості до вдосконалення та розвитку життєвих сил, простору особистісними (рівень освіти, стан здоров'я, психологічні особливості) та соціально-колективними засобами (умови, що надаються державою, стан соціальної безпеки, соціального середовища, найближче

оточення). Водночас ці засоби спрямовані на участь молоді у вирішенні соціальних проблем суспільства [34].

Соціальна активність особистості – це системна соціальна якість, у якій виявляється та реалізується рівень її соціальності, тобто глибина та повнота зв'язків особистості із соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкта суспільних відносин. Водночас вона є вихідною соціальною якістю, що відображає цілісне, стає активне ставлення до суспільства, проблем його розвитку та визначає якісні особливості свідомості, діяльності і становища особистості. Соціальна активність характеризується не тільки усвідомленням та прийняттям інтересів суспільства і певних спільнот, а й готовністю та вмінням реалізовувати ці інтереси, активною діяльністю самостійного суб'єкта. Важливими ознаками названої якості особистості є сильне, стає прагнення впливати на соціальні процеси та дієва участь у суспільних справах, прагнення змінити, перетворити або, навпаки, зберегти, зміцнити наявний соціальний лад, його форми та елементи [443, с. 207].

Визначальними показниками соціальної активності є прояви ініціативи, самостійність, незалежність, повага до відмінностей, емпатія, рефлексія, комунікабельність, критичність, громадянськість, патріотизм, що характеризують такі важливі ознаки, як сильне та стає прагнення особистості здійснювати вплив на соціальні процеси й дієву участь у суспільних справах, в одних випадках намагання змінити та перетворити, в інших, навпаки, зберегти, зміцнити наявний соціальний лад, його форми та елементи [448].

Із *позиції способу діяльності* соціальну активність характеризують як цілеспрямовану дію людини на здійснення соціальних змін (В. Агеєв [6], О. Безпалько [38], Д. Фельдштейн [424], К. Ямкова [470] та ін.).

О. Безпалько зазначає, що соціальна активність як динамічне утворення, суб'єктом-носієм якої є людина, має різний ступінь прояву та залежить від співвідношення між соціальними обов'язками особистості в суспільно значущій діяльності та суб'єктивними установками на діяльність. Її розвиток відбувається через систему зв'язків людини з навколишнім соціальним

середовищем у процесі пізнання, діяльності і спілкування. Соціальна активність проявляється як здатність діяти свідомо, не тільки пристосовуючись до зовнішнього середовища, але й цілеспрямовано змінюючи його. У практичному житті вона постає як діяльність в організації та координації активності індивідів, в освоєнні ними зовнішнього середовища [38].

Д. Фельдштейн установив, що прояв соціальної активності в соціально значущій діяльності, що є корисною для суспільства, забезпечує розкриття соціальної сутності суб'єкта та є найбільш важливим у юнацькому віці [424].

Слушною є думка К. Ямкової, що багатофункційність соціальної активності передбачає взаємозв'язок багатьох інтегративних якостей особистості та здійснює безпосередній формувальний вплив на її розвиток. Тоді як змістовність соціальної активності відображається у внутрішній мотивації та ціннісних якостях людини, самореалізації в нових формах і видах діяльності, швидкому пристосуванню до нових умов [470, с. 365].

Найпоширенішою серед науковців є *позиція орієнтації на середовище*, що визначає соціальну активність як зв'язок особистості з оточенням, що встановлює напрям і зміст, зумовлює результативність дій (В. Дегтерьов [232], М. Клімкіна [183], І. Крупнов [215], І. Ларіонова [232], Н. Морова [273], Н. Наркевич [279], Г. Сухобська [398] та ін.).

Соціальну активність як направленість особистості на оволодіння соціальним середовищем, самореалізацію, прояв власних потреб, трансформацію особистих прагнень у суспільство розглядає Г. Сухобська [398, с. 215], тоді як І. Ларіонова та В. Дегтерьов визначають її як свідому, цілеспрямовану взаємодію особистості та соціуму з урахуванням особистісних мотивів, за якими люди здійснюють вплив один на одного та різні види суспільно корисної діяльності [232, с. 146].

Н. Клімкіна характеризує соціальну активність через систему морально-етичних знань про норми поведінки в суспільстві, соціальні цінності, переживання, вчинки, що характеризують ставлення до суспільства, інших

людей та самого себе. Водночас соціальна активність підлітка відображається в розкритті та реалізації його власної індивідуальності на основі знань про соціальні цінності, розвитку здібностей, нахилів, талантів, підготовці до свідомого професійного визначення, високому рівні національної самосвідомості, особистісному самовдосконаленні. Як цілісне утворення підлітка соціальна активність актуалізується в таких особистісних якостях, як громадянська спрямованість, почуття соціального обов'язку й відповідальності, шанобливе ставлення до довкілля, дисциплінованість тощо [182, с. 18 – 20].

Як з'єднувальну ланку між людиною та соціальним середовищем розглядає соціальну активність Н. Морова. Із цієї позиції соціальна активність як комплексний феномен відображає, з одного боку, об'єктивну форму існування й розвитку виховної системи та всіх її суб'єктів, а з іншого, – характеризує специфіку її реалізації та якісного підвищення рівня й життєдіяльності конкретного носія [273, с. 51]. Водночас соціальна активність молоді є формою існування педагогічної системи та соціальності її суб'єктів, що зростає відповідно до обсягу соціальних зобов'язань і того досвіду, якого людина набуває в процесі здобуття вищої освіти.

Соціальну активність школярів Н. Наркевич розглядає як певне когнітивне, емоційно-ціннісне та діяльнісно-поведінкове утворення, що відображає ставлення школяра до соціуму. Вона характеризується як цілісна система знань, соціальних оцінок та переживань, соціально-вольових прагнень та вчинків, що відображають ставлення до суспільства, інших людей, до себе [279].

Наведені сутнісні характеристики поняття „соціальна активність” звичайно не вичерпують усіх аспектів термінологічних засад, проте слугують певними орієнтирами, що в руслі дослідження проблеми формування соціальної активності молоді дозволили визначити *соціальну активність як інтегровану особистісну діяльність людини щодо ініціювання та реалізації суспільно спрямованих дій у соціальному середовищі в межах власної*

громадсько-політичної обізнаності з урахуванням особистісної соціальної компетентності, самооцінки та сучасних вимог суспільства.

Визначивши сутність соціальної активності молоді, перейдемо до визначення видів, форм, напрямів діяльності, оскільки ці аспекти відіграють вагомую роль в процесі визначення структурного складу досліджуваного поняття.

Аналізуючи соціальну активність як категорію соціальної роботи, ми виявили, що останнім часом спостерігається зменшення впливу інституту сім'ї, навчальних закладів за рахунок зростання ролі інших соціальних інститутів. Утрата виховного потенціалу та цінності виховання як такого елементу в системі освіти становить загрозу духовній безпеці суспільства загалом та вимагає перегляду змісту і форм впливу державних установ, зокрема закладів вищої освіти, щодо забезпечення всебічного виховання молоді, що підтверджує доцільність використання громадських об'єднань у налагодженні ефективної системи управління освітнім закладом.

У контексті сучасних освітніх орієнтирів науковці виокремлюють певні **види соціальної активності молоді** студентського віку, що забезпечують їхній розвиток та самовдосконалення:

- навчальна активність (пізнавальна потреба, що сприяє формуванню системи мотивів та виражається у відповідальному ставленні до навчання та отриманні професійних знань);
- наукова активність (формування наукового світосприйняття, глибоких теоретичних знань, професійної позиції особистості);
- суспільна активність (політична та громадська культура особистості, що проявляється в діяльності громадських об'єднань);
- творча активність (вища форма самореалізації людини, що відображає естетичне ставлення до дійсності, креативний підхід до будь-якої справи) [186].

Іншу змістовність у багатокомпонентне поняття „соціальна активність” вкладає О. Ганич [94]:

- за формою: професійна, непрофесійна;
- за видами: трудова, політична, пізнавальна;
- за направленістю: суспільна, антисуспільна;
- за змістом: пізнавальна, аксіологічна, трудова, суспільно-громадянська, комунікативна, моральна, художньо-творча та інші види діяльності.

Соціальна активність як інтегрована якість включає два взаємопов'язаних аспекти [305, с. 8]:

- особистісний аспект, що відображається в потребах, інтересах, мотивах, особистісних якостях, ставлення до соціальної діяльності (активність особистості), носієм соціальної активності може бути будь-яка соціальна група, колектив тощо;

- соціальний аспект, що виражається в накопиченні соціальних знань та вмінь, а також досвіду соціально значущої діяльності, соціальність особистості визначається обсягом соціальних зв'язків, засобами яких особистість інтенсивніше розвивається, реалізує творчий потенціал, засвоює соціальні та культурні цінності в процесі соціального пізнання, спілкування, взаємодії.

Із позиції соціальної роботи відзначимо, що соціальна активність має свої особливості в кожному віковому періоді людини відповідно до її соціальних потреб і соціального досвіду. Як стійка риса особистості соціальна активність проявляється в цілеспрямованості, ініціативності, життєдіяльності, відповідальності, принциповості, високих вимогах до себе.

Соціальна змістовність активності все ж таки базується на фізіологічних, психофізіологічних, психічних видах і формах активності особистості. Серед основних форм активності людини визначають діяльність, спілкування, пізнання та рефлексію. Поряд із формою виокремлюють ще й таку одиницю диференціації, як вид. Так, у якості видів характеризують моторну, сенсорну, вольову, інтелектуальну, соціальну, інформаційно-комунікативну, спонукальну, пізнавальну, творчу активність. У кожному з видів окреслюється

ступінь її виявлення – високий, середній та низький. Нагромадження різних видів активності в онтогенезі зумовлює утворення простору людської активності – індивідуального та загального [437, с. 360].

Соціальна активність розкривається в різних сферах діяльності: трудовій, суспільній, політичній, культурологічній, побутовій. Розрізняють такі її види [134, с. 8 – 82]:

- творча соціальна активність, що характеризує суб'єкт з позиції виконання ним професійних соціальних функцій, участь у науково-технічній творчості, раціоналізація та вдосконалення у виборчих процесах тощо;
- громадсько-політична соціальна активність суб'єкта проявляється у створенні та участі в діяльності політичних і громадських організацій, рухів, реалізація соціальних ініціатив, обговорення нормативних документів, вирішення соціальних завдань, проблем тощо;
- культурологічна соціальна активність найменш формалізована й більшою мірою залежить від індивідуальних якостей особистості, її інтересів і прагнень.

На сьогоднішній день в українському соціумі спостерігаються три основні форми соціальної активності – згода (у вигляді добровільної відданості соціальним реаліям); включеність (у вигляді можливості вільного вираження думок, але переважно ці думки сприймаються лише як „соціальне тло”); участь (у вигляді реалізації зацікавленими соціальними суб'єктами власних задумів у дії). Домінування в суспільстві певної форми соціального діалогу й зумовлює характер, динаміку, спрямованість, просторові та часові межі соціальної активності [244].

Водночас відповідно до завдань нашого дослідження важливим постає питання виділення структурного складу соціальної активної молоді з чіткими показниками. Для цього проведемо теоретичний аналіз підходів науковців щодо виокремлення компонентної структури соціальної активності.

У контексті дослідження змістовно-компонентних характеристик соціальної активності молоді цікавою є шкала соціальної активності

М. Левицької, що структурує цю суб'єктну діяльність на спонтанну активність (підписання петицій, організація демонстрації чи акції протесту, діяльність на користь місця проживання, волонтерська праця тощо) та організаційну активність (приналежність до політичних партій, до професійних асоціацій, праця в структурах самоврядування, будинкових комітетах, батьківських комітетах, участь у товариствах за інтересами, парафіяльних чи при церковних організаціях та в інших організаціях) [345, с. 810 – 811]. Додамо, що рівень соціальної активності в цьому випадку може залежати від загального рівня громадської активності та соціально-економічного розвитку певного регіону, розгалуженості структури неформальних громадських об'єднань, сфери їхньої діяльності.

Виокремлення чітких компонентів соціальної активності молоді стало можливим завдяки теоретичному аналізу сучасних вітчизняних та зарубіжних наукових педагогічних розвідок. Так, Г. Троцько зауважила, що джерелом соціальної активності є оперативний і діяльнісний компоненти з частковою наявністю інформаційного та результативного. Включення молоді у процес культурно-просвітницької взаємодії в рамках діалогічних стратегій сприяє істотному наповненню їхніх зусиль щодо участі в соціальних заходах, волонтерській роботі. Отже, діалогічна підтримка надає значення самій соціальній активності як способу підвищення суб'єктивності особистості, її товариськості, саморозвитку та соціальної стабільності суспільства [417].

Ми переконані, що розкриття компонентної структури та аналіз її показників є ключем для розуміння і ґрунтовного вивчення соціальної активності молоді як складника загальної активної позиції молодої людини, а також основою для подальшого дослідження.

Не вдаючись до детального аналізу цих підходів, представимо узагальнену характеристику найбільш актуальних і вагомих, з погляду нашого дослідження, позицій науковців щодо структурно-компонентного складу соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства (див. табл. 1.1). Зазначимо, що вікові особливості молоді (від 14 до 35 р.)

зумовлюють потребу досліджувати соціальну активність і підлітків, і здобувачів закладів вищої, професійної освіти, а також молоді загалом.

Таблиця 1.1

**Різні підходи науковців до компонентного складу
соціальної активної молоді**

Вікова група	Автор	Компоненти соціальної активності
Соціальна активність підлітків	Н. Клімкіна	<ul style="list-style-type: none"> – інформаційний (система знань про людину, суспільство, державу); – аксіологічний (соціально-моральні цінності); – емоційно-вольовий (соціальні почуття, концентрація вольових, творчих зусиль на реалізацію невідкладних інтересів і досягнення соціальної мети); – мотиваційний (наявність потреб громадянського спрямування, прояв соціальних ініціатив); – поведінково-діяльнісний (соціальні звички й навички, участь у соціально значущій діяльності)
Соціальна активність школярів	Н. Наркевич	<ul style="list-style-type: none"> – когнітивний; – емоційно-ціннісний; – діялісно-поведінковий
Соціально-професійна активність майбутніх учителів	Р. Монаршов	<ul style="list-style-type: none"> – соціально-професійна спрямованість (вияв особистісної самосвідомості; бажання до соціально-професійного розвитку; соціально-професійне самовизначення; наполегливість у реалізації бажань та прагнень; віра та впевненість в обраній меті); особистісна самореалізація (особистісна зрілість; соціальна відповідальність; самоаналіз та самовдосконалення; взаємозв'язок розвитку прагнень та можливостей; особистісні спонукання; соціальні очікування та прогнози; соціальна комунікація); – соціально-професійна мотивація особистості (соціально-професійне самоздійснення; мотиви самореалізації особистості; мотиви соціально-професійного зростання; мотиви суспільно корисної діяльності)
Соціальна активність здобувачів вищих педагогічних закладів освіти	О. Ганич	<ul style="list-style-type: none"> – внутрішня активність (потреба в саморозвитку, мотивація задоволення особистості та суспільно значущих потреб); – зовнішня активність (свідома самостійна діяльність, ініціативна соціальна діяльність, що виявляється у зв'язку з соціумом, творче перетворення себе та навколишньої дійсності і як наслідок – усебічний розвиток особистості)

Продовження табл. 1.1

	Н. Пилипчевська	<ul style="list-style-type: none"> – потреба в діяльності, що реалізується в різних видах активностей; – інтереси, що становлять особистісні утворення, які інтегрують раціональний та емоційний початок; – спрямованість людини на предмет та явище дійсності, а також мотиви її діяльності
Соціальна активність здобувачів закладів вищої освіти	О. Харланова	<ul style="list-style-type: none"> – мотиваційно-ціннісний (потреби, ціннісні орієнтації, мотиви); – орієнтаційно-цільовий (знання, уміння, якості, що дають можливість визначити цілі соціально значущої діяльності); – змістовно-гностичний (знання про суспільство, стосунки між людьми); – операційно-діяльнісний (різні види соціально значущої діяльності та соціальних дій); – організаційно-комунікативний (взаємодія внутрішньої та зовнішньої активності особистості); – рефлексивно-оцінний (знання, уміння та якості, що дозволяють здійснити аналіз, рефлексію, оцінку)

Як бачимо, структурно-компонентний склад соціальної активності молоді здебільшого представлений мотиваційним, діяльнісним компонентами. У контексті нашого дослідження доречно детальніше зупинитися на компонентному аналізі, представленому в працях О. Харланової, що найбільш повно характеризує різні структурні компоненти соціальної активності молоді:

– мотиваційно-ціннісний компонент розвитку соціальної активності включає формування потреб, ціннісних орієнтацій, мотивів, що пропонуються особистістю та визначають ставлення людини до процесу соціальної діяльності. Цей компонент включає усвідомлення особистістю своїх соціальних функцій, формування установ на здійснення соціально значущої діяльності, суб'єктивних позицій соціальної діяльності;

– орієнтаційно-цільовий компонент визначає сукупність знань, умінь та якостей, що дають можливість визначити цілі соціально значущої діяльності, у процесій якої здійснюється соціальна активність молоді. Відповідно до

суб'єктних позицій особистості (потреб, ціннісних орієнтацій, мотивів) конкретний суб'єкт визначає, у якому виді соціальної діяльності він проявить свою соціальну активність;

- змістовно-гностичний компонент соціальної активності включає засвоєння знань про суспільство, стосунки між людьми, ставлення людей до природних та соціальних об'єктів, про засоби соціальної діяльності;

- операційно-діяльнісний компонент включає різні види соціально значущої діяльності та соціальних дій, що здійснює певна особистість. У процесі діяльності відбувається розвиток фізичних сил особистості, її інтелектуальних можливостей, соціального та професійного досвіду. Оволодіння знаннями та вміннями, що характеризують цей компонент, можливо при сформованості вольових якостей: працездатності, наполегливості, здатності до співпраці, самостійності тощо;

- організаційно-комунікативний компонент характеризується взаємодією внутрішньої та зовнішньої активностей особистості, у процесі якої й відбувається розвиток соціальної активності. Здійснення цього компонента можливе при розвитку комунікативних якостей (товариськість, вміння контактувати з людьми різних соціальних та вікових груп) та організаторських здібностей (схильність до співпраці, вміння координувати свої зусилля із зусиллями інших людей, організовувати власну діяльність та розв'язувати організаційні завдання);

- рефлексивно-оцінний компонент характеризується сукупністю знань, умінь та якостей, що дозволяють здійснити аналіз, рефлексію, оцінку та самооцінку соціальної діяльності та соціальної активності. Ключовими аналітичними якостями є: здатність до рефлексії, самоконтролю, саморегуляції, емпатія, адекватна самооцінка [437, с. 55 – 57].

Отже, конструюючи в нашому дослідженні структуру соціальної активності молоді на рівні базових компонентів: мотиваційно-ціннісного, змістовно-когнітивного, соціально-діяльнісного, рефлексивно-оцінного (див. рис. 1.1), охарактеризуємо названі компоненти соціальної активності,

ураховуючи вже визначені теоретичні засади підходів до розуміння соціальної активності та особливості категорії „молодь”.

Рис. 1.1. Структурно-компонентний склад соціальної активності молоді

Мотиваційно-ціннісний компонент соціальної активності молоді визначає її зацікавленість громадським, соціальним, політичним життям, сталими ціннісними орієнтаціями, прагненням до самоактуалізації, самореалізації в громадській, професійній діяльності тощо.

Змістовно-когнітивний компонент соціальної активності молоді характеризується достатнім рівнем сформованих знань з основ громадської діяльності, політичного устрою, способів саморозвитку; достатнім рівнем умінь будувати міжособистісні взаємини, самоорганізації, здатністю планувати та організовувати соціально-громадську діяльність.

Соціально-діяльнісний компонент соціальної активності молоді представляють уміння й навички визначати проблему, ставити цілі та завдання, комунікаційні та організаційні, саморганізаційні здібності, готовність досягати результатів дій.

Рефлексивно-оцінний компонент соціальної активності молоді визначає здатність аналізувати, оцінювати процес і результат діяльності, здатність до самооцінки, ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності.

Представлені особливості та компоненти соціальної активності молоді покладені в основу подальшого дослідження формування соціальної активності молоді.

Отже, проведений теоретичний аналіз соціальної активності молоді дав можливість систематизувати термінологічні підходи до визначення та структури поняття „соціальна активність” з позицій особистісної змістовності, способу діяльності, орієнтації на середовище, визначаючи формування соціальної активності молоді як соціально-педагогічну проблему. На допомогу в її вирішенні приходять педагогічний доробок науковців, що пронизаний комплексним підходом до вивчення проблеми формування особистості з урахуванням концепцій соціального виховання та особистісно зорієнтованого розвитку особистості.

Представлена узагальнена характеристика підходів науковців щодо дослідження соціальної активності підлітків, здобувачів середньої, вищої, професійної освіти та молоді дала можливість виділити структурні компоненти соціальної активності молоді: мотиваційно-ціннісний, змістовно-когнітивний, соціально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний. Наступним логічним кроком нашого дослідження є визначення та характеристика низки суб’єктів соціальної роботи з молоддю, що покладені в основу нашої роботи, та узагальнення їх у категорію інститутів громадянського суспільства.

1.3. Характеристика вітчизняних інститутів громадянського суспільства

Теоретичний аналіз інститутів громадянського суспільства є необхідною умовою ґрунтовного вивчення проблеми соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства та впливає з логіки нашої праці. У попередньому підрозділі нами доведена актуальність досліджуваної проблеми та інтенсивність наукових розвідок питання соціальної активності молоді, тому доцільно в цьому підрозділі розглянути характерні особливості діяльності інститутів громадянського суспільства. Для цього проаналізуємо наукові підходи до визначення громадянського суспільства, процесу його

інституалізації, функційну змістовність ІГС, акцентуючи увагу на низці інституцій, актуальних для нашого дослідження.

Становлення громадянського суспільства в кожний історичний проміжок часу супроводжувалося створенням певних об'єднань, структур, організацій, що згуртовували людей різного віку певних поглядів в напрямі відстоювання власних прав, представлення інтересів, лобіювання поглядів. Водночас кожний історичний період характеризувався активною участю молоді в діяльності таких об'єднань, оскільки молодь завжди позиціонувала власний погляд на політичні, державотворчі, суспільні процеси. З одного боку, молодь як рушійна сила розвитку громадянського суспільства акумулює суспільні процеси, а з іншого, – її участь у суспільній, політичній, громадській діяльності формує, розвиває та стимулює соціальну активність як дієвий механізм саморозвитку, самовдосконалення молоді.

Розвиток громадянського суспільства невід'ємно пов'язаний з активністю суспільства, зокрема молоді, яка визначає власні пріоритети та орієнтири соціальної діяльності. Водночас дослідження, пов'язані з економічними, соціальними, педагогічними, культурними, державотворчими змінами в суспільстві, підтверджують актуальність формування соціальної активності молоді в умовах сучасного децентралізованого євроорієнтованого спрямування розвитку держави, зокрема молодіжної роботи [389].

Поняття „громадянськість” є предметом дослідження в педагогіці й соціології, у політології й правознавстві. У Концепції громадянського виховання особистості визначено, що громадянськість – це інтегрована якість особистості, яка формується в процесі громадянського виховання. Громадянськість – це багатоаспектне поняття і є фундаментальною духовно-моральною якістю, світоглядною характеристикою особистості, що має культурологічні засади [201].

Дослідження теоретичної бази соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства звертає до наукових засад становлення та розвитку громадянського суспільства в науковій думці. У цьому контексті

відзначимо, що фундаментом ідеї громадянського суспільства є проблема відносин суспільства та держави, влади та людини. Державна влада прагне до розширення своїх повноважень та встановлення тотального контролю над суспільством, тоді як відстоювання своїх прав та свобод протидіє цій тенденції, обмежує державне свавілля та прямує до розбудови правової державної політики та громадянського суспільства [384].

Сучасні концепції розвитку громадянського суспільства засновані на історичних передумовах партнерських відносин державного та громадського секторів. Проблематику громадянського суспільства ефективно та послідовно розробляли західні дослідники, серед яких Т. Андрійчук [17], Д. Акімов [10], А. Арато [210], В. Афоніна [27], К. Балабанов [28], В. Барабаш [30], В. Басараб [33], П. Гураль [113], В. Давиденко [114], Г. Зеленько [152], В. Зимогляд [153], М. Іванюк [162], О. Кавилін [166], М. Кармазіна [174], В. Корнієнко [205], Дж. Л. Коен [210], П. Любченко [241], О. Михайловська [261], Л. Новоскольцева [283], В. Омельчук [288], М. Перепелиця [301], В. Степаненко [374], В. Цвих [444] та ін.

У контексті нашого дослідження зауважимо, що терміном „громадянське суспільство” в політичній науці, на думку Г. Зеленько, позначають сукупність наявних у суспільстві неполітичних та некомерційних відносин, на які держава не здійснює впливу [152, с. 7 – 8].

Заслуговує на увагу думка американських дослідників Джин Л. Коен та Ендрю Арато, які визначають громадянське суспільство як місце розташування одночасно приватної та суспільної сфер, де громадяни мають можливість об'єднуватися, дискутувати, розмірковувати, визначати загальні тенденції впливу на політичне суспільство. Інституції та структури громадянського суспільства здатні справляти вплив передусім на державотворчі процеси, позиціонуючи проекти законів, вносячи до них доповнення та зміни або пропонуючи нові. Правовиконавчий складник також є полем для діяльності громадянського суспільства [210].

Із позиції теорії держави і права розвиток демократичних засад у країні зумовлює рівноправні партнерські відносини державних інституцій та громади у вирішенні соціально-економічних, гуманітарних і політико-правових завдань. У цьому випадку організація громадянського суспільства, на думку П. Гуралю, забезпечується наданням якісних та економічно ефективних соціальних послуг; шляхом поширення благодійництва та надання адресної й оперативної благодійної допомоги; представленням та просуванням інтересів різних груп населення; участю громадян в ухваленні рішень. Проводячи таку діяльність, інституції громадянського суспільства нейтралізують патерналістські очікування громадян, підтримують та відтворюють демократичну політичну культуру, а також відіграють політичну роль у забезпеченні суспільної стабільності [113, с. 13].

Значна увага науковців різних галузей знань до визначення дефініції „громадянське суспільство” свідчить про його динаміку, розвиток його атрибутів, адже воно є однією з ознак державності. Як суспільне явище громадянське суспільство має свою структуру, функції, чинники, засади та принципи розвитку, джерела існування, цінності тощо.

Структурно громадянське суспільство уявляють у вигляді діалектичної сукупності чотирьох основних сфер: політичної – відносини, що виникають у зв'язку із задоволенням політичних інтересів і свобод шляхом забезпечення участі громадян у різного роду партіях, рухах, державних і громадських справах, асоціаціях; економічної – економічні відносини і насамперед відносини власності; соціальної – утвердження середнього класу; духовної – віддзеркалення процесів функціонування й розвитку громадянського суспільства в суспільній та індивідуальній свідомості у вигляді наукових теорій, концепцій і у формі буденної свідомості, життєвого досвіду, традицій [109, с. 17].

У контексті нашого дослідження соціальної активності молоді в ІГС слушною є думка В. Степаненка [374, с. 3], що групова соціальна самоорганізація поза межами державних інституцій є постійно змінним

суспільним процесом навіть у сталих демократіях. Оскільки громадянське суспільство залишається відносно новим феноменом посткомуністичної соціальної реальності, то його змістовне наповнення пов'язане з концептами прав і свобод вільного громадянина, включаючи право на добровільні асоціації та об'єднання, концепцією рівності громадян перед законом та правом приватної власності.

Отже, сучасні тенденції розвитку свідомих громадських позицій, їхня активна спрямованість на формування відповідальної молодіжної громади через інститути громадянського суспільства актуалізують питання щодо соціальної активності молоді.

В українській соціально-педагогічній науці вчені достатню увагу приділяли проблемі громадянської просвіти особистості, зокрема: *філософсько-методологічним аспектам* (Л. Абрамов [2], Р. Арцишевський [108], І. Бех [53], Т. Гребеник [191], О. Козлова [191] та ін.); *педагогічним основам громадянського виховання* (Ю. Завалевський [143], С. Золотухіна [155], Р. Ігнатенко [80], О. Рацул [155], О. Сухомлинська [399] та ін.); *становленню громадянської позиції особистості* (П. Волошин [91], Б. Кобзар [184], К. Чернишова [449], Н. Чернуха [451] та ін.); *громадській соціалізації* (Ю. Загородній [148], Н. Самохіна [341], В. Шабанов [457], Т. Швець [463] та ін.).

Формування нових філософських ідей громадянської просвіти зумовлені масштабними трансформаціями в культурному житті суспільства, змінами його інтелектуального стану, модернізацією моделей соціальної взаємодії з урахуванням нових цивілізаційних викликів [191]. Водночас підвищується увага до проблем громадянської освіти та виховання особистості в умовах розвитку української державності як пріоритетного напрямку національної освіти [108]. Важливим періодом громадянського становлення людини, її соціального самовизначення, активного включення в громадське життя, формування духовних якостей особистості, а головне – формування активної життєвої позиції, наголошує І. Бех, є саме юність та молодість [53, с. 72].

У цьому контексті слушною є думка Л. Абрамова та Т. Азарової, що „формування активної, ініціативної особистості, з домінуванням демократичних цінностей відбувається суміжно з процесом громадянської участі, що характеризується як „ситуативна практика” в межах певного територіального і соціального простору з певними політичними, соціальними, культурними та історичними особливостями. Участь здійснюється шляхом об’єднання індивідів у співтовариства різного ступеня формалізації, що утворюються навколо спільних інтересів, цілей, цінностей. Водночас громадянське суспільство в цілому й складається з подібних формалізованих і неформалізованих угруповань та асоціацій” [2].

У психолого-педагогічній літературі зазначено, що становлення громадянської позиції переважно засноване на суспільно-громадській діяльності особистості [155] під впливом громадянського виховання як процесу формування комплексу особистісних якостей і рис характеру, що є основою способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки [80]. Саме в дитячому, підлітковому, юнацькому віці закладається фундамент громадянського виховання на основі досвіду, набутого в родині, школі, соціальному середовищі [143], продовжуючи готувати молодь до життя в громадянському демократичному суспільстві [399].

На основі сформованої громадянськості особистості як особистісного утворення динамічного характеру, у змісті якого цілісно поєднуються емоційні, інтелектуальні, ціннісні та практичні аспекти життєдіяльності [91, с. 9], відбувається розвиток громадянських якостей підлітків. Цей процес обумовлений психофізіологічними особливостями розвитку дитини, формуванням самооцінки, що лежить в основі знань про свої права та обов’язки, на ній ґрунтуються такі почуття, як відповідальність, сором, провина, совість тощо [184]. У молодому віці доєднається громадянська активність як якість особистості, що містить сукупність знань, умінь, навичок, схильностей, вольових зусиль, мотивів, почуттів, яка спрямована на ефективне

здійснення громадянської діяльності [451], завдяки чому відбувається становлення громадянської позиції, що стимулює подальший загальний, професійний і громадянський розвиток, здатність до самоорганізації та самовдосконалення, соціальна активність молоді [449].

У контексті нашої роботи особливий інтерес становлять висновки досліджень фахівців з соціальної роботи щодо особливостей процесу громадянської соціалізації. З однієї позиції, вона спирається на громадськість як інтегративну якість особистості та зумовлює результат формування в молоді сукупності таких особистих якостей, як орієнтація на суспільні норми та етичні цінності в усіх сферах життя, усвідомлена законослухняність, уміння відстоювати свої громадянські права й виконувати обов'язки, політична активність, постійне прагнення нарощувати і реалізовувати свій творчий потенціал на благо суспільства [457]. З іншої – керованим складником громадянської соціалізації є громадянське виховання як частина соціального, а метою та результатом – набуття особистістю громадянськості [463, с. 10 – 11]. Водночас Н. Самохіна вважає результатом громадянської соціалізації громадянську соціалізовану особистість, яка здатна в процесі своєї інтеграції в суспільство до позитивної його перебудови [341, с. 10].

Аналіз процесу формування громадянськості, проведений Н. Чернухою, довів, що основними особливостями формування громадянськості молоді через інтеграцію виховних соціальних впливів є перш за все особистісно зорієнтований підхід у процесі виховання в сучасних соціокультурних умовах [450]. Тоді як, досліджуючи загальносоціалізаційну проблематику, Ю. Загородній акцентує увагу на тому, що внутрішня й зовнішня активність особистості, досвід і свідомість піддаються соціальним впливам, що представлені засобами масової інформації, міжособистісним спілкуванням, політичними партіями, трудовими колективами, громадськими об'єднаннями [148, с. 10].

Ці висновки демонструють кореляцію процесів соціалізації, громадянського виховання та активності особистості, зокрема й соціальної.

Отже, дослідження теоретичних засад соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства перекликається безпосередньо з громадянськими аспектами процесів виховання молоді, оскільки позитивна соціальна активність, на відміну від асоціальної поведінки молоді, свідчить про активну громадську позицію в певних соціальних інститутах.

Підходи до розуміння становлення громадянського суспільства неодмінно пов'язані з діяльністю певних інститутів громадянського суспільства, що представляють погляди активних громадян, зокрема молоді, яка робить свій помітний внесок у розвиток громадянського суспільства. Століттями вчені намагалися знайти унікальні інструменти взаємодії владних сил, що керують державними процесами та громадами, мають свій погляд на перспективи розвитку держави. Саме тому питання громадянського суспільства та його інститутів привертало увагу політологів, істориків, економістів, соціологів, правознавців, психологів та педагогів. Комплексний підхід науковців з різних сфер підтверджує міждисциплінарний характер цих понять і водночас підкреслює його актуальність у будь-який час, тому що кожна епоха має унікальні вимоги до суспільства, що зумовлює зміни механізмів, структурних елементів, змістовності та підходів до розуміння громадянського суспільства та його інституцій [384].

Дослідження проблеми громадянського суспільства в Україні представлені в широкому переліку наукових дисциплін, що зумовлено міжсекторальними властивостями та міждисциплінарними підходами до вивчення цього поняття. У сучасній українській науці здійснено осмислення процесу інституціалізації громадянського суспільства в працях переважно науковців державного управління та політичних наук (Т. Андрійчук [17], В. Барабаш [30], В. Басараб [33], О. Бень [47], Г. Зеленько [152], В. Зимогляд [153], М. Іванюк [162], А. Колодій [193], О. Кавилін [166], М. Кармазіна [174], В. Пащенко [297], О. Михайловська [261] та ін.).

Одним з найважливіших елементів громадянського суспільства, на думку В. Зимогляда, є його автономія, що передбачає самостійність різних

сфер і асоціацій – підприємств, профспілок, університетів, науки, преси, об'єднань представників окремих професій та інших різноманітних об'єднань. Роль держави відносно цих організацій та інститутів має зводитися до встановлення найбільш загальних рамок у вигляді закону, який би регулював правила гри, що не загрожуватимуть правам і свободам громадян. Автономія різних сфер суспільства передбачає самоорганізацію у вигляді створення відповідних асоціацій та об'єднань, демократичне внутрішнє життя яких має важливе значення для громадянського суспільства. Мережі громадянських асоціацій, організацій та інтересів формують у громадян, зокрема молоді, навички співробітництва, солідарності, колективізму, сприяють артикуляції та агрегації соціальних інтересів, роблять певний внесок у розвиток співробітництва в суспільстві. Асоціативна активність сприяє закріпленню у взаєминах норм взаємної підтримки і створює підґрунтя для загальної довіри, що, безумовно, допомагає розв'язати дилему гармонізації співвідношень колективного та індивідуального, громадянського та політичного суспільства [153, с. 234].

До структурних компонентів громадянського суспільства Г. Зеленько відносить добровільні громадські організації, політичні партії, якщо вони не здійснюють державну владу; незалежні засоби масової інформації (ЗМІ), громадська думка, вибори та референдуми; залежні від громадськості елементи судової та правоохоронної системи; розподільчо-регулятивні інститути сучасної держави. Водночас ключовою фігурою в громадянському суспільстві є громадянин, статус якого розкривається через поняття „участь”. Відповідно громадянське суспільство є феноменом, який має кількісні (структурні підрозділи неполітичної сфери) та якісні (форми політичної та громадської участі) ознаки зі встановленою комунікацією між державою та суспільством [152, с. 7 – 8].

Водночас Л. Новосколькова акцентує увагу на розробці універсальної моделі громадянського суспільства, де соціальні інститути і структури є засобом задоволення прагнень громадян. У будь-якому суспільстві діє такий

соціальний інститут, як сім'я, що є відтворювальною основою; політичні партії; громадські організації, об'єднання; профспілки; зацікавлені групи; групи моніторингу; групи тиску; інститути ЗМІ; інститут місцевого самоврядування та інші – усі вони утворюють так названу „буферну” сферу між індивідом і державою [283, с. 207].

Потреба характеристики інститутів громадянського суспільства посилюється процесами інституалізації суспільства, що зумовлена створенням платформи для налагодження комунікації між державою та громадою, представленням та лобіюванням інтересів громади, реалізацією проєктів та заходів різного спрямування. Водночас вони здійснюють вплив не лише на оточення та суспільство, а й створюють умови для розвитку лідерських якостей її членів, формування та розвитку соціальної активності, зокрема для молоді.

Дослідник політичної науки Н. Крицкалюк зазначає, що поняття „інститут” та „інституція” регулюють „суспільно-політичні відносини, установлюють і закріплюють певний порядок у суспільстві. Водночас структуру інституту громадянського суспільства визначає сукупність осіб, які мають мету, володіють матеріальними засобами та здійснюють відповідні функції. Змістовно інститут громадянського суспільства становить сукупність різних соціально-політичних орієнтацій і соціальних ролей як специфічної форми самоорганізації громадян, що характеризується автономією щодо держави та адаптованістю до суспільного середовища” [212].

Автор розглядає „інституціалізацію громадянського суспільства” як:

1) процес формування соціальних інститутів, що визначає стандартизовані форми поведінки й відіграє основну роль у просторово-часовій організації політичної системи, оформлення організаційних, правових структур для задоволення суспільних потреб;

2) процес, що характеризується розвитком кількісних і якісних ознак у формуванні інститутів, соціально-політичною мобілізацією та громадянською

участю щодо реалізації специфічних функцій, зокрема, поширенням демократичних цінностей і норм;

3) процес, що визначається способом стихійного або цілеспрямованого формування різних структур, інститутів і організацій, що відповідають різноманітним інтересам і формам активності, вимогам нормативного порядку політичної системи, поведінці та взаєминам людей у межах соціальної організації сучасного суспільства в рамках наявної в ньому громадянської культури” [212, с. 10].

У дослідженні О. Михайловської запропоновано визначення поняття „інституту громадянського суспільства” як „специфічної форми самоорганізації громадян, що характеризується автономією щодо держави та адаптованістю до суспільного середовища. Дослідження ґрунтувалося на розумінні інституціалізації як процесу визначення й оформлення організаційних, правових та інших структур для задоволення суспільних потреб. Отже, інституціалізація громадянського суспільства визначена як процес, що характеризується розвитком кількісних і якісних ознак у формуванні інститутів, соціально-політичною мобілізацією та громадянською участю щодо реалізації їхніх специфічних функцій, зокрема, поширенням демократичних цінностей і норм тощо” [261, с. 11 – 12].

Слушною є думка професора політичних наук Г. Щедрової, яка відзначає, що „розуміння інституціалізації вбачається як процес виникнення й оформлення організаційних, правових та інших структур для задоволення суспільних потреб. Громадянське суспільство постає інституціонально-функційною сферою, яка регулюється правовими механізмами і є чинником забезпечення чутливості держави до громадянських інтересів” [468, с. 236].

Синонімія понять „інститут” та „інституція” відповідно до наукових розвідок М. Кармазіни вирішується шляхом „окреслення специфіки застосування кожного з них та неприпустимості ототожнення їхніх значень. Інституціям відводиться значення символічних, звичаєвих, семіотичних

значень та практик, закріплення й відтворення яких здійснюється за допомогою таких соціальних організацій, як інститути” [174, с. 17].

Розвиваючи цю думку, наголосимо, що рівень розвитку громадянського суспільства характеризується кількістю та якістю роботи його інститутів, що утворюються та функціують не державою, а громадянами, які самостійно визначають вектор діяльності, змістовність та види взаємодії з державними органами. Перелік таких інститутів громадянського суспільства, у яких молодь активно бере участь, досить значний – від сім’ї та церкви до громадських і політичних об’єднань, при цьому об’єднувальною рисою в них є автономність діяльності та самостійність поглядів [495].

Дослідниця А. Колодій до інститутів громадянського суспільства відносить:

- „добровільні громадські організації і громадські рухи, а також політичні партії на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади;

- незалежні засоби масової інформації, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формулюють і оприлюднюють громадську думку;

- громадська думка як соціальний інститут;

- у певному аспекті – вибори та референдуми, коли вони служать засобом формування й виявлення громадської думки та захисту групових інтересів;

- залежні від громадськості елементи судової та правоохоронної системи (суди присяжних, народні міліцейські загони тощо);

- на Заході є тенденція зараховувати до інститутів громадянського суспільства також розподільчо-регулятивні інститути сучасної держави загального добробуту” [193].

У контексті нашої роботи відзначимо, що у формуванні інститутів громадянського суспільства важлива роль належить державі, коли вона через законодавчі механізми, економічні важелі та готовність до діалогу з інститутами громадянського суспільства створює середовище для

задоволення потреб різних соціальних груп, вирішення соціальних проблем, пов'язаних із добробутом громадян. Сучасна модель розвиненого громадянського суспільства ґрунтується на принципах його внутрішньої структурної самоорганізації, рівень якої залежить від стану сформованості інституту соціального діалогу, що проявляється в налагодженні конструктивної взаємодії і всередині громадянського суспільства між його основними інститутами, і між громадянським суспільством та державою [282, с. 28].

Сучасна практика формування громадянського суспільства і становлення його інститутів в Україні свідчить про значні деформації, що виникають у процесі розвитку цього процесу. Йдеться про взаємну недовіру влади та недержавних організацій, а також про недостатній вплив громадських організацій на суспільство [205, с. 10].

Актуальним видається той факт, що досить часто, розглядаючи поняття організацій громадянського суспільства, використовують термін організації „третього сектору”. Водночас є суттєві відмінності між цими дефініціями: по-перше, для всіх організацій громадянського суспільства притаманна зацікавленість та сприяння залученню нових членів до своїх рядів; по-друге, у їхній діяльності є відсутнім протиставлення по лінії чужі – свої. Деякі з організацій „третього сектору” мають надто широку сферу впливу на своїх членів. Їхній устрій відповідає швидше общинному чи сімейному, а не устроєві організації громадянського суспільства. По-третє, організації мають чіткі, проголошені, усвідомлені й відомі всім її членам мету та стратегію, орієнтири діяльності. Важливим чинником організації є ресурсне забезпечення (штатні співробітники, волонтери, члени організації), джерела фінансування тощо [197].

Вирішуючи завдання нашого дослідження, ми маємо врахувати відповідну нормативно-правову базу, що визначає правові засади створення та гарантії діяльності ІГС. Це Закони України „Про громадські об'єднання” (2012 р.), „Про молодіжні та дитячі громадські організації” (1997 р.), „Про

благодійну діяльність та благодійні організації” (2013 р.), „Про професійних творчих працівників та творчі спілки” (1997 р.), „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (1999 р.), „Про організації роботодавців, їх об’єднання, права і гарантії їх діяльності” (2013 р.), „Про асоціації органів місцевого самоврядування”, „Про свободу совісті та релігійні організації” (1991 р.), „Про органи самоорганізації населення” (2001 р.) та інші акти законодавства.

У листопаді 2007 р. розпорядженням Уряду № 1035-р схвалено Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 затверджено Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. Зазначеними урядовими актами до **інститутів громадянського суспільства** віднесено:

- *громадські організації* (об’єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів);
- *професійні та творчі спілки* (добровільні об’єднання професійних творчих працівників відповідного фахового напрямку в галузі культури та мистецтва, яке має фіксоване членство і діє на підставі статуту);
- *організації роботодавців* (неприбуткові громадська організація, яка об’єднує роботодавців);
- *благодійні організації* (юридичні особи приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, визначених цим Законом, як основну мету її діяльності);
- *релігійні організації* (церкви);
- *органи самоорганізації населення* (представницькі органи, що створюються жителями, які на законних підставах проживають на території села, селища, міста або їх частин, для вирішення завдань, передбачених Законом України „Про органи самоорганізації населення”);

– *недержавні засоби масової інформації* (об'єднання, що створюються фізичними або юридичними особами з метою достоправильного та неупередженого інформування громадян, діють на некомерційних засадах і можуть фінансуватися за рахунок коштів, отриманих від надання платних послуг, громадського фінансування, добровільних та благодійних внесків юридичних і фізичних осіб, спонсорської допомоги, а також з інших джерел, не заборонених законодавством);

– *непідприємницькі товариства й установи*, легалізовані відповідно до законодавства (товариства, що не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками).

Саме останній пункт у наведеному переліку дає можливість широкого тлумачення різних об'єднань громадян як інститутів громадянського суспільства, маючи певну спільну мету на шляху розвитку громадянського суспільства, підтримки демократичних цінностей, діючи відповідно до законодавства України. Зокрема в контексті соціальної роботи з молоддю, розвитку молодіжної політики наша увага була звернена на такі ІГС, як молодіжні центри та молодіжні ради, що хоча й не виокремлені в наведеній характеристиці, але належать до непідприємницьких товариств й установ, перебувають на стадії інтенсивного розвитку, зважаючи на вагомий потенціал у процесі залучення молоді до процесів прийняття рішень на рівні громади, міста, регіону.

Отже, **інститути громадянського суспільства** можна визначити як громадські неприбуткові утворення, що об'єднують громадян, зокрема молодь, спільною метою щодо відстоювання своїх легітимних інтересів та прав, реалізації державної та молодіжної політики, вирішення актуальних проблем і запитів людей, підтримуючи конструктивну співпрацю між громадськістю та державними установами в процесі розбудови громадянського суспільства на демократичних засадах.

Водночас, наведений перелік не обмежує всіх видів ІГС, у контексті нашого дослідження особливого інтересу набувають інститути

громадянського суспільства, в яких молодь задіяна як учасник, так і організатор громадської діяльності.

Ураховуючи предмет цієї роботи – система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, важливим етапом дослідження було виокремлення певних ІГС, що мають найбільший вплив на молодь, охоплюють широкий спектр молодіжних інтересів, сприяють відображенню результатів молодіжної роботи.

Зважаючи на те, що молодь є соціально активною групою населення, проходячи важливий етап соціальної зрілості, входу до дорослого життя, обираючи власний шлях становлення, розвитку та самоствердження, ключовою платформою для самореалізації, саморозвитку молоді, і, як наслідок, відпрацювання практичних навичок комунікації, взаємодії з державними установами, волонтерської діяльності слугують різні форми інститутів громадянського суспільства [387]. Серед них важливе значення для процесу формування соціальної активності молоді, на нашу думку, мають *громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри, молодіжні ради як ефективні форми взаємодії молоді та державних установ*. Ці об'єднання є осередками формування локальних молодіжних культур та стилів життя, що пізніше модифікуються, поширюючи свій вплив на культуру та спосіб життя, визначаючи свої ціннісні орієнтації суспільства.

Розглядаючи громадські молодіжні формування в різних формах, напрямках діяльності, змістовної активності, науковці вважають, що всіх їх об'єднує поняття „український молодіжний рух”. На думку Ю. Поліщука, спільними у визначенні поняття „молодіжний рух” є такі аспекти:

1. Молодіжний рух – це „соціальна активність молоді”.
2. Зазначена активність, тобто діяльність, спрямована на забезпечення і захист власних соціальних інтересів і прав.
3. Молодіжний рух – це „організовані молодіжні співтовариства”.

Розглядаючи молодіжний рух як певну соціальну систему, автор зазначає, що він складається з низки підсистем: інституційної (або

організаційно-інституційної), регулятивної (або нормативної), комунікативної (або інформаційної) та соціально-педагогічної (або соціалізувальної, виховної).

До *організаційно-інституційної* системи входить низка державних і громадських структур, діяльність яких націлена на вирішення молодіжних проблем, при цьому різноманітність форм та методів формування лише сприяє реалізації молодіжної політики. На відміну від організаційної підсистеми суспільства, де провідними є державні інститути, молодіжний рух є самодостатнім і незалежним від впливу уряду. Водночас державні молодіжні структури відіграють важливу роль у формуванні державної молодіжної політики, співпрацюючи з громадськими молодіжними об'єднаннями. *Нормативна* підсистема молодіжного руху зумовлена національним правом, що закріплено в Конституції, законах та інших нормативних актах держави, а статутні норми самих молодіжних об'єднань, що організують їхнє внутрішнє життя, відносини з іншими суб'єктами суспільного життя – державними структурами, партіями, громадськими об'єднаннями, бізнесовими структурами, органами освіти тощо. Висвітлення діяльності суб'єктів молодіжного руху забезпечують засоби масової комунікації, соціальні мережі, преса, телебачення, радіомовлення, забезпечуючи *інформаційний* компонент молодіжного руху, проте недостатньо розвинений. Водночас ефективність функціонування *соціально-педагогічної* підсистеми є найбільш цінною в суспільному призначенні молодіжного руху, здійснюючи вплив на молодь у формуванні сталих ціннісних орієнтацій, саморозвитку тощо [312, с. 118 – 120].

Відповідно різні інститути громадянського суспільства мають власні особливості в побудові структури, стилях управління, формах діяльності, методах впливу на молодь, способах їхнього залучення до громадської роботи. Водночас схожість рис названих інститутів зумовлена характерними ознаками групової роботи та структури організації загалом. Так, А. Мітлощ зазначає, що організацію в загальному розумінні можна описати як об'єднання людей, що

спрямоване на досягнення соціально-економічних цілей і задоволення інтересів через спільну трудову діяльність, яка має правовий статус, що визначається законами суспільства. Групу можна визначити як соціальну агрегацію, що має зовнішню межу й хоча б одну внутрішню. Основна структура і формальної, і неформальної організації приблизно однакова й має два кордони: зовнішній і внутрішній. Зовнішній кордон означає, що в групі існує відмінність між членами та іншими особами, а головний внутрішній кордон – що в групі є принаймні два класи людей: лідерство і членство. Зовнішній і внутрішній кордони – основна структура групи; разом вони становлять головну групову структуру. У такий спосіб членство визначається як знаходження індивіда „всередині” зовнішнього кордону. Член групи – це той, хто виконує всі умови, які ставляться групою. Отже, повноправним членом певної групи можна стати, лише задовольняючи всі критерії членства цієї групи. Група може мати будь-яку кількість внутрішніх кордонів, при цьому її характеристика суттєво не змінюється. Коли будь-яка кількість внутрішніх кордонів є зумовленою, то можна підвищити ранг групи до організації. Критерієм, що відрізняє соціальну організацію від всіх інших видів соціальних груп, є певна структура стосунків і система взаємопов’язаних інтересів, які мотивують трудову діяльність [262].

Розглянемо детальніше кожен з означених інститутів, виявивши характерні особливості та структуру, з урахуванням соціального впливу на молоде покоління на шляху формування їхньої соціальної активності.

Серед громадських об’єднань за участю молоді виокремлюють „громадські дитячі організації (об’єднання)” і „громадські молодіжні організації (об’єднання)”. Причому, основним критерієм є наявність дітей віком до 14 років у складі перших та молоді віком від 14 до 35 років у кількості не менше 2/3 від загальної кількості в других. При цьому соціалізувальний вплив, напрями й форми діяльності відрізняються, що зумовлено сферою інтересів суб’єктів організацій [312, с. 121].

Громадські організації як дієвий інститут громадянського суспільства вітчизняні вчені розглядають у контексті досліджень сутності соціальної, державної, молодіжної політики, особливостей розвитку соціальних процесів. Заслужують на увагу наукові доробки щодо *організаційних питань розвитку громадських організацій* (М. Басараб [33], О. Бень [47], М. Журба [141], Є. Костюк [208], О. Лісовець [237], А. Матвійчук [255], В. Молоткіна [270], С. Москаленко [275], В. Надрага [278], В. Новак [282], В. Пащенко [297], О. Пікалова [305], Л. Романовська [335], С. Терницька [407], С. Черкасова [447], С. Чолій [455] та ін.); *характеристики молодіжних громадських організацій і молодіжного руху* (В. Головенько [98], О. Корнієвський [205], В. Кулик [221], О. Мокрій [263], К. Плоский [306], Ю. Поліщук [312], В. Якушик [204] та ін.).

Особливості діяльності громадських організацій у напрямі соціального впливу на громадськість репрезентовано Є. Костюком [208], Г. Лактіоновою [230], А. Матвійчуком [255], О. Панагушиною [294], С. Терницькою [407], С. Черкасовою [447] та ін. Дослідженню соціально-педагогічної діяльності громадських організацій присвячено студії низки авторів, як-от: О. Безпалько [37], О. Болотська [62], В. Кошіль [209], О. Лісовець [237], С. Омельченко [286], Ю. Поліщук [312], Л. Романовська [335] та ін.).

Відзначимо, що громадські формування мають різну мету, завдання, рівень повноважень, територію діяльності, проте їхнє соціально-політичне призначення полягає насамперед у тому, що вони допомагають людям у розв'язанні проблем повсякденного життя, відкривають широкі можливості для виявлення суспільно-політичної ініціативи, здійснення функцій самоврядування.

Заслужують на увагу дослідження діяльності неурядових організацій як одного з показників розвитку громадянського суспільства. За кількістю неурядових організацій Україна значно відстає від країн Євросоюзу. У 2010 р. на 10 000 постійних мешканців України легалізовано 32,1 неурядових організацій, із них громадських організацій та благодійних фондів – 17,6, тоді

як в Естонії цей показник становив 250 неурядових організацій на 10 000 населення, в Угорщині – близько 65 [82].

Зауважимо, що відповідно до Реєстру громадських об'єднань, починаючи з 2014 по 2018 рр., було створено близько 300 молодіжних громадських об'єднань всеукраїнського, міжнародного, регіонального, місцевого рівнів, зокрема громадських організацій, спілок, об'єднань профспілок тощо. Цікавим фактом у контексті досліджуваної проблеми є те, що сфера діяльності молодіжних громадських організацій досить широка та охоплює спортивні, культурні, мистецькі, освітні, дозвіллеві інтереси молоді. Відзначимо, що в регіональному порівнянні найбільше молодіжних ГО створено в Київській, Львівській, Донецькій, Житомирській областях, тоді як найменше в Луганській, Чернігівській, Чернівецькій. Це свідчить про рівень активності молоді цих регіонів та ступінь розвитку молодіжної політики, ефективності реалізації якої сприяє діяльність молодіжних ГО. Проте зазначимо, що це далеко не весь перелік організацій, що активно працюють з 2014 р., бо деякі в реєстрі можуть бути не зазначені як молодіжні, проте охоплюють інтереси молоді, маючи у своєму складі активний молодий прошарок. Водночас далеко не всі зазначені організації активні у своїй роботі, присутні й формально зареєстровані, без молодіжної участі. Регіональний розподіл молодіжних громадських організацій 2014 – 2018 рр. представлено в додатку Б.

За результатами дослідження „Інституту громадянського суспільства”, проведеного Державним інститутом сімейної та молодіжної політики в березні – квітні 2016 р. [445], громадські організації та об'єднання є найбільш активними партнерами в роботі з молоддю регіональних органів виконавчої влади. Причому переважна більшість організацій-партнерів у молодіжній роботі регіонального рівня (80%) – це:

- регіональні громадські організації, громадські рухи та об'єднання – 34%;

- регіональні молодіжні/дитячі громадські організації та їхні об'єднання – 32%;
- студентські ради/профспілкові організації студентів – 14%.

У науковому розрізі громадські молодіжні об'єднання поділяють на *політизовані* і *деполітизовані* [97]. Наявність в Україні значного числа політизованих молодіжних організацій пояснюється, з одного боку, тим, що це в чомусь об'єктивний процес – у країні продовжується становлення багатопартійності, існує велика кількість партій, члени яких прямо або опосередковано впливають на молодіжний рух. Разом з тим обнадіює те, що загальносвітова тенденція характеризується поступовим падінням інтересу молоді до політики та ідеології, а, відповідно, і скороченням числа політизованих молодіжних організацій.

Ураховуючи різноманітність форм і напрямів діяльності громадських організацій, що зумовлені сучасними соціальними викликами, постає проблема дослідження соціальної активності молоді, що задіяні в цих об'єднаннях.

Актуальною є наукова розвідка Ю. Поліщука щодо соціально-педагогічної діяльності громадських молодіжних об'єднань як механізму в системі соціалізації й соціального виховання молодого покоління, що дає змогу коригувати стосунки в молодіжному соціумі, впливати на розвиток різноманітних ініціатив, формування ціннісних орієнтацій молоді. Із урахуванням цього автор вважає, що соціально-педагогічна діяльність сучасного молодіжного об'єднання – це головним чином колективні та індивідуальні дії його членів, що мають суспільно корисне й соціально значуще спрямування. Успішна реалізація молодіжними об'єднаннями своєї соціально-педагогічної функції можлива за умови науково обґрунтованої системи державної підтримки молодіжних організацій, ефективної державної молодіжної політики [312, с. 7].

Виходячи з цього, молодіжні організації існують у менш жорсткій формі, ніж державна, при цьому вони структурні, достатньо вільні, гнучкі,

різноманітні відносно вибору змісту, форм і методів реалізації своєї діяльності та мають можливість самостійно обирати свої цілі, завдання, що координуються, змінюються під час діяльності. Названі організації використовують соціально-педагогічний потенціал вільного часу підлітків і молоді, орієнтуючись перш за все на залучення їх до активної життєвої позиції особистості, забезпечення гармонії фізичного, інтелектуального розвитку, організації змістовного дозвілля та ін. [369, с. 148 – 149].

Важливим аспектом аналізу громадських організацій є їхня класифікація. Вона допомагає визначити суспільну роль цих організацій, передбачити можливі напрями та наслідки їхньої активності. Найпоширенішими й найтипівішими серед класифікацій громадських організацій є групи асоціативного типу, що створюються для захисту, реалізації інтересів та задоволення власних потреб. Вони, на думку А. Матвійчука, мають чітку формальну структуру і правовий статус. До таких груп належать профспілки, бізнесові спілки, молодіжні, жіночі, етнічні, релігійні об'єднання, товариства споживачів, асоціації для проведення вільного часу та ін. Іноді до громадських організацій зараховують лобістські організації та групи тиску. Але специфіка останніх полягає в їхньому посередництві (а не захисті власних інтересів), зорієнтованості на політичну владу та відсутність неполітичних форм діяльності [255, с. 7].

Відповідно до чинного законодавства Міністерство юстиції України подає певну характеристику громадських об'єднань за кількома типами:

1. За необхідністю формалізації створення:

а) підлягають легалізації (офіційному визнанню) державою:

- громадські організації;
- профспілки;
- організації роботодавців;
- органи самоорганізації населення;

б) не підлягають легалізації:

- батьківські комітети;

- органи учнівського самоврядування;
- колективи фізкультури на підприємствах.

2. За метою й функціями:

а) мають загальну мету і завдання, створюються без будь-яких спеціальних особливостей відповідно до Закону України „Про об’єднання громадян”;

б) мають спеціальну мету (прямо передбачену Законами):

- громадські організації інвалідів, „чорнобильців”, ветеранів війни;
- Національний олімпійський комітет України;
- Українське товариство охорони пам’яток історії та культури;
- саморегульовані громадські організації;
- організації професійного спрямування;
- організації професійного самоврядування.

3. За характером повноважень:

а) мають визначені Законами спеціальні повноваження:

- громадські організації споживачів;
- громадські організації з охорони громадського порядку й державного

кордону;

- Українське товариство охорони пам’яток історії та культури;

б) мають загальну мету і завдання, створені без будь-яких спеціальних особливостей відповідно до Закону України „Про об’єднання громадян”.

4. За територією діяльності:

- а) всеукраїнські громадські організації;
- б) міжнародні громадські організації;
- в) місцеві громадські організації.

Кожне із громадських об’єднань охоплює своєю діяльністю певні сектори суспільного життя, що, на відміну від політичних партій чи профспілок, не обмежуються політичною діяльністю чи захистом соціально-економічних прав тих, хто працює. Їхня діяльність також поширюється і на

гуманітарну, інформаційну, екологічну, безпекову та інші сфери суспільного та державного життя України [434].

Навівши узагальнену класифікацію громадських об'єднань, зауважимо потенціал низки таких організацій, що мають безпосередній вплив на молодь, залучаючи їх до своєї діяльності в якості учасників, партнерів, реалізаторів та ін. Так, профспілки здобувачів закладів середньої, професійної, вищої освіти, органи учнівського та студентського самоврядування відіграють важливу роль у процесі професійного становлення, самовизначення, набуття організаторських, комунікативних умінь молодих осіб. Водночас здебільшого саме вони стають першим досвідом громадської, волонтерської діяльності молоді, мотивуючи до подальшої участі в житті суспільства, вирішенні локальних молодіжних проблем, заохочуючи до участі в роботі та заходах громадських організацій різного рівня, ціннісних орієнтацій, цільових напрямів. Місцеві громадські організації спрямовують свою діяльність на об'єднання молоді з метою вирішення певної локальної проблеми, організації дозвіллевої діяльності, просвітницьких заходів тощо. Тоді як регіональні організації охоплюють своїми цілями та завданнями молодь певного регіону, що, з одного боку, вимагає врахування регіональних, географічних, демографічних, соціальних та економічних особливостей, а з іншого – сприяє комунікації між молоддю, розширенню світосприйняття, можливостей впливати на широке коло проблемних питань регіону. Найбільшого впливу та водночас більше складностей мають всеукраїнські громадські організації. Це зумовлено охопленням молоді різних регіонів для досягнення своїх цілей, сприяння мобільності молоді в межах країни, проте вимагає суттєвої державної, меценатської, грантової підтримки для реалізації заходів, проєктів всеукраїнського масштабу. Відзначимо, що рівень діяльності громадських організацій обумовлює потребу у використанні певних методів і форм роботи, що важливо враховувати під час роботи з молоддю.

Розвиваючи цю думку, подамо класифікацію громадських молодіжних об'єднань в Україні, що наводить Ю. Поліщук [312]:

- громадські молодіжні об'єднання, діяльність яких спрямована на поглиблення в країні демократичних процесів та на побудову в Україні громадянського суспільства;
- громадські молодіжні об'єднання саморозвивального і самовиховного спрямування;
- професійно спрямовані громадські молодіжні об'єднання;
- громадські об'єднання молодих юристів та об'єднання правозахисного характеру;
- громадські молодіжні об'єднання науково-дослідницького спрямування;
- громадські молодіжні об'єднання, діяльність яких спрямована на розвиток міжнародного співробітництва з молоддю інших країн;
- громадські молодіжні об'єднання, які здійснюють волонтерську діяльність;
- громадські молодіжні об'єднання, в основі діяльності яких знаходиться взаємодопомога соціального характеру;
- громадські об'єднання студентської молоді;
- громадські об'єднання жіночої молоді;
- громадські молодіжні об'єднання мистецько-культурного спрямування;
- громадські молодіжні об'єднання фольклорного спрямування;
- громадські молодіжні об'єднання екологічного спрямування;
- громадські молодіжні об'єднання історично-просвітницького спрямування;
- громадські молодіжні об'єднання патріотичного спрямування;
- громадські молодіжні об'єднання національних меншин в Україні;
- громадські молодіжні об'єднання спортивно-туристичного спрямування;
- громадські молодіжні об'єднання, які поєднують світський характер

діяльності з певною релігійною спрямованістю;

- громадські молодіжні об'єднання релігійного спрямування;
- громадські молодіжні організації, які об'єднують молодь окремих підприємств.

У контексті нашого дослідження заслуговують на особливу увагу громадські молодіжні об'єднання, які займаються виховною роботою з дітьми й підлітками:

- громадські різновікові об'єднання виховної і саморозвивальної спрямованості;
- громадські різновікові об'єднання спортивно-туристичної спрямованості;
- громадські різновікові об'єднання екологічного спрямування;
- громадські різновікові об'єднання патріотично-виховного спрямування.

Виникає потреба звернення до питання особливостей діяльності молодіжних організацій, що впливають на життя і діяльність молодих людей, які починають робити перші кроки у своєму дорослому житті. Загалом серед молодіжних організацій, що потім переростають у формалізовані організації, можна виділити чотири моделі: політичні, професійні, дозвіллеві та студентські. Кожна модель працює за визначеною схемою і задля реалізації власних інтересів. *Молодіжні організації* суспільно-політичного спрямування є формою вияву протесту чи підтримки (повної або часткової) певної політичної позиції. *Професійні молодіжні організації* – це об'єднання людей, які мають спільні фахові вподобання, метою яких може бути аналіз, критика чи інноваційні пропозиції в окремій науковій (або виробничій) сфері для покращення стану справ. *Дозвіллеві молодіжні організації* характеризуються активністю молодих людей, яким приємно проводити час разом. Щодо *студентських організацій*, то їхня мета й завдання – захист прав та інтересів здобувачів, пошук можливостей для вдосконалення процесу навчання і в тому виші, де вони навчаються, і інших, налагодження зв'язків зі студентською

молоддю за кордоном. Розуміння особливостей діяльності організації обумовлює вибір певних форм і методів роботи з молоддю, що буде слугувати важливим елементом під час розробки системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Важко однозначно виокремити завдання молодіжних організацій відповідно до якоїсь однієї типологічної моделі, адже в кожному випадку люди організуються навколо чітко окресленої ідеї, завдяки якій молоді люди і об'єднуються, і спілкуються один з одним [309, с. 124 – 128].

Отже, відзначимо, що відмінною ознакою громадських дитячих та молодіжних організацій серед інших ІГС є структурованість за інтересами, віковими чи територіальними критеріями. Чітко виражена структура визначає статус кожного члена організації, дає змогу зорієнтувати дитину, підлітка, молоду людину в перспективах особистісного зростання. Крім того, поділ на первинні колективи (скаутський патруль, екологічна варта тощо) сприяє ефективному використанню в організації „методу малих груп”, унаслідок простежується певна рівність між учасниками, що сприяє виявленню власних здібностей, соціальній згуртованості, прояву свідомого волевиявлення.

Додамо, що структура будь-якого соціального інституту, зокрема громадського об'єднання, зумовлює насамперед соціальний статус суб'єктів відповідного напрямку діяльності та сукупність їх функцій, від ефективності виконання яких залежать дієвість соціального інституту, стабільність певних суспільних відносин. Водночас важливе значення в організуванні діяльності громадських дитячих та молодіжних організацій, на думку О. Лісовець, відіграє теорія соціальних ролей [237]. Особистість дитини, підлітка, молодої людини в громадській організації розкривається передусім у соціальному аспекті. Її інтуїтивні уявлення про себе стають усвідомленими завдяки системі соціальних характеристик особистості – соціальних статусів, що свідчать про її місце в групі, організації та системі соціальних ролей – стійких соціальних функцій, виконуваних дитиною в організації. Статус характеризується правами та обов'язками члена організації (голова або член ради, керівник

гуртка, журналіст пресцентру тощо). Керівна структура громадської організації зазвичай складається з:

- вищого керівного органу – загальних зборів або конференції;
- постійного виконавчого органу – ради, президії;
- керівника організації – голови ради, президента;
- контрольно-ревізійного органу – контрольно-ревізійної, фінансової комісії.

Статус і роль члена організації стимулюють його творче ставлення до справи, оволодіння новими знаннями, прагнення самовдосконалюватись, формування позитивних комунікативних якостей тощо. Адже теорія соціальних ролей передбачає активність самої людини – виконавця ролі – щодо своєї діяльності і впливу на неї, орієнтує на поєднання в рольовій діяльності творчого підходу з відповідальністю.

Характерною ознакою громадських дитячих та молодіжних організацій як соціальних інститутів є фіксоване членство, чітко сформульовані права й обов'язки членів, їх свідоме дотримання правил розпорядку, статуту. Більшість дитячих та частина молодіжних організацій мають загальноприйняті правила і норми, виражені в законах організації [237].

Як зазначає Л. Романовська, функціонування громадських об'єднань на базі навчально-виховних закладів створює сприятливі можливості для педагогічного впливу на зміст, форми й методи їхньої діяльності. Сучасні громадські об'єднання володіють значним потенціалом щодо соціального становлення своїх членів, залучаючи їх до суспільно корисних справ, формуючи активну життєву позицію, сприяючи задоволенню їхніх інтересів і запитів та засвоєнню норм і правил суспільного життя. Із кожним роком збільшується кількість і різноманітність програм, що реалізують громадські об'єднання, запроваджують інноваційні форми й методи їхньої роботи. Варіативно-програмний підхід, що домінує в діяльності громадських об'єднань, передбачає врахування соціально-економічних, політичних змін у навколишньому середовищі та надання кожній дитині можливості

випробувати себе в різних соціальних ролях, обрати вид діяльності відповідно до своїх потреб і досвіду. Цей підхід надає можливість підліткам і молоді реалізувати вподобану програму або кілька програм, навіть кілька напрямів з різних програм, а також змінювати їх залежно від зміни інтересів та вподобань [335, с. 47].

У контексті нашого дослідження відзначимо, що аналіз діяльності громадських організацій та міжнародних донорів, що їх підтримують, дав можливість визначити кілька напрямів їхньої діяльності, а саме: антикорупційний, що відображається в пошуку ефективних інструментів прозорості влади перед громадськістю; волонтерська допомога постраждалим у зоні проведення операції об'єднаних сил, військовим та внутрішньо переміщеним особам; розвиток комунікації між громадськістю різних регіонів України, що передбачає культурний, освітній обмін між молоддю східних і західних регіонів; урбаністичний, що спрямований на облаштування місць проживання, відпочинку та культурного дозвілля та ін. Важливе місце на сьогодні посідає реалізація національно-патріотичних заходів, зокрема в східних регіонах, що спрямовані на формування національних цінностей, поваги до мови, історії, культури, традицій українського народу.

Однією з новітніх тенденцій організації громадянської активності, що виникла за вимогами сучасності, є створення громадських організацій для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що скеровані на їхню інтеграцію, соціальну адаптацію та захист прав. Соціально активні представники з числа ВПО організуються в громади для вирішення основних проблем, зменшення соціальної напруги серед них, у зв'язку зі складністю соціально-економічних проблем, які їх оточують; забезпечення соціальної, фізичної, медичної, психофізіологічної та матеріальної підтримки тощо.

Отже, молодіжні громадські організації як інститути громадянського суспільства, з одного боку, сприяють налагодженню конструктивної взаємодії між молодіжними громадами, державними органами, відстоюючи інтереси молоді, а як соціальні інститути, – з іншого, сприяють формуванню соціальної

активності, відповідальності, соціалізації молоді, залучаючи до реалізації соціально значущих проєктів, підтримуючи ініціативи молоді в розвитку молодіжної політики на локальному та національному рівні.

Досліджуючи проблему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, важливим є виділення такого ІГС, як **молодіжні центри**, оскільки, починаючи з 2016 р., їхня активна робота в напрямі соціалізації молоді, створення умов для саморозвитку, самореалізації підвищує інтерес не лише громадськості, але й державних установ, міжнародних донорів. Водночас зауважимо тенденцію створення неформальних молодіжних об'єднань і центрів у селищах та малих містах, ініціаторами та головними діячами яких є саме молоді люди: учні старших класів закладів освіти, здобувачі середньої, вищої, професійної освіти. Об'єднуючись за інтересами, вони організовують своє дозвілля, проводять благодійні ярмарки, концерти, майстер-класи тощо. Їхня соціальна активність відображається в прагненні власними силами покращити умови для особистісного саморозвитку, спілкуватися з однодумцями та разом працювати над спільною метою.

Відповідно до Типового Положення про молодіжний центр, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р. № 1014 [319], **молодіжний центр (МЦ)** – це установа, що утворюється для вирішення питань соціального становлення та розвитку молоді. МЦ відповідно до покладених на нього завдань:

1) сприяє інтелектуальному, моральному, духовному розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу, забезпечує національно-патріотичне виховання та громадянську освіту молоді;

2) проводить інформаційно-просвітницьку роботу, зокрема, організовує конференції, засідання, форуми, семінари, тренінги, акції; замовляє видавничу продукцію; вивчає громадську думку, використовує соціальну рекламу, забезпечує можливості для неформальної освіти молоді;

3) проводить заходи, спрямовані на популяризацію здорового способу життя молоді;

4) проводить профорієнтаційну роботу серед молоді, сприяє її працевлаштуванню та зайнятості у вільний час, молодіжному підприємництву;

5) взаємодіє зі структурними підрозділами місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, територіальними підрозділами центральних органів виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, громадськими об'єднаннями, іншими інститутами громадянського суспільства, органами учнівського та студентського самоврядування;

6) організовує змістовне дозвілля молоді та сприяє її волонтерській діяльності;

7) сприяє вивченню та поширенню інноваційного національного та міжнародного досвіду з питань реалізації політики в молодіжній сфері;

8) взаємодіє з іншими молодіжними центрами.

Науково-теоретичні напрацювання висвітлюваної характеристики діяльності ІГС звертає увагу на принципи роботи молодіжних центрів, зокрема, у ЄС [266]:

1) організувати дозвілля молоді людини в позанавчальний час – навіть якщо вона прийшла просто поспілкуватися з однолітками;

2) бути розташованим у межах мікрорайону, щоб юнацтво могло дістатися туди в будь-який час без батьків;

3) бути доступним, робочі години – зручними для молоді, а заняття в ньому – безкоштовними;

4) ті, хто не може відвідувати професійні заняття через обмежені можливості, можуть навчатися цьому в центрі;

5) дозвілля організовується не лише для підлітків, але й для дітей та дорослих (освіта протягом усього життя).

Ураховуючи широкий спектр можливостей соціального впливу МЦ як інституту громадянського суспільства на молодь, недостатню наукову розробку теоретичних і методичних засад їхнього функціонування, актуальним убачається подальше дослідження їхнього впливу на формування соціальної активності молоді.

Зауважимо, що одним із вагомих прикладів використання можливостей молодіжних центрів на шляху організації якісного дозвілля молоді є проект „Гідна країна для гідних людей” Донецької обласної державної адміністрації. У рамках програми протягом 2017 – 2018 років на теренах Донецької області було створено, відремонтовано, облаштовано близько 80 молодіжних центрів у різних містах, селищах, районах. Фінансування цього проєкту передбачало виділення коштів із державного, обласного та місцевого бюджетів. Тоді як змістовне наповнення центрів, дизайн, напрями діяльності, форми роботи визначала сама молодь.

Водночас серед основних напрямів діяльності центрів визначено:

– „New generation-club”. Проведення серій тренінгів та семінарів, спрямованих на становлення й виховання лідерських якостей молодих людей. Подальше залучення зацікавлених та найактивніших учасників до подальшої роботи в інноваційних центрах.

– Центр допомоги працевлаштування. Допомога молоді в пошуку роботи у співпраці з центрами зайнятості. Організація молодіжних трудових загонів.

– Інтернет-клуб. Створення спеціальної платформи з обладнанням та вільним доступом до Інтернет-мережі.

– Клуб „Без меж”. Проведення різноманітних заходів (тренінги, фізичні вправи, конкурси, фестивалі) з молодими людьми з інвалідністю.

– „Travel-with” Організація подорожей для активних молодих людей Донецької області в інші регіони України для спілкування, налагодження контактів та взаєморозуміння, обміну досвідом роботи з молоддю інших областей країни.

– Медіашкола. Проведення різноманітних тренінгів, семінарів з метою підвищення медіа грамотності молоді; покращення якості матеріалів, які публікуються в молодіжних засобах масової інформації (ЗМІ) Донецької області.

– Клуб „Волонтер”. Залучення для проведення тренінгів та майстер-класів серед молоді представників різних волонтерських організацій.

– Дебатна платформа. Створення спеціальної дебатної школи. Надання можливості аргументовано висловити свою думку на ту чи ту тему, поширення ідеї чемного спілкування серед молоді.

Отже, молодіжні центри як інститути громадянського суспільства є прикладом конструктивної співпраці молоді з органами державної влади, при цьому їхній виховний, соціальний вплив на молодь демонструє надійні засади для формування соціальної активності молоді.

Широка мережа молодіжних центрів країни зумовила доцільність створення Асоціації молодіжних центрів України, що утворилась як громадська спілка. Головною метою Асоціації є здійснення супроводу й підтримки наявних молодіжних центрів усіх форм власності та допомога в розвитку нових молодіжних центрів задля забезпечення сприятливих умов для всебічного розвитку молоді, підвищення молодіжної участі в процесі ухвалення суспільно важливих рішень.

Серед основних напрямів діяльності Асоціації:

– створення сприятливих умов для всебічного розвитку молоді в Україні;

– супровід та підтримка наявних молодіжних центрів та допомога в розвитку нових;

– сприяння в ефективній комунікації та системній роботі молодіжних центрів в Україні;

– представлення інтересів молодіжних центрів та молоді у відносинах з органами влади та місцевого самоврядування;

- сприяння в підготовці кадрів для роботи в молодіжних центрах, ІГС і об'єднаних територіальних громадах, навчання молодіжних лідерів та активістів; обмін кращими практиками молодіжної роботи;

- розробка та надання рекомендацій органам влади щодо формування нормативно-правової бази у сфері молодіжної політики.

Цільовою аудиторією відкритих молодіжних центрів є молодь віком від 14 до 29 років. Особлива увага приділяється молоді з обмеженими можливостями, менш вмотивованій, яка з різних причин не в змозі або не хоче брати участь в молодіжних заходах [267].

Відзначимо підтримку розвитку молодіжних центрів з боку державних установ. Так, у 2014 році була розпочата програма „Молодіжний працівник” [277] за підтримки Програми розвитку ООН України та у співпраці з Міністерством молоді та спорту України й Державним інститутом сімейної та молодіжної політики. Упровадження Програми „Молодіжний працівник” в Україні – це унікальна можливість підвищити професійний рівень представників державних службовців та громадських об'єднань, які працюють з молоддю, що сприятиме збільшенню кількості молоді, яка бере участь у формуванні молодіжної політики, та посилить на загальнодержавному рівні взаємодію державних і молодіжних громадських інституцій щодо соціального становлення молоді.

Унікальність Програми „Молодіжний працівник”:

1. Програма є національною. Уперше за роки Незалежності започатковано навчальну програму національного масштабу для фахівців, що працюють з молоддю, яка базується на принципах міжсекторального та міжгалузевого партнерства. Уперше фахівців, які працюють з молоддю, виділяють в окрему професійну групу. Молодіжна робота виокремлюється як окремий професійний напрям, що потребує спеціально підготовлених фахівців.

2. Міжсекторний та міжгалузевий підхід. Близько 30% випускників Програми – це представники професій, прямо не пов'язаних з молодіжним

сектором (представники бібліотечної галузі, журналісти, представники приватного сектору, учителі та ін.). Це говорить про наявність значного потенційного ресурсу для посилення молодіжної роботи. Отже, Програма посилює структуру молодіжної політики за рахунок представників інших галузей і секторів.

3. Доступність. Програми базується на принципах неформальної освіти, що робить її доступною для широкого кола представників суміжних галузей. Щоб пройти навчання за Програмою, не потрібно мати спеціальну освіту, рекомендаційні листи від керівництва, бути представником певних організацій тощо. Єдина умова до участі: досвід та бажання працювати з молоддю. Крім того, участь у Програмі є безкоштовною і для учасника, і для організації, яку він представляє. Цільовою аудиторією Програми є лідери та активісти громадських та благодійних організацій, які працюють з молоддю, державні службовці, відповідальні за реалізацію молодіжної політики на місцевому та регіональному рівні; працівники інших організацій, залучених до роботи з молоддю незалежно від форми власності.

Також відповідно до завдань і заходів з виконання Державної цільової соціальної програми „Молодь України” на 2016 – 2020 рр. розроблено і затверджено Національний знак якості для молодіжних центрів Постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 148 з метою підвищення якості діяльності молодіжних центрів і послуг, що ними надаються.

Оцінка якості діяльності обласних та місцевих молодіжних центрів здійснюється за окремими критеріями:

- 1) орієнтування на роботу з молоддю, створення відповідних умов для громадської діяльності молоді;
- 2) наявність компетентного персоналу;
- 3) сприяння розвитку якості роботи з молоддю;
- 4) забезпечення прозорих механізмів управління й фінансових процедур;
- 5) забезпечення участі молоді, молодіжних організацій у реалізації концепцій і програм центру;

б) використання при плануванні діяльності центру кількісних та якісних показників оцінки ефективності;

7) урахування в діяльності центру основних напрямів державної політики в молодіжній сфері.

Проаналізовані характеристики діяльності молодіжних центрів свідчать про стрімкий інтерес державних та громадських організації до їхнього розвитку, потенційних можливостей. Водночас різноманітність напрямів діяльності, змістовного наповнення центрів демонструє актуальність дослідження роботи МЦ як платформи для формування соціальної активності молоді. Приклади молодіжних центрів в Україні представлено в додатку Б.

Поряд з молодіжними громадським організаціями, молодіжними центрами постає ще одне об'єднання як важливий ІГС на шляху розробки системи формування соціальної активності молоді – **молодіжні ради**. Провідним механізмом залучення громадян до прийняття державних рішень стало створення при органах державної влади та місцевого самоврядування громадських рад. Їхня діяльність протягом усіх років розбудови незалежної держави зазнавала чималих змін, відповідно змінювалися й назви (колегія, рада, консультативна рада тощо), персональний склад учасників, рівень представництва, нормативні робочі документи тощо. Незмінною залишалася тільки основна громадянська місія – активізація процесу формування свідомої й активної позиції громадськості щодо подальшого розвитку державної політики та підтримки громадських ініціатив стосовно участі в державотворчому процесі [84, с. 24 – 35].

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 996 громадська рада – це постійно діючий колегіальний виборний консультативно-дорадчий орган, утворений для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, налагодження ефективної взаємодії зазначених органів з громадськістю, урахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики.

В Енциклопедичному словнику з державного управління подано таке визначення цього поняття: „громадські ради – консультативно-дорадчі інституції, що утворюються при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування з метою представництва громадськості та врахування їх інтересів у діяльності цих органів” [133, с. 121].

У результаті розроблених і затверджених нормативно-правових актів було сформовано такий механізм взаємодії влади і громади, як консультації з громадськістю, створено консультативно-дорадчі органи, до складу яких могли входити представники громадськості (громадські, благодійні, релігійні організації, профспілки, експерти, громадські діячі та ін.). Зазначимо, що, незважаючи на внутрішню готовність громадськості будувати діалог із владою і надану владою таку можливість, виявилось, що громадськість має проблеми із фаховою підготовкою, а влада – з тим, як будувати ці відносини з організаційного, матеріального та практичного боку [337].

Дослідженню питань взаємодії держави та громадянського суспільства в процесах публічної політики й управління присвячено праці О. Пухкала, І. Рейтеровича, С. Ситник, С. Телешуна та ін. [325]; стан і проблеми діалогової комунікації між органами державної влади та громадськістю в українському суспільстві розглядає О. Крутій; ефективність діяльності консультативно-дорадчих органів висвітлювали В. Латишева [233], Ю. Шайгородський; сутність і механізми громадського контролю – А. Крупник та ін. Крім того, вивченням питань ефективності проведення консультацій з громадськістю займаються такі аналітичні установи, як Центр політичних студій та аналітики, Міжнародний центр перспективних досліджень, Український незалежний центр політичних досліджень тощо [84].

Із метою реалізації прав громадян брати участь в управлінні державними справами згідно зі ст. 38 Конституції України [200] урядом затверджено Постанову Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2014 р. № 996 „Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики”, що визначає порядок проведення консультацій з громадськістю з

питань формування та реалізації державної політики, Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади [316].

Важливим кроком у процесі організації роботи молодіжних рад було прийняття Типового положення про молодіжний консультативно-дорадчий орган регіонального та місцевого рівнів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1198. Названий документ стимулював створення молодіжних рад на різних рівнях, що сприяло залученню молоді до процесу прийняття рішень, конструктивному діалогу між чиновниками та представниками молодіжних, громадських об'єднань, інститутів громадянського суспільства, відображаючи думку молоді та власну позицію на шляхи вирішення соціально важливих проблем громад. Також простежувалася тенденція організації неформального навчання для молоді щодо засад державного устрою, механізмів комунікації владою тощо. Водночас відзначимо, що поряд з наданням можливостей для молодіжних дорадчих органів простежувався високий ризик їхнього формального існування, що, з одного боку, підсилювало вплив органів місцевого самоврядування, а з іншого – призводило до деструктивних процесів молодіжної участі в житті міста чи громади.

Зауважимо, що відповідно до Типового положення Молодіжна рада у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, указами Президента України, постановами Верховної Ради України, а також Переглянутою Європейською Хартією участі молоді в громадському житті на місцевому і регіональному рівнях, чого не було в попередніх нормативно-правових документах. Серед основних завдань молодіжних рад є: співпраця місцевої держадміністрації, обласної ради з громадськими об'єднаннями та інститутами громадянського суспільства, залучення соціально активної молоді до реалізації державної політики в молодіжній сфері на регіональному рівні, вирішення питань регіонального й місцевого значення в цій сфері.

У контексті нашого дослідження характеристики інститутів громадянського суспільства наголосимо, що розрізняють безпосередню та опосередковану форми проведення консультацій з громадськістю. До безпосередньої зараховують форми публічного громадського обговорення у вигляді конференцій, форумів, громадських слухань, круглих столів, зборів, зустрічей з громадськістю, теле- та радіодебатів, дискусій, інтерв'ю, інтернет-конференцій, телефонних „гарячих ліній” тощо. До опосередкованої належать: вивчення громадської думки, що здійснюється шляхом проведення соціологічних досліджень (анкетування, контент-аналіз матеріалів ЗМІ, фокус-групи); запровадження спеціальних рубрик у друкованих та електронних ЗМІ; опрацювання звернень громадян та ін. [133, с. 339]. Наведені форми проведення консультацій з громадськістю будуть використані при виборі форм і методів реалізації системи формування соціальної активності молоді в ІГС, зокрема, молодіжних радах.

Теоретичний аналіз наукового доробку питання діяльності ІГС у контексті формування соціальної активності молоді звертає до дослідження молодіжного парламентаризму, що в науковій літературі визначається як система представництва прав і законних інтересів молоді як особливої соціальної групи, що заснована на створенні та функціюванні при органах державної влади, а також у встановленому ними порядку спеціальної громадської консультативно-дорадчої структури молоді – молодіжного парламенту та інших суспільних інститутів участі молодих громадян у житті держави. Водночас молодіжний парламентський рух визначений як діяльність, спрямована на формування й розвиток громадських консультативно-дорадчих структур молоді на різних рівнях державного та регіонального управління, залучення молоді до активної участі в життєдіяльності держави, розробці та реалізації ним ефективної молодіжної політики шляхом подання законних інтересів молодих громадян і суспільно значущих ідей [203, с. 8].

Поруч з поняттям „молодіжні парламенти” часто трапляються „молодіжні ради”, що постають у якості необов’язкового органу та можуть

створюватися при міському голові, міській раді, обласній адміністрації. Створення органу, що має на меті представлення інтересів широкого кола молоді перед органами міської та обласної адміністрації, може ініціюватися і молоддю, і міським самоврядуванням. На жаль, досить часто при цьому стають лише формальним молодіжним об'єднанням, що не відображає думки молоді. Водночас аналіз діяльності молодіжних рад показав ефективність реалізації молодіжної політики, реалізації молодіжних ініціатив, відстоювання інтересів молоді, а також залучення молоді до прийняття рішень на локальному рівні саме під час роботи молодіжних рад.

Аналіз діяльності молодіжних громадських рад продемонстрував широкий спектр можливостей для молоді (інформація та зв'язків з громадськістю, культура та дозвілля, фізична культура та спорт, волонтерський рух тощо) при раціональному використанні цього механізму участі молодих людей у процесі розробки та прийняття рішень в органах міського самоврядування, зокрема забезпечення молоді житлом, пільговим проїздом у громадському транспорті, облаштування молодіжних просторів, підтримка талановитої молоді через надання стипендій, грантів, а також сприяння у фінансуванні молодіжних активностей молоді. Проте умовами ефективності роботи рад убачаємо ініціювання створення та високий рівень залученості до діяльності молодих людей, які прагнуть змінювати та розвивати своє місто, рівень знань щодо функціонування органів міського самоврядування, мотивація до громадської діяльності та інші. Приклади молодіжних рад в Україні представлено в додатку В.

Ще одним інститутом громадянського суспільства, що виділено в межах нашого дослідження формування соціальної активності молоді, є **благодійні фонди**. Серед науковців, які вивчають питання благодійності й меценатства, – А. Гулевська-Черниш [57], О. Донік [127], Д. Непочатова [57], Л. Паливода [370], О. Повстин [308], Р. Сербін [345] та ін.

Наукова позиція дослідників щодо особливостей діяльності благодійних організацій зосереджується на позиції, що входження України в європейське

співтовариство супроводжується створенням нових соціальних інституцій недержавного сектору, зокрема фондів громад, які є благодійними організаціями. Управляються вони незалежною радою, утвореною з максимальним представництвом місцевої громади, – для ефективного використання коштів, переданих громаді окремими громадянами, організаціями чи бізнесовими структурами. Відповідно до визначеної стратегічної мети кожним фондом обирається кілька пріоритетних сфер, у рамках яких здійснюється вся програмна діяльність [57].

Звертаючись до енциклопедичної літератури, зауважимо, що в сучасному тлумачному словнику благодійність визначено як „добровільну і безкорисливу пожертву фізичних або юридичних осіб у вигляді матеріальної, фінансової чи організаційної допомоги” [401].

Із позиції наукових підходів Р. Сербіна благодійність розглядається як добровільна, безоплатна, несистемна та безкорислива діяльність благодійників, що спрямована на покращення соціального стану певних осіб, які цього потребують, та розв’язання проблем соціально-культурної сфери суспільства загалом, що здійснюється на принципах законності, моральності, гуманізму та взаємодопомоги. Водночас благодійна діяльність за змістовним наповненням відрізняється від благодійності та є складником соціальної діяльності, яка, своєю чергою, передбачає єдність теоретичного й матеріально-практичного процесів, що здійснюються соціальними суб’єктами з метою цілеспрямованого використання та зміни навколишнього середовища в інтересах людей [345, с. 118].

Серед сфер благодійної діяльності О. Повстин виділяє: освіту, науку і наукові дослідження; охорону здоров’я, спорт і фізичну культуру; екологію, охорону довкілля, захист тварин, запобігання природним і техногенним катастрофам та ліквідацію їхніх наслідків; допомогу постраждалим унаслідок катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; опіку і піклування, законне представництво та правову допомогу, права людини і громадянина та

основоположні свободи; соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги; культуру та мистецтво, охорону культурної спадщини; розвиток міжнародної співпраці України, стимулювання економічного росту і розвитку економіки України та її окремих регіонів та підвищення конкурентоспроможності України; розвиток територіальних громад, сприяння здійсненню державних, регіональних, місцевих та міжнародних програм, спрямованих на поліпшення соціально-економічного стану в Україні; сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення в надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану [308, с. 29].

У контексті нашого дослідження важливим є той факт, що реалізація різнопланових соціальних програм є однією особливістю українських благодійних фондів. Аналіз спектру їхньої програмної діяльності засвідчив два основних підходи, що вони застосовують при розробці власних операційних програм:

– запровадження вузькоспеціалізованої діяльності, спрямованої на розв’язання проблеми, зазначеної в стратегічній меті фонду (наприклад, зниження дитячої смертності, соціальна адаптація вихованців інтернатних закладів тощо);

– підтримка та впровадження широкого спектру ініціатив, спрямованих на покращення якості життя в громаді [57].

Теоретичний аналіз наукових розвідок показав, що діяльність благодійних фондів, з одного боку, передбачає широке коло задоволення соціальних потреб різних груп населення, а з іншого – розглядаючи молодь як активного суб’єкта вирішення соціально-важливих проблем, є певним сприятливим середовищем для формування та розвитку соціальної активності молоді під час добровільної, благодійної допомоги на покращення соціального стану громади.

Охарактеризувавши діяльність таких ІГС, як молодіжні громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, завдяки благодійному фонду можна виокремити спільні риси напрямів діяльності щодо роботи з молоддю,

використання яких є ключовими векторами в розробці системи формування соціальної активності молоді:

- неформальна освіта (тренінги, семінари, воркшопи, форуми);
- конструктивний діалог з державними установами щодо вирішення молодіжних питань;
- культурні заходи та проєкти;
- організація дозвілля.

Названі риси лише визначають спільні вектори для означених ІГС, у яких молодь може бути ініціатором, учасником та безпосереднім реалізатором на шляху формування соціальної активності.

Підсумовуючи характеристику діяльності інститутів громадянського суспільства, наведемо таблицю, що відображає вплив кожного з досліджених інститутів на процес соціальної активності молоді (табл. 1.2) [492].

Таблиця 1.2

Характеристика діяльності інститутів громадянського суспільства

ІГС	Джерельна база	Змістова діяльність щодо молоді
Громадські організації	О. Болотська, Є. Костюк, В. Кошіль, Л. Романовська, О. Лісовець, Г. Лактіонова, А. Матвійчук, О. Панагушина, Ю. Поліщук, С. Терницька, С. Черкасова та ін. Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації”, Закон України „Про громадські об’єднання”	Сприяють налагодженню конструктивної взаємодії між молодіжними громадами, державними органами, відстоюючи інтереси молоді, а як соціальні інститути допомагають формуванню соціальної активності, відповідальності, соціалізації молоді, залучаючи до реалізації соціально значущих проєктів, підтримуючи ініціативи молоді в розвитку молодіжної політики на локальному та національному рівнях
Молодіжні центри	Типове Положення про молодіжний центр, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р	Відображають прагнення молоді власними силами покращити умови для особистісного саморозвитку, спілкуватися з однодумцями та разом працювати над спільною метою; утворюються для вирішення питань соціального становлення та розвитку молоді; організовують змістовне дозвілля молоді та сприяють її волонтерській діяльності

Продовження табл. 1.2

Молодіжні ради	Т. Андрійчук, Є. Бородін, В. Латишева, Ю. Шайгородський та ін. Указ Президента України „Про першочергові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики та підтримки молодіжних громадських організацій”, Типове положення про молодіжний консультативно-дорадчий орган регіонального та місцевого рівнів	Сприяють залученню соціально активної молоді до реалізації державної політики в молодіжній сфері на регіональному рівні, вирішенню питань регіонального і місцевого значення
Благодійні фонди	А. Гулевська-Черниш, О. Донік, Д. Непочатова, Л. Паливода, О. Повстин, Р. Сербін та ін. Постанова „Про благодійні фонди”, Закон „Про благодійництво та благодійні організації”. Постанова про державну реєстрацію благодійних організацій	Є складником соціальної діяльності, яка, своєю чергою, передбачає єдність теоретичного й матеріально-практичного процесів, що здійснюються соціальними суб'єктами з метою цілеспрямованого використання та зміни навколишнього середовища в інтересах людей; розглядається як сприятливе середовищем для реалізації соціальної активності молоді під час добровільної, благодійної допомоги на покращення соціального стану громади

Можна зробити висновок, що процес інституалізації громадянського суспільства зосереджує увагу на таких актуальних питаннях, як залучення молоді до процесу прийняття рішень на міському, регіональному рівні, вирішення питань освіти, дозвілля, культурного та творчого розвитку, підтримки талановитої молоді, облаштування молодіжного середовища саме за участю молоді. Водночас такі інститути, як громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради сприяють ефективному процесу соціального зростання, формування соціальної активності молоді. Використання їхнього потенціалу під час розробки системи формування соціальної активності підтверджує актуальність нашого дослідження та потребує подальшої теоретичної розвідки щодо змісту та структури соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Проведений у цьому підрозділі теоретичний аналіз діяльності інститутів громадянського суспільства дає змогу зробити такі висновки:

– інституалізація громадянського суспільства в наукових розвідках розглядається як процес формування соціальних інститутів, що відіграють ключову роль у задоволенні суспільних проблем, а також характеризується громадянською участю щодо поширення демократичних цінностей і норм;

– інститути громадянського суспільства (зокрема, громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди) у межах нашого дослідження визначаються як громадські неприбуткові утворення, що об'єднують громадян, зокрема молодь, спільною метою щодо відстоювання своїх легітимних інтересів та прав, реалізації державної та молодіжної політики, вирішення актуальних проблем і запитів людей, підтримуючи конструктивну співпрацю між громадськістю та державними установами в процесі розбудови громадянського суспільства на демократичних засадах;

– *громадські організації* сприяють формуванню соціальної активності, відповідальності, соціалізації молоді, залучаючи до реалізації соціально значущих проєктів; *молодіжні центри* утворюються для вирішення питань соціального становлення та розвитку молоді, організують змістовне дозвілля молоді та сприяють її волонтерській діяльності; *молодіжні ради* допомагають залученню соціально активної молоді до реалізації молодіжної політики; *благодійні фонди* створюють сприятливе середовище для формування та розвитку соціальної активності молоді під час добровільної, благодійної допомоги на покращення соціального стану громади, підтримуючи реалізацію молодіжних ініціатив.

1.4. Становлення та розвиток інститутів громадянського суспільства

Найбільшу увагу дослідженню процесів становлення громадянського суспільства, розвитку його інститутів приділяли політологи, які з різних позицій підходили до участі молоді в діяльності інститутів громадянського суспільства, взаємодії з органами державного управління, що пояснюється функційними можливостями ІГС як чинника управління розвитком громадянського суспільства. Теоретичний аналіз праць українських учених у політично-правових аспектах умовно можна розподілити на чотири напрями, що досліджували інституціалізацію громадянського суспільства. До першого напрямку зараховано розвідки, у яких досліджувалися проблеми становлення молодіжної політики в Україні (В. Афоніна [27], К. Балабанов [28], К. Барбакова [31], Є. Бородін [65], М. Головатий [97], Г. Коваль [188], Л. Кияшко [310], С. Ничипоренко [281], В. Омельчук [288], М. Перепелиця [301] та ін.). Студії другого напрямку розробляли методологічний апарат дослідження інституціалізації громадянського суспільства, сутність, структуру, умови, форми функціонування (О. Бень [47], Г. Зеленько [152], М. Іванюк [162], Н. Крицкалюк [212], О. Михайловська [261] та ін.). До третього напрямку можна віднести роботи щодо впливу громадських об'єднань та молодіжного руху на становлення громадянського суспільства (В. Барабаш [30], М. Баяновська [35], І. Гайванович [93], В. Головенько [98], В. Кулик [221], А. Матвійчук [255], С. Москаленко [275], В. Пащенко [297], С. Терницька [407] та ін.). Четвертий напрям репрезентовано працями щодо аналізу взаємодії громадянського суспільства та держави, їх співвідношення та механізмів взаємодії (В. Давиденко [114], В. Надрага [278], В. Новак [282], О. Пікалова [305] та ін.).

Отже, більшість дослідників приділяють увагу визначенню сутності та ролі громадянського суспільства, інституціонального розвитку, інтеграції

інститутів громадянського суспільства в соціокультурну структуру, тоді як педагогічний вплив ІГС на молодь потребує подальшої наукової розвідки.

В історичному контексті становлення інститутів громадянського суспільства, зокрема громадських організацій, цікавими є студії істориків, зокрема: М. Басараб, який проаналізував еволюцію від культурно-просвітніх до громадсько-політичних аспектів у діяльності громадських організацій, у визначенні їхньої ролі в державотворчих процесах [33] (2007 р.); М. Журба, який вивчав питання вітчизняної та зарубіжної історіографічної традиції діяльності сільських громадських організацій України [141] (2003 р.); Є. Костюк, що зосереджував увагу на особливості створення та функціонування системи виробничих громадських об'єднань УСРР [208] (2010 р.); В. Молоткіна, яка здійснила комплексний аналіз культурно-освітньої діяльності громадських організацій [270] (2005 р.) та ін.

Водночас важливу роль у становленні поглядів на участь молоді в процесах інституалізації громадянського суспільства відіграли праці дослідників соціологічних наук, зокрема таких науковців, як: О. Бень [47], яка дослідила класифікацію молодіжних громадських організацій відповідно до їхніх функцій, запропонувала систему критеріїв класифікації молодіжних організацій; В. Барабаш, який цікавився проблемами інституалізації сучасного молодіжного руху України [30]; Д. Акімов, який зосереджував увагу на феномені громадянської активності в пострадянській Україні, аналізував умови та особливості її інституалізації, технологічну специфіку стимулювання громадянської активності в українському суспільстві [10].

Серед педагогічних розвідок у руслі дослідження інститутів громадянського суспільства як бази формування соціальної активності молоді привертали увагу питання соціально-педагогічної діяльності сучасних громадських молодіжних організації (Ю. Поліщук, 2006 р.), управління організаційно-педагогічною діяльністю недержавних установ у сфері соціального захисту дітей та молоді (В. Кошіль, 2015 р.), просвітницько-педагогічної діяльності студентських громадських організацій університетів

України (С. Черкасова, 2001 р.), соціально-педагогічні умови гендерного виховання жінок-лідерів у діяльності громадських організацій та рухів (О. Болотська, 2008 р.), формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями (О. Лісовець, 2008 р.), соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій (О. Панагушина, 2008 р.), соціалізація молоді Великої Британії в діяльності молодіжних організацій (Л. Гордієнко, 2005 р.), соціально-педагогічні умови взаємодії державних і громадських організацій з профілактики ВІЛ/СНІДУ серед учнівської молоді (С. Терницька, 2009 р.), трудова соціалізація молоді в діяльності громадських організацій та рухів (Ю. Філіппов, 2009 р.), соціально-педагогічна підтримка діяльності дитячих громадських об'єднань України (Л. Романовська, 2012 р.) та ін.

У рамках нашого дослідження процесу соціальної активності молоді у діяльності в ІГС особливий інтерес викликають такі об'єднання: **громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри, молодіжні ради**, що обґрунтовано в попередньому підрозділі. У названих ІГС молодь бере безпосередню участь, визначає напрями та орієнтири діяльності, а отже, виявляє свою соціальну активність, що сприяє розвитку громадянського суспільства.

Процес становлення інституту громадських об'єднань тривав довгий час, адже об'єднання людей часто не диференціювалися за характером виконуваних ними функцій, поєднуючи економічні цілі із завданнями професійної, релігійної, політичної чи громадської організації.

Науковці по-різному наводять періодизацію становлення інститутів громадянського суспільства. Так, Н. Крицкалюк визначав основні етапи інституціональних змін громадянського суспільства: перший – 1985 – 1996 рр. – первинна інституціалізація; другий – 1996 – 2004 рр. – створення нормативно-правової бази; третій – 2004 – 2012 рр. – формування функційної дієздатності громадянського суспільства; четвертий – з 2013 р. по теперішній час – розробка Стратегії державної політики сприяння розвитку

громадянського суспільства, децентралізація [212, с. 11 – 12]. О. Михайловська визначає, що на першому етапі цього процесу (1985 – 1996 рр.) відбулось становлення первинної інституціоналізації. Другий етап (1996 – 2004 рр.) визначений формуванням інституціональної стабільності. На третьому етапі (з 2004 року і по цей час) триває формування функційної дієздатності громадянського суспільства [261].

Виходячи із соціально-політичних умов розвитку країни в другій половині XIX – на початку XX ст. та ходу реформ у галузі освіти й офіційного статусу студентських громадських організацій університетів України, С. Черкасова виділяє два етапи їхньої просвітницько-педагогічної діяльності [447]:

Перший етап (1863 – 1901 рр.) – етап створення студентських громадських організацій, які діяли переважно нелегально. Унаслідок освітніх реформ 60 – 80-х рр. XIX ст. соціальний стан студентської молоді постійно змінювався, право на навчання в закладах вищої освіти отримували представники різних верств населення, а не тільки панівних класів. У зв'язку з цим характерним для першого етапу діяльності студентських громадських організацій були підготовка й проведення просвітницько-педагогічної роботи серед студентської молоді з урахуванням станово-класових змін у суспільстві, створення студентами перших недільних шкіл та активна просвітницька діяльність серед учнів цих шкіл.

Другий етап (1901 – 1917 рр.) – етап кількісного зростання студентських громадських організацій та їхньої легалізації, яка давала можливість для проведення більш широкої просвітницько-педагогічної діяльності не тільки серед студентства, а й серед населення. Цьому етапові було притаманне проведення масових просвітницьких заходів серед студентської молоді та населення, поява організацій політичного спрямування, розширення змісту просвітницько-педагогічної діяльності й відповідно нових форм роботи.

Ураховуючи аналіз широкого спектра наукових досліджень питання історичних трансформацій громадянського суспільства та його інституцій,

було запропоновано власну періодизацію процесів становлення та розвитку інститутів громадянського суспільства (у руслі нашого дослідження – громадські організації, благодійні фонди, молодіжні ради, молодіжні центри – див. додаток А), з урахуванням ролі молоді в її процесах.

I етап розвитку громадянського суспільства – „Зародження інститутів громадянського суспільства” (IX – XIX століття) характеризується трансформацією від церковної соціальної допомоги, князівського меценатства до культурно-просвітницької діяльності братств.

Дослідження А. Грамчук указують на те, що структура громадянського суспільства Київської Русі була представлена різними інститутами: сім'я, вулиця, віче, церква тощо. Різні етапи розвитку суспільства характеризувалися виникненням низки громадських об'єднань з тимчасовим або незначним соціально-політичним характером. Церква як монополіст правових гарантій людини впливала на духовне й потаємне особистості, закріпивши за собою важливу галузь суспільних відносин, тоді як держава не брала до уваги цю сферу. Логічним етапом стало поступове заволодіння церквою позиції найбільшого постійного інституту громадянського суспільства в період IX – XV ст. [105, с. 9]. Водночас монастирі залишали позиції центрів соціальної допомоги знедоленим і нужденним, виконуючи ключові функції: забезпечення грошима й натуральними продуктами, надання медичних і освітніх послуг [127, с. 64 – 70].

Пріоритетом меценатської діяльності київського князя Володимира Н. Колосова описує „будівництво храмів – у Києві (церква Св. Василя та Десятинна в 996 р.), у Вишгороді, Берестові, Білгороді. Значно ширшою була меценатська діяльність київського князя Ярослава Мудрого, охоплюючи будівництво християнських храмів (найвидатнішою спорудою, що постала під його патронатом, була Софія Київська 1037 р.), а також „книжну науку”, освіту, мистецтво. У часи Ярослава Мудрого, котрий, окрім державних, вкладав у різні культурні проекти і власні кошти, меценатство Київської Русі досягло свого найвищого розквіту” [195].

Водночас молодіжні громадські організації пройшли непростий шлях у своєму соціальному становленні від перших громадських об'єднань XVI ст. до організаційних структур, що мають певну систему механізмів взаємодії з державними органами, з власними цілями, завданнями та цінностями.

Важливу роль у процесі формування національної свідомості українців займали громадські організації міщанства – братства, що опікувалися влаштуванням шпиталів, притулків, лікарень, освітніх закладів, друкарень, відновленням соборів, духовним і національно-патріотичним вихованням молоді. Із виникненням козацтва останнє взяло на себе функції головного захисника національно-релігійних інтересів українського народу. Створення під час Визвольної війни середини XVII ст. Української козацької держави полегшило процес збільшення рівня самосвідомості, утвердження почуття єдності та національної гідності народу [127, с. 64 – 70].

У XVI – XVIII ст. відбувається процес переструктурування українського суспільства. Потіснивши родову князівсько-боярську знать, формується нова верства українського суспільства – козаки, і разом з тим розпочинається міщансько-братський період, за часів якого помітно розширився спектр українських благодійних організацій, заклавши основи громадської доброчинності. Силами міських братств створюються благодійні лікарні, притулки, друкарні, школи тощо; розвивається благодійність ремісничих цехів [57, с. 7].

Організоване життя української молоді почалося, на думку науковців, у XV – XVI ст. і пов'язане з діяльністю „братств – громадських об'єднань, створених для захисту певних груп населення, з релігійною, благодійною чи культурно-просвітницькою метою”. Незважаючи на те, що членами братств були люди зрілого віку, низка історичних фактів містить згадки про молодь. Так, при деяких братствах функціювали окремі „молодечі” братства для молоді. У XVI ст. в Острозькій академії спостерігалось створення „Юнацького братства”, а з початку XVII ст. такі організації були започатковані в різних братських школах, при цьому реєстрували їх не державні структури, а

церковне керівництво. Починаючи з кінця XVII – початку XVIII ст., значення братств у суспільному та політичному житті значно знизилося, стали зникати й братські організації для дітей та молоді. Натомість у навчальних закладах великих міст почали з'являтися гуртки та об'єднання [238, с. 21 – 22].

Із XVIII ст. розвиток громадської доброчинності відбувався під державним наглядом, що визнав власну соціальну відповідальність, створював інститути утримування певних соціально незахищених груп людей, зміцнюючи традиції громадської доброчинності у випадку збігу цілей влади та суспільства. Відповідно фінансове забезпечення соціальних програм здійснювалося державою, церквою, а також різними громадськими об'єднаннями та приватними особами. Розбіжності прагнень держави і громади, пов'язані зі сподіваннями гармонійної співпраці влади й суспільства у сфері громадської благодійності, сприяли виникненню таких державно-громадських інститутів, як Прикази громадської опіки (1775 р.), Відомство установ імператриці Марії (1797 р.), Імператорське людинолюбне, у яких простежувалася згода держави й приватної ініціативи, інтеграція останньої до системи державної соціальної опіки. Кінець XVIII ст. для України відзначився втратою ознак автономної держави через розподіл території між Російською та Австро-Угорською імперіями. Як наслідок – культура, мова, духовне життя, мистецтво українців опинилося під жорстким контролем інших держав. Незважаючи на підтримку греко-католицькою церквою традицій благодійних організацій у Західній Україні, ці інститути потрапили в юридичне та морально-культурне середовище загальноімперської політики, що призвело до гальмування їхнього розвитку [57, с. 91].

II етап розвитку громадянського суспільства – „Організаційний розвиток інститутів громадянського суспільства” (XIX – початок XX ст.) – характеризувався масовими громадськими та студентськими рухами, що контролювалися державними органами та розвитком освітнього напрямку серед благодійної діяльності.

На початку ХІХ ст. настав час актуалізації й оптимізації меценатської діяльності, ураховуючи приклад історії українського меценатства. Особливу увагу дослідники, зокрема О. Конт (1798 – 1857 рр.) та Г. Спенсер (1820 – 1903 рр.), почали звертати на „інститути” тільки на початку ХІХ ст. При цьому в процесі їхнього аналізу використано наявний дослідницький інструментарій – еволюціоністський чи позитивістський підходи. Разом з тим починає формуватися інституціоналізм як принцип дослідження наукової думки.

У ХІХ ст. центром громадської благодійної діяльності із поступовим інтенсивним розвитком закладів меценатського характеру стає Київ. На приватні пожертви створювалися й утримувалися притулки для людей похилого віку, лікарні, установи для безхатченків, відкривалися школи й дитячі садки, будувалися храми і громадські споруди.

У 30 – 40-х рр. ХІХ ст. у найбільших містах підросійської частини української держави було засновано низку філантропічних організацій загального характеру, зокрема „Київське товариство допомоги бідним”, „Одеське жіноче благодійне товариство”, „Харківське благодійне товариство”, „Миколаївське благодійне товариство” та ін., якими керували дружини генерал-губернаторів або інших місцевих чиновників, через жіночий склад таких товариств вони здобули назву – „дамські” [57].

Допомогу бідним здійснювала в Києві й низка неофіційних благодійних організацій, серед яких А. Макаров виділяв „Товариство для допомоги бідним, його традиційно очолювали дружини київських генерал-губернаторів. Це товариство створило на Липках (Печерський район Києва) ціле благодійне містечко – Сулимівку” [245].

Також активно функціювали „Товариство поширення в народі письменності”, „Товариство виправних притулків для малолітніх злочинців”, „Товариство догляду безпритульних малолітніх сиріт (підкидьків)”, „Товариство для допомоги нужденним студентам” та ін. Досвід благодійності в Україні досліджуваного періоду формувався лише на громадських засадах і особистісній ініціативі. Завдяки цьому почали створюватися соціальні фонди,

установи, що мали за головну мету залучення населення до повноцінного громадського життя, а не лише надання матеріальної підтримки [57].

У політико-правовій думці початку ХІХ ст. відбулося розрізнення понять „громадянське суспільство” та „державна”, а відтак сформувалися різні підходи до проблеми їхніх відносин. У Європі в основному розвивався „державоцентричний” напрям, а в Північній Америці – „партнерський”.

Зазначимо, що звернення представників різних соціальних прошарків до нагальних проблем суспільства в 60 – 70-х рр. ХІХ ст., на думку П. Власова, „сприяло оформленню організованих форм доброчинності, які стали провідними в наступні десятиліття – спеціальні попечительства, комітети, товариства, фонди, заклади та установи (усе це відбувалося в руслі загального піднесення легальної громадської діяльності). Вони надавали можливість збіднілим верствам населення і отримати матеріальну підтримку, і включитися до більш-менш повноцінного життя, що свідчило про якісно новий ступінь розвитку суспільства. Тоді ж відбулося суттєве зміщення вектора благодійних зусиль. Опіка людей похилого віку, дітей, інвалідів, скалічених та відставних вояків відсувалася на другий план. Натомість на першому було сприяння освіті, охороні здоров'я й різнобічна допомога міській бідноті, що дозволяло пом'якшити соціальні контрасти, підняти рівень міської гігієни, грамотності простого люду” [86].

Наприкінці ХІХ ст. доброчинність почала набувати своєрідного значення в соціальному прогресі через виявлення випереджального, соціально новаторського характеру щодо аналогічної діяльності державних інституцій. Із того часу чітко простежується інноваційний характер громадської благодійності, що значно випереджала соціальні стандарти державної практики, а нерідко й у свідомості суспільства [355]. У першу чергу можна відзначити спорудження дешевого міського житла, відкриття установ по догляду за дітьми під час перебування батьків на робочому місці, заснування землеробських колоній та ремісничих притулків з метою перевиховання та реабілітація малолітніх правопорушників, а також просвітницьких закладів та

інших соціальних інститутів, без яких важко уявити сучасне суспільство. Вони вперше з'явилися як результат громадської добродійної діяльності й приватних проєктів.

У цей час діяло близько ста різних інституцій, що допомагали малозабезпеченому населенню, підтримували освітні та здоров'язбережувальні процеси. Значного поширення набули іменні стипендії для підтримки обдарованих, але незаможних учнів. Особливо відзначилася благодійна та меценатська діяльність братів Миколи та Федора Терещенків і членів їхніх родин, а також Г. Галагана, М. Дегтярьова, братів Бродських, родин Попових та Зайцевих, Богдана та Варвари Хоменків та інших заможних українців. У цей історичний період філантропію приватних осіб влада підтримувала та стимулювала. Як наслідок – благодійна діяльність давала підстави для отримання високих посад, а іноді – навіть дворянства.

Нагальна потреба суспільства в освічених громадянах, у забезпеченні сталого економічного зростання разом із недостатньою увагою з боку уряду до рівня освіченості народу призвело до посиленої уваги добродійників до освітньої галузі на межі XIX – XX ст. Громадська ініціатива й благодійні внески сприяли розвитку всіх рівнів системи освіти – від утворення громадських організацій та об'єднань, що займалися просвітницькою діяльністю серед незаможного населення, до створення професійних освітніх установ всіх рівнів. Вагомим зусиль у цьому плані, поряд із інтелігенцією, докладали підприємці, які віддавали перевагу розвитку професійно-технічної та комерційної освіти.

До 1917 р. існувала досить розвинена система забезпечення життєдіяльності в соціальній, культурній, освітній та інших сферах. Але не можна не визнати, що всі громадські структури тією чи тією мірою були залежні від держави, яка жорстко контролювала діяльність товариств.

Порівняно із Західною Європою, де громадські об'єднання, організації, установи, політичні партії проявляли себе як активні суб'єкти розвитку громадянського суспільства ще до середини XIX ст., в Україні сприятливі

умови для формування подібних організацій склалися значно пізніше – наприкінці XIX – на початку XX ст.

Як наслідок, класовий характер громадських організацій простежується через вагому роль політичних та економічних організацій. Держава прагнула до забезпечення свободи об'єднань, натомість закріпила класовий принцип утворення різноманітних організацій. Надалі громадські об'єднання створювалися з метою зміцнення соціалістичного ладу, розвитку організаційної самодіяльності та політичної активності народних мас. Отже, ураховуючи широкий спектр представлених у громадських організаціях інтересів, можливості недержавної діяльності були істотно обмежені.

У руслі нашого дослідження відзначимо, що масовий громадський рух на території України почав активно розвиватися саме в XIX ст. Із 40-х років XIX ст. до 1917 р. було створено понад 2,5 тисячі громадських об'єднань, серед них і молодіжні, але в переважній більшості вони мали підпільний характер. Так, у 1816 р. у Перемишлі нелегально діяв гурток української молоді, що мав на меті боротися за впровадження в народних школах рідної мови. Пізніше виникли таємні товариства в духовних училищах Києва, у Вінницькій гімназії тощо.

Наголосимо, що з 60-х років XIX ст., відповідно до наукової розвідки О. Лісовець, „молодіжні організації почали формуватися в студентському середовищі. Під впливом таємних самоосвітніх організацій української молоді, що спочатку називалися громадами, а згодом гуртками, потрапили майже всі середні та вищі школи, у яких навчалося хоча б кілька десятків учнів чи студентів-українців. Вони мали управи, очолювані студентами чи старшими учнями – семаками. На початку 90-х років представники гуртків щороку проводили крайові конференції. У 1897 р. почала роботу Всеукраїнська загальна організація – федерація 200 громадських студентських груп на чолі з консультативним документом, об'єднавши понад 450 учасників. Перший період в історії дитячих і молодіжних організаціях тривав до кінця XIX ст. Їхня діяльність була здебільшого спрямована на розв'язання

загальнонаціональних питань, зокрема проблем соціальної справедливості, національного самовизначення” [237, с. 22 – 23].

На початку ХХ ст. в Україні починає формуватися система соціального захисту, що поєднувала державні, церковні, станові, земські, міські, різні громадські товариства та окремих осіб і благодійні заклади. Причому установи, утворені з метою меценатської діяльності, щодо своєї кількості та охоплення тих, хто потребував опіки, посідали провідне місце в суспільстві. Більшість благодійників, які брали участь у роботі громадських, земських і міських товариств та установ, усе більше усвідомлювали свою діяльність як опозиційну, спостерігаючи явний розрив між результатами власних зусиль і різким зростанням соціальних груп, які потребували різнобічної допомоги.

III етап розвитку громадянського суспільства – „Застій розвитку інститутів громадянського суспільства” (1919 – 1980 рр. ХХ ст.) – відзначався припиненням меценатської діяльності та ідеологічними партійними орієнтирами молодіжного руху.

Перша половина ХХ ст. знаменувалася поширенням інституційного підходу в англо-американській науці, наслідком чого була поява низки досліджень, серед яких „Соціальні інститути” Дж. Хертзлера (1929 р.) та його ж праця „Американські соціальні інститути” (1961 р.), „Інститути” У. Гамільтона (1932 р.), „Сучасні американські інститути” Ф. Чепіна (1935 р.), „Соціальні інститути” Л. Балларда (1936 р.), „Соціальні інститути” Г. Барнза (1942 р.), „Головні соціальні інститути” К. Панунзіо (1946 р.), „Інститути суспільства” Дж. Фейблмана (1956 р.). М. Дюверже висловив думку, що термін „соціальний інститут” можна було б резервувати для позначення сукупності ідей, вірувань, звичаїв, які становлять упорядковану й організовану цілісність [131].

Зауважимо, що радянська доба визначила громадянську активність як нелегальну, що сприяло пригальмуванню розвитку громадянського суспільства порівняно з європейськими країнами, призводячи до звуження змістовного наповнення цього поняття. Проте, на думку В. Головенько,

„період застою спровокував відлигу громадянської активності, що призвело до збільшення кількості громадських організацій та різноманітності їхньої діяльності. Сформувалася значна кількість об'єднань, що мали допомагати досягненню цілей партійних органів (комсомол, жіночі, ветеранські, творчі організації, „комітети боротьби за мир” тощо). Разом з цим процес „перебудови” та демократизації, незадоволеність громадян соціально-економічною, культурною, екологічною політикою держави сприяли появі перших легальних громадських об'єднань, діяльність яких не відповідала офіційній лінії Комуністичної партії. Із кінця ХІХ ст. до середини 20-х років ХХ ст. – період становлення й масового розвитку різноманітних громадських структур дитячого та молодіжного руху”. На Західноукраїнських землях простежується створення молодіжних об'єднань (Руханкове товариство і огневої сторожі „Луг”, Пожежно-руханкове товариство „Січ”, Гімнастично-пожежне товариство „Сокіл”, Молодіжне товариство „Пласт”, Товариство „Орли” – Католицька Акція Української Молоді, Спілка Української поступової молоді імені М. Драгоманова „Каменярі”, Українська Студентська Спілка та ін.). На інших українських землях у цей час активно діють молодіжні об'єднання, різноманітні за напрямками (Комуністична Спілка Молоді України (КСМУ), Українська Комуністична Робітнича Юнацька Спілка (УКРЮС), Комуністична Юнацька Спілка (КЮС), Єврейська Комуністична Спілка Молоді (Євкомол), Спілка Української Молоді (СУМ) та ін. [98].

Ураховуючи роль молоді в ретроспективі діяльності ІГС, відзначимо, що у своєму створенні 1919 р. Комуністична Спілка Робітничої Молоді України (КСМУ) була задекларована як незалежна від владних структур організація. Проте вже незабаром (1922 р.) із програмних документів названої установи зникло положення про її автономність. Комсомол у другій половині 20-х років набуває всіх ознак політичного підрозділу Комуністичної партії України. Разом з тим період 20-х рр. характеризується посиленням ролі соціально-педагогічної діяльності для комуністичної спілки молоді. Так, КСМУ стає одним з активних учасників створення системи професійної підготовки

робітничої молоді. „З середини 1921 р. сектор освіти робітничої молоді, організований губкомом КСМУ у Харківській губнаросвіті, поклав в основу своєї роботи діяльність секцій шкіл-клубів робітничої молоді. Поряд з кількісним зростанням відбулось і якісне покращення стану шкіл: створювались учнівські бригади, розвивалась клубна робота, формувались викладацькі колективи” [142, с. 17].

Починаючи з 1924 р., створюються різноманітні аматорські об'єднання культурологічного характеру, добровільні товариства для задоволення культурно-освітніх потреб молоді (молодіжні клуби, літературні, мистецькі, театральні, науково-технічні гуртки та студії).

У межах нашої роботи важливо, що в цей період значного поширення в молодіжному середовищі набувають „неформальні” групи та об'єднання, організовані на засадах культурних, мистецьких, творчих інтересів молоді. Протягом кількох років виникла низка клубів самодіяльної пісні, театрів-студій, літературних, спортивно-туристичних, технічних, історико-культурологічних, екологічних, релігійних молодіжних об'єднань. Тільки у м. Кривий Ріг у 1988 році діяло 50 аматорських об'єднань молоді [30, с. 72].

Названі молодіжні клуби, що об'єднували молодь за інтересами, поглядами, захопленнями, стали прототипами сучасних молодіжних центрів, що слугують платформою для реалізації молодіжних ініціатив, формування соціальної активності молоді.

Через ідеологічні міркування була обірвана традиція українського меценатства, а також створено умови для унеможливлення об'єктивного теоретичного осмислення історії благодійної діяльності, котра суттєво вплинула на розвиток національної культури. Як наслідок, замість значного надбання теоретичних досліджень на базі історичних документів та повідомлень, розвідок, інших матеріалів другої половини XIX – початку XX ст. сформувалася велика „біла пляма”. М. Басараб відзначає, що „в умовах радянського тоталітаризму, коли будь-які традиційні форми благодійництва взагалі, а меценатство з чітко окресленим національним характером особливо,

були піддані нищівній критиці з ідеологічних позицій, а соціальна база меценатства ліквідована, як і всі організаційні структури благодійництва, про меценатську діяльність у дійсному сенсі цього поняття не може бути й мови. Після поразки України в національно-визвольних змаганнях і встановлення на більшій частині її території радянської влади традиція меценатства обривається, певний час, до 1939 р., продовжується на теренах Західної України. У 40 – 80-х рр. ХХ ст. зберігалась вона тільки в діаспорі” [33].

Значний відбиток, що загальмував розвиток інститутів громадянського суспільства за участю молоді на цьому етапі, відіграє період між початком 40-х років ХХ ст. – серединою 80-х рр. ХХ ст. як час діяльності в дитячому та молодіжному русі лише двох організацій – Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді (ВЛКСМ) та Всесоюзної піонерської організації імені В. Леніна, що виконували роль громадської молодіжної та дитячої організації, філії комуністичної партії та здійснювали державні функції [98].

Водночас у 1970 – 1980-х рр. сформувалося нове трактування поняття „громадянське суспільство”, яке пов’язують з іменами Дж. Коена, Е. Арато, М. Дюверже та інших учених. Узагальнюючи підходи цих науковців і політичних діячів, громадянське суспільство можна визначити як сукупність недержавних суспільних відносин та інститутів, що забезпечують можливість членам суспільства реалізувати свої громадянські права.

Відзначимо, що в 1971 р. при житлово-експлуатаційних конторах в Україні починають створюватися перші підліткові клуби, що були аналогом європейських молодіжних центрів. Держава, прагнучи не лише забрати підлітків з вулиці, а й усебічно їх розвивати, виступила ініціатором створення організованого дозвілля. Система фінансувалась у вигляді 2% від сплати кожного мешканця за комунальні послуги. Сьогодні ж клубна система втратила чітко сформульовані цілі, педагогів, персонал, ініціаторів, дітей, а також матеріально-технічну базу та близько 70 – 80% приміщень [266, с. 6].

IV етап розвитку громадянського суспільства – „Первинна інституалізація” (1980 – 1991 рр. ХХ ст.) – характеризується розвитком громадських та неформальних об’єднань, політично незалежного молодіжного руху.

На цьому етапі в суспільстві тільки починає формуватися громадська думка щодо спільних нагальних потреб, народжуються потреби в реалізації та захисті власних інтересів через створення асоціацій, об’єднань, спілок, кооперативів, починає формуватися громадянське суспільство; тому його можна умовно назвати етапом первинної інституалізації.

Поштовхом до створення перших інститутів громадянського суспільства став курс держави (тоді ще СРСР) на перебудову, що простежується під час активного формування всіх сфер суспільно-політичного життя. Економічну сферу громадянського суспільства становлять сукупність економічних інститутів і відносин з приводу реалізації людьми права власності, виробництва й обміну товарами та послугами. Інститутами, через які реалізуються ці відносини, є кооперативи, акціонерні товариства, кредитні спілки, фермерські господарства, незалежні профспілки та ін. Найвпливовішими серед них стали Українська спілка промисловців та підприємців, Федерація незалежних профспілок України, Профспілка працівників кооперації та інших форм вільного підприємництва, Українська кредитна спілка, Асоціація фермерів, Загальноукраїнська спілка працівників та ін.

Водночас важливим стає факт створення відповідних соціальних інститутів, зокрема: громадські організації, благодійні фонди, творчі спілки, клуби за інтересами, незалежні засоби масової інформації, різноманітні конфесії. Цей процес сприяв формуванню структури інститутів громадянського суспільства. Не менш активно проходив процес організації інститутів у цій сфері. Такі організації, як „Союз-«Чорнобиль»”, Республіканський Фонд відродження України, Українське товариство тверезості та здоров’я, Український фонд культури, Спілка журналістів

України, Українська екологічна академія наук та ін., активно залучилися до громадського життя. О. Михайловська відзначає, що в цей період робляться „перші спроби створення інститутів, які б забезпечили культурно-політичний плюралізм, вільне волевиявлення народу – рухи, групи інтересів тощо. Найвідомішими громадськими об'єднаннями стали Всеукраїнське товариство „Просвіта”, Культурологічний клуб м. Києва, Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, Всеукраїнське товариство політв'язнів та репресованих, Конгрес українських націоналістів, Асоціація дослідників голодоморів в Україні, культурологічне товариство Лева у м. Львів, Народний рух України” [261, с. 120 – 125].

Наголосимо, що з середини 80-х рр. ХХ ст. простежувалося відродження та розвиток в українському дитячому та молодіжному русі різноманітності громадських об'єднань, становлення державних структур, що займаються створенням і реалізацією молодіжної політики, упровадженням необхідної правової бази розвитку молодіжного та дитячого руху [99].

Цікаво, що наприкінці 80-х – сер. 90-х рр. ХХ ст. виникали організаційно-правові форми діяльності новітнього вітчизняного молодіжного руху, з'являються перші активісти, які шукали нові моделі лідерства в молодіжному середовищі, формуються базові ціннісні орієнтири молодіжних об'єднань [306]. В. Головенько стверджував, що у 80 – 90-х рр. ХХ ст. молодіжні громадські організації слугують важливим чинником залучення молоді до участі в суспільному житті [99].

Із 1985 р. починають з'являтися нечисленні неформальні групи молоді, в основі діяльності яких було прагнення реалізувати свої потреби через зближення в невеликі групи зі своїми однолітками, однодумцями, яких в основному задовольняли інтереси особистого характеру. Серед них виділяються такі групи, як фанати, панки, рокери, металісти та ін. Нерідко їхні дії викликали зневагу і протест в іншій частині молоді, населення республіки. Їхня поява була результатом, відповіддю деякої частини молоді на багаторічну практику державних, партійних і комсомольських органів недопущення

створення будь-яких нових молодіжних груп і організацій, крім наявної на той час єдиної масової молодіжної організації – комсомолу. Тому поява нових молодіжних самодіяльних об'єднань була відповіддю на цю заборону, волевиявленням значної кількості молоді до самопрояву й самореалізації своїх можливостей.

Водночас серед вітчизняних науковців віродився інтерес до історії благодійності, що пояснювалося і недослідженістю проблеми, і тим, що добродійна діяльність є одним із механізмів практичної взаємодії суспільства й держави, характеризується своєрідними організаційними формами, соціальними пріоритетами й особистими прагненнями благодійників, соціально значущими результатами. На сьогодні історія вітчизняної благодійності перебуває на стадії наукової розробки цілісної картини її розвитку.

О. Корнієвський відзначає, що „становлення ідеї громадянського суспільства проходило за цей період шлях від так званого „романтизму”, який характеризується сповненням надій щодо швидкого створення „держави добробуту” і громадянського суспільства з високим рівнем життя громадян, активної участі в політичному житті до зневіри та розчарування населення з приводу псевдodemократичних та квазіринкових реформ, що спричинялося різким спадом в економіці, зростанням безробіття, низькою заробітною платнею. Водночас відбувається загострення суперечностей та конфронтації в суспільстві, засоби врегулювання цих відносин частіше є силовими. Цей період характеризується інституціональною невизначеністю та нестабільністю. Коли змінюється політичний режим, починається поступова трансформація політичної системи, що ускладнюється відсутністю відповідної нормативно-правової бази. Наслідком таких ускладнень стало, зокрема, призупинення процесу зростання кількості інститутів громадянського суспільства в соціальній та культурній сферах. Разом з тим у цей період молодь прагнула реалізувати свої потреби через активну політичну діяльність, протистояти деякою мірою тим соціальним інститутам, які були не

в змозі по-новому організувати роботу, відкинути старі догми й політичні орієнтири, глибше розуміти цілі, завдання й перспективи суспільно-політичного руху в республіці. Молодіжний рух набув тоді більш організованих форм національно-патріотичного волевиявлення молоді, почав, образно кажучи, виходити з оболонки клубної самодіяльності” [205].

V етап розвитку громадянського суспільства – „Законодавче регулювання” (1991 – 2004 рр. XX ст.) – характеризується формуванням законодавчої бази ІГС, включенням молодіжного руху до політичного життя країни.

О. Корнієвський, В. Якушик визначають „інтегративним” періодом кінець 1990 р. – серпень 1991 р., оскільки в цей час спостерігалось поглиблення політичної диференціації, зокрема й за партійною ознакою, період подальшої інтеграції молодіжних об’єднань у єдиний український молодіжний рух за національну державність, демократичні перетворення й соціальну справедливість, період пошуку ними оптимальної організаційної моделі співпраці на всеукраїнському та регіональному рівнях. А з серпня 1991 р. розпочався етап інституціалізації, формування інтегрованої сукупності державних і недержавних громадських інституцій, організацій, установ, що ставлять за мету створення необхідних умов для самореалізації молоді, сприяння її соціальному становленню та розвитку. Пріоритетними функціями молодіжного руху стають соціально захисна, патріотично-виховна та комунікативна [204].

На початку 90-х рр. XX ст. спостерігалось відродження благодійної діяльності після проголошення незалежності України. Поступово формується законодавча база. Так, правові засади діяльності благодійних організацій визначає стаття 36 Конституції України, що надає громадянам нашої країни право на свободу об’єднання в громадські організації. Верховна Рада України ухвалила постанову „Про благодійні фонди”, Закон „Про благодійництво та благодійні організації”. Президент України видав розпорядження „Про

сприяння благодійній діяльності в Україні”, Кабінет Міністрів ухвалив постанову про державну реєстрацію благодійних організацій [57].

У межах нашого дослідження зазначимо, що період 1991 – 1994 рр. відзначається природним зниженням рівня трансформаторського суспільно-політичного руху, що досягнув своєї мети. Його лідери були зосереджені на створенні нових політичних партій національно-патріотичного спрямування. Громадські організації, що боролися з радянським режимом, знизили ступінь своєї активності, багато з них почали діяти при новосформованих політичних партіях. Простежується зменшення рівня громадської активності, оскільки населення зосередилось на виживанні у складних соціально-економічних умовах. Водночас процес утворення нових інститутів громадянського суспільства повністю не зупинився. Зокрема, у цей час було зареєстровано близько 600 громадських організацій всеукраїнського та міжнародного рівнів, серед яких і ті, що мали досвід функціонування за радянської доби (спілки інвалідів, ветеранів, спортивно-фізкультурні товариства сприяння обороні тощо).

У 1991 – 1993 рр. нещодавно створені ІГС активно розпочали свою діяльність, що спонукало державу оновлювати політико-правову базу для їхнього функціонування. Одними з перших були прийняті Закон України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” (28.02.1991 р.), Закон України „Про всеукраїнський та місцевий референдуми” (03.07.1991 р.), Закон України „Про об’єднання громадян” (16.06.1992 р.), Закон України „Про інформацію” (02.10.1992 р.), Закон України „Про фізичну культуру і спорт” (24.12.1993), Закон України „Про внесення доповнень і змін до Закону Української СРСР „Про свободу совісті та релігійні організації” (23.12.1993 р.) та ін. [149].

Декларація 1992 р. визначила „за мету серед іншого створення умов і гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального розвитку та реалізації творчого потенціалу молоді. Швидкоплинність змін в Україні та світі – бурхливий науково-технічний прогрес, зовнішня відкритість країни,

внутрішні суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації – усе це зумовлює можливість досягнення поставленої мети лише завдяки інноваційним формам роботи з молоддю, які мають постійно змінюватися та вдосконалюватися відповідно до актуальних викликів часу” [317].

Відзначимо, що практика залучення громадськості до спільної роботи з органами виконавчої влади розпочалася ще 1993 р. Однією з перших розпочала свою роботу Рада підприємців України при Кабінеті Міністрів України (постанова Кабінету Міністрів України № 210 від 22 березня 1993 р.). Головною метою діяльності Ради стало забезпечення ефективної співпраці підприємницьких структур з урядом України та іншими органами державної виконавчої влади в реалізації державної політики розвитку підприємництва та формуванні ринкової інфраструктури. За час свого існування Рада підприємців стала дійовим механізмом донесення проблем та інтересів підприємців до вищих органів виконавчої влади. Створення при Міністерстві екології і природних ресурсів України Громадської ради, до якої ввійшли всеукраїнські громадські організації екологічного спрямування, було важливим кроком у процесі розвитку громадських екологічних організацій з метою розширення участі громадськості в процесах прийняття екологічно важливих рішень. Ця Рада була обрана 17 липня 1996 р. на засіданні всеукраїнських громадських екологічних організацій.

У 1995 – 1999 рр. в умовах продовження соціально-економічної кризи більшість інститутів громадянського суспільства була змушена шукати зовнішню підтримку. Її могли надати або міжнародні донори (для чого потрібно було професіоналізуватися в галузі), або потужні політичні партії. Останній варіант набуває значного поширення в контексті прагнення політичних сил віднайти додаткові джерела суспільно-політичної легітимації. Спостерігалось посилення залежності інститутів громадянського суспільства від політичних партій і міжнародних донорів, поширення практики тісної співпраці держави зі „зручними” громадськими об’єднаннями (зокрема в частині їх фінансової підтримки), „загравання” керівництва держави з

громадськими активістами шляхом створення сприятливих умов для формування нових видів інститутів громадянського суспільства.

Важливим фактом у процесі розвитку інститутів громадянського суспільства стало продовження законодавчого врегулювання їхньої діяльності, починаючи з 1996 р. Так, були прийняті: Конституція України від 28 червня 1996 р. (з останніми змінами та доповненнями від 12 квітня 2012 р.), Закон України „Про громадські об’єднання” від 22 червня 2012 р., Закон України „Про благодійну діяльність та благодійні організації” від 5 липня 2012 р., Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” від 1 грудня 1998 р. (зі змінами та доповненнями від 2 грудня 2010 р.), Закон України „Про професійних творчих працівників та творчі спілки” від 7 жовтня 1997 р. (зі змінами та доповненнями від 12 грудня 2012 року), Закон України „Про звернення громадян” (21.10.1996 р.), Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” (21.05.1997 р.), Закон України „Про благодійництво та благодійні організації” (16.09.1997 р.), Закон України „Про молодіжні та дитячі громадські організації” (01.12.1998 р.), Закон України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (15.09.1999 р.), Закон України „Про творчі спілки” (02.03.2000 р.), Закон України „Про внесення змін до Закону України «Про об’єднання громадян»” (11.07.2001 р.), Закон України „Про органи самоорганізації населення” (11.07.2001 р.), Закон України „Про політичні партії в Україні” (05.04.2001 р.), Закон України „Про вибори народних депутатів України” (18.10.2001 р.), „Про основи національної безпеки України” (19.06.2003 р.), „Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям” (25.07.2003 р.), Закон України „Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” (9.08.2003 р.), внесенням змін до статті 13 Закону України „Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” (13.08.2003 р.), а також Указами Президента України „Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” (31.07.2004 р.) та Постановами Кабінету Міністрів України „Про затвердження Положення про волонтерську

діяльність у сфері надання соціальних послуг”. У 1997 р. Кабінет Міністрів України ухвалив програму „Молодь України”, а в 1999 р. виходить Указ Президента України „Про першочергові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики та підтримки молодіжних громадських організацій”.

Відзначимо, що одним з успішних прикладів роботи громадської структури щодо залучення молоді до державного управління є діяльність Молодіжного уряду України, створеного в 1998 р. „з метою участі у виробленні та реалізації молодіжної політики в Україні органами державної влади, політичними та громадськими організаціями. Об’єднання молоді дедалі активніше беруть участь у суспільно-політичних процесах реалізують програми щодо залучення молоді до державотворчих процесів, займаються її професійною орієнтацією” [188].

Законодавче врегулювання громадської діяльності забезпечило можливість участі громадян в управлінні державними й громадськими справами. Визначаються окремі форми участі громадян у місцевому самоврядуванні та особливості їх застосування через місцеві референдуми, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання, органи самоорганізації населення.

Інститути громадянського суспільства поступово та цілеспрямовано починають заявляти про себе, ставати активними учасниками соціально-політичного процесу. У цей період створюються Інститут громадянського суспільства, Лабораторія законодавчих ініціатив, Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень „ЄвроРегіо Україна” [261].

У 1996 р. кількість легалізованих Міністерством юстиції України об’єднань громадян складала 1047 (з них – 41 політична партія), а у 2003 р. їхня кількість зросла до 1978 (з них – 96 політичних партій) [106].

За даними Фонду „Демократичні ініціативи”, 95% загальної кількості недержавних організацій, що брали участь у соціальних видах діяльності, „відстоювали інтереси певних соціальних груп у державних органах, надавали гуманітарну та соціальну допомогу, брали участь у соціальному протесті.

Зазначимо, що кількість заходів була майже однакова на обласному та всеукраїнському рівнях. Цей факт є свідченням формування національного соціального простору для спільної діяльності недержавних організацій” [203, с. 11 – 13].

Активне залучення коштів грантових програм міжнародних організацій щодо підтримки розвитку громадянського суспільства та з метою сприяння налагодженню партнерських зв'язків з неурядовими організаціями та поширенню інформації про проблеми розвитку.

Для нашого дослідження певних ІГС важливим фактом залишається те, що в другій половині 1990-х рр. провідні політичні партії України активізують свою участь у створенні та сприяють діяльності молодіжних громадських об'єднань (Ленінська комуністична спілка молоді України, Народно-демократична ліга молоді, Молоді республіканці тощо). Створюються й інші види „припартійних” громадських об'єднань (наприклад, Всеукраїнське жіноче народно-демократичне об'єднання „Дія”, Всеукраїнська екологічна ліга при Народно-демократичній партії). Під час виборчої кампанії 1999 р. громадські організації активно залучаються до мегаоб'єднань на підтримку кандидатів на посаду Президента України (Всеукраїнське об'єднання демократичних сил „Злагода”, що підтримувало Л. Кучму, Всеукраїнське громадське об'єднання „У ХХІ сторіччя – з Євгеном Марчуком”).

Водночас із середини 90-х рр. ХХ ст. до 2004 р. спостерігалось включення молодіжного руху до політичного життя країни, поглиблення співпраці з політичними партіями, долучення до виборчого процесу, участь у масових політичних виступах та акціях; зміна лідерів у молодіжному середовищі [306].

VI етап розвитку громадянського суспільства – „Формування функційної дієздатності” (2004 – 2013 рр. ХХІ ст.) – характеризується впровадженням загальнодержавної підтримки програм молоді, молодіжних об'єднань та центрів, зростає рівень співпраці органів державної влади та громадськості.

У 2003 р. Верховна Рада України затвердила „Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004 – 2008 роки”, що визначала „ключовими напрямками роботи створення умов для доступності якісної освіти, сприяння творчому та інтелектуальному розвитку молоді; забезпечення зайнятості та розвитку підприємницької діяльності молоді; формування здорового способу життя; підготовка молоді до сімейного життя та підтримка молодих сімей; сприяння вихованню патріотизму, розвитку духовності, моральності дітей та молоді, організації їхнього змістовного дозвілля; розвитку громадянської активності молоді, забезпечення постійної співпраці органів державної влади та місцевого самоврядування з молодіжними та дитячими громадськими організаціями; залучення молоді до роботи в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування; інтеграція молоді до світової та європейської молодіжної спільноти; формування інформаційного простору для реалізації державної молодіжної політики; забезпечення реалізації прав молоді з особливими потребами; удосконалення нормативно-правової бази, державної регуляторної політики в молодіжній сфері”.

У 2003 – 2004 рр. були прийняті урядові рішення про механізми залучення громадськості до формування та реалізації державної політики (консультації з громадськістю, громадські ради при органах влади). Загалом, за даними Українського незалежного центру політичних досліджень, при центральних органах влади 2003 року існувало 16 громадських рад, однак більшість з них були чисто формальними; деякі з цих рад не проводили засідань понад рік [107]. На той час при Президентові України було створено 27 консультативно-дорадчих органів, але переважна частина їх мала міжвідомчий статус і складалася лише з державних службовців. Деякі з цих органів працювали в якості експертних рад, до складу яких входило вузьке коло науковців. Проте з усього загалу громадських органів ними було виявлено лише чотири, які реально працювали. Схожа ситуація склалася і при Кабінеті Міністрів України, де було створено 23 консультативно-дорадчі

органи, але тільки два з них можна було вважати громадськими радами з необхідними повноваженнями.

Водночас зазначимо, що на цьому етапі продовжується тенденція збільшення громадських об'єднань за участю молоді, а також платформ для реалізації молодіжної активності. Так, у 2003 р. в Україні налічувалося 1656 підліткових клубів, а у 2007 р. – уже 1506. Пізніше їх залишилося близько 1000 і ще близько 100 були створені за ініціативи громадських організацій та благодійних фондів. Тоді як 17 обласних молодіжних центрів виникли за ініціативи обласних рад і державних адміністрацій. Простежувалася тенденція поступового перетворення молодіжних спілок праці на молодіжні центри, що сприяло розширенню їхнього спектру послуг та охопленню своєю діяльністю широкого кола молоді. На той час молодіжні центри та клуби перебували в переважній більшості у сфері управління органів місцевого самоврядування, проте формально цього не регламентує жоден документ. На практиці підлітковими клубами керують комунальні підприємства, структурні підрозділи з питань молоді, освіти, культури місцевих державних адміністрацій або інших відомств [266, с. 6].

У 2004 – 2008 рр. спостерігалось організаційне становлення молодіжних організацій, поява нових форм молодіжної активності, зростання неформального складника молодіжного руху [306].

Характеризуючи стан розвитку громадянського суспільства в цей період, О. Михайловська відзначила значний „його прогрес у галузі свободи слова та гласності. Процес становлення інститутів громадянського суспільства в цій царині розпочався й триває в усіх його сегментах. У кожній області та в центрі створено десятки незалежних засобів масової інформації, теле-, радіоканалів та мережа в Internet, які сприяють формуванню таких важливих цінностей демократії, як вільне висловлювання, формування громадської думки. Вони вже стали важливим інструментом вимірювання громадських і політичних уподобань, довіри до політичних інститутів, громадянського суспільства та способом впливу на політичну психологію громадян.

Активізується діяльність аналітичних центрів, виникає впевненість у реальному впливові громадських організацій і окремих громадян на політичний процес”. Саме на цей час спостерігається найбільша активність громадян, що підтверджується даними соціологічних досліджень процесу розвитку громадянського суспільства. Протягом 2005 та 2006 рр. Український незалежний центр політичних досліджень, Мережа громадських організацій ОПОРА, Центр політико-правових реформ, Інститут громадянського суспільства, Українська Гельсінська спілка з прав людини, Інститут успішних громад, Міжнародний центр перспективних досліджень розробили Доктрину громадянського суспільства [261, с. 120 – 125].

У 2005 – 2009 рр., незважаючи на наявність багатьох формальних аспектів роботи громадських органів, інтерес до цієї форми співпраці органів державної влади та громадськості постійно зростає. Так, протягом 2005 – 2009 рр. громадські ради діяли вже при більшості центральних і місцевих органів виконавчої влади. Загалом за даними Секретаріату Кабінету Міністрів України у 2006 – 2009 роках їхня кількість коливалась від 64 до 83.

У 2009 р. Кабінет Міністрів без обговорення з громадськістю прийняв постанову від 26.11.2009 р. № 1302 „Про додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики”, якою було скасовано постанову від 15.10.2004 р. № 1378 і затверджено Загальне положення про громадські ради при центральних і місцевих органах виконавчої влади. Водночас позитивом цього рішення стало розширення повноважень громадських рад. Крім участі в заходах, пов’язаних з проведенням органом виконавчої влади консультацій з громадськістю, громадська рада отримала можливість:

– вносити пропозиції щодо вдосконалення діяльності органу виконавчої влади, при якому вона утворена, з питань, що стосуються верств населення, захисту прав і свобод громадян та громадських об’єднань, реалізації політичної реформи, формування стратегій національної безпеки, розроблення галузевих і регіональних програм, участі громадян у формуванні та реалізації

державної політики, забезпечення прозорості й відкритості діяльності органів виконавчої влади, підвищення кваліфікації державних службовців;

– здійснювати громадську експертизу проєктів нормативно-правових актів, що розробляються органом виконавчої влади, при якому вона утворена, і подавати за її результатами пропозиції та зауваження;

– здійснювати громадський контроль за станом урахування органом виконавчої влади, при якому вона утворена, пропозицій та зауважень громадськості.

У цей час спостерігається відсутність очікуваних від нової політичної еліти змін у напрямі реальної співпраці держави та широкого кола інститутів громадянського суспільства, інституційне послаблення більшості „контрольовальних” громадських об’єднань, зменшення уваги до інститутів громадянського суспільства з боку політичних партій.

За нових „демократичних” умов відбувається відтік лідерів та експертів впливових на початку 2000-х рр. інститутів громадянського суспільства до політичної сфери, органів державної влади, бізнес-структур. Багатьом „контрольовальним” громадським об’єднанням (що звикли працювати „проти”, а не „за”) доводиться шукати нові напрями діяльності, оскільки вважається, що демократія в Україні встановлена, і вони досягли своєї мети.

У рамках нашого дослідження формування соціальної активності молоді в ІГС відзначимо, що у 2009 р. урядом прийнято „Державну цільову соціальну програму «Молодь України на 2009 – 2015 роки»”. Метою Програми було „створення системи правових і соціально-економічних умов для ефективної соціалізації та самореалізації молоді, забезпечення всебічної підтримки та розвитку її громадської активності, реалізації інтелектуального, фізичного, творчого потенціалу молоді, розв’язання її проблем. Програма передбачала два варіанти розв’язання проблеми. Перший – шляхом проведення систематичних заходів державними установами за рахунок бюджетних коштів. Такий варіант убачався недостатньо ефективним, оскільки потребував концентрації бюджетних коштів у значному обсязі та запровадження

державних пілґ для молоді, що може призвести до незадоволення інших категорій населення. Другий – широкомасштабне впровадження сучасних технологій, що дадуть можливість забезпечити взаємодію з усіма представниками молоді та соціальними інститутами, зацікавленими в розв'язанні проблем молоді.

Для ефективної соціалізації та самореалізації молоді необхідно забезпечити реалізацію виваженої державної молодіжної політики та участь молоді у розбудові демократичної держави, а також залучення організацій, що мають досвід роботи з молоддю, значні ресурси для надання соціальних та інших послуг.

Для розв'язання проблеми було проведено низку інформаційних та організаційних заходів, що дасть змогу впровадити ефективний механізм партнерства і взаємодії, сучасні технології, систему збору й обробки актуальної та достоправильної інформації про можливості й потреби молоді, розробити нові стандарти роботи з молоддю. Крім того, досвід європейських країн свідчить, що така активна взаємодія стосовно реалізації державної молодіжної політики дає позитивні результати” [319].

У 2010 р. громадські ради діють при 71 органі виконавчої влади, з яких 51 – при центральних органах виконавчої влади (усього діючих центральних органів виконавчої влади – 63). Зазначені консультативно-дорадчі органи поступово стають потужним інструментом впливу інститутів громадянського суспільства на формування та реалізацію державної політики.

Зокрема, як засвідчили результати загальнонаціонального моніторингу реалізації у 2009 р. Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, проведеного Консорціумом неурядових організацій у складі УНЦПД, Творчого об'єднання „ТОРО” та Східноукраїнського центру громадських ініціатив (СЦГІ), робота громадських рад є однією з найбільш популярних та системних форм взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства.

Громадські ради визначаються як консультативно-дорадчі органи при органах виконавчої влади, утворені для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, налагодження ефективної взаємодії зазначених органів з громадськістю, урахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики [84, с. 24 – 35].

Із 2010 р. розпочинається сучасний етап розвитку вітчизняних інститутів громадянського суспільства. Політика централізації влади сприяла поверненню до звичних форм діяльності „контролювальних” громадських об’єднань (рівень фінансування цього напрямку з боку міжнародних організацій знову зростає). Намагання уряду подолати фінансову кризу через звуження обсягу прав певних категорій громадян (зокрема, підприємців, осіб, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи) майже одразу призводить до потужних протестних заходів їх об’єднань, які демонструють себе в ролі активного політичного гравця і змушують уряд іти на компроміси.

Як і на початку 2000-х рр., з метою уникнення суттєвого погіршення іміджу влади в очах вітчизняної та міжнародної спільноти керівництво держави прагне продемонструвати демократичний напрям розвитку країни, готовність ураховувати інтереси не лише „зручних” громадських об’єднань, але й опозиційних. Для конструктивної співпраці з ними при Президентові України та уряді створюються спеціальні консультативно-дорадчі органи (Громадська гуманітарна рада, Міжвідомча робоча група з аналізу стану додержання законодавства про свободу слова та захист прав журналістів, Координаційна рада з питань розвитку малого та середнього підприємництва, Консультативна рада з питань поліпшення соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та ін.). В умовах нібито „згортання демократії” актуалізується питання державного сприяння розвитку громадянського суспільства, реалізації прав громадян. Влада йде на прийняття законів, що активно лобіюються опозиційно налаштованими інститутами громадянського суспільства (зокрема, про доступ до публічної інформації,

удосконалення умов для діяльності громадських об'єднань і благодійних організацій).

Відзначимо, що Т. Андрійчук зазначає „продовження з 2010 р. активізації в умовах централізації влади „контрольовальних” інститутів громадянського суспільства, демонстрація низкою інших громадських об'єднань можливості чинити потужний протестний опір діям уряду, намагання керівництва держави хоча б формально продемонструвати зацікавленість у розвитку громадянського суспільства та співпраці з не лише „зручними” об'єднаннями” [17, с. 60 – 71].

У листопаді 2007 р. розпорядженням Уряду № 1035-р схвалено Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 затверджено Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. Зазначеними урядовими актами до інститутів громадянського суспільства віднесено: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні й релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства й установи, легалізовані відповідно до законодавства.

VII етап розвитку громадянського суспільства – „Трансформаційний період” (з 2013 р. по теперішній час) – характеризується впливом громадськості на суспільно-політичні перетворення.

Починаючи з 2013 р., спостерігається активізація громадянського суспільства та ініціювання ним Євромайдану 2013 р. і Революції Гідності 2014 р., посилення волонтерських рухів та реформаторських рухів, спрямованих на євроінтеграцію (2013 – 2016 рр.). І. Кріцак „основними тенденціями розвитку громадянського суспільства в Україні визначає:

1) подальше посилення інститутів громадянського суспільства, насамперед громадських і волонтерських організацій, у політичному житті

України і трансформація громадянського суспільства в активний елемент національної політичної системи;

2) інтеграція українського громадянського суспільства та його інститутів у Громадянський форум держав-учасниць ЄС, як це передбачено Угодою про асоціацію між Україною та ЄС від 2014 р.;

3) посилення функції громадського контролю за діяльністю органів державної влади й органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, а також антикорупційної функції громадянського суспільства;

4) подальший розвиток волонтерського руху та його активізація в процесі реінтеграції АР Крим й окремих районів Донецької та Луганської областей;

5) подальша диференціація структури громадянського суспільства та легалізація нових типів і видів інститутів громадянського суспільства;

6) активізація діяльності асоціацій місцевого самоврядування та інших інститутів громадянського суспільства як партнерів органів місцевого самоврядування;

7) активізація громадських рухів і соціальних мереж з дальшою легітимацією їх конституційно-правового статусу;

8) унормування в Конституції України засад партнерства громадянського суспільства та Української держави, а також механізмів контролю інститутів громадянського суспільства за діяльністю органів державної влади та їх посадових осіб” [453, с. 17].

Сьогодні в Україні забезпечено нове сприятливе законодавче поле для створення та діяльності інститутів громадянського суспільства. Так, з метою підвищення ролі громадянського суспільства в різних сферах діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема щодо впровадження реформ на підтримку ініціатив громадськості, а також задля налагодження ефективного діалогу та партнерських відносин органів державної влади та органів місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства, особливо щодо питань забезпечення прав і

свобод людини і громадянина, Президентом України видано указ „Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні” від 26 лютого 2016 р. № 68/2016, яким визначено основи державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства на державному рівні в „Національній стратегії розвитку громадянського суспільства на 2016 – 2020 роки”. У ній також наголошено на необхідності європейської інтеграції та розвитку електронного врядування, надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час проведення антитерористичної операції [213, с. 109 – 110].

Станом на 2019 р. частина території України окупована, тривають воєнні дії. Проте у своїй більшості українське суспільство й державно-політична влада є консолідованими. Інтенсивна внутрішня інтеграція суспільства відбувається в умовах воєнних дій і потужного пропагандистського тиску ззовні, серйозних соціально-економічних проблем. Водночас громадянське суспільство вийшло на новий рівень суб’єктності, у стислі строки подолавши відстань від стану боротьби за своє існування до статусу активної суспільно-політичної сили [332].

Тренд усього періоду незалежності щодо збільшення кількості зареєстрованих громадських об’єднань (ГО) у 2014 р. змінився: формальна кількість ОГС скоротилася до рівня 2009 р. Утрата контролю українською владою над територіями Криму й частини сходу України призвела до дефіциту можливостей щодо точного обліку кількісних та якісних показників ГО. Експертні дані вказують на те, що велика кількість ГО, які знаходяться на території України, де тимчасово не діє Конституція України, зазнають утисків у своїй діяльності, позбавлені можливостей повноцінного розвитку, припинили функціонування [332].

Станом на 2015 р. в Україні зареєстровано близько 68 тис. громадських організацій різного рівня, об’єднуючи більше 25 млн. громадян, зокрема місцеві осередки [122, с. 10]. При цьому до тих, що реально працюють, можна

віднести не більше третини зареєстрованих організацій, інші не знаходять за реєстраційними адресами і додаткові відомості про їхнє розташування відсутні (на думку окремих експертів, кількість громадських об'єднань, які активно працюють, узагалі становить 3 – 4 тисячі [370, с. 15]).

У 2017 р. відбулось законодавче закріплення діяльності молодіжних центрів в Україні, зокрема: затверджено Національний знак якості та критерії якості для молодіжних центрів, Верховною Радою прийнято поправку № 150 до Бюджетного кодексу України, що дозволяє фінансувати діяльність молодіжних центрів з місцевих бюджетів, Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову про затвердження Типового положення про молодіжний центр і про експертну раду при молодіжному центрі, затверджено „Модель реалізації молодіжної політики в умовах децентралізації”. Також окремий розділ, присвячений молодіжним центрам у громадах, створено на порталі про децентралізацію (<http://decentralization.gov.ua/en/youth/molodizhni-tsentry-v-hromadakh>).

У руслі дослідження формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства відзначимо, що останній період, який досі триває в розвитку громадянського суспільства, вважається найбільш рушійним, оскільки провокує досить кардинальні трансформаційні зміни в історії становлення ІГС (зокрема, громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів). Спостерігається збільшення активності громадських організацій та їхня орієнтація на волонтерську допомогу, підтримку населення, що постраждало від збройного конфлікту на Донбасі, благодійні фонди, міжнародні донорські організації акцентують свою діяльність на допомозі внутрішньо переміщеним особам, відновлення житлових приміщень тощо. Водночас розширення мережі молодіжних центрів на цьому етапі сприяє налагодженню взаємодії між людьми, облаштування умов для діалогічної взаємодії, організації культурно-просвітницького простору.

Сформована періодизація історичного перебігу розвитку інститутів громадянського суспільства (див. додаток Г) показала, що тернистий шлях благодійної, громадської діяльності відображався в ціннісних пріоритетах, неупередженості поглядів та векторним спрямуванням молодіжної громадської діяльності на шляху формування соціальної активності молоді.

Резюмуючи, відзначимо, що від зародження меценатської діяльності як передумови громадської активності крізь оптимізацію системи роботи, законодавчого врегулювання до формування функційної дієздатності ІГС продовжують створюватися мережі ефективних інструментів формування громадянської свідомості, соціальної активності молоді, використовуючи комплексний системний підхід застосування всіх ресурсних можливостей ІГС. Проте якість цих процесів в умовах сучасних євроінтеграційних орієнтирів зумовлена доцільністю використання зарубіжного досвіду діяльності громадського сектору в руслі нашого дослідження.

Висновки до першого розділу

У першому розділі представлено теоретичні засади вивчення соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Визначено підходи до розуміння молоді як соціально-демографічної групи, що характеризується не лише віковими ознаками, але й особливим місцем у структурі суспільства. Окреслено основні напрями соціальної роботи з молоддю: включення різних категорій молоді до громадської діяльності; використання різноманітних форм і методів щодо вирішення проблем соціалізації із залученням державних та громадських установ чи організацій; взаємодія всіх соціальних інститутів на шляху до ефективного процесу соціалізації молоді; урахування соціальних, психологічних, особистісних чинників розвитку особистості під час формування диференційованого підходу в роботі з молоддю.

Уточнено сутність понять „соціалізація”, „соціальне виховання”, „соціальна діяльність”, „соціальне середовище”, „соціальна активність”, що ґрунтується на формуванні засад соціально-педагогічної діяльності з молоддю на шляху становлення особистості.

Виокремлено структурно-компонентний склад соціальної активності молоді через компоненти: мотиваційно-ціннісний (зацікавленість молоддю громадським, соціальним, політичним життям, сталими ціннісними орієнтаціями, прагнення до самореалізації в громадській, професійній діяльності); змістовно-когнітивний (знання з основ громадської діяльності, політичного устрою, способів саморозвитку, вміння будувати міжособистісні взаємини, самоорганізації, здатність планувати та організовувати соціально-громадську діяльність); соціально-діяльнісний (вміння й навички визначати проблему, комунікаційні та організаційні, самоорганізаційні здібності, готовність досягати результатів дій); рефлексивно-оцінний (здатність аналізувати, оцінювати процес і результат діяльності, здатність до самооцінки).

Схарактеризовано інститути громадянського суспільства, що слугують платформою формування соціальної активності молоді: *громадські організації* допомагають формуванню соціальної активності, відповідальності, соціалізації молоді, залучаючи до реалізації соціально значущих проєктів; *молодіжні центри* утворюються для вирішення питань соціального становлення та розвитку молоді, організовують змістовне дозвілля молоді та сприяють її волонтерській діяльності; *молодіжні ради* допомагають залученню соціально активної молоді до реалізації молодіжної політики; *благодійні фонди* створюють додатне середовище для реалізації соціальної активності молоді під час добровільної, благодійної допомоги на покращення соціального стану громади.

Мотиваційно-ціннісний компонент соціальної активності молоді визначає її зацікавленість громадським, соціальним, політичним життям,

сталими ціннісними орієнтаціями, прагненням до самоактуалізації, самореалізації в громадській, професійній діяльності тощо.

Змістовно-когнітивний компонент соціальної активності молоді характеризується достатнім рівнем умінь будувати міжособистісні взаємини, самоорганізації, здатністю планувати та організовувати соціально-громадську діяльність, а також достатнім рівнем сформованих знань з основ громадської діяльності, політичного устрою, способів саморозвитку.

Соціально-діяльнісний компонент соціальної активності молоді представляють уміння й навички визначати проблему, ставити цілі та завдання, комунікаційні та організаційні, саморганізаційні здібності, готовність досягати результатів дій.

Рефлексивно-оцінний компонент соціальної активності молоді визначає здатність аналізувати, оцінювати процес і результат діяльності, здатність до самооцінки, ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності.

В українській соціально-педагогічній науці дослідники достатню увагу приділяли проблемі громадянської просвіти особистості, зокрема: *філософсько-методологічним аспектам* (Л. Абрамов [2], Р. Арцишевський [108], І. Бех [53], Т. Гребеник [191], О. Козлова [191] та ін.); *педагогічним основам громадянського виховання* (Р. Ігнатенко [80] Ю. Завалевський [143], С. Золотухіна [155], О. Рацул [155], О. Сухомлинська [399] та ін.); *становленню громадянської позиції особистості* (П. Волошин [91], Б. Кобзар [184], К. Чернишова [449], Н. Чернуха [451] та ін.); *громадській соціалізації* (Т. Швець [463], Н. Самохіна [341], Ю. Загородній [148], В. Шабанов [457] та ін.).

Проведений теоретичний аналіз дає підґрунтя для подальшого визначення методологічних засад формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, представлених у наступному розділі.

Основні наукові положення розділу викладено в опублікованих працях [382; 385; 388; 389; 395; 396].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Формування соціальної активності молоді як наукова проблема

Проведений теоретичний аналіз досліджуваної проблеми показав різноманітність підходів до розуміння соціальної активності від особистісної характеристики до запланованої соціально зорієнтованої діяльності. Своєю чергою, ця тенденція призвела до варіативності та інтегративності змістовного накопичення структурних характеристик цього поняття з урахуванням різновікових групи (підлітків, здобувачів середньої, вищої, професійної освіти), освітніх технологій (загальноосвітні та заклади вищої освіти), середовища проживання (сільська місцевість, промислові регіони), дозвіллеквої діяльності (позанавчальні заклади, волонтерські загони, студентські об'єднання). Проте сучасні світові тенденції, а також період реформування в Україні вимагають особливої уваги дослідження поширених інститутів громадянського суспільства, зокрема молодіжних громадських організацій, молодіжних рад, молодіжних центрів та їхнього впливу на змістовне наповнення процесу формування соціальної активності молоді.

У різні періоди розвитку суспільства формувалися уявлення про активну особистість, робилися спроби проаналізувати зміст поняття „соціальна активність”, виявити механізми та шляхи її формування, визначити мотиви, що спонукають до активної громадської діяльності чи, навпаки, чинників, що призводять до асоціальної поведінки. Хоча проблема формування, розвитку та стимулювання соціальної активності не є новою в педагогічній, психологічній науковій думці, проте, зважаючи на актуальні вимоги суспільства, виникає потреба актуалізації наукових досліджень щодо пошуку нових форм і методів формування соціальної активності сучасної молоді з урахуванням їхніх

поглядів і світоглядних орієнтирів. При цьому важливим убачається проведення теоретичного аналізу підходів до формування соціальної активності як наукової проблеми.

У попередньому розділі було обґрунтовано визначення **соціальної активності** як інтегрованої особистісної діяльності людини щодо ініціювання та реалізації суспільно спрямованих дій у соціальному середовищі в межах власної громадсько-політичної обізнаності з урахуванням особистісної соціальної компетентності, самооцінки та сучасних вимог суспільства.

Відзначимо, що соціальна активність реалізується у вигляді соціально корисних дій під впливом мотивів та стимулів громадсько значущої активності. Вона розвивається через систему зв'язків людини з навколишнім середовищем у процесі пізнання, діяльності, спілкування. Рівень соціальної активності залежить від співвідношення між соціальними обов'язками особистості в суспільно значущій діяльності та суб'єктивними установами на діяльність [458, с. 241].

Соціальний розвиток людини має безперервний, але нерівномірний характер. Безперервність його полягає в постійній потребі соціальної зміни, збереження, утрати соціального досвіду як природного соціального зростання людини. Соціальне в особистості збагачується, набуває або втрачає щонебудь, зберігає певний рівень можливого в чому-небудь тощо. Нерівномірність соціального розвитку виражається в тому, що воно не має лінійного постійного характеру. Цей процес змінюється залежно від багатьох чинників, зокрема від віку, типу темпераменту, схильності, стану людини, умов середовища, самоактивності тощо [406, с. 240].

Різні аспекти *виховання соціальної активності молоді* висвітлено в студіях таких науковців, як: Є. Баришников [32], О. Ганич [94], Т. Мальковська [250] та ін.

Слушною є думка Т. Мальковської, що мірою того, як особистість здобуває досвід соціальної діяльності та включається в широке коло спілкування, є нарощування соціальної активності. Ступінь соціальної

активності залежить від співвідношення між соціальними функціями особистості та її суб'єктивними установами, від ставлення людини до своїх суспільних обов'язків. Соціальною є не кожна діяльність особистості, а лише та, що має суспільний характер та реалізується в соціальних фактах. Тоді як соціальна активність реалізується в певній системі цільових настанов, мотивів, що визначають інтереси особистості, її залучення до діяльності із задоволення потреб, які виникають [250, с. 10 – 12].

На шляху до формування соціальної активності молоді О. Ганич визначає потребу спрямованості системи виховання на формування соціально необхідних знань, навичок, професійних інтересів, громадянської позиції здобувачів, що зумовлює протиріччя між потребою суспільства у кваліфікованих кадрах та низькою соціальною спрямованістю молоді, їхньою слабкою орієнтацією на оволодіння соціально значущістю професійної діяльності [94]. При цьому виховання соціальної активності молоді забезпечено педагогічними зусиллями на розвиток недостатньо виявлених її складників. Це обумовлює полісистемне становлення соціальної активності молоді, забезпечує гармонійність у відносинах людини з соціумом [32, с. 61]. Водночас відсутність запланованої суспільно-державної системи виховання громадської активності молоді призводить до виникнення екстремістських молодіжних організацій, у яких подекуди можуть простежуватися маніпуляції діяльністю молоді [32, с. 52 – 62].

Проблема *розвитку соціальної активності* дітей та молоді привертала увагу вчених: О. Безпалько [38], Л. Конвісарєвої [198], В. Косовця [207], З. Тепсаєвої [406], С. Тетерського [408], О. Харланової [436] та ін.

У руслі нашого дослідження слушною є думка В. Косовця, що успіх будь-якої соціальної моделі визначається ініціативою, самореалізацією особистості в різних сферах життєдіяльності та типом її поведінки у відповідному середовищі. З цього погляду головним стає те, що соціальна активність молоді та зовнішні соціальні умови її життя мають набути характеру взаємопроникнення і взаємодії. Такі процеси спонукають до

розробки нових концепції щодо розвитку особистості як ядра життєдіяльності, людських взаємин, перетворювальних процесів [207].

О. Харланова виокремлює три парадигмальні лінії вивчення розвитку соціальної активності молоді в контексті соціальної роботи на основі психологічних та соціологічних теорій і концепцій: системно-діяльнісну, гуманістичну, конструктивну. Із позиції системно-діяльнісної парадигми соціальна активність здобувачів середньої, вищої, професійної освіти відображає систему умов, засобів, способів, що залучає їх до соціально корисної діяльності, соціальної взаємодії, зокрема спілкування, забезпечує засвоєння соціального досвіду, що дозволяє інтегрувати до системи суспільних зв'язків. Проте складність у реалізації названої парадигми в педагогічній практиці зумовлена кризовим станом зовнішніх чинників, зокрема суспільної думки, соціальної норми тощо. Гуманістична парадигма заснована на ідеях суб'єктивного іdealізму, особистісно зорієнтованого підходу та розглядає соціальну активність як потребу людини до змін відповідно до власного світосприйняття й ціннісних орієнтацій. Тоді як з позиції конструктивної парадигми авторка розглядає соціальну активність як основу конструювання нової реальності та самого суб'єкта в результаті відкритої взаємодії з соціальним середовищем, а також нових можливостей [436, с. 46 – 47].

На думку З. Тепсаєвої, розвиток соціальної активності молоді відображає двосторонній процес, що включає засвоєння людиною соціального досвіду в навчальному середовищі та активне відтворення системи соціальних зв'язків за рахунок її активної творчої діяльності. Ефективному розвитку соціальної активності сприяє залучення молодої людини до громадської активності, диспутів, бесід на важливі соціальні проблеми, за умови спрямованості на самореалізацію в навчальному середовищі [406].

Відзначимо, що при вивченні проблеми соціальної активності молоді використовують підходи до її розвитку та формування. Звичайно, логічним є розуміння процесів формування соціальної активності на етапі дошкільного та

шкільного віку, з наступним її розвитком для молоді. Водночас ґрунтовний аналіз науково-педагогічної літератури показав, що в контексті соціально-педагогічної роботи з молоддю в інститутах громадянського суспільства як позиції, що не була досліджена раніше, важливим є саме контекст формування соціальної активності, що поступово доцільно переводити на етап її систематичного розвитку.

Особливий інтерес у межах нашого дослідження викликають наукові розвідки фахівців щодо *процесу формування соціальної активності молоді* (М. Андреєва [16], О. Борисова [63], О. Іванов [157], Н. Клімкіна [183], Р. Монарьов [271], Н. Морова [273], Н. Наркевич [279], О. Нісман [280], П. Плотніков [307], О. Тельна [404], О. Шалбаєва [458], О. Якуба [359] та ін.).

Формування соціальної активності як наукова проблема стикається з низкою перешкод, що зумовлено внутрішньою мотивацією, зовнішніми чинниками, психологічними особливостями молодого віку, умовами та чинниками прояву активності. При цьому треба врахувати, що активність притаманна людині з народження, і в кожному віці вона набуває все нового змісту та напрямку. Вона зумовлює інтенсивність соціального розвитку, а сфера її прояву – її спрямованість. Активність проявляється в загальній динаміці поведінки молоді людини, сприяючи формуванню її організму загалом [406, с. 247].

Формування соціальної активності молоді базується на результатах досліджень науковців щодо процесів соціалізації молоді. Так, за результатами дослідження соціально-ціннісних орієнтацій учнівської молоді в процесі соціалізації, проведеного П. Плотніковим, визначено, що учні в шкільному колективі виявляють соціальну активність через виконання різних доручень, чи прислухаються до їхньої думки, чи мають певний авторитет. Водночас порівняльний аналіз автора свідчить, що частка учнів, що завжди охоче включається в навчальну і громадську роботу і задоволених своїми успіхами, є невеликою і становить усього 37% (2002 р.), хоча й у 1992 році вона була також не досить висока і становила менше половини серед опитаних (48%).

Соціально-педагогічні розвідки показують, що багато опитаних учнів шкіл частково задоволені успіхами в навчальній і громадській роботі, інші утрудняються відповісти на це питання або жодних успіхів у себе не відзначають. Важливо, що за 12 років помітно знизилися показники прояву соціальної активності молоді при виконанні навчальних завдань і громадських доручень зокрема:

- на 12% стали менш акуратними порівняно з 1992 р.;
- на 17% у молоді знизилася ретельність;
- на 12% знизився показник старанності;
- на 30% знизився показник ініціативи.

Особливо різні групи учнів знизили показники за включеністю в суспільно корисну роботу, характером навчальної мотивації, проявом різних видів пізнавальної активності [307, с. 151 – 156].

Аналіз науково-педагогічної літератури щодо проблеми формування соціальної активності показав переважну зосередженість розвідок на впровадженні педагогічних умов її формування в закладах середньої та вищої освіти, студентських клубах тощо. Цей факт, з одного боку, є надійною теоретичною базою нашого дослідження, а з іншого – підкреслює актуальність нашої роботи щодо розробки авторської системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Так, серед оптимальних умов формування соціальної активності молоді вчені виділяють такі: активну участь у життєдіяльності навчального закладу, формування позитивної мотивації до активної участі в розвитку власної соціально-професійної комунікації (Р. Монарьов [271]); упровадження інноваційних педагогічних технологій, удосконалення змісту позаурочної виховної роботи (Н. Клімкіна [183]); високу методичну та практичну підготовку керівників молодіжних об'єднань, збільшення ролі самоврядування молоді, стимулювання соціальної активності в напрямі саморозвитку (О. Борисова [63]).

Через широке коло підходів до формування соціальної активності молоді з урахуванням соціального середовища, суб'єктів соціальної роботи постає питання щодо необхідності вивчення позитивних і негативних чинників, що впливають на досліджуваний процес, беручи до уваги той факт, що молодь спроможна неупереджено визначати перспективні напрями діяльності різних інститутів громадянського суспільства.

До *негативних чинників*, що впливають на процес формування соціальної активності молоді, можна віднести:

- залучення молоді до громадської діяльності виключно в якості глядачів, маніпулювання молоддю;
- авторитарне керівництво молодіжною роботою з боку молодіжних об'єднань, соціальних працівників, закладів освіти тощо;
- формальне залучення молоді до процесів прийняття рішень щодо планування молодіжної роботи.

Позитивними чинниками, що впливають на процес формування соціальної активності молоді, є:

- упровадження новітніх методів, технологій, інструментів роботи з молоддю, диференційний та індивідуальний підхід їхнього використання;
- систематичне інформування молоді щодо волонтерської, громадської діяльності з використанням соціальних мереж, ютуб-каналів, сайтів новин та інших інтернет-ресурсів;
- популяризація молодіжної роботи в різних інститутах громадянського суспільства, закладах освіти;
- поетапне та цілеспрямоване залучення молоді до відвідування заходів, спостереження волонтерської роботи, а потім і участь у плануванні, реалізації громадянської активності.

Наведені чинники будуть відігравати важливу роль при розробці системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства як мети нашого дослідження.

Розробка системи формування соціальної активності молоді вимагала чіткої характеристики особливостей та структурно-компонентного складу соціальної активності молоді. Водночас цілісна картина розвитку соціальної активності вимальовується крізь призму можливостей інститутів громадянського суспільства, що слугують, з одного боку, платформою для накопичення досвіду громадської діяльності, а з іншого, – дієвим механізмом на шляху формування світоглядно зрілої, соціально відповідальної молоді особистості. Тому важливо було проаналізувати досвід використання форм, засобів формування, виокремити структурні компоненти та напрями діяльності інститутів громадянського суспільства (громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди) та методів формування в них соціальної активності молоді (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Методи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Напрями діяльності	Методи формування соціальної активності молоді	Інститути громадянського суспільства
Проектна діяльність	– участь у молодіжних проєктах; – самостійна реалізація соціально значущих проєктів; – фандрайзингова діяльність; – участь у грантових програмах на отримання фінансування проєктів	– громадські організації; – молодіжні центри; – благодійні фонди
Громадсько-політична діяльність	– участь у виборах місцевого та державного рівнів; – подання та підписання електронних петицій; – участь та організація адвокаційних кампаній; – зустрічі з політичними діячами, депутатами, чиновниками	– громадські організації; – молодіжні ради
Волонтерсько-благодійна діяльність	– соціальні акції; – благодійні компанії; – допомога соціально не захищеним верствам населення; – волонтерська практика	– громадські організації; – молодіжні центри; – благодійні фонди
Освітньо-наукова діяльність	– тренінги; – семінари;	– громадські організації;

Продовження таблиці 2.1.

	– форуми; – освітні кампанії	– молодіжні центри; – благодійні фонди
Дозвіллева діяльність	– воркшопи; – розважальні програми та вечори; – розмовні клуби для практики іноземної мови; – спортивні конкурси	– громадські організації; – молодіжні центри; – молодіжні ради; – благодійні фонди
Молодіжна політика	– участь молоді в процесі прийняття рішень на локальному рівні; – консультації з державними органами влади; – співпраця з владою у вирішенні соціально важливих проблем молоді	– громадські організації – молодіжні центри – молодіжні ради

Проаналізуємо детальніше напрями діяльності та характеристики методів формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Вирішуючи завдання нашого дослідження, ми маємо врахувати, що в діяльності ІГС на сьогодні важливе місце посідає **проектна діяльність**, бо спостерігається великий інтерес з боку міжнародних та європейських донорів до розбудови українського суспільства. У цій діяльності й можна простежити за тими орієнтирами, до яких прагне сучасна молодь. Широкий спектр міжнародних, всеукраїнських, регіональних проектів для молоді залучає активних людей до розвитку власного потенціалу, формування стійких життєвих цінностей тощо, наприклад, всеукраїнський освітній проект „Відкривай Україну” є відкритим інтерактивним онлайн та офлайн середовищем і проводиться як командне змагання дітей в адміністративно-територіальних одиницях України. Мета проекту – створити середовище для розвитку підлітків малих міст України, у якому вони набудуть необхідних компетенцій та отримають можливість реалізувати командою власну ідею у своєму місті. Організатором проекту є благодійний фонд „Фундація соціальних інновацій «3 країни в Україну»”.

Водночас важливим етапом проектної діяльності для молоді є самостійне планування, пошук ресурсів для реалізації (фандрайзингова діяльність) та безпосереднє втілення своєї ідеї в життя. Оскільки робота над проектами, що реалізують молоді люди, відображають і вміння планувати, організовувати власну діяльність, працювати в колективі, уміння домовлятися та вести переговори, і механізми вирішення тих гострих проблем, які, на думку молоді, потребують негайного втручання та розв'язання.

Серед найпоширеніших грантових програм для молоді, що на конкурсній основі поданих проектних пропозицій надають фінансову підтримку реалізації проектів, можна виокремити такі:

- дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) – підтримує Уряд України у створенні програм з охорони здоров'я, харчування, освіти та захисту для дітей; програму з відновлення та розбудови миру, демократичне врядування, сталий розвиток і довкілля;

- USAID (Агентство США з міжнародного розвитку) – здійснює заходи з міжнародного розвитку та допомоги в надзвичайних ситуаціях на основі партнерських стосунків і надання ресурсів, які рятують людські життя, знижують рівень бідності та зміцнюють механізми демократичного врядування, допомагаючи долати гуманітарні кризи та ставати на шлях самостійного розвитку;

- посольства Німеччини, Великої Британії, США, Нідерландів та інші;
- благодійні та громадські організації, фонди приватних осіб (наприклад, Фонд Богдана Колесникова, BEARR Trust, чеська організація „Людина в біді”, благодійний фонд Карітас тощо).

Названі організації проявили активну діяльність на сході України після 2014 р., підтримавши відновлення інфраструктури, родин, що постраждали від конфлікту, а також інститути громадянського суспільства на шляху впровадження програм підтримки молоді в розбудові громадянського суспільства, зокрема в східній частині країни. Найбільш поширеною названа сфера діяльності є для таких ІГС, як: громадські організації, молодіжні центри,

благодійні фонди. Оскільки вони мають свій юридичний статус, є неприбутковими організаціями, на що здебільшого орієнтуються міжнародні грантові програми.

Із процесом пошуку ресурсів під час проєктної діяльності нерозривно пов'язане поняття фандрайзинг (англ. „fundraising”: fund – кошти, фонди, raise – піднімати, збільшувати). У літературних джерелах українською і російською мовами трапляється два варіанти „фандрейзинг” і „фандрайзинг”. Суб'єктами фандрайзингової діяльності є неприбуткові організації, що займаються пошуком джерел фінансування та збором коштів для реалізації проєктів. Науковці визначають змістом фандрайзингу діяльність щодо залучення ресурсів для реалізації соціально значущих проблем та підтримки неприбуткових організацій [452, с. 13].

Соціальна активність як особистісна якість людини демонструє власний погляд на соціально-економічні процеси, державні орієнтири та політичні зміни, тому одним із напрямів діяльності ІГС визначена є *громадсько-політична діяльність*. Вона відображається в безпосередній громадсько-свідомій позиції щодо власної участі в процесі державотворчих перетворень, прагненні змінити на краще умови молодіжного середовища, упровадженні сталих ціннісних орієнтирів. Серед форм соціальної активності молоді в цьому контексті можна виокремити: участь у виборах місцевого та державного рівнів; подання та підписання електронних петицій; участь та організація адвокаційних кампаній; зустрічі з політичними діячами, депутатами, чиновниками. Звичайно цей перелік форм не відображає всі можливі прояви соціальної активності під час громадсько-політичної діяльності, але демонструє певні вектори молодіжної активності, що актуальні для інститутів громадянського суспільства.

Зупинимось детальніше на можливостях та особливостях адвокаційних кампаній за участю молоді.

Слово „адвокасі” чи „адвокація” походить від англійського advocacy (to advocate), яке можна перекласти як рекомендація, підтримка, аргументація,

просування чогось. Поряд із використанням в англійській мові слова в його прямому значенні, за ним закріпилось і специфічне понятійне значення, яке трактує адвокати як особливий рід занять з характерними рисами і зазвичай спрямований на соціальну проблематику. Явище адвокації виникло в результаті необхідності реагувати на гострі проблеми, які виникають у суспільстві, або ж вироблення комплексної відповіді на систематичні негаразди чи кризи. Особа чи група осіб, які потрапили у скрутне становище, або ж які усвідомлюють існування певної проблеми, не завжди мають змогу цю проблему вирішити. Тому виникає необхідність пошуку і впливу на того, кому підвладне вирішення проблеми. Звідси і визначальна риса адвокації – вплив на особу, яка приймає рішення.

Адвокаційна діяльність може бути спрямована на вирішення будь-якої проблеми в суспільстві, незалежно від того, наскільки широке коло осіб вона зачіпає. Вона може тривати і кілька годин, і кілька років. Усе залежить від глибини проблеми, політичної волі тих, хто приймає рішення, та обраних стратегій й інструментів адвокації [372, с. 5 – 6].

Адвокація – це завжди дії, спрямовані на прийняття певного управлінського рішення. Результатом адвокаційних зусиль повинна стати зміна наявної у вашій громаді чи всій країні реальності. Говорячи бюрократичною мовою, результатом може бути ухвалення та реалізація певного закону, прийняття та запуск у дію урядової чи місцевої цільової програми, виділення бюджетних коштів на системне розв'язання проблеми громади тощо.

Адвокація може бути спрямована на органи чи осіб, які приймають рішення, будь-якого рівня: від головного лікаря місцевої лікарні до Європарламенту та Організації Об'єднаних Націй. Ключових гравців може бути багато, але загалом їх можна розподілити на три рівні: місцевий (селище, місто, район, область); національний (уся країна); міжнародний (більше однієї країни). Навіть одну і ту саму проблему у певній сфері можна спробувати

вирішити різними адвокаційними кампаніями, які мають різні цілі й різні мішені на різних рівнях [315].

Отже, за допомогою адвокаційних кампаній молодь через ІГС (громадські організації, молодіжні ради) може впливати на процес вирішення важливих соціальних проблем, зокрема, облаштування громадських місць пандусами для людей з обмеженими можливостями, пільговий проїзд для здобувачів середньої, вищої, професійної освіти в міському громадському транспорті, збільшення фінансування молодіжних проєктів з міського бюджету тощо. При цьому молодь не лише аналізує реальні потреби в місті чи громаді, а й планує процес адвокації, формує звернення до відповідних органів чи проводить переговори з представниками міської, регіональної влади тощо залежно від поставлених цілей та завдань [8].

Ще однією досить соціально важливою сферою діяльності ІГС з метою формування соціальної активності молоді в межах нашого дослідження є **волонтерсько-благодійна діяльність** як відображення соціально значущої, безкорисної ініціативи на благо певної групи людей. Волонтерська діяльність завжди привертала увагу дослідників соціальної педагогіки (Н. Заверико [144], І. Зверева [304], Р. Калениченко [169], А. Капська [363], Л. Конвісарєва [198], О. Кузьменко [219], Г. Лактіонова [230], Т. Лях [243], Ю. Поліщук [312], С. Савченко [339], С. Харченко [442] та ін.). Зокрема, Т. Лях зазначає, що для України, як і для всього світу, волонтерство є актуальним і важливим з різних причин. По-перше, як свідчить багаторічний досвід використання праці волонтерів, це ефективний спосіб вирішувати складні проблеми окремої людини, суспільства та довкілля, які часто виникають на ґрунті недостатньої турботи про суспільне благо. По-друге, волонтерство приносить у соціальну сферу нові, зазвичай творчі та сміливі ідеї щодо вирішення найгостріших і найскладніших проблем. Тому саме завдяки йому безвихідні, на перший погляд, ситуації знаходять своє вирішення. По-третє, волонтерство – це спосіб, за допомогою якого кожний представник суспільства може брати участь у покращенні якості життя. По-четверте, це механізм, за допомогою якого люди

можуть прямо адресувати свої проблеми тим, хто здатний їх вирішити [243, с. 30 – 31]. Тоді як благодійність в енциклопедичній літературі розглядається як багатоаспектна людська діяльність з метою надання певної допомоги окремій особі чи соціальній групі, комплексний (соціальний, психологічний та економічний) феномен, що має свої давні традиції [294, с. 21].

У контексті дослідження проблеми формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства важливими є такі методи волонтерської діяльності характерні для благодійних фондів, громадських організацій, молодіжних центрів, як: соціальні акції, благодійні кампанії, допомога соціально незахищеним верствам населення, волонтерська практика. На наш, погляд, саме ці форми прояву активності серед молоді знаходяться серед пріоритетів громадської діяльності молодіжних організації та центрів, а також молодіжних рад, оскільки передбачають систематичне або разове проведення соціально корисних заходів. Так, Ukrainian Volunteer Service – громадська організація, що розвиває волонтерство в Україні. Серед пріоритетних завдань організації є об'єднання людей навколо соціальних проблем, залучення волонтерів до участі в соціальних проєктах, освітніх та культурних заходах, проведення інформаційних кампаній та освітніх проєктів, аби довести, що волонтерство варте уваги кожного [497].

Освітні можливості навчальних закладів на формування соціальної активності молоді мають, безумовно, вагомий вплив, що відображено в педагогічних та освітніх технологіях, формах організації навчальних занять, широкому спектрі позанавчальних виховних заходів, що в більшості не передбачає діяльність інститутів громадянського суспільства. Проте поруч з формальними навчальними процесами на сьогодні в час становлення освітньої реформи провідне місце посідають засоби неформальної та інформальної освіти [385].

Уперше на законодавчому рівні ці поняття закріплені в Законі України „Про освіту”, затвердженому у 2017 р. Відповідно до названого документа неформальна освіта розглядається як освіта, що здобувається зазвичай за

освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій. Тоді як інформальна освіта (самоосвіта) передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям [149].

Отже, широкі можливості неформальної освіти (тренінги, семінари, форуми, освітні кампанії) є однією з ключових форм соціальної активності молоді під час **освітньо-наукової діяльності** як напряду ІГС (громадські організації, молодіжні центри, благодійні фонди) для формування соціальної активності.

Оскільки вагомий період становлення соціальної ролі молоді в суспільстві припадає на час здобуття професійної, вищої освіти протягом від 3 до 6 років, важливо проаналізувати роль закладів професійної та вищої освіти та їх самоврядних студентських органів на шляху формування соціальної активності молоді як соціально-педагогічної проблеми взагалі та громадянського виховання зокрема. Організацію громадянського виховання у виші забезпечують викладачі, педагоги, куратори, здобувачі середньої, вищої, професійної освіти, представники соціальних служб, завданням яких є формування культури спілкування, ціннісного ставлення молоді в до життя й професійної діяльності, правової культури, толерантності. На громадянську освіту покладається найважливіше завдання – виховання відповідальності за особисте майбутнє, долю інших людей, країни й суспільства [143].

Громадянська компетентність особистості здобувача освіти – це сукупність здібностей, що дозволяють йому активно, відповідально й ефективно реалізовувати весь комплекс громадянських прав і обов'язків у суспільстві, застосовувати свої знання й уміння в професійній і соціально зорієнтованій діяльності [192].

Студентські роки є визначальним етапом генези національної самосвідомості, адже саме в цей період молода людина добивається найвищого інтелектуально-духовного рівня пізнання світу і себе як суб'єкта життєтворчості, наповнює конкретним змістом образ власного „Я”, розвиває почуття соціальної ідентичності.

Отже, громадянське виховання здобувачів є одним із провідних напрямів освітньо-виховного процесу у ЗВО. Рівень громадянського виховання є однією із провідних характеристик особистості й має певний зміст, наповнений конкретним історичним досвідом.

Студентство є соціально-професійною групою, яка об'єднує студіюючу молодь закладів вищої освіти України й потенційно становить один із найголовніших рушіїв розвитку новітньої української державності. Якщо розглядати діяльність здобувачів середньої, вищої, професійної освіти, то вона полягає не лише у відвідуванні лекцій і семінарських занять, виконанні домашніх завдань, участі в науковій діяльності, а й поширюється в позанавчальний час. У цей час соціальна активність молоді має бути спрямованою та організованою. Соціально активні здобувачі поєднують відпочинок з організацією культурно-розважальних заходів, намагаються покращити умови студентського життя, беруть участь у заходах і тренінгах для розвитку лідерських якостей, цікавляться новинами в освіті та науці. Така діяльність не тільки орієнтує в системі наявних соціальних ролей, а й розвиває самостійність, індивідуальність, здібності планування свого часу, соціальну та громадську активність.

Широкий вибір позанавчальних об'єднань зумовлений специфікою закладів вищої та професійної освіти та чисельністю контингенту здобувачів. Так, у більшості закладів освіти ефективно функціують наукові гуртки, проблемні групи, наукові товариства, клуби за інтересами, студентські профспілкові та самоврядні організації. У найбільш чисельних закладах освіти трапляються також земляцтва іноземних здобувачів, волонтерські та трудові загони тощо. Зазначимо, що відмінною рисою органів студентського

самоврядування є поширення їхньої діяльності і на навчальну, і позанавчальну діяльності.

Активна громадська позиція та участь в органах студентського самоврядування під час навчання у виші за всі часи сприяли професійному та творчому зростанню майбутніх фахівців. Наразі варто констатувати, що науковці відзначають досить низьку громадянську активність студентської молоді, небажання працювати над собою, несамостійність під час навчання (Б. Коротяєв, В. Курило, С. Савченко та ін.). Б. Коротяєв справедливо зазначає, що головне завдання закладу вищої освіти полягає не у викладанні наукових знань, контролі й оцінюванні, а в ініціації та культивуванні самостійності студентства, його самовдосконалення, творчого розвитку [206, с. 190 – 191].

Автори констатують те, що для розвитку активності, зокрема соціальної, особистості здобувача необхідна спеціальна організація навчально-виховного та позанавчального процесу, що орієнтує на самостійну діяльність, ініціативність, інтерес. Формуванню у здобувачів потреби до самостійної активної діяльності сприяє колективна творча співпраця.

Відзначимо, що ІГС як соціальні інститути вирізняються різноплановою діяльністю, кількісним і якісним складом, статусом. Такі організації реалізують соціальні проекти, залучають до соціально значущої діяльності партнерів, беруть участь у роботі громадських рад при державних органах влади, загалом отримують досвід взаємодії з іншими інституціями.

Названі напрями діяльності ІГС з метою формування соціальної активності молоді можуть відповідати діяльності різних громадських об'єднань, проте в контексті нашого дослідження провідне місце посідають саме молодіжні громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради та благодійні організації. На нашу думку, ключовою сферою діяльності ІГС (громадських організацій, молодіжних рад і центрів) для формування соціальної активності молоді є **молодіжна політика**, що не лише слугує

каталізатором ініціативності для молоді, а й демонструє результативний вплив молоді на вирішення різних соціальних, громадських проблем.

Незважаючи на зовнішню подібність визначень молодіжної політики й державної молодіжної політики, вони позначають різні суспільні явища, адже держава є не єдиним суб'єктом державної молодіжної політики. Молодіжна політика – це діяльність усіх суспільних інституцій стосовно молоді, а державна молодіжна політика є її складником і характеризує відносини держави й молоді. Водночас діяльність держави щодо становлення та розвитку молоді разом з діяльністю інших суб'єктів, які беруть участь у соціалізації молоді (громадські організації, політичні партії тощо), є ще більш багатоаспектною регіональною молодіжною політикою. Отже, молодіжна політика розглядається як результат практичної, науково-теоретичної, ідеологічної та іншої діяльності соціальних інституцій стосовно молоді, а також як інтегральна функція багатьох змінних: діяльності держави, партій, громадських, релігійних організацій тощо [326].

Досить поширеним напрямом діяльності ІГС є *дозвілєва діяльність*, що охоплює всі досліджувані інститути громадянського суспільства.

Питання дозвілля молоді ставали пріоритетом наукового пошуку низки науковців, як-от: В. Альков [14], В. Балахтар [29], О. Бойко [61], В. Бочелюк [67], Т. Вдовенко [74], Л. Волобуєва [88], А. Воловик [89], О. Діба [121], С. Дмитрук [124], І. Єрошенков [136], Ю. Жданович [138], В. Кірсанов [181], С. Лаврецова [225], Д. Малков [248], Н. Максимовська [247], Б. Мосалєв [274], С. Пащенко [298] та ін. У визначенні напрямів діяльності ІГС актуальною є думка Н. Максимовської щодо напрямів завдань соціально-педагогічної діяльності з молоддю у сфері дозвілля: на рівні внутрішньої сфери дозвілля навчального закладу та на рівні відкритої сфери дозвілля [247]. До першої групи авторка відносить:

1. Діагностування процесу соціального виховання молоді та рівня соціальності, можливостей підвищення рівня її громадсько-професійного складника в соціально-виховному середовищі закладу вищої освіти,

адаптованості до умов навчального закладу, ризику соціальних відхилень, зокрема пов'язаних із використанням нових засобів інформаційно-віртуальної взаємодії, соціально-негативних проявів; вивчення дозвіллевих потреб молоді.

2. Створення умов для розбудови соціальності молоді на основі розвитку дозвіллевих потреб та оптимізації дозвіллевої діяльності, підвищення рівня культури дозвілля.

3. Посилення адаптаційного потенціалу молоді в умовах навчального закладу через залучення до позанавчальної діяльності загалом та використання для цього можливостей інформаційного простору.

4. Розвиток та популяризація основ здорового способу життя через сферу дозвілля, зокрема новітніми засобами інформаційного суспільства, профілактика соціальних відхилень.

5. Організація процесу активної соціальної життєдіяльності у сфері дозвілля у навчальному закладі для розбудови громадянсько-професійної позиції (самоврядування, громадської активності, спортивного, професійно зорієнтованого та мистецького дозвілля) як традиційних видів соціально-позитивного студентського дозвілля з використанням засобів віртуального середовища.

6. Активізація корекційно-реабілітаційного спрямування соціально-педагогічної діяльності засобами дозвіллевої діяльності інформаційної доби.

7. Удосконалення простору дозвілля (гуртожиток, соціально-виховний простір освітнього закладу, бібліотека, музей, ландшафт тощо), розбудова соціально позитивного віртуального дозвіллевого освітнього простору.

До другої групи належать:

1. Створення умов для задоволення та розвитку дозвіллевих потреб молоді у відкритій сфері дозвілля міста, регіону.

2. Реалізація соціально-позитивної дозвіллевої діяльності відповідно до умов інформаційного суспільства та громадянсько-професійного складника соціальності молоді на рівні країни та в європейському просторі.

3. Активізація та інтеграція соціально-виховного спрямування інституцій сфери дозвілля щодо соціальної самореалізації молоді на міжнародному та глобальному віртуальному рівнях.

У межах розв'язання завдань дослідження ми виокремлюємо такі методи формування соціальної активності молоді в ІГС під час діяльності у сфері молодіжної політики, як: участь молоді в процесі прийняття рішень на локальному рівні, консультації з державними органами влади; співпраця з владою у вирішенні соціально важливих проблем молоді. На нашу думку, саме ці види роботи демонструють різні форми участі молоді в житті певної громади, оскільки проявляються як у безпосередній участі в процесі розробки, прийняття певних важливих рішень, а також дозволяють самостійно ініціювати пропозиції та реалізовувати соціально важливі для молоді заходи, що вирішують різні локальні проблеми. Відзначимо, що ці напрями роботи молоді більше відповідають функціям молодіжних рад як інститутам громадянського суспільства, проте на сьогодні відзначається тенденція все більшого залучення молодіжних громадських організацій та молодіжних центрів до реалізації молодіжної політики на локальному, регіональному чи державному рівнях [492].

Підсумовуючи вище, зазначимо, що виділені нами напрями діяльності ІГС й їхні методи формування соціальної активності молоді не вичерпують всього спектру молодіжної активності, проте конкретизують змістовну наповненість поняття „соціальна активність” у межах нашого дослідження з урахуванням особливостей діяльності та можливостей інститутів громадянського суспільства та визначають вектори подальшої роботи.

Представлені та охарактеризовані засоби формування соціальної активності молоді наочно демонструють взаємозв'язок між методами соціально-педагогічної роботи з молоддю та сферами діяльності, виокремлених у межах нашого дослідження ІГС (проектна, громадсько-політична, волонтерсько-благодійна, освітньо-наукова, дозвіллева діяльності та молодіжна політика). Водночас кожна зі сфер здійснює безпосередній вплив

на певний компонент соціальної активності молоді (мотиваційно-ціннісний, змістовно-когнітивний, соціально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний), сприяючи її формуванню. Наведемо узагальнену характеристику структури формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Структура формування соціальної активності молоді в ІГС

Напрямок діяльності ІГС	Компоненти соціальної активності молоді			
	Мотиваційно-ціннісний	Змістовно-когнітивний	Соціально-діяльнісний	Рефлексивно-оцінний
проектна діяльність	Інтерес до громадських, соціально важливих проєктів; усвідомлення цінностей та важливого значення в молодіжних проєктах	Знання основ проєктного менеджменту, управління та організації проєктів, командної роботи, проблем та потреб молоді	Уміння й навички визначати проблему, ставити цілі та завдання проєктів, розподіляти обов'язки в команді, знаходити партнерів та зацікавлених сторін	Оцінка результатів проєктів відповідно до поставлених завдань, організація системи моніторингу та оцінювання результатів проєкту, самоаналіз роботи команди
громадсько-політична діяльність	Інтерес до політичних процесів та реформ у державних та громадських сферах; усвідомлення важливої участі молодіжних об'єднань у процесі державних змін	Знання особливостей функціонування ІГС та державних органів, напрямів діяльності ІГС, механізми взаємодії з органами влади	Уміння та навички налагоджувати співпрацю з різними інститутами, домовлятися та делегувати повноваження, використовувати засоби електронного врядування	Аналіз досягнень у політичній та громадській діяльності, ефективності використання засобів електронного врядування, самооцінка компетенцій громадської активності

Продовження таблиці 2.2

Волонтерсько-благодійна діяльність	Інтерес до волонтерства; усвідомлення важливості благодійної діяльності в допомозі різним соціальним групам	Знання про роботу волонтерів, напрями діяльності благодійних фондів; потреб соціальних груп	Уміння та навички виявляти толерантне ставлення до потреб різних соціальних груп, спланувати та організувати благодійну чи волонтерську кампанію	Самооцінка рівня волонтерської та благодійної допомоги, аналіз результатів діяльності волонтерів та благодійників
освітньо-наукова діяльність	Спрямованість на підвищення рівня знань у сфері громадської, соціальної діяльності; інтерес до заходів неформальної освіти для молоді	Знання про молодіжні рухи, можливості для молоді в саморозвитку, професійній та громадській сферах, способи розвитку особистісних якостей	Уміння та навички самоосвіти, пошуку необхідних заходів неформальної освіти для молоді, самостійна організація освітніх кампаній	Самооцінка рівня освітніх та професійних компетенцій, аналіз та моніторинг впливу освітніх заходів на молодь
дозвіллева діяльність	Інтерес до культурних програм	Знання засад планування культурних програм, заходів	Уміння та навички планувати, організовувати дозвіллеву діяльність	Самооцінка діяльності під час дозвілля
молодіжна політика	Інтерес до молодіжної політики; усвідомлення можливості вирішення соціально важливих проблем молоді шляхом конструктивної співпраці з владою	Знання з теорії молодіжної політики, механізмів участі молоді в процесі прийняття рішень, форми співпраці з владою, адвокації	Уміння та навички побудови конструктивного діалогу з владою, виявити актуальні соціальні проблеми молоді та знайти шляхи їх вирішення	Аналіз результатів роботи органів влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів, самоаналіз впливу на вирішення проблем молоді, соціальних груп

Представлена структура відображає вплив різних напрямів діяльності ІГС на процес визначення шляхів формування соціальної активності. Так, участь молоді в *проектній діяльності*:

– стимулює інтерес до громадських, соціально важливих проєктів;

- формує усвідомлення цінностей та важливого значення в молодіжних проєктах;
- розвиває вміння й навички визначати проблему, ставити цілі та завдання проєктів, розподіляти обов'язки в команді, знаходити партерів та зацікавлених сторін;
- формує досвід оцінки результатів проєктів відповідно до поставлених завдань, організацію системи моніторингу та оцінювання результатів проєкту, самоаналіз роботи команди.

Громадсько-політична діяльність ІГС сприяє в молоді:

- виявленню інтересу до політичних процесів та реформ у державних та громадських сферах; усвідомлення важливої участі молодіжних об'єднань у процесі державних змін;
- формуванню знань щодо особливостей функціонування ІГС та державних органів, напрями діяльності ІГС, механізми взаємодії з органами влади;
- розвитку вмінь та навичок налагоджувати співпрацю з різними інститутами, домовлятися та делегувати повноваження, використовувати засоби електронного врядування;
- набуттю досвіду, аналізу досягнень у політичній та громадській діяльності, ефективності використання засобів електронного врядування, самооцінці компетенцій громадської активності.

Участь молоді у волонтерській та благодійній діяльності ІГС сприяє:

- виявленню інтересу до волонтерства, усвідомленню важливості благодійної діяльності в допомозі різним соціальним групам;
- формуванню знань про роботу волонтерів, напрями діяльності благодійних фондів, потреби соціальних груп;
- розвитку вмінь та навичок виявляти толерантне ставлення до потреб різних соціальних груп, планувати та організувати благодійну чи волонтерську кампанію;

– визначенню самооцінки рівня волонтерської та благодійної допомоги, аналізу результатів діяльності волонтерів та благодійників.

Освітньо-наукова діяльність інститутів громадянського суспільства:

– сприяє спрямованості на підвищення рівня знань у сфері громадської, соціальної діяльності, інтересу до заходів неформальної освіти для молоді;

– формує знання про молодіжні рухи, можливості для молоді в саморозвитку, професійній та громадській сферах, способи розвитку особистісних якостей;

– розвиває вміння та навички самоосвіти, пошуку необхідних заходів неформальної освіти для молоді, самостійної організації освітніх кампаній;

– визначає самооцінку рівня освітніх та професійних компетенцій, аналіз та моніторинг впливу освітніх заходів на молодь.

Дозвіллева діяльність як напрям роботи ІГС сприяє в молоді:

– формуванню інтересу до культурних програм;

– набуттю знань щодо засад планування культурних програм, заходів;

– напрацюванню вмінь та навичок планувати, організовувати дозвіллеву діяльність;

– установленню самооцінки діяльності під час дозвілля.

Участь молоді в розвитку *молодіжної політики* в ІГС:

– сприяє інтересу до молодіжної політики, усвідомленню можливості вирішення соціально важливих проблем молоді шляхом конструктивної співпраці з владою;

– формує знання з теорії молодіжної політики, механізмів участі молоді в процесі прийняття рішень, форм співпраці з владою, адвокації;

– розвиває вміння та навички побудови конструктивного діалогу з владою, виявляє актуальні соціальні проблеми молоді та знаходить шляхи їх вирішення;

– аналізує результати роботи органів влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів, самоаналізу впливу на вирішення проблем молоді, соціальних груп.

Отже, оскільки питання формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства не були предметом вивчення, тому актуальність нашого дослідження зумовлена потребою в комплексному систематичному підході до пошуку новітніх шляхів формування соціальної активності молоді через залучення до громадсько-політичної, проєктної, волонтерсько-благодійної, освітньо-наукової діяльності, молодіжної політики та дозвілля в інститутах громадянського суспільства. Подальший методологічний аналіз формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства потребує вивчення європейського досвіду діяльності ІГС для запровадження його елементів у вітчизняну соціально-педагогічну роботу з молоддю.

2.2. Європейський досвід діяльності інститутів громадянського суспільства

Рушійні зміни в розвитку молодіжної політики України зосереджуються на принципових підходах до системи роботи молодіжних організацій, розширенні мережі молодіжних центрів, міжнародній мобільності, що зумовлює необхідність законодавчого врегулювання та впровадження європейського досвіду. Вектор змін „знизу вгору” в молодіжному середовищі свідчить про активне залучення молоді до процесів прийняття рішень на локальному рівні з перспективами на державотворчі зміни. Сучасні тенденції до формування інституційної спроможності молодіжних громадських об’єднань як дієвих осередків розвитку молодіжної політики потребують аналізу міжнародного досвіду управління системою молодіжної роботи, зокрема європейського надбання молодіжної роботи, що характеризується

активним залученням молоді до прийняття рішень на локальному та державному рівнях [490].

Сучасна стратегічна система молодіжної роботи України перекликається з європейською, що базується на принципах відкритості, відповідальності, ефективності, де рівень залучення молодих людей до процесу розробки й прийняття управлінських рішень та участі в діяльності інститутів громадянського суспільства слугують важливими критеріями ефективності молодіжної роботи. Проте європейський досвід молодіжної діяльності недостатньо використовують щодо реалізації діяльності ІГС у напрямі роботи з молоддю, що визначило поле нашого теоретико-методологічного дослідження як фундаментальної бази аналізованої проблеми.

Дослідження наукових розвідок проблеми свідчить, що питання європейського досвіду щодо участі молоді в процесах розвитку громадського, соціально-політичного життя залишається достатньо актуальним, привертаючи увагу багатьох іноземних та вітчизняних державних діячів, науковців, як-от: Є. Бородін [65], Ф. Денстад [475], Г. Коваль [188], В. Кулик [221], К. Лазос [227], А. Матвійчук [255], О. Мокрій [263], Є. Пожидаєв [309], Л. Романовська [335], Р. Сторожук [375] та ін. Проте питання узагальнення пріоритетів та підходів європейської молодіжної роботи, порівняльного аналізу стратегій розвитку молодіжної політики країн Європи залишається актуальним.

Аналіз молодіжної роботи в Європі потребував вивчення нормативного забезпечення, форм та методів роботи, а також принципових підходів до побудови молодіжної політики на локальному рівні. Молодіжну роботу в Європі здійснюють численні установи й організації, а також багато різних людей, індивідуально та в командах, форми її різноманітні. Низка європейських країн підтримують традиції професійної молодіжної роботи, до яких включено кваліфіковані кадри, які працюють з молоддю на основі місцевих і національних програм, що фінансуються державою. Водночас деякі

країни підтримують створення структури волонтерської молодіжної роботи, заохочуючи до проведення громадські організації. Певні країни визначають молодіжну роботу як частину діяльності щодо забезпечення соціального захисту населення на основі практичної діяльності, що є частиною послуг служб зайнятості, соціальної інтеграції та соціальної допомоги. Проте в деяких країнах молодіжна робота відбувається без наявності визнаної професії молодіжного працівника, а люди, задіяні в ній, є лідерами на громадських засадах [314].

Ураховуючи вагомий досвід європейської роботи з молоддю, зокрема соціально-педагогічної, важливим є проведення аналізу підходів до посилення потенціалу молоді, молодіжні програми, інструменти реалізації молодіжної політики з виділеннями важливих елементів роботи з молоддю, що будуть покладені в основу розробки системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

У Звіті Молодіжної роботи експертної групи з питань рівноправного навчання (2013 р.) пропонуються інноваційні підходи до посилення потенціалу молоді:

1) пояснення неформального навчання роботодавцям та педагогам. Визнання неформального навчання має бути ключовою метою політики та пріоритетною сферою уваги під Еразмус +;

2) переведення результатів неформального навчання у світ праці. Важливим є подальший розвиток та сприяння ефективним способам перевірки неформального та результати інформального навчання, отримані в неформальній освіті та роботі з молоддю;

3) посилити спроможність тих, хто працює безпосередньо з молоддю. Існує потреба в підвищенні спроможності тих, хто працює безпосередньо з молоддю, особливо молодіжні працівники, щоб сприяти інноваціям та творчості молоді;

4) розробити акцент на підприємництво. Робота з молоддю пов'язує молодь з місцевою громадою, включаючи соціальне підприємство й бізнес,

тим самим посилюючи їхні можливості знайти роботу або розпочати власний проєкт;

5) покращення партнерських робочих та міжсекторних інновацій. Щоб домогтися співпраці й спільних дій між зацікавленими сторонами та соціальними партнерами (наприклад, між роботодавцями приватного сектора, профспілками, офіційними педагогами та молодіжними працівниками), необхідно активізувати всі зацікавлені сторони. Особливу увагу слід приділяти питанню як дістатися до малозабезпечених і некваліфікованих молодих дорослих з особливим акцентом на місцевому та регіональних рівнях;

б) включити в плани гарантії молоді на неформальну освіту та навчання. Держави-члени повинні мати на увазі при розробці схем гарантії молоді знання, навички та ставлення, набуті через участь у молодіжній роботі, ті, що часто вважаються необхідними на ринку праці. До них належать робота в команді, спілкування, лідерство, гнучкість і чуйність, розбудова впевненості та довіри владі, особливо серед найбільш вразливих молодих людей [490].

Молодіжні програми стали важливим інструментом реалізації ювенальної політики в Європейському Союзі. У 2000-х рр. Європейський Парламент та Рада ЄС прийняли низку комплексних документів, завданням яких стали сприяння соціальному становленню та розвитку нової генерації європейців. Вони базувалися на осмисленні досвіду таких попередніх програм, як „Молодь для Європи” („Youth for Europe”), „Європейська волонтерська служба” („European Voluntary Service”). Так, програма „Молодь для Європи” була спрямована на підвищення мобільності молодіжних груп (віком від 15 до 25 рр.), що базувалася на міжнаціональному партнерстві, програма „Європейська волонтерська служба” сприяла діяльності молодих волонтерів (віком від 18 до 25 рр.) в інших країнах-членах Європейського Союзу або поза його межами.

Відзначимо, що 14 липня 2004 р. Європейський Парламент та Рада ЄС затвердили програму „Молодь у дії на 2007 – 2013 рр.” („Youth in action 2007 – 2013”). Дія нової програми поширюється на країни-члени Європейського

Союзу, країни Європейської Економічної Зони, Туреччини, країни-кандидати, держави Західних Балкан, на молодих людей у віці 13 – 30 рр. Названий документ передбачав розширення сфери молодіжної роботи, виокремивши основні цілі [400, с. 41 – 42]:

- сприяння „активному громадянству” молоді;
- розвиток молодіжної солідарності;
- виховання взаєморозуміння між народами через молодіжне середовище;
- підтримка молодіжної діяльності та можливостей організацій громадянського суспільства в молодіжній сфері;
- сприяння європейської кооперації в молодіжній політиці.

Названа програма забезпечує здійснення заходів у п'яти напрямках:

1. „Молодь для Європи” („Youth for Europe”) – підтримка молодіжної мобільності та проєктів участі в демократичному житті.
2. „Європейська волонтерська служба” („European Voluntary Service”) – участь у волонтерській роботі в Європейському Союзі та поза його межами.
3. „Молодь світу” („Youth of the World”) – розвиток взаєморозуміння, обміни молоді та молодіжних працівників між країнами-партнерами програми.
4. „Молодіжні працівники та системи підтримки” („Youth workers and Support Systems”) – підтримка діяльності молодіжних організацій у Європі, зокрема Молодіжного Форуму (The Youth Forum).
5. „Підтримка для співробітництва в політиці” („Support for policy cooperation”) – організація діалогу між різними суб'єктами в молодіжній сфері (молодь, молодіжні працівники, розробники молодіжної політики).

Молоде покоління як майбутнє європейського континенту привертає увагу Ради Європи, про що свідчить низка документів, прийнятих цією організацією та спрямованих на оптимізацію дитячої й молодіжної політики. У процесі реалізації політики щодо дітей та молоді в країнах Європи заслуговують на увагу Рекомендації „Про європейську стратегію стосовно

дітей” (1996 р.) та „Європейська хартія про участь молоді в муніципальному та регіональному житті” (1992 р.). У структурі Секретаріату Ради Європи діє Директорат з питань молоді та спорту. Найважливіші рішення щодо змісту молодіжної політики в Європі приймаються на регулярних Європейських конференціях міністрів у справах молоді. Сучасна система стратегії молодіжної політики в європейських країнах базується на принципах відкритості, відповідальності, ефективності, узгодженості. Важливими критеріями її ефективності є рівень залучення молодих людей до процесу розробки та прийняття управлінських рішень та участі в діяльності громадських об'єднань [335, с. 97].

Важливо, що використання досвіду реалізації стратегії молодіжної політики в Європі з урахуванням прозорих принципів, ефектних методів роботи з молоддю, широкого залучення молодих осіб до процесу її планування та втілення на локальному рівні слугує важливим критерієм під час розбудови вітчизняної молодіжної політики на засадах євроінтеграційних процесів, що є для нас певним орієнтиром під час розробки системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

У контексті дослідження підходів, пріоритетів, стратегій розвитку європейської молодіжної роботи відзначимо, що розбудова молодіжної політики в Європі стала концепцією розвитку країн Західної Європи наприкінці ХХ ст. з метою забезпечення реагування на потреби молодих громадян. Розробка спеціальної довгострокової стратегії мала забезпечити вирішення проблем молоді як соціальної групи, а також розглядати їх як важливий ресурс на шляху розвитку громадянського суспільства.

На європейському рівні національна молодіжна політика визначається як зобов'язання уряду забезпечити належні умови життя та можливості для розвитку молодого населення країни. Молодіжна політика дозволяє молодим людям брати активну участь у вирішенні питань стосовно молоді, відстоювати активну позицію щодо розвитку громадянського суспільства, зберігаючи при цьому власну автономію, знаходячи своє місце в суспільстві як індивідууми та

професіонали. Відображення молодіжної активності в переважній більшості відбувається через молодіжні громадські організації, об'єднання, консультативно-дорадчі органи.

Молодіжна політика в Європі була визнана не лише важливим аспектом державної політики національними урядами, а також міжнародними організаціями, такими як Рада Європи, Європейський Союз. У Лісабонському договорі передбачено закріплення правової бази молодіжної політики в статті 165, у якій зазначено, що дії ЄС мають бути спрямовані на „заохочення до розвитку молоді, молодіжних обмінів, залучення їх до становлення демократичного яв Європі” [488]. Дотримуючись Договору, головні інституції ЄС, зокрема Європейська Комісія, заявили, що „майбутнє Європи залежить від її молоді”. Це означає, що молодь має бути одним із пріоритетів бачення ЄС, що має вагомішу значущість у час економічної кризи: ЄС прагне створити сприятливі умови для розвитку молоді, реалізації свого потенціалу та досягнення автономії.

Стрімкий розвиток європейської молодіжної політики вимагав стратегічного бачення перспективних ціннісних орієнтирів, далекоглядних цілей на шляху вирішення актуальних проблем молоді з урахуванням змінних тенденцій у молодіжному середовищі. Для цього була розроблена загальна Стратегія розвитку молодіжної політики та рекомендована прийняти до відома європейським країнам, що, своєю чергою, не зобов'язувало їх чіткого дотримання, проте сприяло підвищенню ефективній співпраці та забезпеченню додаткових переваг для молоді в ЄС, налагодженню взаємин солідарності між суспільством та молодими людьми.

У контексті дослідження проблеми формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, а також для чіткого розуміння тенденцій, перспектив молодіжної європейської роботи доцільно детальніше дослідити змістовність Молодіжної стратегії ЄС, а також провести порівняльний аналіз стратегічних документів різних європейських країн відносно молоді.

Відзначимо, що Молодіжна стратегія ЄС затверджена Радою Європи 27 листопада 2009 року як стратегічний документ, прийнятний майже 50 європейськими країнами із загальними орієнтирами розвитку молодіжної політики до 2020 р., зокрема: забезпечення рівних можливостей для молоді у сфері освіти та на ринку праці, заохочення їх до активної участі в житті громади, соціальна інтеграція та рівність. Водночас Рада Європи бере безпосередню участь в заохоченні своїх держав-членів розвивати молодіжну політику на основі визнаних на міжнародному рівні принципів та стандартів шляхом підтримки в проведенні семінарів та неформальних навчальних заходів, міжнародних молодіжних обмінів, незалежної експертизи або оцінки, навчальних візитів та консультативних місій тощо.

Дев'ятирічна стратегія ділиться на три цикли. Після кінця кожного циклу презентується та обговорюється звіт щодо оцінки результатів та пропозицій нових пріоритетів на наступні три роки. Стратегія пропонує ініціативи у 8 сферах діяльності: освіта і навчання; працевлаштування і підприємництво; здоров'я і благополуччя; участь у громадському житті; волонтерська діяльність; соціальна включеність; молодь і світ; творчість і культура. Ця робота здійснюється шляхом реалізації молодіжних програм, розвитку політичної співпраці, підтримки молоді та молодіжних організацій. Головними інструментами реалізації стратегії є: співпраця країн ЄС; структурований діалог; доповіді щодо стану молоді в ЄС; молодіжна робота; обґрунтована молодіжна політика; взаємне навчання молодих людей.

Фін Денстад у „Мануалі молодіжної політики” наголосив, що високоякісна національна молодіжна політика полягає не в тому, яка країна виділяє більше бюджетних коштів молодіжним організаціям або молоді, а у сформульованій чіткій стратегії, що найкращим чином аналізує та вирішує реальні потреби свого молодіжного населення, керує конкретними цілями. Хоча стратегія повинна включати довгострокову мету, завдання та заходи, а також аналіз результатів, окремо план дій має визначати короткострокові та середньострокові цілі (наприклад, до чотирьох років), показники та

запропоновані заходи, фінансування яких передбачено урядом. Водночас побудова компонентів стратегії вимагає зовнішньої експертизи та залучення зовнішніх фахівців до методології розробки стратегії [475].

Такою методологією є LFA (логічний структурний підхід), що широко використовується на міжнародному рівні як інструмент для розробки стратегії, моніторингу та оцінки. Він постає як спосіб структурування основних елементів проєкту, виділяючи логічні зв'язки між передбаченими входженнями, планованими заходами та очікуваними результатами. Це інструмент управління, який часто використовується при розробці, моніторингу та оцінці проєктів. LFA був розроблений для USAID у кінці 1960-х рр., з того часу широко використовується міжнародними агентствами розвитку, а також національними урядами та міжнародними організаціями.

У розробці конкретної стратегії з усіма її різними компонентами також важлива розробка ефективної системи моніторингу та оцінки. План моніторингу та оцінки молодіжної політики повинен бути оприлюднений, оскільки важливим складником ефективності реалізації молодіжної політики є прозорість. Це означає, що Стратегія молодіжної політики має бути чітко визначеною, обговореною та затвердженою уповноваженим органом, який відповідає за роботу з молоддю та координує її реалізацію із залученням представників молоді як суб'єктів стратегії, а також громадськості загалом. Прозорість політики відображається в публічному доступі документів, відкритості до структурованого діалогу з молоддю щодо політичних викликів країни. Важливо, що підтримка прозорості є важливим засобом міцного консенсусу між молоддю та владою [475].

Оскільки чинна Стратегія розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 р. (затверджена Указом Президента України від 27.09.2013 р.) знаходиться на стадії доопрацювання, громадського обговорення, тому важливим убачаємо внесення пропозиції до Проєкту Стратегії розвитку державної молодіжної політики до 2030 року щодо долучення принципу

прозорості, ураховуючи актуальність питання доступності, відкритості влади до процесів реалізації державної політики.

Молодіжна стратегія ЄС сприяє розробці конкретних заходів у сфері молоді (галузевий підхід), але також включає міжсекторальний підхід. Для досягнення цілей Стратегії держави-члени можуть використовувати різні інструменти, такі як: організація навчальних заходів неформальної освіти щодо підвищення рівня знань з молодіжної політики, регулярне представлення результатів моніторингу реалізації плану дій Стратегії у вигляді звітів (зокрема звіту Європейської Комісії „Молодь у Євросоюзі”, розробленому при співпраці з державами-членами), європейський навчальний курс для молоді, діалог між молодими людьми різних молодіжних організацій країн ЄС та програми ЄС.

Пріоритетність питань Молодіжної стратегії ЄС не має сталого характеру, а може змінюватися у зв'язку з вимогами та потребами молодіжної спільноти, актуальними проблемами, що визначаються шляхом опитування, оцінки рівня реалізації плану заходів стратегії. Так, на зміну пріоритетів, орієнтованих на зайнятість молоді у 2016 – 2018 рр., приходить у 2019 – 2020 рр. боротьба з радикалізацією молоді та маргіналізацією, сприяючи включенню молоді в соціальне, культурне та громадянське життя, а також вирішення проблем і можливостей цифрового віку [495].

Важливим аспектом стратегії є її міжгалузевий характер, досягнення якого можливе лише за умови співпраці багатьох зацікавлених сторін – центральних, регіональних і місцевих органів влади та інших державних установ, а також організацій громадянського суспільства. Нарешті, стратегія поставила молодих людей на центральну позицію, надаючи їм конкретні інструменти для реалізації своїх проєктів, відвідування неформальних освітніх заходів і консультування щодо певних політичних рішень.

Проводячи паралель з Проєктом Стратегії розвитку державної молодіжної політики до 2030 року в Україні, основними пріоритетами визначено:

- безпеку: підвищення безпечності середовища й посилення життєстійкості молоді (спроможності молоді давати раду з викликами середовища);
- здоров'я: формування й підтримка здорового способу життя (гігієна, здорове харчування, фізична активність, обізнаність своїх репродуктивних прав, безпечне поводження з гаджетами та мережею Інтернет, ментальне здоров'я тощо);
- спроможність: підвищення рівня участі молоді, посилення конкурентоспроможності молоді (у межах країни та на глобальному рівні), громадянських та управлінських компетентностей;
- інтегрованість в українське суспільство та світ: підвищення самостійності, мобільності, соціальної й культурної виключності в українське суспільство та світ (передбачає обізнаність щодо життя один одного, розвиток волонтерства, спілкування та обмін знаннями й досвідом, відсутність бар'єрів для самореалізації).

Прикладом демократичної участі молоді в державній політиці є структурований діалог, який створює платформу для молодих людей та політиків, які обговорюють молодіжну політику ЄС і на національному, і на європейському рівні, а також інструмент для забезпечення відповідності молодіжної політики потребам та очікуванням молоді в усій Європі. Він приймає форму національних консультацій у конкретних державах-членах та молоді ЄС.

На європейському рівні проводяться конференції, що об'єднують Європейську Комісію, держави-члени, національні молодіжні ради та Європейський молодіжний форум. На національному рівні дієвими є робочі групи, до складу яких входять представники молоді, фахівці державних установ та експерти. Вони проводять консультації з молодими людьми на державному рівні, зосереджуючись на одній вибраній темі, наприклад, працевлаштування молоді або участь молоді в демократичному житті. Крім

того, кожна держава-член ЄС узгоджує конкретні теми консультацій за національними пріоритетами.

Так, під час Звітної конференції щодо майбутнього Європейської молодіжної стратегії в Брюсселі у 2017 р. було відзначено, що молоді люди в Європі цінують міжнародну мобільність та волонтерство, убачаючи перспективу в продовженні та розширенні Програми Erasmus +. Загальні сфери інтересу для молоді Європи, у яких вони бачать подальший розвиток, включають освіту, можливості мобільності, громадянську участь, зайнятість та проблеми працевлаштування, права людини та соціальну інтеграцію. У сфері освіти делегати наголошували на необхідності включення елементів неформального тренінгового навчання в освітній процес, а також важливості інформальної освіти.

Молодь у різних країнах акцентувала увагу на потребі прискорення демократичних процесів на національному рівні та ЄС, поглиблення ролі Європейського парламенту та підвищення обізнаності про такі механізми, як ініціатива „Європейський громадянин” або „Структурований діалог”. Молоді люди також наголошували на зв'язках з іншими сферами політики, такими як права людини, екологічні проблеми та соціальна інтеграція. Важливою передумовою для включення та участі молоді є їхня економічна незалежність, що, своєю чергою, вимагає стабільної робочої ситуації та гідного житла, що не доступно багатьом представникам європейської молоді [479].

Відзначимо, що міжрегіональна комунікація молоді в Україні здебільшого обмежується кількома несистематичними всеукраїнськими форумами, що не має чіткого планування, стратегічного бачення, фінансової підтримки з боку держави, міжнародних організацій, фондів. Саме запозичення досвіду щорічних конференцій з питань розвитку державної молодіжної політики, звітування не лише представників державної влади, але й молодіжних організацій національного рівня виступає надійним підґрунтям розвитку ефективної комунікації між владою та молодіжною громадою. Водночас, зважаючи на вектор децентралізації державної політики України,

підтримуємо тенденцію посилення ролі інститутів громадянського суспільства на місцевому та регіональному рівнях, що, на нашу думку, зміцнить процес розвитку молодіжної політики та буде враховано під час розробки системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Ураховуючи спільність пріоритетів у стратегічних завданнях європейської молодіжної роботи, відмінні риси залишаються принциповими особливостями кожної окремої країни, що охоплюють напрями діяльності та зміст, очікувані результати та проблемні питання. Проведений аналіз нормативно-законодавчої бази низки країн Європи відносно національної молодіжної політики, стратегій її розвитку, пріоритетних цілей та завдань дав можливість виокремити певні спільні та відмінні риси.

Так, у Болгарії Національна стратегія молоді (2010 – 2020 рр.) ключовими напрямками роботи вбачає створення сприятливих умов для шкільної та університетської освіти; неформальну освіту; професійну, соціальну та особистісну реалізацію молоді; їхню участь у соціальному, економічному житті та управлінні на місцевому, регіональному та національному рівнях, а також державну підтримку для молодих людей, які навчаються за кордоном та планують повернутися в Болгарію. Названі орієнтири національної молодіжної політики сприяють покращенню демографічної ситуації та є важливим чинником не тільки для подолання кризи, але й для покращення якості життя, досягнення цілей Європейського Союзу.

Водночас Національна молодіжна стратегія Угорщини на 2009 – 2024 рр. має на меті бути нейтральною відносно цінностей та ідеологій, не представляючи інтереси будь-якої з політичних партій, проте низка цінностей (сім'я, профілактика, безпека) займають центральну роль у документі. Відмінними базовими принципами стратегії можна визначити:

– інтеграцію та участь: члени, спільноти та організації молодіжних груп представляють згуртовану владу на місцевому, регіональному та

національному рівнях, а також беруть участь у прийнятті рішень, що впливають на них;

- солідарність і відповідальність: у життєздатному суспільстві самостійність має вирішальне значення, проте члени суспільства не тільки несуть відповідальність за себе, а й за своїх співгромадян з меншими можливостями;

- успіх та створення цінностей: молодь як вагомий соціальний ресурс демонструє та пропагує цінності, що сприяють досягненню успіхів у самореалізації та професійній діяльності;

- субсидіарність та прозорість: у молодіжній політиці рішення повинні бути прозорими та публічними, доступними для всіх, кого стосуються;

- незалежність та розвиток: сприяння розвитку навколишнього середовища, необхідного для успішної соціальної інтеграції молодіжних груп, утримання та виховання дітей, підвищення рівня зайнятості та забезпечення житлом молоді, збільшення можливостей для соціальної мобільності.

У цьому контексті вивчення проблеми європейського досвіду управління молодіжною роботою звертаємось до Переглянутої Хартії участі молоді в громадському житті як одного з базових європейських документів у молодіжній політиці, на яку сьогодні прагне орієнтуватися українська молодіжна спільнота. Вона прийнята Конгресом місцевих і регіональних влад Європи 21 травня 2003 р. як спеціальний міжнародно-правовий акт, що регламентує діяльність молодіжних структур самоврядування. Хартія встановлює, що ефективна участь молоді в громадському житті на місцевому та регіональному рівнях вимагає наявності постійного представника або структури, такий як молодіжна рада, молодіжний парламент або молодіжний форум, яка може формуватися за допомогою виборів, призначення представників молоді, що входять в організацію, і/або на добровільній основі. У документі молодіжні парламентські структури розглядаються як інститути залучення молодих людей до суспільного життя на муніципальному й

регіональному рівнях, рекомендується створення їх при органах влади як дорадчих структур [300].

Названий документ зазначає, що відмінною особливістю молодіжних організацій є те, що вони в першу чергу відображають думки, обслуговують потреби та інтереси молодих людей. Крім того, саме в цих організаціях молоді люди можуть пізнати й випробувати на практиці можливості участі в процесі прийняття рішень, діях спільно з іншими молодими людьми. Це можуть бути і структуровані організації, і неформальні об'єднання молодих людей. Важливо, щоб молодь мала можливість та бажання вступити до обраної ними молодіжної організації у своїй громаді. Молоді люди також повинні мати право на створення власних організацій, якщо вони того побажають, і на відповідну підтримку. Тому:

– місцевим і регіональним властям слід виділити цільовим призначенням бюджетні кошти виключно для підтримки молодіжних організацій, які здійснюють діяльність або надають послуги, або виступають як рупор молоді в громаді, або ж відстоюють її інтереси. Перевагу слід віддавати тим організаціям, якими управляють самі молоді люди і які діють у їхніх інтересах, проводять політику або мають системи, що забезпечують активну участь молоді;

– місцевим і регіональним властям слід розвивати сповідуваний Радою Європи принцип спільного управління та систему ухвалення рішень спільно з молодими людьми, молодіжними організаціями в тих галузях політики, що стосуються молоді. Важливо, щоб там, де існують такі структури спільного управління, молоді люди й молодіжні організації користувалися пошаною як повноправні партнери [300, с. 24].

Документ Організації Об'єднаних Націй „Набір засобів для оцінки національної політики, що стосується молоді” (2004 р.) деталізує вимоги та очікувані дії на рівні здійснення державної молодіжної політики в пріоритетній галузі „Повна та ефективна участь молоді в житті суспільства і в процесі прийняття рішень”. Водночас Резолюцією про пріоритети

молодіжного сектору Ради Європи на 2006 – 2008 рр. одним з основних пріоритетів названо участь молоді в процесі прийняття рішень. Особливий акцент зроблено на просуванні та підтримці ролі молодіжних організацій у розвитку демократичної участі, просуванні громадянської освіти та участі для молодих людей, у просуванні ідей доступу молодих людей до процесу прийняття рішень [296].

Одним із засобів регламентації загальноєвропейської політики є Біла книга „Новий імпульс для європейської молоді” (The White Paper „A new Impetus for European Youth”), що містить пропозиції зі спільних дій у певній сфері, які мають формат детальних та ретельно аргументованих заходів і передбачають подальше обговорення з метою прийняття остаточного рішення. Біла книга не має статусу законодавчого акта та є скоріше декларацією про наміри, згідно з якою Європейська Комісія зобов’язується впроваджувати чітко вивірену й демократичну політику в певному напрямі. У положеннях цього документа молодіжна участь розглядається як важливий засіб формування громадянської позиції молодих осіб та підвищення їхнього освітнього рівня. Оптимальні умови для участі молоді складаються на рівні громад, безпосередньо за місцем проживання та навчання молоді, причому можливість участі повинна надаватися й тим молодим громадянам, які не беруть участь у молодіжних асоціаціях [400, с. 34 – 36].

Оскільки молодіжна політика здебільшого реалізується через заходи із залученням молоді через громадські організації, об’єднання, спілки та асоціації, А. Матвійчук виділяє три моделі функціонування громадських організацій. Перша модель – це англосаксонський або ліберальний тип громадських організацій (Англія, Швейцарія), що виконують незалежну від державних і комерційних структур виробничу й комунікативну функції щодо здійснення великої частки соціальної роботи. Друга модель – це модель континентально-європейського типу (Австрія, Бельгія, Італія, Німеччина, Франція). У цих країнах значно розширюється роль держави, що бере участь у стимулюванні економічного зростання, забезпечує програми соціального

захисту та соціальні інвестиційні проєкти. Третя – скандинавський тип (Данія, Фінляндія, Нідерланди, Норвегія, Швеція), де організації в основному спеціалізуються на вираженні та лобіюванні інтересів соціальних груп, а надання соціальних послуг і соціального захисту населення входить до обов'язків державної системи добробуту [255].

Політичні, соціально-економічні відмінності європейських країн зумовлюють різні пріоритети в політиці щодо молоді на національному рівні: від працевлаштування та освіти до духовного та спортивного розвитку, організації якісного дозвілля. Водночас забезпеченню реалізації молодіжної політики країн сприяє повноважений орган або відомство, що відповідає за роботу з молоддю та може поєднуватися з такими секторами, як культура, освіта, спорт, сім'я, діти, соціальний захист, засоби масової інформації, громадське здоров'я тощо. Водночас влада місцевого та регіонального рівнів може включати молодіжні ради, комітети, представників до процесу обговорення перспектив розвитку громади. Права та обов'язки молодіжних відомств залежать від країни, проте об'єднуються навколо захисту прав молоді, сприяючи самореалізації, розвитку соціальної, громадянської активності.

Серед пріоритетних галузей життя, що мають відношення до молоді та охоплюються в межах європейської молодіжної політики, виокремлено такі, як: освіта, зайнятість, здоров'я, житло, добробут, кримінальне правосуддя тощо. На рівні певних країн ціннісними орієнтирами визначення напрямів молодіжної активності окреслено окремі напрями: можливості для участі в прийнятті рішень на локальному та державному рівнях; безпека та захист; боротьба з соціальною ізоляцією та сприяння включенню; забезпечення та використання інформації (включаючи нові інформаційні технології); мобільність та інтернаціоналізм; мультикультуралізм; рівність прав та можливостей; екологічні проблеми тощо [490].

Із позиції дослідників Д. Галлі та С. Паугами, яка ґрунтується на аналізі роботи з молоддю в Європі, система соціального забезпечення в Європі класифікується таким чином:

- соціал-демократична модель соціального забезпечення (скандинавські країни);
- ліберальна модель (мінімальний режим соціального забезпечення, наприклад Великобританія);
- консервативна модель (орієнтована на зайнятість; центральноєвропейські країни);
- субінституціональна модель (країни Середземномор'я) [375, с. 97].

Відповідно до названої класифікації автори визначають такі моделі молодіжної політики:

- універсалістська модель країн Скандинавії;
- громадівська модель Великобританії;
- протекційна модель країн Центральної Європи;
- централізована модель країн Середземномор'я.

Універсалістська модель молодіжної політики сформувалася як результат реорієнтації політики щодо молоді. Молодіжна політика в Скандинавії розвивалась як розрізнена серед різних секторів, будучи координованою відповідним міністерством, що відповідає за державну молодіжну політику. Відзначимо, що молодіжний сектор у названій моделі відсутній, проте громадянське суспільство відіграє головну роль у формуванні та реалізації молодіжної політики, а держава та інститути влади спільно з інститутами громадянського суспільства виробляють та впроваджують молодіжну політику. Суттю Скандинавської моделі є те, що її цільовою групою є вся молодь, яка включає юнаків та дівчат віком до 25 років [188, с. 186].

Модель громадівської молодіжної політики Великобританії спрямована на роботу з молоддю в громаді. Традиційно вплив держави на роботу з молоддю обмежений. Важливо, що найважливішими проблемами цієї сфери є

це продовження періоду молодості та участь молоді в громадському житті. Цільовими групами державної молодіжної політики є, головним чином, конкретно визначені різні групи молоді із особливими потребами, а головною метою – запобігання соціальним проблемам. Тому ця модель молодіжної політики характеризується мінімальним впливом держави щодо соціального забезпечення. Та, на жаль, у зв'язку зі зростанням проблем, пов'язаних із соціальним виключенням молоді, в останні роки вона все більше тяжіє до ліберальної моделі [264, с. 107].

Особливістю протекційної моделі державної молодіжної політики в країнах Центральної Європи визначається професійна робота з молоддю, що залучає велику кількість волонтерів. Цією роботою займаються молодіжні міністерства, уповноважені управління та профільні молодіжні сектори. Як і в універсалістській моделі, молодіжна політика формується та впроваджується при співпраці інститутів держави та громадянськості. Водночас названа модель відзначається своєю масштабністю: цільовими групами є і специфічні групи молодих людей з особливими потребами, і весь загал молоді. Зауважимо, що важливими молодіжними проблемами є залучення молоді до громадського життя та її соціальне визначення. Ця модель молодіжної політики високоінституціалізована, має відповідну правову систему: незважаючи на те, що молодіжні проблеми з часом змінюються, принципи та організаційна основа молодіжної політики є сталими [375, с. 104].

Ознакою централізованої моделі країн Середземномор'я є дещо слабке залучення третього сектору та органів місцевого самоврядування до державної молодіжної політики, що визначає її централізованість та зосередженість на державному рівні. Рівень участі молоді в громадських організаціях також є низьким, хоча в останніх простежується зростання рівня участі молоді в громадському житті. Проте, на відміну від Скандинавської моделі, що має схожі цілі молодіжної політики, Середземноморська модель у цьому вимірі не є універсалістською: базовими цілями політики є особливі групи молоді [Там само, с. 110].

Отже, різні підходи до управління молодіжною роботою європейських країн відрізняються централізованими чи децентралізованими вертикалями управління з позиції держави, рівнем залучення громадськості до розбудови молодіжної політики, ступенем впливу молодіжних організацій на процес прийняття рішень щодо молоді. На нашу думку, найбільш ефективною є модель державної молодіжної політики в країнах Центральної Європи, до принципів якої варто спрямовувати ресурси, стратегії та практики молодіжної роботи в Україні.

Водночас у пошуку ефективних механізмів взаємодії між молодіжними громадами та державними структурами на шляху вирішення проблем молоді та залучення їх до громадської активності доцільним є використання успішних практик європейських молодіжних організацій, що можуть бути покладені в основу розробки системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Однією з країн, що не має чинної Молодіжної стратегії, є Польща. Державна стратегія молоді на 2003 – 2012 рр. припинила свою чинність, але не було створено жодної нової національної стратегії, яка б регулювала питання польської молодіжної політики. Проте Стратегія підкреслювала зв'язки, що існують між молодіжною політикою та правовими нормами щодо освіти, соціального забезпечення, національної оборони, зайнятості та боротьби з безробіттям, умовами проживання дітей у сім'ї, охороною здоров'я, а також запобігання злочинам, наркоманії та зловживання алкоголем. Автори польської „Державної програми соціальної участі молоді на 2015 – 2016 рр. Активна молодь” („Rządowy Program Aktywności Społecznej Młodzieży na lata 2015 – 2016. Aktywna Młodzież”) підкреслили важливість підготовки урядового документа, що визначає молодіжну політику. Дитяча та молодіжна рада Республіки Польща, заснована у 2016 році та діє під керівництвом міністра національної освіти, працює над проектом положень Закону про Молодіжну Раду Республіки Польща, що сприятиме підготовці нової молодіжної стратегії. Водночас відзначимо, що, незважаючи на

відсутність молодіжного акту, молодіжна політика дедалі частіше регулюється на регіональному та місцевому рівнях [490].

Низка молодіжних організацій у Польщі брала активну участь у підготовці та проведенні референдуму, присвяченому прийняттю Європейської конституції в Польщі. Першою з такою ініціативою виступила молодіжна організація „Молоді демократи Польщі”, яка входить до складу Молодіжної структури Польської Громадянської Платформи. Молодь завзято відстоювала своє право впливати на ухвалення такого документа як вагомого важеля під час побудови європейського демократичного майбутнього. Дещо інший спектр діяльності має естонська молодіжна організація „Відкрита республіка”, яка займається проблемами вдосконалення системи освіти, розвитку молодіжної активності та залучення молоді до громадської та політичної позиції своєї організації [309, с. 124 – 128].

Дещо різниться молодіжна робота Естонії, що ґрунтується на таких основних документах, як: Закон про молодіжну роботу (1999 р.), Концепція молодіжної роботи Естонії (2001 р.), Програма розвитку молодіжної роботи Естонії на 2001 – 2004 рр. (2001 р.), Біла книга молодіжної політики Європейської Ради (2001 р.). Відповідно до Закону про молодіжну роботу молоддю в Естонії вважаються люди у віці від 7 до 26 років. Молодіжна робота налічує кілька сфер: спеціальна робота з молоддю (робота з групами ризику), освіта за інтересами (діяльність у вільний час відповідно до навчальної програми, зокрема молодіжна робота в школі), інформація щодо молодіжних можливостей, а також консультування та дослідження, навчання у сфері молодіжної роботи, оздоровлення та відпочинок молоді (діяльність молодіжних таборів), трудове виховання молоді (трудова загони) та міжнародна молодіжна робота. Важливо, що з 2003 р. при Естонському центрі молодіжної роботи діють вісім круглих столів у галузі молодіжної роботи, що об'єднують експертів різних напрямів, забезпечуючи зв'язок молоді з місцевим та обласним самоврядуванням. За даними реєстра молодіжних об'єднань, в Естонії діють 15 загальнодержавних молодіжних організацій.

Місцеві та регіональні об'єднання, що займаються молоддю, зареєстровані в реєстрі некомерційних організацій. До Естонської спілки молодіжних об'єднань входить 45 організацій, що займаються молоддю та молодіжною роботою, зокрема органи студентського самоврядування, молодіжні центри та ради при міських управліннях [376, с. 9 – 13].

План розвитку молоді Естонії на 2014 – 2020 рр. зосереджує свою увагу на підтримці творчого потенціалу та саморозвитку молоді, участі молодих людей у процесі прийняття рішень, розширення можливостей для молодіжного середовища. Достатня увага в молодіжній роботі присвячена підтримці здоров'я, а також цінностей та пропаганди здорового способу життя через заходи неформальної освіти для молоді та осіб, які працюють у молодіжній сфері. Однією з відмінностей Плану є те, що він не описує конкретні заходи в усіх сферах молодіжної роботи та молодіжної політики, натомість мета полягає в тому, що молоді люди матимуть широкий спектр можливостей для саморозвитку та самореалізації, а молодіжне середовище буде сприяти розвитку соціальної єдності та творчості в суспільстві загалом.

Оскільки молодіжна робота є частиною дієвої співпраці між різними сферами життя молоді, молодіжна стратегія Естонії, як і багатьох країн Європи, підтримує доцільність системного міжсекторального співробітництва на шляху вирішення проблем молоді. У цьому аспекті солідарною є Стратегія молоді Іспанії, розроблена до 2020 р., у якій відзначено заохочення до співпраці щодо молоді різних міністерств та адміністрацій регіональної, місцевої влади та провінцій. Стратегія молоді також передбачає співпрацю всіх суб'єктів, пов'язаних з молодіжними проблемами, включаючи громадські об'єднання, асоціацію молоді.

До ключових напрямів Стратегії в Іспанії, що була закладена Міністерством охорони здоров'я, соціальних служб та рівності, віднесено:

– покращення якості іспанської освітньої системи з метою підвищення рівня працевлаштування та підприємництва, заохочення системи неформальної освіти;

– заохочення виходження молоді на ринок праці, збільшення кількості самозайнятих молодих людей, а також кількості компаній, створених людьми віком до 30 рр., сприяння розвитку підприємницької культури;

– поширення мережі заходів, спрямованих на заохочення до здорового способу життя, боротьба з наркозалежністю, будь-якими видами насильства чи дискримінації;

– підтримку незахищених верств населення з числа молоді.

Вагомий акцент на освітньому компоненті молодіжної політики демонструє Пріоритетний план молоді як молодіжна стратегія Франції (2013 – 2017 рр.), оскільки відповідальним органом та координатором молодіжної політики є Міністерство освіти. Він слугує офіційною дорожньою картою, що висвітлює проблеми молоді та заплановані заходи, які має здійснювати уряд для покращення умов життя молоді шляхом заохочення до партнерської роботи міністерства, місцеві органи влади, громадські об'єднання, а також безпосередньо молодь. До основних завдань Стратегії віднесено підвищення якості освіти та навчання через реформи початкової, середньої та вищої школи, розвиток автономії молоді, залучення молоді до діяльності суспільних служб.

Відмінні риси побудови молодіжної політики Німеччини пов'язані з державним устроєм і передбачають регіональні та Національну молодіжну стратегію, розроблену Федеральним міністерством у справах сім'ї, пенсіонерів, жінок та молоді, що є основою для забезпечення простору співпраці між федеральними, регіональними та місцевими органами влади. Дієвим механізмом сприяння розвитку молодіжної роботи відзначимо інноваційний фонд для підтримки молодіжної активності у сфері політичної, культурної освіти, молодіжної справи (асоціацій), міжнародної молодіжної роботи чи молодіжної соціальної роботи. Регіональний рівень передбачає молодіжні стратегії, програми в регіонах, що сприяють зміцненню неформальної та інформальної освіти, розширення мережі творчих просторів

для молоді, сприяння соціальній інтеграції та підтримка міжкультурної відкритості.

Цікавим фактом у молодіжній роботі Фінляндії є прийняття програми розвитку молодіжної політики кожні чотири роки, що відображено в Законі про молодь (72/2006). Перша державна програма дитячої та молодіжної політики Фінляндії (2007 – 2011 рр.) визначила одним з основних напрямів популяризацію громадянської позиції, дозвілля та участь дітей і молоді. Це включає розробку систем, що дозволяють дітям і молодим людям впливати і бути почутими, а також функції електронної демократії, діяльності студентських об'єднань, реорганізації системи виборів та демократичної освіти. Зокрема, у програмі відзначено доцільність упровадження всіма муніципалітетами системи участі, що дозволяє бути почутими дітям вікової групи 5 – 17 рр. та поважати вимоги й наміри дітей різного віку [396].

Популярною формою прямої демократії у Фінляндії є подача ініціатив (механізм місцевих ініціатив) згідно із Законом про місцеве самоврядування. Відповідно до оцінки базових послуг найбільш часто вживаних каналом для ініціатив, спрямованих на дітей та молодих людей, була скринька для пропозицій і зворотного зв'язку; цей канал використовувався приблизно в 40% муніципалітетів. Діти й молоді люди мали можливість вносити пропозиції, зокрема через молодіжні ради та муніципальних службовців. Деякі муніципалітети документували і слідували молодіжним ініціативам, використовуючи вебсистеми.

Міністерство освіти підтримує розвиток національної онлайн-платформи під назвою „Канал Ініціатив”, що дає молодим людям можливість направити ініціативи муніципалітетам, коментувати ідеї, запропоновані іншими, і голосувати за ініціативи щодо їхнього вибору. На цей час „Канал Ініціатив” використовують близько 50 муніципалітетів. Такий інструмент електронної демократії дозволяє відстежувати, що відбувається з ініціативами. Водночас усі зацікавлені учасники (наприклад, місцеві політики, організації,

молодіжні ради) можуть ставити питання через „Канал Ініціатив”, а молоді люди можуть залишати коментарі з будь-яких записів [264].

Лас Сюрала зазначає, що на європейському рівні молодіжний сектор Ради Європи пов’язує 46 країн, молодіжні неурядові організації та дослідники представляють себе як експертів з питань молоді, як освітніх діячів з прав людини та участі молоді та як координаційний центр для наукового співробітництва. Молодіжні структури ЄС пов’язали 27 країн-членів методом відкритої координації та молодіжними програмами. Молодіжні організації є важливими векторами у формуванні європейської молодіжної політики. На національному рівні вони діють через національні організації та національні молодіжні ради, а також на міжнародному рівні через Європейський молодіжний форум, організований брюссельською організацією, що виступає за інтереси міжнародних молодіжних організацій та національних молодіжних рад. Особливістю для Європи є те, що національні міністерства часто мають спеціальний відділ та законодавчу базу для роботи з молоддю та молодіжної політики. На регіональному та муніципальному рівнях молодіжна політика здійснюється через різноманітні суб’єкти: молодіжні організації, муніципальні молодіжні служби, церкви або добровільних працівників, а також через різні комбінації між [489].

У 2008 р. Європейський керівний комітет у справах молоді (CDEJ) затвердив проект із просування Європейських молодіжних центрів Ради Європи як інструментів запровадження стандартів та прикладів належних практик у сфері молодіжної політики. Основними інструментами Ради Європи для обміну знаннями та сприяння мережевій співпраці між молодіжними центрами є: Знак якості Ради Європи для молодіжних центрів, що надається молодіжним центрам, які відповідають стандарту (The Council of Europe Quality Label for Youth Centres); Європейська платформа молодіжних центрів (European Platform of Youth Centres), що забезпечує мережеву співпрацю серед центрів, відзначених знаком якості Ради Європи. Станом на 2017 р. об’єднує 9 центрів з 9 країн.

Перспективи, що надають Знак якості та Європейська платформа молодіжних центрів:

1. Можливість молодіжним центрам приєднатися до запровадження цінностей та політичних пріоритетів Ради Європи.
2. Заохочення розвитку якості серед молодіжних центрів (на основі визначених стандартів до підходів у сферах освіти і політики Ради Європи).
3. Можливості міжнародної мережевої співпраці та молодіжних обмінів (з умовами для розміщення учасників).
4. Просування стандартів якості у сфері неформальної освіти і міжнародної молодіжної роботи.

Досліджуючи питання європейського досвіду діяльності інститутів громадянського суспільства в контексті проблеми формування соціальної активності молоді в ІГС, ми орієнтувалися перш за все на ті організації, що працюють з молоддю та у своїх пріоритетах убачають саме молодіжну роботу. Проаналізуємо діяльність частини з цих громадських об'єднань.

Європейська Мережа Молодіжних Центрів Ради (EYCN) European Network of Youth Centers for international and inter – cultural learning (<http://eucn.org/>) включає 16 повноцінних членів та один асоційований. До ключових особливостей центрів, зокрема, належить використання методів неформального навчання; участь у міжнародних і міжкультурних обмінах та навчанні; поширення цінностей Ради Європи про загальні права людини і демократію.

Європейська Конфедерація Молодіжних Клубів (EYCS) European Confederation of Youth Clubs (<https://www.ecyc.org/>): 19 організацій (більше 12500 центрів загалом) Принцип роботи полягає в розширенні можливостей молоді за допомогою відкритої молодіжної роботи й неформального навчання з метою поширення ідей демократичного громадянського суспільства, заохочення молодих людей брати активну участь у розвитку громад.

Європейська Агенція Молодіжного Інформування та Консультування (ERYICA) European Youth Information and Counselling Agency

(<http://eryica.org/>): 24 повноцінних члени, 5 афілійованих, 4 взаємодіючих ГО (7500 центрів загалом). Метою агенції є сприяння співпраці у сфері молодіжної інформаційної роботи та послуг; розвиток, підтримка й просування якісної загальної інформаційної молодіжної політики та практики на всіх рівнях; дотримання принципів Європейської молодіжної інформаційної хартії та інформаційних потреб молоді.

Фінська Асоціація Молодіжних Центрів (<http://www.snk.fi/>) – об'єднує 10 центрів по всій країні. Асоціація підтримує розвиток молоді, пропонуючи цільові програми, спрямовані на навчання та здобуття досвіду в безпечному середовищі. Головними завданнями є організація тренінгів, соціальної молодіжної роботи, молодіжних таборів, тематичних подорожей та міжнародних обмінів.

Ірландська мережа молодіжних клубів (<http://youthworkireland.ie/>) – це 340 місцевих молодіжних клубів, де молоді люди, їхні лідери, волонтери й молодіжні працівники займаються реалізацією різних проєктів та ініціатив. Молодіжний клуб сприяє більш активному залученню молодих людей до суспільного життя, а також навчанню й підтримці волонтерів.

Литовська мережа відкритих молодіжних центрів та просторів (<http://www.jrd.lt/youth-centers>) – 190 центрів та просторів, що надають молоді місце для проведення вільного часу, зустрічей та соціалізації; організують дозвілля (гуртки з музики, комп'ютерні науки та ін.); має молодіжних працівників, які консультують і допомагають молоді; співпрацює з іншими профільними інституціями.

Сьогодні в Україні функціонує поки що небагато міжнародних організацій, пов'язаних із залученням та підтримкою молодого покоління. Передусім вони переслідують одне завдання – залучення молоді до європейської інтеграції шляхом виховання української молоді на демократичних цінностях та ідеалах, а також співпраця з державою у встановленні пріоритетів міжнародної політики України. Доцільним у сучасних умовах для України є цілі міжнародних молодіжних організацій, що

стосуються формування позитивного іміджу України за кордоном шляхом адекватного представництва країни під час міжнародних заходів [263].

Аналіз теоретичного та практичного досвіду реалізації молодіжної політики низки Європейських країн дав змогу виділити певні вагомні пріоритети порівняно з вітчизняним досвідом, що може бути використано під час розробки системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, зокрема:

- широка підтримка волонтерського руху серед учнівської молоді через заохочувальні додаткові бали за волонтерство під час вступних іспитів до закладів вищої освіти, що стимулює, приваблює молодь у подальшому здобувати волонтерський досвід у якості здобувачів середньої, вищої, професійної освіти;

- співпраця між органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями, що здебільшого є і молодіжними центрами, зосереджуючи в собі освітню, громадську, соціально-педагогічну роботу з молоддю;

- делегування повноважень органів місцевого самоврядування до інститутів громадянського суспільства щодо організації культурно-масової, дозвілдової роботи з молоддю;

- підтримка розвитку малого підприємництва серед молоді через надання консультацій, менторської та фінансової підтримки;

- залучення молоді до процесів прийняття рішень на рівні громад через організацію відкритих зустрічей з депутатами, урядовцями, проведення стажування в муніципалітетах тощо;

- систематичне проведення регіональних молодіжних заходів на суспільно важливі теми з використанням різноманітних методів неформальної освіти, соціально-педагогічної роботи з молоддю;

- реалізація програми в регіонах, що сприяють зміцненню неформальної та інформальної освіти молоді;

– розширення мережі творчих просторів для молоді, молодіжних центрів для сприяння соціальній інтеграції та підтримка міжкультурної відкритості.

Отже, європейський досвід молодіжної роботи показав різноманітність підходів – від централізованого до децентралізованого, різний ступінь залучення молоді до управлінських рішень, співпрацю з державною владою, які визначають орієнтири молодіжної роботи від волонтерського руху до неформального навчання. Водночас досвід спирається на міцну нормативну базу, окреслену в документах Ради Європи, з визначенням можливостей залучення молоді до прийняття рішень на локальному та державному рівнях. Теоретичний аналіз європейської молодіжної роботи дає можливість стверджувати, що формування соціальної активності молоді вимагає побудови системного підходу з урахуванням можливостей молодіжних організацій, центрів, рад як інститутів громадянського суспільства, що будують свою діяльність навколо молодої особистості із залученням її до суспільних, громадських, державотворчих процесів, прийняття рішень на локальному рівні.

2.3. Методологічні підходи до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Сучасний демократичний та європейський вектор розвитку українського суспільства сприяє становленню дієздатних та ефективних інститутів, функційна діяльність яких спрямована на забезпечення участі молоді в процесі реформування державних та громадських устроїв. Водночас проведений у попередньому підрозділі аналіз діяльності інститутів громадянського суспільства показав актуальність дослідження питання молодіжної участі в них. Тоді як змістовно-компонентний аналіз соціальної активності молоді виявив певні напрями діяльності в таких інститутах громадянського суспільства, як громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради,

благодійні фонди. Наступним доцільним етапом нашого наукового дослідження є представлення методологічних підходів, які сприяють процесу формування соціальної активності молоді та виокремлення соціально-педагогічних умов, що й буде розглянуто в цьому підрозділі.

Проблеми методології науки досліджували О. Адаменко [7], І. Блауберг [58], Л. Ваховський [73], С. Гончаренко [100], Н. Іпполітова [160], Т. Кристопчук [351], П. Образцов [285], С. Сисоєва [351], Е. Юдін [469] та ін. Питання методологічних підходів привертало увагу багатьох науковців, зокрема В. Вакуленко [70], О. Вознюк [87], В. Жигір'я [139], А. Коломієць [194], Н. Лазаренко [194], С. Харченко [353], Н. Фоміцька [258] та ін.

Методологію як науку про побудову людської діяльності науковці розрізняють на кількох рівнях: змістом 1-го рівня методологія постає як філософське знання; 2-й рівень становить загальнонаукову методологію (системний і діяльнісний підходи, характеристика різних типів наук, досліджень, їх етапи й елементи: гіпотеза, об'єкт і предмет дослідження, мета, завдання тощо); 3-й рівень становить конкретна наукова методологія, тобто сукупність методів, принципів дослідження і процедур, що застосовуються в тій чи тій спеціальній науці, дисципліні, зокрема в педагогіці; 4-й рівень утворюють методика й техніка дослідження. Отже, вчені констатують, що методологія педагогіки є системою знань про структуру педагогічної теорії, принципи підходу і способи набуття знань, що відображають педагогічну дійсність, а також системою діяльності з одержання таких знань і обґрунтування програм, логіки, методів і оцінки якості дослідницької роботи [100].

Методологію розуміють як загальну систему теоретичних знань, що виконують роль провідних принципів наукового пізнання, шляхів і засобів реалізації наукового дослідження. Особливість методологічних принципів полягає у визначенні вихідних наукових позицій, загальних для всіх галузей знання [120]. Методологія науки передбачає виявлення об'єкта й предмета дослідження; постановку наукового завдання або проблеми; побудову

(шляхом поєднання відомих елементів науково-методичного апарату) методу (або теорії) розв'язання цього наукового завдання (проблеми) і оцінки його застосовності; аналізу обґрунтованості й оцінки достопривильності одержуваних результатів; оцінки значущості опрацьованих методичних рекомендацій [351, с. 66].

Із іншого боку, Л. Ваховський визначає методологію не просто як систему принципів і способів побудови теоретичної та практичної діяльності, а як проєкт пізнавальної діяльності, створений з урахуванням особливостей предмета пізнання й закономірностей мислення. Автор визначає більш ефективною методологією історико-педагогічних досліджень прескриптивну (нормативну), що характеризується конструктивністю, створюваною за допомогою розумового моделювання. Вона здатна розв'язати кілька ключових завдань, зокрема: забезпечити правильну постановку проблеми щодо її змісту та форми; покращити організаційну сторону дослідження; коректно інтерпретувати здобуті результати [73, с. 7 – 8].

Водночас поряд з визначенням методології наукових досліджень важливо розкрити поняття методологічного підходу, що характеризується як сукупність ідей, що визначають загальну наукову світоглядну позицію вченого, принципів, що становлять основу стратегії дослідницької діяльності, а також способів, прийомів, процедур, що забезпечують реалізацію обраної стратегії в практичній діяльності. Відповідно до цього виділяють низку функцій методологічних підходів, що розкривають їхню роль і забезпечення успішної організації та здійснення наукового дослідження:

- філософсько-нормативна передбачає визначення вихідних світоглядних наукових принципів, що формують основу дослідницької діяльності, концепції, теорії;

- когнітивно-прогностична, спрямована на організацію вивчення об'єкта дослідження з метою отримання нових знань про нього, висунення та обґрунтування припущень про можливі шляхи його вдосконалення;

– конструктивно-праксеологічна передбачає виявлення та застосування способів, прийомів організації практичної діяльності з перетворення досліджуваного об'єкта [160, с. 13 – 14].

Із урахуванням виділених функцій, понятійного апарату нашого дослідження можна виділити роль методологічних підходів у контексті аналізованої проблеми – забезпечення методологічних засад пізнання та формування соціальної активності молоді з позиції вивчення теоретичного та практичного досвіду інститутів громадянського суспільства. Відзначимо, що кожен з методологічних підходів сприяє вивченню досліджуваних явищ, проте не існує універсального підходу, що забезпечив би повноцінне досягнення поставлених завдань.

Науково-педагогічна думка звертається до низки методологічних підходів, як-от: системний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, діалогічний, культурологічний, антропологічний, аксіологічний, компетентнісний, синергетичний. Також увага науковців спрямована на праксеологічний, акмеологічний, етнопедагогічний та інші підгрунтя наукових педагогічних розвідок. У контексті нашого дослідження особливий інтерес викликають підходи, що зумовлюють методологічні засади предмета дослідження та становлять підгрунтя для формування мотиваційно-ціннісного, змістовно-когнітивного, соціально-діяльнісного та рефлексивно-оцінного компонентів соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Такими підходами визначено: **системний, діяльнісний, особистісно зорієнтований, контекстний, синергетичний**. Виходячи із завдання цього підрозділу, представимо зведену характеристику цих методологічних підходів (табл. 2.3).

Системний підхід як теоретико-методологічна основа дослідження є ключовим та зумовлює можливість виділення системи формування соціальної активності молоді, розглядаючи її як комплексний складник у системі розвитку особистості.

Характеристика методологічних підходів в процесі формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Автори	Засади підходу	Змістовність підходу
Системний підхід		
А. Авер'янов, В. Афанасьєв, І. Блауберг, В. Беспалько, В. Докучаєва, А. Жіліна, М. Доннік, Т. Ільїна, О. Караман, Р. Кубанов, Н. Кузьміна, В. Прошкін, Л. Петришин, С. Роман, Н. Самохіна, Г. Федоров, С. Харченко, Е. Юдін та ін.	Спирається на домінуючу роль цілого стосовно його частин	– послідовний перехід від загального до часткового, коли в основі цього переходу лежить певна визначена мета; – послідовність процедур для створення складноорганізованого об'єкта як системи, а також спосіб опису, пояснення, прогнозування поведінки таких об'єктів; – розглядає об'єкт (людину, предмет, діяльність, явища, події та ін.) навколишньої дійсності як систему, як цілісну множину елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто як систему
Особистісно зорієнтований підхід		
І. Бех, Л. Божович, О. Дубасенюк, Л. Качалова, С. Савченко та ін.	ураховує особистісні інтереси та індивідуальні особливості людини, що забезпечує самореалізацію творчого потенціалу	– передбачає спрямованість просвітницького процесу на особистість людини, урахування її потреб, інтересів, схильностей; – вимагає визнання унікальності особистості, її інтелектуальної та етичної свободи, права на повагу; – передбачає таку організацію діяльності об'єкта, за якої він усвідомлює себе як особистість, виявляє і розкриває свої можливості, творчі здібності і є активним учасником різних видів діяльності; – передбачає допомогу молодій особі в усвідомленні себе особистістю, у виявленні, розкритті його можливостей, становленні самосвідомості, здійсненні особистісно значущих і суспільно прийнятних самовизначень, самореалізації, самоутвердження
Діяльнісний підхід		
Б. Без'язикий, Г. Біляченко, Р. Зозуляк-Слущик, М. Каган, Д. Леонтьєв, Т. Мартинюк, М. Опачко, Ф. Чмиленко та ін.	Характеризує вибір форм дієвих взаємин між суб'єктами	– організовує повноцінну в соціальному та етичному відношенні життєдіяльність; – створює умови для вільного вибору виду діяльності, досягнення позитивного результату спільної діяльності суб'єктів;

Продовження таблиці 2.3

		– актуалізує ідеї перетворювальної діяльності, свідомого підкорення діяльності ціннісним соціокультурним пріоритетам, ефективного самоуправління й творчої самореалізації, продуктивної неперервної самоосвіти, розвитку й саморозвитку якостей, інтересів і потреб особистості
Контекстний підхід		
А. Вербицький, Ю. Калугін, О. Ковтун, О. Попова та ін.	обумовлює застосування теоретичних знань під час практичної діяльності з урахуванням особистісного контекстного сприйняття	– передбачає формування в молоді практичної спрямованості імплементувати отримані теоретичні знання як здатності успішно розв'язувати завдання професійної діяльності; – полягає в зміщенні акценту з накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування й розвитку в людині здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки та досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики
Синергетичний підхід		
О. Вознюк, В. Загвязинський, А. Коломієць, А. Рідкодубська та ін.	Сприяє домінуванню самоосвіти, самоорганізації, самоврядування під час освітньої діяльності	– метод аналізу явищ різної природи, що полягає у виявленні та пізнанні синергетичних закономірностей, які керують процесами самоорганізації в педагогічних системах, що потребує врахування природної самоорганізації цих систем; – вивчення педагогічних явищ з позиції синергетичної методології, що дозволяє розширити теоретичні та практичні межі аналізу педагогічних систем; – розширює уявлення про педагогічну реальність і дає змогу створити нові прикладні методології організації певних аспектів педагогічного процесу

Відносно побудови системи формування соціальної активності системний підхід представляється сукупністю взаємозумовлених завдань: виявити базові елементи системи формування соціальної активності молоді в ІГС (мета, завдання, принципи, зміст, засоби, форми тощо); розробити модель

системи з теоретично зумовленими структурними компонентами; обґрунтувати функційну змістовність системи. Детальніше обґрунтування системного підходу та на основі цього вироблення авторської системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства буде розглянуто в наступному розділі дослідження.

Для нашого дослідження методологічно важливим є розуміння того, що в громадських організаціях, молодіжних центрах, молодіжних радах, благодійних фондах молода людина залучається на добровільних засадах, висловлюючи свою життєву позицію з різним ступенем активності залежно від безпосереднього залучення в якості глядача або власної ініціативи та реалізації соціально значущих заходів в ІГС. Окреслена тенденція діяльності інститутів зумовлює використання **особистісно зорієнтованого підходу**, що сприяє створенню в ІГС умов для повноцінного прояву й гармонійного розвитку всіх особистісних функцій молоді людини на шляху формування соціальної активності. Необхідність урахування провідних положень названого методологічного підходу визначалась спрямованістю діяльності інститутів громадянського суспільства на становлення особистості молоді людини, розвиток її відповідальності, дієвості, соціальної активності.

Серед наукових думок дослідників названого підходу (І. Бех [52; 53], Л. Божович [60], О. Дубасенюк [129], Л. Качалова [176], С. Савченко [339] та ін.) слушною вбачається думка С. Савченка [339, с. 183 – 187], що особистісно зорієнтований підхід становить струнку систему організаційно-управлінських принципів, застосовуваних у галузі педагогічної практики, зокрема:

– етико-гуманістичний принцип визначає демократичний стиль відносин суб'єктів освітнього процесу та дозволяє субординувати систему цінностей, що становлять основу педагогічної діяльності, при цьому формується не особистість молоді людини, а розвивається її здатність бути особистістю, актуалізується прагнення до вдосконалення усвідомлених особистісних дій;

– сила протиріч між наявними в молодій людини навичками соціальної поведінки буде розвиватися значно сильніше, якщо вони матимуть характер особистісного до них ставлення;

– інституалізація свободи молоді у виборі пріоритетів діяльності, побудові своєї соціалізаційної траєкторії, активізує формування суб'єктного досвіду;

– єдність двох планів впливу – зовнішнього (представленого процесом соціалізації) і внутрішнього (зумовленого цілеспрямованими виховними впливами), при цьому соціалізація особистості, яка здійснюється через широкі соціальні впливи, гармоніювала з вузьконаправленими освітніми;

– зміна пріоритетності цільових установок виховного процесу з колективних, які домінували раніше й часто нівелювали особистість, на індивідуальні, які гармонують з інтересами колективу й суспільства;

– закріплення за молодію особистістю статусу активного суб'єкта, який має неповторну індивідуальність і право на її збереження й розвиток;

– включення механізмів самовиховання, саморозвитку, саморегуляції особистості, що є головною умовою її успішної соціалізації, привнесення особистісного смислу в усі види діяльності, стимулювання процесів самовиховання, сприяння розвитку самостійності, ініціативи, відповідальності.

Із іншої позиції особистісно зорієнтований підхід передбачає спрямованість освітнього процесу на особистість людини, яка навчається, урахування її потреб, інтересів, схильностей; вимагає визнання унікальності особистості, її інтелектуальної та етичної свободи, права на повагу; передбачає таку організацію діяльності об'єкта, за якої він усвідомлює себе як особистість, виявляє і розкриває свої можливості, творчі здібності і є активним учасником різних видів діяльності; передбачає допомогу вихованцю в усвідомленні себе особистістю, у виявленні, розкритті його можливостей, становленні самосвідомості, здійсненні особистісно значущих і суспільно прийнятних самовизначень, самореалізації, самоутвердження [129].

Методологія особистісно зорієнтованого підходу, на думку І. Беха, ґрунтується на взаємозв'язку сукупності сучасних парадигмальних підходів. Особливостями досліджуваного підходу є: орієнтація на людину як головну цінність; підтримка та розвиток суб'єктних властивостей та індивідуальності особистості; формування особистісних смислів навчання та життя; стимулювання творчого потенціалу особистості; мотивація до самостійного вирішення власних життєвих проблем у соціуму [52].

Із позиції наукового погляду Л. Качалової, реалізація особистісно зорієнтованого підходу підкреслює основоположність процесів, спрямованих на розкриття особистісного потенціалу і створення умов для самоактуалізації особистості. У зв'язку з цим авторка виділяє ознаки особистісно зорієнтованого підходу: організацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії; створення умов для самоактуалізації особистості; її активізацію; забезпечення зовнішніх і внутрішніх мотивів учнів; отримання задоволення від вирішення завдань у співпраці з іншими суб'єктами; забезпечення умов для самооцінювання, саморегуляції й самоактуалізації [176, с. 65].

Водночас особистісно зорієнтований підхід О. Дубасенюк розглядає як тактику, що „припускає виявлення практичних аспектів вирішення проблеми на підставі сукупності наукового досвіду. Із погляду методології, названий підхід дозволяє виявити специфіку побудови діяльності учасників процесу на основі поваги до особистості, довіри до неї, виявити роль і місце суб'єктів освітнього процесу і забезпечити розкриття і максимальне використання суб'єктного досвіду” [129, с. 19].

Теоретичні підходи до запровадження особистісно зорієнтованого підходу в наукових розвідках підкреслили важливість його використання під час розробки системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, оскільки діяльність ІГС спирається на потреби молоді, ураховує їхні ціннісні орієнтації, погляди, створюючи сприятливі умови для творчого розвитку, особистісного зростання, самореалізації тощо.

Важливим убачаємо виділити **діяльнісний підхід**, застосування якого дало змогу виявити чинники, що впливають на суб'єктність позиції молоді особи, розвиток соціальної активності під час їхньої діяльності в інститутах громадянського суспільства. Об'єктами соціальної активності в межах нашого дослідження є молодь віком від 14 до 35 років, зокрема, здобувачі старших класів середньої, вищої, професійної освіти, соціальні, молодіжні працівники, а також інша молодь, що цікавиться діяльністю ІГС.

Діяльнісний підхід у своїх студіях висвітлювали такі науковці, як: Б. Без'язикий [43], Г. Біляченко [56], Р. Зозуляк-Случик [154], М. Каган [167], Д. Леонт'єв [234], Т. Мартинюк [253], М. Опачко [290], Ф. Чмиленко [456] та ін. М. Опачко вважає, що розвиток особистості відбувається в процесі долучення її до різних видів діяльності, насамперед у межах провідної діяльності, специфічної для кожного вікового періоду [290, с. 197]. Тоді як Д. Леонт'єв висуває твердження щодо впливу провідної діяльності на основні зміни в психічних процесах і особливостях особистості на певній стадії її розвитку [234].

За твердженням Ф. Чмиленка, діяльнісний підхід є методологічним принципом, в основі якого покладено предметну діяльність людини [456, с. 10]. Причому, цей аспект у широкому значенні означає динамічну систему взаємодії людини із зовнішнім середовищем, у вузькому – конкретну професійну, наукову, навчальну форми активності особистості, що сприяють досягненню свідомо поставлених цілей, які, своєю чергою, виникають унаслідок появи певних потреб [154, с. 19]. Дослідник Б. Без'язикий зазначає, що такий підхід характеризується ціннісним ставленням, позитивними можливостями в діяльності; включенням особистісного досвіду молоді людини, який містить знання, уміння, цінності та настанови щодо навчально-виховного процесу [43, с. 158 – 159].

Водночас діяльнісний підхід організовує повноцінну в соціальному та етичному відношенні життєдіяльність; створює умови для вільного вибору виду діяльності, досягнення позитивного результату спільної діяльності

суб'єктів освітнього процесу; актуалізує ідеї перетворювальної діяльності, свідомого підкорення діяльності ціннісним соціокультурним пріоритетам, ефективного самоуправління й творчої самореалізації, продуктивної неперервної самоосвіти, розвитку й саморозвитку якостей, інтересів і потреб особистості [253].

Відзначимо, що Г. Біляченко основним засобом та умовою розвитку особистості визначає діяльність. Соціально-педагогічна діяльність молоді, зокрема й соціального педагога, полягає в „сприянні розвитку та формуванні особистості, її потенціалу, самореалізації, наданні соціальної, педагогічної, психологічної підтримки, запобігання негативним впливам на особистість. Важливим у здійсненні даного виду діяльності є чітке усвідомлення мети, шляхів та засобів її досягнення” [56, с. 184].

Формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства в контексті діяльнісного підходу передбачає, насамперед, активне включення їх до провідних видів діяльності – набуття теоретичних знань, волонтерська активність, проходження практики, зокрема в недержавних організаціях, та набуття навичок соціально корисної роботи.

Відзначимо, що діяльнісний підхід характеризується залученням суб'єкта формування соціальної активності саме до дії в ІГС на різних рівнях: участь у громадських заходах, планування молодіжної активності, реалізація соціально значущих проєктів. Ми згодні з думкою більшості науковців, що розвиток особистості відбувається в тісній залежності від тієї діяльності, у яку вона включена. Водночас варто врахувати той факт, що соціальна активність в ІГС формується в переважній більшості через самостійну участь, саморозвиток, самоактуалізацію, засвоєння суб'єктом досвіду шляхом прийняття, осмислення напрямів діяльності, у яку він включений. Саме тому систематичне залучення молоді до діяльності ІГС є запорукою засвоєння знань, умінь та навичок соціальної діяльності у сферах громадсько-політичної, проєктної, волонтерської та інших діяльностей.

Поряд із методологічними підходами, такими як діяльнісний та особистісно зорієнтований, суміжним є **контекстний підхід**, що акцентує на практичності, імплементації отриманих знань під час освітнього процесу та знайшов своє відображення в працях низки науковців (А. Вербицький [76], Ю. Калугін [170], О. Ковтун [189], О. Попова [313] та ін.).

„Словник термінів із загальної та соціальної педагогіки” характеризує феномен „контекстне навчання” (знаково-контекстне навчання) як „навчання, в якому динамічно моделюються предметний та соціальний зміст професійної праці, що забезпечує умови трансформації навчальної діяльності молоді в професійну діяльність спеціаліста” [92]. Водночас Ю. Калугін підсилює змістовність контекстного навчання через моделювання предметного та соціального навантаження професійної праці через реалізацію динамічної моделі руху діяльності молоді: від власне освітньої діяльності в поєднанні з квазіпрофесійною (ігрові форми) і навчально-професійною (науково-дослідна робота, виробнича практика тощо) до професійної діяльності, тобто навчання, у якому динамічно моделюються [170].

Із метою ефективного застосування названого навчання фахівці виокремлюють контекстний підхід, засновником якого є автор-фундатор А. Вербицький, провідним принципом якого зазначав: принцип активності особистості, проблемності, єдності навчання й виховання, послідовного моделювання у формах навчальної діяльності слухачів змісту та умов професійної діяльності фахівців. На думку науковця, соціально-історичний досвід людства трансформується у навчальний матеріал спеціальними семіотичними засобами – текстами, дискурсами, знаковими системами [313]. Проте процес опанування теоретичного досвіду слухачами переважно позбавлений індивідуального особистісного сприйняття, що свідчить про відсутність будь-якої активної діяльності об’єктів навчання. Інформація (як знакова система) в такому випадку, на думку А. Вербицького, є „початком і кінцем активності студента, а майбутнє постає лише у вигляді абстрактної

перспективи застосування знань після закінчення навчального закладу” [76, с. 32].

Спираючись на думку автора, О. Ковтун доходить висновку, що „концепція контекстного навчання є одним із векторів розвитку діяльнісної теорії засвоєння соціального досвіду, тобто метою діяльнісної теорії є актуалізація інтелектуального і духовного потенціалу, саморозвиток особистості майбутнього фахівця” [189].

А. Вербицький зазначає, що реалізація контекстного підходу передбачає спираючись на певну психолого-педагогічну теорію, виходячи з якої науково-методично обґрунтовується, розроблюється та практично реалізується конкретна педагогічна технологія [76]. У контексті нашого дослідження передбачено впровадження технології формування соціальної активності молоді під час реалізації авторської системи.

Оскільки наше дослідження лише дотично торкається освітніх закладів, але зосереджує свою увагу на формуванні когнітивних знань, умінь, навичок молоді щодо громадсько-політичної обізнаності, соціальної компетентності тощо, то цей підхід розглядається в контексті неформальної освіти, до якої будуть залучені об’єкти системи формування соціальної активності під час діяльності інститутів громадянського суспільства. Водночас украй важливим вбачалось саме застосування отриманих знань, теоретичного багажу під час практичної реалізації громадської діяльності в ІГС. Формат навчання, простір, умови, соціальне оточення, менторська підтримка та супровід отримання теоретичних знань в ІГС під час тренінгів, відкритих лекцій, воркшопів, семінарів створюють сприятливі умови для сприйняття та подальшого застосування інформації під час навчання в ІГС.

Ще один методологічний підхід, визначений у нашій роботі, – **синергетичний**, що зосереджує положення соціальної синергетики як теорії самоорганізації на шляху формування соціальної активності молоді в діяльності інститутів громадянського суспільства. Серед авторів, які

приділяли увагу названому підходу, є О. Вознюк [87], В. Загвязинський [146], А. Коломієць [194], А. Рідкодубська [331] та ін.

Ключовими характеристиками цього підходу є:

– метод аналізу явищ різної природи, що полягає у виявленні та пізнанні синергетичних закономірностей, що керують процесами самоорганізації в педагогічних системах, що потребує врахування природної самоорганізації цих систем;

– вивчення педагогічних явищ з позиції синергетичної методології, що дозволяє розширити теоретичні та практичні межі аналізу педагогічних систем;

– розширює уявлення про педагогічну реальність і дає змогу створити нові прикладні методології організації певних аспектів педагогічного процесу.

У процесі дослідження О. Вознюк визначає доцільність і необхідність використання синергетичного підходу як методу аналізу розвитку вітчизняної педагогічної думки, сутність якого як методу аналізу явищ різної природи полягає у виявленні та пізнанні синергетичних закономірностей, які керують процесами самоорганізації в педагогічних системах, що потребує врахування природної самоорганізації цих систем. Сутність синергетичного підходу в педагогіці передбачає вивчення педагогічних явищ з позиції синергетичної методології, що дозволяє розширити теоретичні та практичні межі аналізу педагогічних систем. Процес такого аналізу – засобу досягнення певної пізнавальної мети – можна розуміти як метод, який включає вихідні положення синергетики та відображає характер (можливість, доцільність, обмеженість, специфіку тощо) їх використання в педагогічній сфері [87].

Основними характеристиками синергетичної методології А. Коломієць визначає нелінійність (розвиток у різних напрямках), когерентність (узгодженість напрямів розвитку з метою їх взаємопідсилення), відкритість (врахування зовнішніх змін і нових викликів часу). Синергетичний підхід розширює уявлення про педагогічну реальність і дає змогу створити нові

прикладні методології організації певних аспектів просвітницького процесу [194].

За визначенням сучасних науковців, „синергетичний підхід – це напрям методології дослідження, пов’язаний з установленням і вивченням загальних закономірностей самоорганізації й нелінійного синтезу складних нестабільних і відкритих систем. Особлива цінність цього підходу проявляється в тому, що він дозволяє з високою долею імовірності прогнозувати майбутній розвиток досліджуваного соціального об’єкта. Причому передбачення здійснюється ні на аналізі наявного його стану на теперішній час чи виявлених перспектив розвитку, а навпаки, на підставі розуміння віддалених у часі цілей” [331].

Названий методологічний підхід у контексті формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства реалізується в домінуванні самоосвіти, самоорганізації, самоврядування та стимулює молодих осіб на освітню діяльність з метою саморозкриття й самовдосконалення в процесі співробітництва з іншими людьми, організаціями та із самим собою.

Окреслені підходи передбачали виявлення соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, відокремлення суб’єктного становища молоді людини в молодіжній громадській діяльності, визначили пріоритетні напрями дослідження під час розробки та впровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Висновки до другого розділу

У другому розділі був проведений методологічний аналіз формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, спираючись на провідні науково-концептуальні та методологічні підходи в педагогічній, філософській, політичній думці.

Обґрунтовано структуру формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що спирається на застосування низки методів відповідно до напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства: проектна діяльність у громадських організаціях, молодіжних центрах і благодійних фондах (участь у молодіжних проєктах, грантових програмах, самостійна реалізація соціально значущих проєктів, фандрайзингова діяльність); громадсько-політична діяльність ГО, молодіжних рад (участь молоді у виборах місцевого та державного рівнів, організація адвокаційних кампаній, подання та підписання електронних петицій, зустрічі з політичними діячами, депутатами, чиновниками); волонтерсько-благодійна діяльність громадських організацій, молодіжних центрів, благодійних фондів (залучення молоді до проведення та організації соціальних акцій, благодійних компаній, допомога соціально незахищеним верствам населення, волонтерської практики); освітньо-наукова діяльність громадських організацій, молодіжних центрів, благодійних фондів (участь у тренінгах, семінарах, форумах, освітніх кампаніях); дозвіллева діяльність як напрям діяльності громадських організацій, молодіжних центрів і рад, благодійних фондів (участь молоді у воркшопах, розважальних програмах і вечорах, розмовних клубах для практики іноземної мови, спортивних конкурсах; молодіжна політика громадських організацій, молодіжних центрів і ради (участь молоді в процесі прийняття рішень на локальному рівні, консультаціях з державними органами влади, співпраці з владою у вирішенні соціально важливих проблем молоді).

Проаналізовано європейський досвід молодіжної роботи, який показав різний ступінь залучення молоді до управлінських рішень, співпрацю з державною владою, що визначають орієнтири молодіжної роботи від волонтерського руху до неформального навчання. На основі аналізу виділено європейські тенденції, актуальні для впровадження у вітчизняну соціально-педагогічну роботу з молоддю: підтримка волонтерського руху серед учнівської молоді через заохочувальні додаткові бали за волонтерство під час

вступних іспитів до закладів вищої освіти, що стимулює, приваблює молодь у подальшому здобувати волонтерський досвід у якості здобувачів середньої, вищої, професійної освіти; співпраця між органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями, що здебільшого є і молодіжними центрами, зосереджуючи в собі освітню, громадську, соціально-педагогічну роботу з молоддю; делегування повноважень органів місцевого самоврядування до інститутів громадянського суспільства щодо організації культурно-масової, дозвілдової роботи з молоддю; підтримка розвитку малого підприємництва серед молоді через надання консультацій, менторської та фінансової підтримки; залучення молоді до процесів прийняття рішень на рівні громад через організацію відкритих зустрічей з депутатами, урядовцями, проведення стажування в муніципалітетах тощо; систематичне проведення регіональних молодіжних заходів на суспільно важливі теми з використанням різноманітних методів неформальної освіти, соціально-педагогічної роботи з молоддю; реалізації програми в регіонах, що сприяють зміцненню неформальної та інформальної освіти молоді; розширення мережі творчих просторів для молоді, молодіжних центрів для сприяння соціальній інтеграції та підтримка міжкультурної відкритості.

Обґрунтовано методологічні *підходи* до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства: *системний*, який спирається на домінуючу роль цілого щодо його частин; *особистісно зорієнтований*, який урахує особистісні інтереси та індивідуальні особливості людини, що забезпечує самореалізацію творчого потенціалу; *діяльнісний*, що обумовлює вибір форм дієвих взаємин між суб'єктами; *контекстний*, який спрямовує застосування теоретичних знань до практичної діяльності з урахуванням особистісного контекстного сприйняття; *синергетичний*, що сприяє домінуванню самоосвіти, самоорганізації, самоврядування під час освітньої діяльності.

Основні наукові положення розділу викладено в опублікованих працях [377; 384; 387; 395; 490; 492].

РОЗДІЛ 3

ОБҐРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

3.1. Концептуальні засади формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Теоретичні засади вивчення соціальної активності та методологічний аналіз її формування в інститутах громадянського суспільства, представлені в попередніх розділах, підготували надійний фундамент для обґрунтування системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Водночас теоретичний доробок соціальних та педагогічних досліджень зосереджують свою увагу на доцільності виділення концептуальних основ формування досліджуваного процесу, що, своєю чергою, актуалізує та систематизує теоретичну напрацьовану базу дослідження. Підтримуючи цей факт, убачаємо необхідним виділення концептуальних засад формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що покладені в основу розробки її системи.

У час економічної та політичної нестабільності одним із ключових чинників, що впливає на розвиток громадянського суспільства, є спільноти, громадські об'єднання за участю молоді, готової до процесів реформування, перетворення, євроінтеграції. Достатня кількість таких об'єднань складають інститути громадянського суспільства, що представляють погляди активних громадян, зокрема молоді.

Отже, логічним є теоретичне й методичне обґрунтування концептуальних засад формування соціальної активності молоді, що спирається на її структурний склад, зосереджуючи свою діяльність на сферах діяльності досліджуваних інститутів громадянського суспільства, зокрема

громадських організацій, молодіжних рад, молодіжних центрів, благодійних фондів.

Звертаючись до наукової думки з питань основ наукових досліджень, зауважимо, що зараз існують різні підходи до опису, пояснення, проектування та прогнозування шляхів і напрямів розвитку педагогічної дійсності, а саме: сцієнтичний і гуманістичний, діяльнісний і особистісний, аксіологічний і культурологічний, антропологічний і антропосоціальний, цілісний і системний, комплексний тощо. У кожному з них закладена фундаментальна ідея в контексті пізнання або перетворення об'єкта педагогічної реальності. У процедурі дослідження пошукувач має дотримуватися правил обраного підходу, „концептуалізувати” педагогічну реальність у поняттях теоретичного знання відповідно до провідної наукової позиції. В. Тушева називає основні загальнометодологічні принципи, якими керуються дослідники на сучасному етапі розвитку педагогічної науки [418, с. 87 – 88]:

- загальний зв'язок і відношення між педагогічними явищами або процесами (причинно-наслідкова залежність);
- розвиток педагогічного об'єкта як системи шляхом розв'язання протиріч, зміни якісних і кількісних його параметрів;
- трансформація відомих об'єктів у процесі розвитку педагогічної реальності;
- сполучення об'єктивності і суб'єктивності в аналізі й описі освітньої практики, проектуванні та прогнозуванні можливих змін.

Зважаючи на висновки підрозділу 2.3 щодо застосування системного підходу до формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, відзначимо, що воно базується на положеннях єдності загального, особливого та індивідуального. Як загальне діяльність в ІГС передбачає участь молоді людини в різноплановій активності; як особливе досліджувані ІГС, а саме громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди, передбачають діяльність у певних напрямках (проектна, громадсько-політична, освітньо-наукова, волонтерсько-

благодійна, дозвіллева діяльності, молодіжна політика); як індивідуальне розкриває залежність змісту діяльності ІГС від сформованого рівня соціальної активності молоді. Водночас обґрунтування використання системного підходу до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства засновано на основних концептуальних положеннях досліджуваного явища. Розглянемо детальніше ці вихідні положення, що розкривають актуальність, сутність, зміст, особливості системного розгляду аналізованої проблеми.

Перше концептуальне положення ґрунтується на розумінні соціальної активності як інтегрованої особистісної діяльності людини щодо ініціювання та реалізації суспільно-спрямованих дій в соціальному середовищі у межах власної громадсько-політичної обізнаності з урахуванням особистісної соціальної компетентності, самооцінки та сучасних вимог суспільства.

У першому розділі аналіз структури та особливостей соціальної активності показав, що останнім часом спостерігається зменшення впливу інституту сім'ї, навчальних закладів за рахунок зростання ролі інших соціальних інститутів. Водночас збільшується вагомість та авторитет громадських об'єднань, що особливо відчутно після 2014 р., зокрема, громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів і рад, що продовжують свій інтенсивний темп розвитку, реалізуючи соціально важливі проєкти, залучаючи молодь до своєї діяльності, формуючи політичну, громадянську та соціальну активності. Відзначимо, що ступінь розвитку соціальної активності в інститутах громадянського суспільства напряду залежить від рівня участі молоді в діяльності ІГС.

Нагадаємо, що метою соціальної активності є принесення користі іншим людям чи суспільству загалом. Водночас не менш важливий і цілком реальний мотив соціальної активності – бажання отримати певну користь для себе. Це бажання не завжди прагматичне, воно може виявлятися в прагненні здобути певні знання чи досвід, знайти нових друзів, отримати переваги під час працевлаштування або ж конкретну матеріальну винагороду за витрачені

зусилля. Звичайно, означені мотиви можуть принести користь суспільству. Звичне бажання зробити кар'єру, можливість виявити себе і свої здібності або прагнення прийняти складне рішення можуть призвести до успіху всієї організації (класу, студентської групи) тощо. Отже, прагнення досягти мети спонукає до вибору способів поведінки, координації зусиль, саморегуляції [104, с. 171 – 181].

Спираючись на наукові розвідки фахівців соціальної педагогіки та роботи, що були досліджені під час аналізу теоретичних засад вивчення соціальної активності, підкреслимо, що, підвищення рівня соціальної активності сприяє налагодженню зв'язку особистості з оточенням, що визначає напрям і зміст власної діяльності, зумовлює результативність дій. Це проявляється в уміннях установлювати конструктивну співпрацю в межах освітньої та професійної діяльності, будувати міжособистісні стосунки з іншими, а також у навичках використовувати можливості та ресурси просторово-предметного оточення для досягнення результатів своїх дій.

Водночас розуміння власної соціальної ролі в суспільстві, ціннісних орієнтацій, вектора саморозвитку зумовлює підвищення рівня соціальної активності з позиції особистісної змістовності. При цьому набуття когнітивних знань щодо базових засад розвитку суспільства, принципів діяльності соціальних інституцій сприяє формуванню професійної, творчої, соціальної компетентності, соціальної активності.

Ключовою позицією в нашій роботі є характеристика соціальної активності через цілеспрямовану дію людини на здійснення соціальних змін. Саме багатоаспектний підхід до розуміння соціальної активності підкреслює важливість поступового набуття знань, умінь, навичок у реалізації соціально важливих дій, сприяє імплементації отриманого досвіду під час освітньої, професійної діяльності людини, стимулюючи до саморозвитку та самовдосконалення.

У межах нашого дослідження принциповим був факт визначення структурних компонентів, виходячи з обґрунтування дефініції „соціальна

активність”. Беручи до уваги представлений у підрозділі 1.2 структурно-компонентний склад та його відповідність напрямам діяльності інститутів громадянського суспільства, відзначимо, що підвищення рівня соціальної активності молоді зумовлено підвищенням інтересу молоді до громадського, соціального, політичного життя. Водночас лише спостереження за молодіжними активностями, що відбуваються в місті чи регіоні, не забезпечує її соціальної активності. Як інтегрована особистісна діяльність соціальна активність демонструється під час ініціювання та реалізації суспільно спрямованих дій. Цей процес може відбуватися і в освітньому середовищі під час здобуття вищої, професійної освіти в органах студентського самоврядування, і в позанавчальний час, у професійному середовищі, діяльності ІГС. При цьому рівень компетентності молоді особи залежить і від досвіду громадянської діяльності, і від власної громадсько-політичної обізнаності, соціальної компетентності.

Відзначимо, що середовищем для підвищення рівня соціальної компетентності та громадсько-політичної обізнаності молоді слугують і освітні заклади, що забезпечують освітні послуги в межах навчальних планів та професійних компетентностей, і соціальні служби, що надають консультації щодо нормативно-правових засад соціального захисту молоді. Водночас перелік послуг у сфері неформальної освіти на сьогодні є досить вагомим: від дистанційних курсів на освітніх платформах до платних навчальних модулів від провідних фахівців світу. Найпоширенішими та доступнішими в напрямі здобуття знань у сферах реалізації громадської діяльності є тренінги, воркшопи, які організують громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри за підтримки грантових проєктів від міжнародних партнерів.

Теоретичний аналіз та практичний досвід показав широкий спектр можливостей громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних рад і центрів для прояву соціальної активності молоді: від акцій та допомоги соціально вразливим категоріям населення до реалізації проєктів

національного рівня щодо участі молоді в процесі прийняття рішень на локальному та державному рівнях. Ураховуючи цей факт, актуальним є акумулювати спроможність ІГС навколо формування соціальної активності молоді.

Друге концептуальне положення полягає в тому, що процес формування та розвитку соціальної активності молоді залежить від рівня участі молоді в діяльності громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних рад і молодіжних центрів.

У вступній частині Переглянутої Хартії Ради Європи про участь молодих людей у місцевому та регіональному житті участь молоді визначається так: „Участь у демократичному житті будь-якого суспільства – щось більше, ніж просто голосування, балотування на виборах, хоча це все теж є важливими складниками. Участь та активна залученість громадянства означають мати право, засоби, простір, можливості й, якщо необхідно, підтримку в участі та впливові на прийняття рішень, а також означають участь у різних заходах та процесах з метою побудови кращого суспільства” [197].

Це визначення виходить за рамки вузького розуміння участі молоді в якості політичної діяльності або вступу до молодіжних рад. Воно підкреслює той факт, що брати участь означає мати вплив та відповідальність за рішення, дії, що впливають на життя молодих людей або просто є важливими для них. Тому на практиці це могло б означати не тільки голосування на виборах до місцевих органів влади, але й створення молодіжної організації або інтернет-форуму, у коло завдань яких увійшов би пошук шляхів творчого проведення дозвілля або обміну інформацією, що стосується хобі та інтересів.

В останні десятиліття **участь молоді розглядається як право** (так званий правовий підхід до участі молоді). До прикладу, ЮНІСЕФ розглядає участь як право людини, саме тому Конвенція ООН про права дитини особливо виділяє право дітей брати участь. Роджер Харт (автор концепції „Сходінки участі”) вважає, що участь – це фундаментальне право громадянина, оскільки воно дає можливість дізнатися, що означає бути

громадянином і як ним бути. У Раді Європи під участю молоді розуміють „право молодих людей бути включеними у громадське життя та брати на себе відповідальність та обов’язки у повсякденному житті на місцевому рівні, а також право демократичними методами впливати на своє життя” [480].

З одного боку, участь як право означає, що молоді люди мають можливість здійснювати це право, не піддаючись дискримінації, тобто незалежно від їхнього громадянства й незалежно від того, якою мовою вони говорять або до якої субкультури вони належать. Із другого, – участь молоді розглядають як форму партнерства між молоддю та дорослими, що передбачає спільну діяльність та комунікацію. На практиці це демонструє визначення спільних цілей, прагнень, раціональний розподіл обов’язків, що обговорюються та схвалюються консенсусом і передбачають розуміння молоддю та дорослими напрямів дій, очікуваних результатів, шляхів досягнення поставлених завдань та джерел підтримки. При цьому перевага партнерства між молоддю та дорослими полягає в тому, що воно приносить взаємну користь і від застосування вмінь і талантів молодих людей, і від застосування досвіду та знання дорослих. Таке партнерство також допомагає оцінити індивідуальний внесок усіх учасників, що дає стимул для розробки нових проєктів та ініціатив [476].

Звертаючись до досліджень Роджера Харта щодо моделей участі громадян у владі, відзначимо, що участь є одним з основних прав громадянства, оскільки це спосіб дізнатися, що означає бути громадянином та як ним бути. Існують різні ступені залучення молоді або відповідальності, залежно від місцевої ситуації, ресурсів, потреб і рівня підготовки. Сходи участі Харта ілюструють різні ступені участі дітей та молоді в проєктах, організаціях чи спільнотах. Автор виділяє вісім рівнів участі молоді [480]:

Сходишка 8: Спільне прийняття рішень: проєкти або ідеї ініціюються молодими людьми, які запрошують дорослих узяти участь у процесі прийняття рішень як партнерів.

Сходинка 7: Молодь керує та ініціює: проєкти або ідеї ініціюються та знаходяться під керівництвом молоді; дорослі можуть запропонувати надати необхідну підтримку, але проєкт може здійснюватися без їхнього втручання.

Сходинка 6: Дорослі ініціюють рішення з молоддю: проєкти ініціюються дорослими, але молоді люди запрошуються взяти участь у повноваженнях і зобов'язаннях з прийняття рішень як рівноправні партнери.

Сходинка 5: Із молоддю консультуються та інформують: проєкти ініціюються та управляються дорослими, але молоді надають консультації, пропозиції та повідомлення про те, як ці пропозиції сприяють остаточним рішенням або результатам.

Сходинка 4: Молоді люди призначені, але їх інформують: проєкти ініціюються й управляються дорослими; молодь запрошується взяти деякі конкретні ролі або завдання в рамках проєкту, але вони знають, який вони насправді мають вплив.

Сходинка 3: Для видимості: молоді люди отримують деякі ролі в проєктах, але вони не мають ніякого реального впливу на прийняття будь-яких рішень. Існує помилково створена думка (навмисно чи ненавмисно), що молодь бере участь, коли насправді вони не мають ніякого вибору щодо того, що і як робиться.

Сходинка 2: Декорування: молоді люди потрібні в проєкті для того, щоб представляти молодь як групу з обмеженими правами. У них немає вагомих ролей (окрім бути присутніми), і як декор вони ставляться на видному місці в рамках проєкту або організації, так, щоб їх могли легко бачити сторонні люди.

Сходинка 1: Маніпуляція: молоді люди запрошуються взяти участь у проєкті, але вони не мають ніякого реального впливу на прийняття рішень і на результат. Насправді їхня присутність використовується для досягнення деяких інших цілей, таких як перемога на місцевих виборах, створення більш чіткого уявлення про заклад або залучення деяких додаткових коштів від установ, що надають підтримку участі молоді.

Говорячи про участь молоді, хтось може поставити досить логічне запитання: „Участь у чому?” Генеральна асамблея Організації Об'єднаних Націй розрізняє такі сфери участі молоді:

- економічна участь – стосується сфери зайнятості та роботи взагалі, пов'язана з економічним розвитком, подоланням бідності, покращенням економічної ситуації суспільства загалом, регіону або молодих людей, які виступають у якості групи;
- політична участь – стосується сфери влади, врядування, соціальної політики, здійснення влади, впливу на розподіл ресурсів на різних рівнях;
- соціальна участь – стосується життя місцевої громади, місцевих завдань та проблем;
- культурна участь – стосується різних форм мистецтва та творчості (візуальні мистецтва, музика, фільми, танці тощо).

Згадані сфери можуть бути взаємопов'язані, тому іноді, розглядаючи ту чи ту ініціативу або проєкт, стає зрозуміло, що певна ініціатива має справу з більш ніж однією сферою. Важко сказати, які саме сфери участі є найцікавішими для молодих людей, але згідно з дослідженням, проведеним серед британської молоді, цими сферами є створення музики та користування музичними продуктами, танці, різні форми мистецтва, а також спортивні заходи [197].

Отже, як бачимо, рівень участі молоді в діяльності інститутів громадянського суспільства та їхня соціальна активність залежать від ефективної діяльності ІГС як платформи для її формування. Тому пріоритетність виділення акценту роботи з молоддю в діяльності ІГС, змістовне та процесуальне наповнення якого буде відповідати запитам громадськості та викликам сьогодення, а також системне бачення процесу підвищення рівня соціальної активності є доцільним під час формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Третє концептуальне положення є ключовим у розумінні застосування системного підходу й полягає в тому, що процес формування соціальної

активності молоді в інститутах громадянського суспільства розглядається як система, у якій усі компоненти пов'язані спільною метою та структурним взаємозв'язком.

Дослідження наукових підходів до класифікації систем за різними ознаками довели, що система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства є різновидом соціальних систем, що становлять сукупність різних елементів (окремих людей, груп, прошарків, громад, соціальних інститутів тощо), що перебувають у певних відносинах і зв'язках та створюють певну цілісність. Конкретизуючи типологію системного явища, що вивчає систему формування соціальної активності молоді в ІГС, ми відносимо її до змішаного типу соціальних систем поряд із соціально-економічною, соціально-політичною, соціально-правовою тощо.

Зважаючи на теоретичний аналіз вивчення соціальної активності та методичні засади її формування в інститутах громадянського суспільства, відзначимо відкритий тип системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Це підтверджено постійною взаємодією ІГС з органами державної влади, освітніми закладами, міжнародними фондами тощо. Характеристика діяльності ІГС через взаємодію з навколишнім середовищем буде мати вплив на вибір інструментів, методів, засобів соціально-педагогічної роботи з молоддю під час побудови системи.

Системний підхід, виходячи з цього положення, постає як специфіка складного об'єкта (системи), що не вичерпується особливостями елементів, які її складають, та пов'язана передусім з характером взаємодії між елементами. Тому на перший план виходить завдання пізнання характеру та механізму цих зв'язків і відносин, зокрема відносин людини і суспільства, людей усередині певного співтовариства [351, с. 70].

Системний підхід у цьому контексті дозволяє розглядати систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства на різних рівнях та ієрархічних зв'язках: макрорівні – держави

загалом, мезорівні – регіону, до якого належить конкретний інститут громадянського суспільства, мікрорівні – конкретний ІГС (молодіжний центр, громадська організація, молодіжна рада, благодійний фонд). А також у межах підсистем, що виконують ті самі функції на різних рівнях системи й становлять функційні зв'язки – суб'єкт, об'єкт, мета, завдання, зміст, форми, методи, технологія, результат тощо. Водночас системний підхід дав можливість розглядати процес формування соціальної активності як організаційно-управлінську систему через сукупність елементів, що забезпечують організацію, координацію й керівництво дій, спрямованих на нормальне функціонування та досягнення поставлених цілей системи [172, с. 182].

У руслі досліджуваної проблеми ключовою думкою можна окреслити позицію С. Харченка, що необхідним загально визнаним атрибутом системи є її структура, що відбиває впорядкованість внутрішніх і зовнішніх зв'язків об'єкта, які забезпечують його стійкість, стабільність, якісну визначеність. Практично в усіх системних дослідженнях структура розглядається як спосіб взаємозв'язку і взаємодії складників її компонентів. Оскільки між компонентами системи можуть бути різні відношення, зв'язки, взаємодії, то для нас важливе виявлення подібних однотипних стійких відношень і взаємодій, які й становлять соціальну та педагогічну системи. Якщо компоненти системи утворюють її змістовний бік, то структуру ми повинні розглядати як внутрішню організацію соціальної системи, що становить той спосіб взаємозв'язку і взаємодії компонентів, що її утворюють, який визначає її специфіку. Ключовими ознаками системи є наявність цілі та функції системи [440, с. 13].

Відзначимо нашу згоду з позицією автора, що неодмінною рисою приналежності цілісних систем є компоненти, тобто з чого безпосередньо утворена система й без чого вона неможлива. До компонентів системи більшість дослідників відносять ті її структурні одиниці, частини, що потім взаємодіють з іншими структурними одиницями в рамках цієї цілісної

системи. При цьому важливо розглядати в якості компонентів, частин цілого лише ті її структурні одиниці, взаємодія яких і викликає, породжує притаманні цілому якісні особливості. Для соціальних і педагогічних систем це положення особливо актуально у зв'язку з тим, що загалом у педагогіці і дидактиці зокрема існує безліч схожих або близьких за тлумаченням понять явищ, об'єктів. Більше того, мають місце різні дефініції тих чи тих педагогічних категорій. Усе це може викликати достатні труднощі при створенні педагогічної чи соціальної системи, і щоб вона відповідала зазначеним вище вимогам, належить провести глибоку аналітичну роботу з метою доведення, що компоненти запропонованої системи становлять аж ніяк не вибір беззв'язних феноменів, а інтегровані системою, є компонентами саме для цієї системи [Там само].

Для розв'язання поставлених завдань нашого дослідження при розробці системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства будуть ураховані ключові концепти побудови системи, що передбачають узагальнення системо утворювальних чинників через розкриття та обґрунтування цільового, суб'єкт-об'єктного, змістовно-процесуального та середовищного компонентів системи. При цьому важливим є врахування можливостей та напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства, що в нашій роботі зводяться до соціально-педагогічної роботи з молоддю через реалізацію провідних методів, форм і засобів у напрямі проєктної, громадсько-політичної, освітньо-наукової, дозвіллевої діяльності і молодіжної політики.

Четверте концептуальне положення полягає в тому, що при організації діяльності інститутів громадянського суспільства слід ураховувати вікові, індивідуально-психологічні особливості та потреби молоді, їхні взаємини з іншими та середовищем.

Ураховуючи те, що суб'єктами в нашому дослідженні є молоді особи віком від 14 до 35 років, а більшість дидактичних теорій і концепцій розроблялися стосовно дитячого віку, методологічне значення мають наукові

дані про вікові особливості нейродинаміки, психомоторики, а також уваги, пам'яті і мислення дорослих людей. У цьому ми спиралися на результати багаторічного дослідження вікового розвитку психічних функцій у людей віком від 18 до 40 років, проведеного Б. Ананьєвим. Ним було доведено, що період загальнофізичного дозрівання організму (18 – 20 років) характеризується „піками” розвитку фізіологічних потенціалів, що свідчать про підвищення працездатності організму. На ці ж роки припадають перші „піки” розвитку вищих психічних функцій довільної уваги, пам'яті, мислення. Досить високий рівень розвитку психофізичних функцій свідчить, за дослідженнями Б. Ананьєва, про високий потенціал навченості людини, під яким, у цьому випадку, розуміється здібність людини сприймати інформацію, відобразити її в пам'яті, активно переробляти для вирішення різного роду завдань. Важливо, що в подальшому динаміка психічних функцій, зокрема потенціал навчання дорослої людини, анітрохи не знижується [440, с. 23 – 24].

У контексті нашого дослідження важливим є факт, що інститути громадянського суспільства в більшості випадків не зосереджують свою увагу саме на роботі з молоддю, лише молодіжні громадські організації ставлять у пріоритети розвиток молодіжної політики та залучення молоді до громадської діяльності. Водночас сучасний розвиток громадянського суспільства вимагає систематичної роботи, зокрема соціально-педагогічної з дітьми та молоддю щодо формування ціннісних орієнтацій, критичного мислення, самостійності в прийнятті рішень та прагнення до саморозвитку.

Під час визначення теоретичних засад вивчення соціальної активності молоді окреслено ключові характеристики, потреби та соціальне становище молоді в Україні. Це дає нам можливість виокремити основні особливості молоді віком від 14 до 35 р., що будуть ураховані під час розробки системи формування соціальної молоді в інститутах громадянського суспільства, зосереджуючи увагу саме на напрямках діяльності громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів і рад:

1) спрямованість на здобуття професійних навичок, зокрема гнучких, формуванню яких сприяють засоби неформальної освіти, що забезпечує освітньо-науковий напрям діяльності ІГС;

2) потреба в набутті досвіду планування, організації, контролю, важливих під час професійної діяльності, що частково забезпечує проєктний напрям роботи ІГС;

3) формування особистісного ставлення до соціальних, політичних, економічних змін у громаді та суспільстві, якому сприяє громадсько-політичний напрям діяльності ІГС;

4) наявність низки соціальних проблем (безробіття, шкідливі звички, відсутність житлових умов), у вирішенні яких допомагає волонтерсько-благодійний напрям діяльності ІГС;

5) прагнення до покращення умов життєдіяльності та пошуку можливостей саморозвитку, що частково забезпечується молодіжною політикою як напрямом діяльності ІГС;

б) потреба в культурному дозвіллі, що забезпечує напрям діяльності ІГС як дозвіллевий.

Отже, спираючись на концептуальне положення щодо врахування вікових, індивідуально-психологічних особливостей та потреби молоді, існує можливість організації ефективної діяльності інститутів громадянського суспільства на шляху формування соціальної активності молоді.

П'яте концептуальне положення полягає в тому, що *зміст системи формування соціальної активності молоді в ІГС має бути наповнений з урахуванням особливостей діяльності ІГС та тенденцій молодіжного середовища.*

Обґрунтування цього концептуального положення впливає зі структурно-компонентного складу соціальної активності молоді, що було розглянуто в першому розділі (мотиваційно-ціннісний, змістовно-когнітивний, соціально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний), особливостей діяльності інститутів громадянського суспільства, що досліджуються в цій

роботі (громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри та ради), а також виокремлених під час дослідження напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства (проектна діяльність, громадсько-політична діяльність, волонтерсько-благодійна діяльність, освітньо-наукова, дозвіллева діяльність, молодіжна політика). Звичайно, ці напрями не обмежують діяльності ІГС, проте, на наш погляд, є об'єднувальними для досліджуваних інститутів та безпосередньо використовуються молоддю відповідно до рівня участі молоді, їхньої соціальної активності.

Водночас громадські об'єднання як соціальний інститут виконують такі соціальні функції: створюють умови для задоволення інтересів і потреб підлітків; регулюють дії членів громадських об'єднань у межах соціальних відносин; забезпечують інтеграцію прагнень, дій та інтересів індивідів, які беруть участь у громадських об'єднаннях. Як соціальний інститут громадські об'єднання, по-перше, пов'язані відповідальністю за забезпеченням інтересів суспільства у справі виховання молодого покоління, що здійснюється за допомогою розвитку в особистості здатності до соціальної комунікації на основі накопичення нового знання і соціального досвіду. По-друге, є утворенням „надколективного порядку”, що не зводиться до його персоналу і керівників, які лише представляють і персоналізують соціальний інститут, від імені якого вони діють [196].

Характеристика інститутів громадянського суспільства, залучених до процесу формування соціальної активності молоді, показала, що молодіжні громадські організації та об'єднання функціують як соціально-педагогічний чинник впливу на молодь та у своїй діяльності, насамперед, спираються на орієнтири та пріоритети цінностей молоді. Порівнюючи діяльність громадських організацій 5 – 10 років тому й сьогодні, можна помітити, наскільки змінилися їхні напрями роботи та завдання. Так, пріоритетність організації дозвілля молоді змінилася на благодійну та волонтерську діяльність у зоні проведення операції об'єднаних сил, навчання лідерських навичок – на неформальну освіту у сфері громадської діяльності та

налагодження механізмів взаємодії з владою тощо. Водночас не зменшується важливість організації дозвілля та розвитку лідерських чи комунікативних здібностей молоді, проте сучасні орієнтири суспільства відображаються в пріоритетах громадських молодіжних об'єднань [383].

Завдання соціально-педагогічної діяльності з молоддю в різних напрямках роботи ІГС реалізуються із застосуванням методів, форм, засобів, що добираються відповідно до інтересів, здібностей, уподобань цієї соціальної групи.

На основі теоретичного та практичного досвіду виділимо низку особливостей діяльності інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, молодіжних центрів і рад, благодійних фондів):

- ресурсне забезпечення (розвинута інфраструктура, матеріально-технічне, методичне та дидактичне забезпечення, наявність кадрового складу);
- можливість участі в конкурсах грантів для неприбуткових організацій та реалізації проєктів, спрямованих на молодь;
- інформаційна підтримка через сайти, соціальні мережі, що сприяє популяризації громадської діяльності;
- зв'язок з органами місцевого самоврядування, обласної адміністрації, державних установ;
- можливість набуття членами ІГС гнучких навичок, оволодіння техніками тренерства, фасилітації через співпрацю з неурядовими та міжнародними організаціями.

Резюмуючи концептуальні положення формування соціальної активності молоді, відзначимо, що вони слугують науково-теоретичною основою для розробки системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що буде наведена в наступних підрозділах цієї роботи. Водночас необхідним залишається теоретичне обґрунтування цієї системи.

3.2. Теоретичні засади використання системного підходу до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Теоретичний аналіз формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства та структурний аналіз соціальної активності, розкриті в попередніх розділах дослідження, є, на нашу думку, необхідним і достатнім підґрунтям для побудови системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Розглядаючи цей процес як систему, ми спиралися на методологічні засади системного підходу як провідного напрямку наукового пізнання. Важливим убачали розглядати концептуальні засади формування соціальної активності, що зумовлюють розробку ефективної системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Представимо теоретичний огляд використання системи та системного підходу в наукових педагогічних дослідженнях.

Системний підхід на сьогодні стає важливим методологічним напрямом сучасної науки, що, базуючись на філософських законах діалектики, є сукупністю взаємопов'язаних принципів та компонентів, об'єднаних спільною метою, зовнішнім середовищем та ресурсами. Починаючи з XIX ст., у науці починають з'являтися ідеї системності людського суспільства та світу, прямуючи до самостійного наукового напрямку теорії систем, що почала формуватися із середини XX ст. Учення К. Маркса та теорія Ч. Дарвіна дали поштовх до розвитку теорії системності. Ця тенденція обґрунтування загальнонаукових положень про системний підхід, починаючи із 60-х рр. XX ст., підтверджується збільшенням кількості публікацій щодо системних досліджень педагогічних явищ і процесів, а також виокремлення системи як концептуального складника різних наук (В. Загвязинський [146], Т. Ільїна [158], Т. Ільєсова [164], Е. Юдін [469] та ін.). Важливим для нас стає факт зосередження уваги науковців на синтезі методів системного дослідження та

побудови структурних моделей педагогічних розвідок (В. Беспалько [50], В. Докучаєва [125], А. Жиліна [140], Р. Кубанов [217], О. Кустовська [224], С. Харченко [440] та ін.)

Багатоаспектність поняття „система” зумовлена чинниками широкого кола застосування у філософських, педагогічних, соціальних студіях. Огляд наукової літератури з питань системних досліджень підтверджує різнобічність підходів до визначення поняття „система”. Об’єднувальною рисою таких підходів можна визначити сукупність об’єктів, що поєднані спільними рисами та логікою. Перш за все звернемось до енциклопедичної літератури, що тлумачить зміст дефініції „система”:

– „план, порядок розташування частин цілого, визначене влаштування, хід чого-небудь у послідовному, зв’язному порядку” (словник В. Даля) [413];

– „внутрішньо впорядкована структура елементів, що становить цілісність, сукупність організаційних засад, норм та правил, обов’язкових для певної галузі” (Універсальний словник-енциклопедія) [292];

– „порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв’язком частин чого-небудь” (Великий тлумачний словник сучасної української мови) [75, с. 1328];

– сукупність принципів, покладених в основу певного вчення (Словник іншомовних слів) [358, с. 707].

Учення про загальну теорію систем, на думку Л. Петришин [302, с. 94], є науковою концепцією, базовою категорією якої є поняття „система”. На підставі цього авторка виокремлює основні підходи до цієї категорії в науковій теорії та практиці:

– перший підхід дає змогу розглядати систему як упорядковану класифікацію взаємопов’язаних елементів, що у взаємодії з оточенням є цілісною системою;

– другий підхід становить сукупність взаємодіючих елементів, зорієнтованих на досягнення певної мети (І. Блауберг [58], Е. Юдін [469]);

– третій підхід – це єдина цілісність та певна множина компонентів (В. Афанасьєв [26], А. Авер'янов [5]);

– четвертий підхід становить основу апарату системних досліджень та методики системного дослідження (О. Безпалько [40], В. Докучаєва [125], І. Зверєва [365]).

Загалом система (від давньогр. *σύνστημα* „організм”, „союз”, „ціле”, „сполучення, складене з частин”, виникло в стародавній Греції близько двох тисяч років тому) – це об'єднання якоїсь розмаїтості в єдине ціле, елементи якого займають відповідні їм місця [422, с. 415]. Продовжуючи міркування, Л. Петришин стверджує, що категорія „система” застосовується в різних варіативних аспектах, зокрема, як спосіб мислення, як явище суспільства, як метод, як практична діяльність, як класифікація, як теорія, як сукупність певних норм і правил, як сукупність об'єктів. Авторка у своїх дослідженнях розглядає систему як множину взаємопов'язаних, взаємодоповнювальних, системно-взаємодіючих елементів, що відокремлені від середовища і водночас взаємодіють із ним як єдине ціле [302, с. 95].

О. Караман визначає систему як множину взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів, що відокремлена від середовища і, водночас, взаємодіє з ним як єдине ціле [172, с. 226 – 246].

Отже, багатоаспектний розгляд категорії „система” зумовлений загальними принципами їхнього функціонування. Т. Ільїна виділяє 4 таких принципи [158]:

- 1) система тим ефективніша, чим вище її цілісність;
- 2) система буде тим ефективніша, чим краще в ній забезпечена систематизованість (сила зв'язків між елементами системи);
- 3) ефективність системи залежить від її гармонійності з навколишнім середовищем;
- 4) ефективне функціонування системи залежить від її оптимізації, тобто ступеня відповідності з організаційного боку тим цілям, для досягнення яких вона створена.

У цьому контексті важливим є виділення низки принципів, що запропоновані В. Губановим [112, с. 29 – 30]:

- принцип кінцевої мети, що утверджує абсолютний пріоритет генеральної мети;
- принцип єдності, що передбачає вивчення системи як цілого і як сукупності частин (елементів);
- принцип зв'язності, що передбачає розгляд будь-якої частини разом з її зв'язками та оточенням;
- принцип модульної побудови, відповідно до якого зміст навчального матеріалу й організацію його вивчення об'єднують модулі;
- принцип функціонування як спільний аналіз структури й функції з пріоритетом функцій над структурою;
- принцип розвитку, що актуалізує можливість змінності системи, її здатність до розвитку, розширення, заміну частин, накопичення інформації;
- принцип децентралізації, що синтезує в прийнятих рішеннях та управлінні централізацію й децентралізацію;
- принцип невизначеності, що передбачає врахування невизначеностей і випадковості в системі.

Уважається природним, що основним принципом-підставою в класифікації систем є зміст поняття „система”. Оскільки завдання класифікації, власне, і полягає в наданні досліднику гностичного інструменту для виокремлення системи та співвіднесення її з іншими об'єктами, то саме визначення системи як певної сукупності властивостей, специфічних ознак дослідники висувають як основну вимогу до класифікації систем [125, с. 56].

Підсумовуючи сказане вище, підкреслимо, що характерною ознакою цілеспрямованих систем можна вважати автономність у виборі способів дій на основі розроблених критеріїв, при цьому для досягнення мети як реального результату можуть змінюватися завдання, пристосовуючись до умов та середовища.

Відзначимо, що, досліджуючи явища та процеси функціонування систем, часто науковці використовують системний підхід, що дає можливість розглядати кожен об'єкт як систему. Дослідженням педагогічної методології системного підходу займалися такі вчені, як: А. Авер'янов [5], В. Афанасьєв [26], В. Беспалько [48], І. Блауберг [58], О. Власенко [85], В. Докучаєва [125], М. Доннік [127], К. Іващенко [352], Т. Ільїна [158], О. Караман [172], Б. Кузьменко [219], Н. Кузьміна [220], Н. Отрошенко [291], Л. Петришин [302], В. Прошкін [323], С. Роман [334], Н. Самохіна [341], С. Харченко [440], Е. Юдін [469] та ін. Науковці розглядають особливості педагогічних явищ і процесів як об'єкти системного дослідження.

Системний підхід у педагогічних дослідженнях виник як реакція на тривале панування аналітичних методів дослідження, явно недостатніх у тому випадку, коли необхідно в аналізованому об'єкті порівняти між собою його частини або частини й ціле, що накопичувалися в межах однієї наукової теми дослідження, а також тоді, коли виникала необхідність пошуку аналогії та подібності в явищах різного походження. При цьому особлива увага зверталася на різноманітні внутрішні і зовнішні зв'язки системи, на процес об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісної системи. Системний підхід не існує у вигляді чіткої методики з визначеною логічною концепцією. Це система, утворена із сукупності логічних прийомів, методичних правил та принципів теоретичного дослідження, що виконує евристичну функцію в загальній системі наукового пізнання [85, с. 270].

Сукупність пізнавальних принципів системного підходу не має чітких обмежень, оскільки орієнтує і спрямовує певну систему відповідно до конкретних етапів дослідження, з одного боку, виявляючи обмеження традиційних об'єктів дослідження та визначаючи реалізацію нового типу завдань при новому стилі мислення, а з іншого – дозволяє моделювати перспективи побудови нових об'єктів та предметів дослідження шляхом планування та визначення їх структурних і типологічних параметрів і

властивостей. Критичний аналіз стану та перспектив наукового дослідження з актуальних проблем педагогіки на основі системного підходу виявляє неповноту предмета пізнання, принципів і методів вирішення наукових та практичних завдань [55].

Системний підхід передбачає виконання низки завдань:

- розроблення цілей системи;
- конструювання об'єктів як системи;
- побудова моделей системи;
- визначення властивостей системи;
- дослідження функціонування системи.

У контексті нашого дослідження процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства слушною є думка В. Беспалька, який зауважував, що системний підхід варто застосовувати досить ґрунтовно, оскільки систему він тлумачив як процес, який відбувається за певних умов та зумовлений цими умовами, а педагогічну систему трактував як таку, „у якій протікають педагогічні процеси”[48, с. 25].

З іншою позицією виступив Б. Кузьменко, який наголошував, що системний підхід базується на таких основних принципах, як:

- багатовимірність, що дає змогу розглядати будь-який об'єкт або явище в різних аспектах;
- багаторівневність, що сприяє визначенню ієрархічної структури систем, підсистем, елементів;
- різнопорядковість, що дає можливість визначати ієрархічну будову системи та виявляти закономірності різного порядку в системі;
- динамічність, що вказує на те, що системний підхід розглядає об'єкт, що вивчається, на всіх етапах його життєвого циклу [219, с. 1 – 2].

Актуальною є думка О. Караман щодо розуміння системного підходу як напряму методології досліджень, який полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини компонентів в сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як системи [173, с. 226 – 246].

Грунтовний розгляд структури системного підходу здійснила О. Марущак. Зокрема, зосередила увагу, що важливими ознаками системи є її склад та структура. Під елементами, що створюють систему, розуміється той „матеріал”, з якого вона побудована, ті якісно відмінні між собою складники, які створюють елементарний зміст системи. Елемент – це первинна частина системи, входячи до її складу, він утрачає свою якісну та функційну незалежність і підпорядковується повністю системним впливам. Компонентом є та найменша частина системи, на рівні якої ще проявляються системні властивості. Компонент – це первинний результат інтеграції та найменша частина системи (її структурна одиниця), яка несе в собі системні якості. Крім того, у побудові системи можуть виділятися окремі підсистеми, тобто вторинні результати інтеграції окремих компонент. Підсистеми – це відносно самостійні частини системи, свого роду проміжні системи в ієрархічній підпорядкованості явищам більш високого порядку. Внутрішня організація системи, що характеризується способом взаємодії її компонентів і притаманних їм властивостей, становить структуру системи. Структура зумовлює зв’язки, що виникають між компонентами системи, визначає місце кожного з них у взаємодії з іншими. Саме завдяки структурі виникають і проявляються інтегральні показники системи [254].

У багатоаспектному розгляді змісту категорії „система” І. Грязнов виокремлює такі основні характеристики цього поняття:

– цілісність – характеризується за допомогою поняття „зв’язок”, що забезпечує єдність частин системи, у якій зміна однієї зумовлює зміну іншої, що, своєю чергою, спричиняють загальні порушення системи;

– структурність – вирізняється сукупністю частин та компонентів системи, що взаємозалежать одна від одної, відображають будову системи та визначають внутрішні зв’язки між компонентами;

– єдність – зумовлена тісним взаємозв’язком та взаємозумовленістю між компонентами системи, що утворюють єдине ціле, визначають системні якості та підпорядковані єдиній меті;

- цілеспрямованість – зумовлена ієрархічністю системи та взаємозв'язком компонентів і рівнів системи між собою, тобто впорядкованістю частин системи та чіткою їх підпорядкованістю єдиній меті;
- функційність – зумовлена управлінням, при якому характерні різні форми, методи та способи, що забезпечують системі активне функціонування та успішний розвиток, водночас функціонування та розвиток системи представлений її тісним взаємозв'язком із середовищем [110, с. 257 – 262].

У руслі нашого дослідження відзначимо, що дотичними до розбудови системи формування соціальної активності молоді є соціальні, педагогічні, соціально-педагогічні та інноваційні системи, що обґрунтовують низку принципів, ознак та характеристик, використання яких є доречним під час формування соціальної активності. Теоретичний аналіз науково-педагогічної літератури дозволив виділити основні дефініції названих систем [390].

Можливості виділення *соціальних систем* поміж інших (з метою наступного виокремлення в них педагогічних, традиційних та інноваційних систем), можна розглядати на прикладі класифікаційної схеми, розробленої М. Сетровим [347, с. 116]. У запропонованій класифікації систем поєднані просторово-ієрархічні та генетичні способи побудови класифікацій. На основі структурного принципу („принципу лінійного ієрархічного ряду структурних рівнів”) виділено три основні класи систем – фізичні, біологічні, соціальні, що отримують у межах цієї класифікації подальшу деталізацію у способі співвіднесення з провідними аспектами організації систем – динамічним, регуляційним та інформаційним.

Відзначаючи загалом доцільність ідеї такої класифікації, разом з цим В. Докучаєва вважає, що для дослідження соціальних систем вона не є достатньою. Згідно з цією класифікаційною схемою, соціальні системи можна поділити на природні, що виникли ненавмисно, і штучні, що створені людською працею – фізичною або розумовою. Після чого в результаті виділення в штучних системах логічних (концептуальних) і механічних (фізичних), будь-яка подальша деталізація стає неможливою, адже за

динамічною, регуляційною та інформаційною ознаками класифікується лише особливий клас штучних систем – механічні, тоді як остаточне виокремлення інноваційних педагогічних систем, на думку авторки, потребує детальної класифікації соціальних (штучних систем) якраз іншого класу, тобто концептуальних (логічних) [125, с. 57].

Соціальний індивід є найбільш загальним типом соціального об'єднання, проте, як зазначають Р. Акофф і Ф. Емері, суспільні науки виявляють основний інтерес до одного окремого типу соціального індивіда, а саме – до *соціальної групи*. Остання визначається як „цілеспрямована система, учасниками якої є цілеспрямовані індивіди, що навмисне співпродукують досягнення спільної мети” [11]. Спільна мета розглядається як деякий результат, якого прагне кожний учасник соціальної групи. При цьому вчені зауважують різницю між поняттями спільної та аналогічної цілей: якщо спільна мета є однаковою для всіх учасників, то аналогічні цілі є схожими, але не однаковими. Водночас вони відрізняються лише тим, яким шляхом домагається результату індивід. Отже, *соціальна група* постає соціальною системою, що є конкретною, динамічною, і в більшості випадків – відкритою [Там само, с. 203 – 205].

Досліджуючи діяльність інститутів громадянського суспільства як соціальних інституцій, важливою є думка тих же науковців, що не всі групи, діяльність яких зорганізується, є організаціями, оскільки ця діяльність може бути організована кимось ззовні. Організацією є така соціальна система, у якій стан будь-якої частини можна визначити, лише знаючи стан усєї системи. Отже, організована соціальна система також має властивість самостійно обирати способи дії при повторенні однакових ситуацій або в різних ситуаціях відповідно до спільних цілей [Там само, с. 208].

Одним із видів соціальних систем науковці виокремлюють педагогічну систему (Л. Вікторова [78], Н. Кузьміна [220], С. Омельченко [286], В. Сериков [346], П. Третьяков [415] та ін.). На думку Л. Вікторової, названа система постає як „упорядкована множина взаємопов'язаних компонентів, що

утворюють цілісну єдність, підпорядковану меті виховання й навчання”. Учена долучає до структурних компонентів результат навчання й виховання. Крім цього, структурні компоненти вона витлумачує як суб’єкт, об’єкт, мету, засоби педагогічної комунікації, навчальну інформацію, і, про що ми зазначили вище, результат (новий компонент) [78, с. 15].

На думку Т. Ільясової, „сутність педагогічного системного дослідження полягає в забезпеченні теоретичного аналізу, а не просто узагальнення матеріалу низки наукових підходів, саме на педагогічному рівні за допомогою встановлення методів пізнання: у системному дослідженні відбувається відмова від звичайного поділу на емпіричні та теоретичні методи” [164].

Одним із основних завдань, які розв’язують у межах педагогічних систем, є передача й отримання знань, що є однією з граней самореалізації особистості. Досліджуючи генезу рис педагогічної системи, П. Третьяков виділяє такі її особливості:

- педагогічна система є відкритою, оскільки між нею й навколишнім світом відбуваються інформаційні процеси;

- педагогічна системи динамічна, оскільки функціює в умовах постійної мінливості чинників зовнішнього середовища, а також змін внутрішніх станів системи, викликаних цими чинниками; її динамічність і варіативність дозволяють підтримувати ефективність на належному рівні;

- педагогічна система виконує кілька функцій, що відображають і діяльність, і, відповідно, ефективність: навчальну, виховну, розвивальну, управлінську, методичну (технологічну), дослідницьку [415].

З іншої позиції, Н. Кузьміна наголошувала, що будь-яка педагогічна система повинна задовольняти формальним критеріям. До таких відносять:

- цілісність, що передбачає обмеження дослідження й виділення істотної залежності між об’єктами;

- константність або стабільність, основними ознаками якої є: відтворюваність (моделювальний компонент може виявлятися в різноманітних умовах, ситуаціях і бути інваріантним при зміні низки

параметрів явища) і технологічність (модель повинна перевірятися в реальному експерименті або у спостереженні й тому в неї не можуть бути включені „приховані” параметри);

- спостережуваність, тобто необхідність зв'язувати ключові компоненти теоретичної моделі з реальними ефектами, що можна фіксувати в досліджуваній галузі об'єктів;

- осяжність – необхідність включати в модель якомога мінімальну кількість параметрів [220, с. 9].

Важливо розглянути, досліджуючи процес формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, такі системи, як *соціально-педагогічні*. У цьому контексті актуальною є думка С. Омельченко, що соціально-педагогічна система взаємодії різноманітних соціальних інститутів – це складноорганізована, самостійна, багатофункційна система, взаємозв'язки та взаємодії складових компонентів якої впливають на розвиток особистості, забезпечують підвищення рівня та якості здоров'я молодого покоління. Функціонування зазначеної вище відкритої системи передбачає комплексний процес соціалізації, що має інтеграційний характер і за змістом, і за формами. Вихідними умовами актуалізації й розробки соціально-педагогічної системи взаємодії соціальних інститутів суспільства є такі програмно-нормативні та організаційно-управлінські документи: Конституція України; Закони України „Про загальну середню освіту”, „Про освіту”, „Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю”; Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа); Національна доктрина розвитку освіти тощо [286, с. 220].

З іншої наукової позиції, відкрита соціально-педагогічна система визначається як спосіб відтворення національної культури, соціокультурної якості та стандарту життя, системи норм і зразків педагогічної взаємодії, що відбиває діяльний бік громадського буття дорослих і дітей [115, с. 195 – 196].

Ще одним видом систем науковці виділяють *інноваційно-педагогічні*, розробці методологічних засад, структури, закономірностей функціонування та

розвитку яких присвячено праці таких учених, як: Л. Даниленко [115], В. Докучаєва [125], В. Загвязинський [146], І. Коновальчук [199], В. Кремень [426], В. Курило [222], О. Шафран [460] та ін.

Науковий пошук В. Докучаєвої з метою з'ясування сутності, структури й змісту дефініції названої системи уможливив визначення проектування інноваційних педагогічних систем як виду інтелектуально-творчої (науково-дослідницької) діяльності суб'єкта щодо вивчення резервів освітнього (педагогічного) середовища й подальшого його перетворення, продуктом якої є інноваційна педагогічна система. Одним з провідних завдань методології дослідження й проектування інноваційних педагогічних систем авторка розглядала вироблення принципів, на яких ґрунтується ця діяльність. Вона встановила, що складність вивчення процесу проектування інноваційних педагогічних систем зумовлюється наявністю рекурсивного зв'язку між двома діяльностями – науково-дослідницькою (власне проектування) й творчою професійно-педагогічною (діяльність, для якої інноваційність є класоутворювальною ознакою), обидві з яких мають системний характер. Цілі цих діяльностей є ієрархічно співвіднесеними, а саме: створена інноваційна педагогічна система як результат-мета проектувальної діяльності є тактичною, проміжною щодо стратегічної мети – прогресивних перетворень в освітньому просторі. Тобто, якщо інноваційна педагогічна система є засобом досягнення стратегічної мети, то процес проектування є технологією отримання цього стратегічного засобу [126, с. 20 – 21].

Авторка наголошує, що інноваційна педагогічна система може бути розглянута як інтегративне утворення класу „соціальні системи”, що має властивості систем відкритого типу, а отже, поєднує системні (у внутрішніх зв'язках) і синергетичні (у зовнішніх зв'язках, відношеннях, взаємодії) риси, серед яких найбільш суттєвими є: цілісність, організованість, цілеспрямованість, динамічність, керованість, самоорганізованість, гнучкість, мобільність, принциповість, інтенсивність, координованість, соціальна активність тощо [125, с. 63 – 64].

З іншою позицією виступає О. Шафран, визначаючи інноваційну систему як соціально зумовлену цілісність та взаємодію сукупності компонентів, що виникають при оновленні традиційної педагогічної системи шляхом упровадження різних нововведень, та визначають її основні ознаки (креативність, цілісність, постійність і стійкість, гнучкість, динамічність і рухливість) [460, с. 38].

При цьому І. Коновальчук характеризує інноваційну педагогічну систему як якісно новий рівень діяльності та розвитку педагогічної системи з урахуванням зміни її внутрішньої структури, а також процесів як результату впливу зовнішнього оточення. Автор відзначає відкритість такої системи та її актуальність у дослідженнях не лише наявних, але й прогнозованих змін у зовнішньому соціальному середовищі, що актуалізує потребу впровадження нововведень [200, с. 93].

Побудова системи виходить з потреби використання *методу моделювання*, що є доцільним при описі структури об'єкта, процесі його функціонування та розвитку. Теоретичною основою для побудови моделі був використаний доробок низки авторів щодо процесу моделювання в педагогічній діяльності, зокрема: В. Загвязинський [146], Л. Петришин [302], Л. Старикова [373] та ін.

Сам термін „модель” походить від лат. *modus* – міра, взірць, норма. У Великому тлумачному словнику української мови термін „модель” трактується як умовна схема якого-небудь процесу чи об'єкта, що використовується в дослідженнях його представником [75, с. 683].

На думку Л. Сушенцевої, модель – це „не тільки відображення якостей і окремих аспектів професійної діяльності, що можуть бути встановлені емпіричним шляхом, але й стандарт, «еталон» фахівця такого рівня кваліфікації, який необхідно одержати як результат освітнього процесу” [402, с. 195]. Своєю чергою, поняття моделювання як методу універсального способу пізнання використовують для вивчення й перетворення явищ у будь-якій сфері діяльності. Моделювання як метод пізнання досліджувала

Н. Колодій, визначаючи, що він охоплює створення, дослідження та використання інноваційної моделі формування особистісних компетентностей молоді під час освітнього процесу. Авторка вбачає його інтегративним, оскільки дозволяє об'єднати емпіричне й теоретичне, тобто поєднувати вивчення педагогічного об'єкта з побудовою логічних конструкцій і наукових абстракцій [192, с. 107].

Модель системи Л. Петришин тлумачить як описову характеристику, що ґрунтується на умовах, напрямках, етапах і компонентах, принципах, методах, формах, засобах, ресурсах і методичних прийомах її реалізації. Для певних систем характерна багатофункційність, бо кожен компонент системи, на її думку, може бути зумовлений реалізацією окремої функції, наприклад:

- аксіологічної (пов'язаної з визначенням та спрямуванням мотивів, визначає сукупність мотивів, адекватних цілям);

- аналітико-прогностичної (пов'язаної з визначенням змістовних складників процесу; удосконаленням програм і технологій; прогнозуванням);

- інтегративної й пізнавально-інформаційної (пов'язаних з отриманням знань і вмінь у процесі навчально-виховної діяльності та інтеграцією їх в інформаційне поле середовища вишів, зумовлює поглиблення вмінь і навичок у процесі самореалізації та самоактуалізації особистості);

- експертної (забезпечує контроль процесу досягнення мети) [302, с. 111].

Цінність системної моделі для практичної соціальної роботи полягає в тому, що вона дозволяє будь-яку проблемну ситуацію уявити з системних позицій як таку, що визначається взаємодією складників та включену в більш широкий контекст (сім'я, освітній заклад, громада, регіональна й загальнодержавна соціальна політика тощо). Цей підхід допомагає побачити „слабкі місця”, дисфункції елементів системи, та працювати над їх усуненням. Так, здійснення певних заходів соціального характеру неможливе без належного правового регулювання (система дії), що повинно бути забезпечене для ефективного розв'язання поточних соціальних проблем і превенції їх

виникнення чи загострення в певному соціальному середовищі (система мети) [66, с. 6].

На думку М. Горбушиної, побудова моделі має ґрунтуватися на певних теоретичних положеннях, відповідно до яких модель повинна:

- поставати як засіб наукового пізнання і виконувати не тільки констатувальну функцію, а й прогнозувальну під час їхнього взаємозв'язку та взаємозалежності;

- бути достатньо абстрактною, щоб допускати варіювання більшим числом змінних, але не настільки абстрактно, щоб виникали сумніви в надійності та практичній користі отриманих результатів;

- відповідати умовам, що обмежують час вирішення завдання;

- орієнтуватися на реалізацію за допомогою наявних можливостей, тобто бути здійсненою в процесі професійного становлення;

- забезпечувати отримання нової корисної інформації про об'єкт (явище, процес) у плані поставленого завдання дослідження;

- будуватися з використанням усталеної термінології;

- передбачати можливість перевірки її істинності, повноти відповідності досліджуваному педагогічному об'єкту, явищу, процесу [102, с. 47].

Узагальнюючи сказане вище, відзначимо, що представлені теоретичні засади використання системного підходу в контексті нашого дослідження сприяють розробці системи формування соціальної активності в інститутах громадянського суспільства з урахуванням цілісності, структурних взаємозв'язків, компонентного складу, а також чинників, що сприяють ефективній реалізації. Логічним наступним етапом у роботі вбачаємо обґрунтування та характеристику структурних компонентів названої системи.

3.3. Характеристика структурних компонентів системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Сформульовані та охарактеризовані в попередньому підрозділі концептуальні положення формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, а також теоретичне обґрунтування системного підходу в контексті нашого дослідження слугують надійною платформою для виділення ключових компонентів цієї системи.

Можна виділити кілька підходів до формулювання та розкриття окремих теоретичних аспектів системи в педагогічних дослідженнях, зокрема в працях таких учених, як: В. Беспалька [49], В. Докучаєвої [125], В. Загвязинського [146], О. Караман [172], Н. Кузьміни [220], О. Лісовець [238], Л. Петришин [302], Л. Романовської [335], С. Харченко [442] та ін.

Ураховуючи цінність науково-теоретичного доробку авторів у контексті досліджуваної проблеми, зосередимо увагу на алгоритмі розробки системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства:

- визначення мети функціонування системи;
- виділення завдань та принципів формування соціальної активності в ІГС;
- визначення структурних компонентів системи з урахуванням їхнього взаємозв'язку;
- конкретизація напрямів та сукупності засобів, форм і методів формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства;
- розроблення моделі системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства;
- упровадження теоретично розробленої моделі в практику діяльності ІГС та закладів освіти, узагальнення результатів реалізації моделі.

Отже, систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства на основі зазначеного вище ми пропонуємо розглядати як цілісна сукупність процесів, що включає низку взаємопов'язаних та взаємозумовлених компонентів, зокрема, мету, об'єкт та суб'єкт, зміст, напрями, форми і методи роботи з молоддю в інститутах громадянського суспільства.

Представлення системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства відображено на рис. 3.1 та передбачає виділення чотирьох компонентів: цільового (мета, завдання, принципи, результат), суб'єкт-об'єктного (взаємодія суб'єктів з об'єктами), змістовно-процесуального (форми і методи), середовищного (ресурсне забезпечення, взаємодія ІГС).

Наведена система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства передбачає використання інноваційних форм і методів роботи з молоддю в інститутах громадянського суспільства, з урахуванням їхніх напрямів, пріоритетів діяльності, умов ефективної взаємодії, що ґрунтується на етапах, принципах, ресурсах на шляху формування соціальної активності молоді.

Виділення компонентного складу моделі ґрунтувалося на теоретичному доробку фахівців у сфері соціальної роботи, а також особистого досвіду автора в громадському секторі та в роботі з молоддю.

Серед доробку провідних науковців були використані надбання побудови системи О. Караман (система соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України), Н. Отрощенко (система соціально-профорієнтаційної діяльності соціального педагога в школі), М. Доннік (система соціалізації вихованців соціального гуртожитку), В. Прошкіна (система інтеграції науково-дослідної та навчальної роботи в університетській підготовці майбутніх учителів).

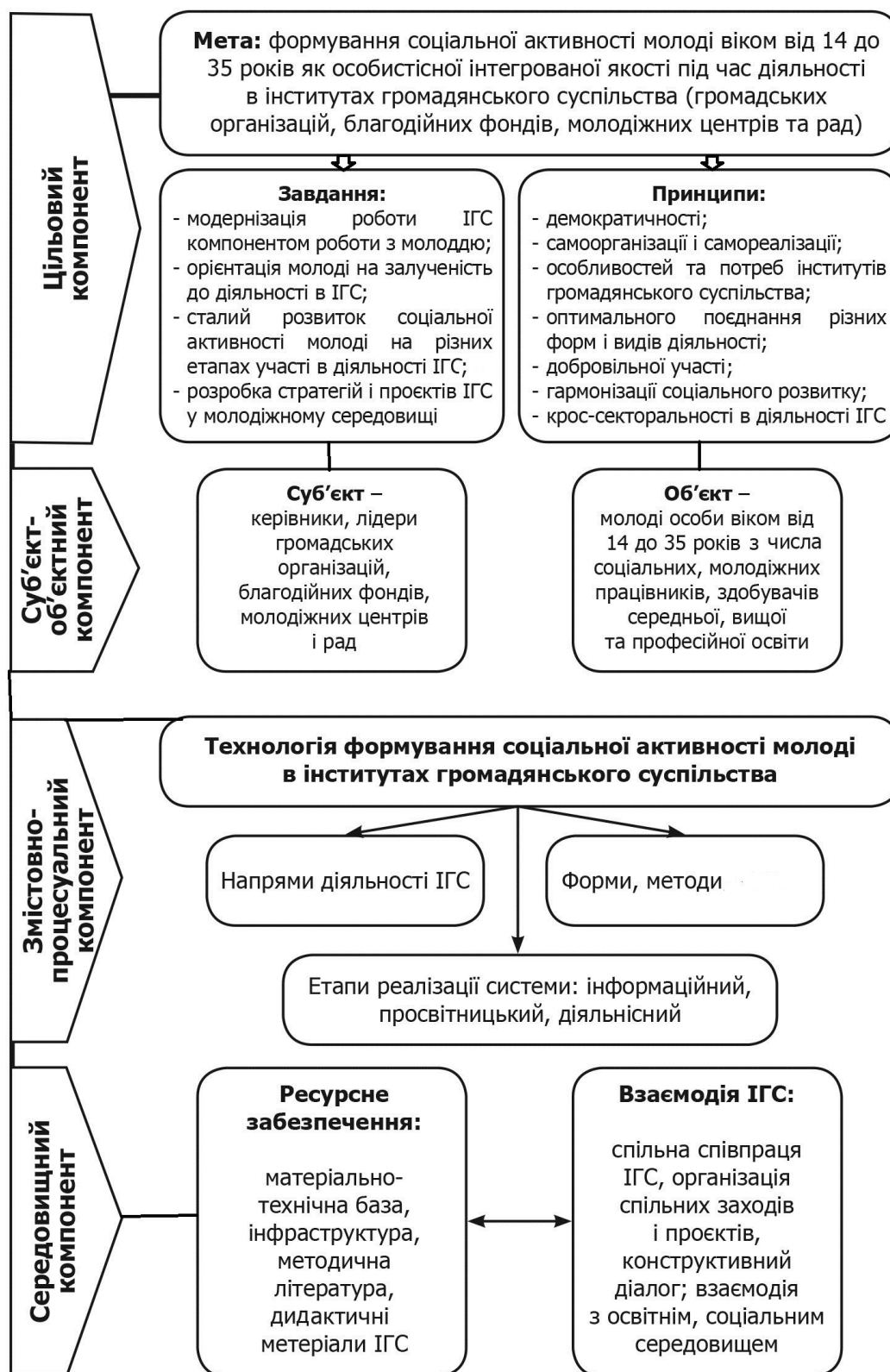

Рис. 3.1. Система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Водночас у роботі знайшли свої відображення наукові студії Л. Романовської (система соціально-педагогічної підтримки дитячих громадських об'єднань), О. Лісовця (система формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників) та інших. Аналіз компонентного складу наведених систем показав схожість певних структурних елементів, що визначають провідні ознаки системи в соціально-педагогічних дослідженнях. Відзначимо, що особливості діяльності досліджуваних інститутів громадянського суспільства та характерні ознаки соціальної активності молоді визначили ключове змістовне наповнення компонентного складу системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Наведемо узагальнювальний аналіз та основоположні засади компонентного складу запропонованої системи.

Цільовий компонент є ключовим при розробці системи, оскільки конкретизує мету, завдання та принципи формування соціальної активності молоді в ІГС. Саме визначення цих компонентів орієнтує всі складники системи та акумулює стратегічне бачення реалізації системи [391].

У сучасній філософії поняття „мета” вживається у трьох значеннях: 1) як специфічний пізнавальний прийом, при якому наслідок мислиться як мета вагомих причин; 2) як об'єктивне, без втручання ідеального чинника, відношення, де метою є спрямованість змін до означеного результату, зберігання стійкості стану самокерованої системи в заданих параметрах її функціонування, що досягається за допомогою механізму зворотного зв'язку; 3) як ідеальний і жаданий образ майбутнього результату діяльності, який породжується свідомістю та детермінує сам процес [459, с. 6].

Сучасні вітчизняні педагогічні дослідження визначають, що цілі співвідносяться з результатом, утворюючи замкнутий цикл. Повнота збігу мети з результатами слугує надійним критерієм ефективності системи. Мета корегує компонентний склад системи, визначає форми та методи її реалізації. Обґрунтування та постановка мети, трансформація загальної педагогічної мети в конкретну мету, якої необхідно досягти на заданому проміжку

педагогічного процесу в конкретних умовах, є сутністю цілепокладання [341, с. 323 – 324].

Один з ключових компонентів, від якого залежить загальний процес формування соціальної активності молоді в зазначеному контексті, є *мета системи*, що слугує значущим орієнтиром, відповідно до якого структурується й наповнюється вся система. Розуміючи важливість зазначеного вище та прагнення уникнути невдалого формулювання мети, розглянемо цю дефініцію крізь призму філософських та педагогічних підходів.

Отже, *мета* запропонованої системи полягає у *формуванні соціальної активності молоді віком від 14 до 35 років як особистісної інтегрованої якості під час діяльності в інститутах громадянського суспільства (громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів та рад)*.

Мета реалізується в комплексі з поставленими завданнями щодо формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства:

– *модернізація роботи інститутів громадянського суспільства компонентом роботи з молоддю*: введення молодіжного компонента в діяльності ІГС з використанням новітніх методів роботи з молоддю віком від 14 до 35 р., урахуваючи їхні вікові та індивідуальні особливості;

– *орієнтація молоді на залученість до діяльності інститутів громадянського суспільства*: широка систематична інформаційна компанія щодо діяльності ІГС з використанням соціальних мереж, ютуб-каналів, сайтів новин та інших інтернет-ресурсів, популяризація діяльності ІГС серед молоді;

– *сталий розвиток соціальної активності молоді на різних етапах участі в діяльності інститутів громадянського суспільства*: поетапне залучення молоді до відвідування заходів, спостереження, волонтерської роботи, а потім і прийняття участі в плануванні, реалізації та моніторингу активностей ІГС;

– *розробка стратегій і проєктів інститутів громадянського суспільства в молодіжному середовищі*: урахування молодіжного компонента

в стратегічному плануванні ІГС із відображенням проєктів спільно з молоддю та для молоді.

На шляху компетентнісного та цілісного опису цільового компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства вбачається виокремлення низки спеціальних принципів, що зумовлюють ефективність її реалізації:

– *демократичності*: доцільність спрямування системи на визначення цілей, завдань, форм і засобів діяльності ІГС адекватним інтересам, потребам молоді у сучасних умовах;

– *самоорганізації і самореалізації*: створення умов для творчості, прояву активності, реалізації інтересів молоді; навчання засад планування, управління та контролю в громадській та побутовій діяльності;

– *особливостей і потреб інститутів громадянського суспільства*: урахування специфіки змісту та напрямів діяльності ІГС, потреб громади, регіональних особливостей, що в комплексі здійснюють вплив на виокремлення форм і засобів формування соціальної активності молоді;

– *оптимального поєднання різних форм і видів діяльності*: залучення молоді до різноманітних видів діяльності ІГС (тренінги, круглі столи, флешмоби, акції, конкурси тощо) і в індивідуальних, і групових формах роботи, при цьому ураховуються індивідуальні особливості молодої людини, її вподобання та інтереси;

– *добровільної участі (дозвілєвої діяльності)*: вільне обрання, здійснення, розгалуження дозвілєвої діяльності в ІГС, яка сприяє формуванню соціальної активності, а також вільного вибору діяльності, зміни діяльності, самоцінності діяльності, диференційованості, єдності розвитку, пізнання;

– *гармонізації соціального розвитку*: створення сприятливих умов для набуття різних форм та рівнів соціальності молоді, а також їх узгодження з індивідуальністю протягом життя;

– *крос-секторальності в діяльності ІГС*: урахування поширення молодіжного середовища на різні сектори та сфери суспільства (освітня, соціального захисту, екологічна, фізичної культури та спорту тощо).

Провідним підходом до організації соціально-педагогічної роботи з молоддю є дозвілля як гармонізація соціального розвитку соціальних суб'єктів у сфері дозвілля. У соціальній педагогіці він стосується, з одного боку, соціального розвитку людини (інших соціальних суб'єктів) – злагодженого набуття різних форм (сімейної, етнічної, професійної, громадянської тощо) та рівнів (біологічного, фізичного, душевного, духовного) соціальності й узгодження з індивідуальністю протягом життя. З іншого боку, створення в соціумі сприятливих для цього умов – координація, регулювання й зміцнення позитивних виховних впливів соціального середовища та нейтралізація негативних через залучення самої особистості, інших соціальних суб'єктів до цього процесу для взаємокорисного соціального розвитку і суб'єкта, і середовища. Його дія втілюється в тому, що під час здійснення різних видів дозвіллевой активності і взаємодії, обраних за власним уподобанням, молодь, свідомо задовольняючи дозвіллеві потреби, засвоює й реалізує соціальні цінності суспільства (від сімейних, соціальної групи, регіональних до загальнолюдських) [247, с. 200].

Важливим елементом цільового компонента системи формування соціальної активності молоді вважаємо представлення результату цього процесу. У контексті нашого дослідження *результатом* є підвищення рівня соціальної активності молоді, систематична участь молоді в діяльності інститутів громадянського суспільства.

Представимо схематичне зображення цільового компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що заснований на теоретико-методологічних засадах системного підходу, на рис. 3.2.

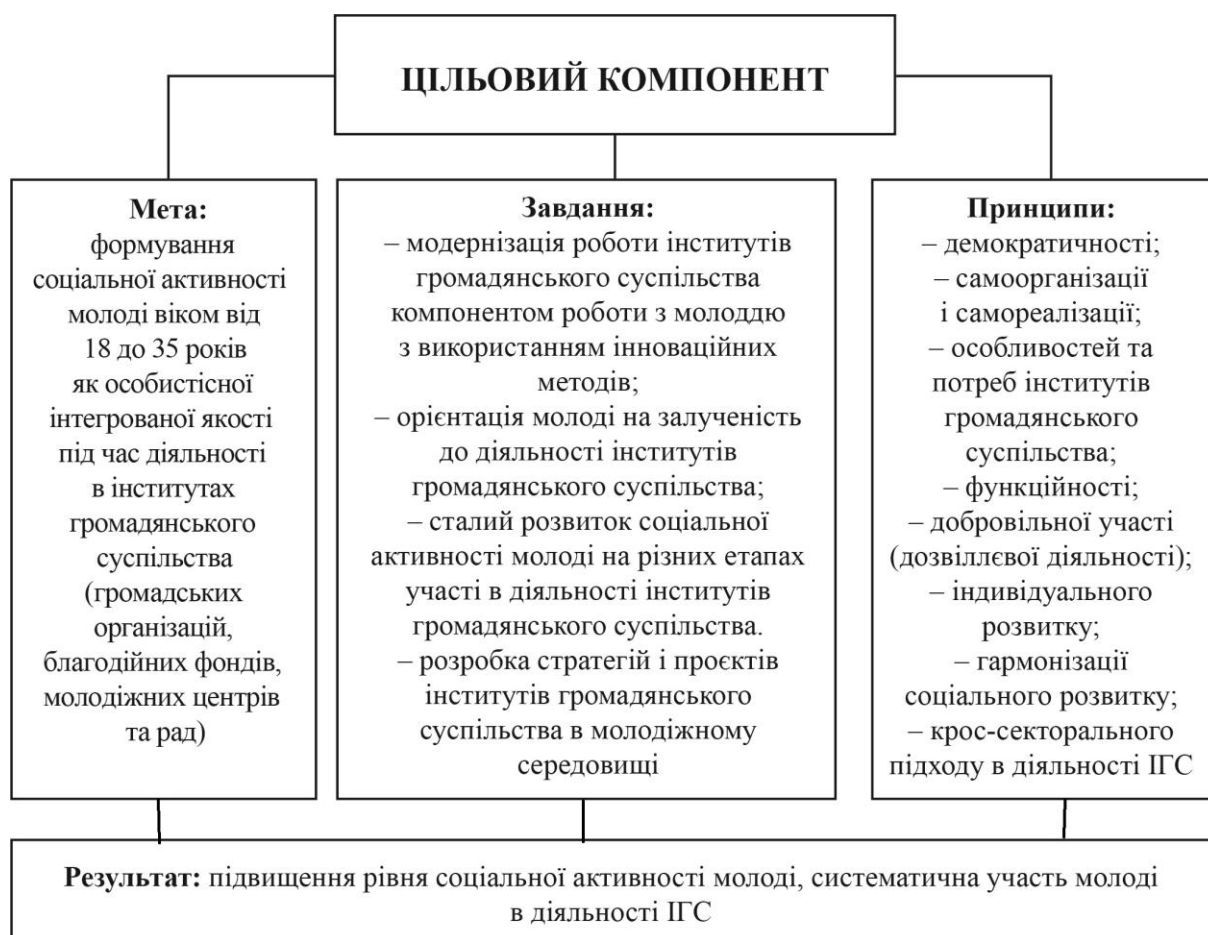

Рис. 3.2. Структура цільового компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Наступним компонентом системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства визначено *суб'єкт-об'єктний*, що визначає характеристики суб'єктів (той, хто здійснює процес формування соціальної активності), об'єктів (той, на кого спрямований процес формування соціальної активності) та їхню взаємодію. Схематично цей компонент представлено на рис. 3.3.

Суб'єктами формування соціальної активності молоді є керівники та лідери інститутів громадянського суспільства – громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів і молодіжних рад.

Об'єктами формування соціальної активності – молоді особи віком від 14 до 35 років, соціальні, молодіжні працівники, здобувачі середньої, вищої та професійної освіти.

Рис. 3.3. Структура суб'єкт-об'єктного компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Характеристику суб'єктів дослідження – керівників, лідерів обраних інститутів громадянського суспільства з урахуванням значення ІГС у процесі формування соціальної активності – описано в перших двох розділах, тому стисло представимо ці об'єднання відповідно до нормативно-законодавчих документів (Закони України „Про громадські організації”, „Про благодійну діяльність та благодійні організації”, Типове положення про молодіжний центр):

– *громадські організації* – це об'єднання громадян, створене з метою здійснення своїх прав і свобод, задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів, удосконалення законодавства, забезпечення врахування інтересів усіх суспільних груп органами державної влади та органами місцевого самоврядування через свою діяльність, а також впливу на вироблення і здійснення політики держави;

– *благодійні фонди* – юридичні особи, створені з метою надання допомоги для сприяння законним інтересам бенефіціарів у сферах благодійної діяльності, а також розвиток і підтримка цих сфер у суспільних інтересах (освіта, охорона здоров'я, екологія, охорона довкілля та захист тварин,

запобігання природним і техногенним катастрофам та ліквідація їхніх наслідків, допомога постраждалим унаслідок катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; опіка і піклування, законне представництво та правова допомога, соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги й подолання бідності, культура та мистецтво, охорона культурної спадщини; наука й наукові дослідження, спорт і фізична культура, права людини і громадянина та основоположні свободи, розвиток територіальних громад, розвиток міжнародної співпраці України, стимулювання економічного росту й розвитку економіки України та її окремих регіонів та підвищення конкурентоспроможності України, сприяння здійсненню державних, регіональних, місцевих та міжнародних програм, спрямованих на поліпшення соціально-економічного становища в Україні, сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення в надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану;

– *молодіжний центр* – це установа, що утворюється для вирішення питань соціального становлення та розвитку молоді й метою своєї діяльності визначає сприяння соціалізації та самореалізації молоді; інтелектуальному, моральному, духовному розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу; національно-патріотичному вихованню молоді; популяризації здорового способу життя молоді; працевлаштуванню молоді та зайнятості у вільний час, молодіжному підприємництву; забезпеченню громадянської освіти молоді та розвитку волонтерства; підвищенню рівня мобільності молоді;

– *молодіжна рада* – це консультативно-дорадчий орган регіонального, місцевого рівня, основними завданнями якого є сприяння участі молоді в процесі розроблення, видання актів місцевої держадміністрації з питань реалізації державної політики в молодіжній сфері; залученню молоді до вирішення питань соціально-економічного, політичного та культурного життя; співпраці місцевої держадміністрації, обласної ради з громадськими

об'єднаннями та їх відокремленими підрозділами, органами студентського самоврядування та іншими об'єднаннями.

Важливим аспектом цього компонента є об'єкт – молодь, що є поєднувальною ланкою між усіма досліджуваними інститутами громадянського суспільства (суб'єктами). Саме акцент роботи з молоддю в кожному ІГС, вироблення спільних механізмів залученням молоді до громадської діяльності, інноваційних форм роботи з молоддю сприяє посиленню можливостей на шляху формування соціальної активності молоді. Водночас ключовим елементом ефективності цього компонента слугує взаємозв'язок та співпраця між інститутами громадянського суспільства (громадські організації, благодійні фонди, молодіжні центри і ради) на шляху досягнення мети цієї системи. Ми вбачаємо, що дієва співпраця між об'єднаннями стає надійним фундаментом для самореалізації молоді, участі в кількох різних ІГС, участі в спільних проєктах ІГС. Так, молодь, що є членами молодіжних рад, також може бути членом громадських організацій, волонтером благодійних фондів та молодіжних центрів. Молодіжне середовище об'єднує досліджувані інститути в напрямі роботи з молоддю, і цей факт має бути врахований під час вибору змісту, форм і засобів діяльності ІГС.

Аналіз науково-педагогічної літератури щодо дослідження соціальної активності молоді дав нам можливість виділити основні складники *соціально-педагогічного портрета* молоді людини як узагальнені характеристики особистості, що впливають на процес планування та організації процесу формування соціальної активності молоді. До них належать: соціально-демографічна та психолого-педагогічна характеристики.

До *соціально-демографічної характеристики* молоді людини належать вік, стать, національність, освітній рівень, сімейний стан та сфера діяльності.

Динамічний, незалежний і активний неурядовий сектор є важливим елементом будь-якого дійсно демократичного суспільства. Важливо також, щоб інші сектори громадянського суспільства, такі, як політичні партії, були

сильними і діяльними на місцевому, регіональному рівнях. Участь у демократичному житті будь-якої країни, регіону або міста не зводиться до голосування раз у кілька років. Ось чому так важлива участь у неурядових організаціях і політичних партіях, оскільки саме вони дозволяють на постійній основі залучати громадян до процесу ухвалення рішень і практичної діяльності, а також впливати на них. Тому вкрай важливо заохочувати і підтримувати участь молоді в суспільному житті своїх громад [406, с. 25].

Психолого-педагогічна характеристика молоді складається з вікових особливостей, пріоритетів та цінностей молоді.

Значення молодого віку в житті людини і завдання розвитку визначаються по-різному, швидше за все, це пов'язано з великим розкидом кордонів віку і домінантним значенням соціальної ситуації розвитку. У найбільш загальному вигляді можна виділити такі завдання розвитку для цього віку:

- досягнення особистісної зрілості, заснованої на емансипації від батьків та структуруванні смислових систем;
- вибір шлюбного партнера, побудова близьких відносин і створення сім'ї;
- початок побудови кар'єри, що включає постановку професійної мети, вибір наставника і власне початок професійної діяльності;
- прийняття громадянської відповідальності, засноване на поведінці, що базується на совісті і свідомому виборі.

Провідною діяльністю є або професійне навчання, або набуття трудового досвіду, або те й те разом. Завдяки цьому молоді люди освоюють норми відносин між людьми (ділових, особистих тощо), а також професійно-трудова уміння. Цей вік характеризується як „стійко концептуальна соціалізація, коли виробляються стійкі властивості особистості”, стабілізуються всі психічні процеси, людина набуває стійкого характеру [253].

У молодому віці людина найбільше здатна до творчої діяльності, формулювання евристичних гіпотез, максимальної працездатності, тому

прогрес в різних сферах наукового знання багато в чому пов'язаний з діяльністю молоді. Молодь опановує найбільш складні способи інтелектуальної діяльності в найрізноманітніших і сучасних галузях науки і техніки; у трудовій діяльності (інтелектуальної, фізичної); засвоєні знання, навички, вміння не тільки реалізуються, а й отримують свій подальший розвиток і творче вдосконалення (зокрема в нових галузях у сфері менеджменту, маркетингу, екології та ін.).

Відзначимо, що соціальний портрет практично ніколи (якщо не йдеться про опис соціального значення діяльності якоїсь визначеної історичної особистості) не відображає індивідуальне, неповторне, його призначення протилежне – відтворити типове, притаманне саме цій людині з погляду її взаємодії з іншими. Відтак на соціальному портреті представлений збірний, узагальнений образ, покликаний відтворити те, що є істотним щодо соціального контексту (умов, обставин, ситуації). Тобто в онтологічному сенсі прототип існує (чи існував), однак схожість, що є необхідною характеристикою звичайного портрета, заміщується в портреті соціальному типовістю [253, с. 223 – 224].

У контексті нашого дослідження зосереджено увагу на молодих особах віком від 14 до 35 років, соціальних, молодіжних працівниках, здобувачах середньої, вищої та професійної освіти.

Соціальний працівник визначається як людина, яка внаслідок своїх посадових і професійних обов'язків надає окремі види соціальної допомоги в подоланні людиною, сім'єю або групою людей проблем, що виникли в них [179]. Отже, формування, розвиток соціальної активності названої категорії сприяє ефективній професійній діяльності під час соціально-педагогічної роботи з молоддю.

Відповідно молодіжні працівники працюють на постійній основі чи громадських засадах з молодіжною категорією під час реалізації громадської, освітньої, волонтерської, дозвіллевої діяльності в різних інститутах громадянського суспільства та від їхньої комплектності й рівня соціальної

активності на пряму залежить якість та ефективність соціально-педагогічної роботи з молоддю.

Наступним, не менш важливим компонентом системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства є **змістовно-процесуальний компонент** системи, що відображає технологію формування соціальної активності молоді з урахуванням основних напрямів діяльності ІГС, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молоддю [393].

Відповідно до встановленої мети передбачається розробка напрямів та змісту діяльності ІГС у роботі з молоддю й зумовлюється стратегіями і тактиками молодіжної політики на регіональному та національному рівнях.

Аналіз роботи ІГС демонструє різноплановість стратегій, напрямів, пріоритетів кожної громадської організації, цінностей та системи організації благодійних фондів, змістовністю та умовами молодіжних центрів, регіональними особливостями та пріоритетами молодіжних рад. Також провідним чинником є кількість молоді в об'єднаннях, їхніми віковими пріоритетами, а також чисельністю молоді в громадах, де здійснює свою діяльність певна ІГС.

При визначенні цього компонента доречною вбачається думка Н. Самохіної, що зміст як інваріативний складник системи відображає потреби суспільства й запити особистості у сфері освіти, виховання, соціальному середовищі, демонструє можливі механізми й інструменти реалізації соціального замовлення держави в цій галузі. У зв'язку з цим сутність змістовного компонента конкретизується смислом, вкладеним у спільну мету і завдання. Зміст системи коригують об'єктивні та суб'єктивні чинники: потреби суспільства, науково-технічний прогрес, методологічна позиція вчених тощо [341, с. 326].

Важливою особливістю під час розробки цього компонента є відповідність змісту системи безпосередньо до компонентної структури соціальної активності молоді (мотиваційно-ціннісний, змістовно-когнітивний, соціально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний компоненти).

Досить складним чинником при розробці цього критерію виявилась відсутність єдиної мети та цілей ІГС, законодавчо врегульованих шаблонних методів та способів роботи з молоддю. З одного боку, цей факт розширює варіативність змісту діяльності громадських об'єднань у молодіжному середовищі, але з іншого – у контексті дослідження процесу формування соціальної активності молоді в ІГС непідпорядкованість жодним державним структурним підрозділам ускладнює можливість широкого запровадження розробленої системи, маючи рекомендований характер. Водночас цей факт у своєму дослідженні ми використовуємо як пріоритет та актуальність роботи з певними інститутами громадського суспільства в напрямі молодіжної активності. Тому в контексті цього змістовно-процесуального компонента виникала потреба розробки **технології формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства**, поданої в табл. 3.1 [392].

Таблиця 3.1

Структура змістовно-процесуального компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Технологія формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства	
Напрями діяльності ІГС	Форми та методи
проектна діяльність	Форми: проектна робота Методи: підготовка проєктів, конкурси проєктів
громадсько-політична діяльність	Форми: форуми, семінари, стажування, навчальні екскурсії Методи: пізнавальна гра, цикл Колба, World Safe, факультатив, панельна дискусія
волонтерсько-благодійна діяльність	Форми: соціальна опіка і захист, соціальний супровід молоді, допомога дітям та особам з обмеженими можливостями, волонтерство. Методи: тематичні дні, ярмарки, благодійні акції, облаштування місць дозвілля
освітньо-наукова діяльність	Форми: майстерні, тренінги, семінари, електронні інструменти Методи: лекторії, рольові та ділові ігри, майстер-класи і воркшопи

Продовження таблиці 3.1

дозвіллева діяльність	Форми: культурні програми Методи: воркшопи, майстер-класи
молодіжна політика	Форми: адвокаційні кампанії Методи: круглі столи, зустрічі, дискусійні методи (дебати, диспути), воркшопи
Етапи реалізації системи: інформаційний, просвітницький, діяльнісний	
Результат: упровадження форм і методів роботи з молоддю відповідно до напрямів діяльності ІГС для підвищення рівня соціальної активності молоді	

Мета запропонованої технології – запровадження форм і методів роботи з молоддю в діяльність інститутів громадянського суспільства (громадські організації, благодійні фонди, молодіжні ради і центри) з метою формування соціальної активності молоді.

Реалізація названої мети конкретизується в таких *завданнях*:

- створення сприятливих умов для мотивації молоді сталої, систематичної участі в діяльності ІГС;
- забезпечення оволодіння молодими людьми системою знань та досвіду діяльності ІГС;
- формування свідомої громадсько-політичної компетентності молоді.

Етапи реалізації системи:

– *інформаційний* – інформування молоді про діяльність ІГС; набуття молоддю теоретичних засад функціонування моделей громадського та політичного устрою; стимулювання інтересу до участі в заходах та проєктах ІГС;

– *просвітницький* – формування основних уявлень молоді про структуру, змістовність, напрями, проєкти ІГС; засвоєння знань та набуття вмінь і навичок планування, організації діяльності ІГС; систематизування знань про роль молоді в розбудові громадянського суспільства, моделі участі молоді в суспільному житті;

– *діяльнісний* – виокремлення, організація та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; набуття досвіду громадської, проєктної,

політичної, волонтерської діяльності в роботі ІГС; самостійна реалізація проєктів, що вирішують локальні проблеми громади.

Проаналізуємо детальніше різні форми та їхню змістовність відносно роботи з молоддю в ІГС з метою формування соціальної активності.

Проєктна діяльність молоді в ІГС передбачає реалізацію проєктної роботи як форми роботи з молоддю з використанням методів підготовки проєктів та конкурсів проєктів для молоді.

Проєкт – це самодостатня діяльність, що включає низку заходів, спрямованих на досягнення чітко визначених цілей, вирішення проблем визначених цільових груп, із запланованими важливими результатами та обмеженими часовими рамками, що потребує використання визначених засобів і ресурсів у межах затвердженого бюджету [333].

Проєктний менеджмент (Project Management) – це процес керівництва та координації людських, матеріальних та фінансових ресурсів протягом життєвого циклу проєкту шляхом застосування сучасних методів та техніки управління для досягнення визначених у проєкті результатів за складом та обсягом робіт, вартістю часом, якістю та задоволенню інтересів учасників проєкту [446].

Слово „проєкт” походить від латинського слова „projectum”, яке утворилося із слів „pro” и „jacere” і означає „закинутий уперед”. За останні 100 років проєкти та проєктний менеджмент стали складовою частиною суспільного прогресу.

Проєкти мали різноманітний вплив на життя людей. Одні страждали від наслідків військових походів, інші були задоволені від досягнення результатів та винагороди за успішну реалізацію проєкту, а хтось не помітив їх зовсім, оскільки проєкти часто впливали тільки на певне коло людей.

Будь-яка діяльність людини складається з трьох компонентів:

- діяльність, що триває у часі;
- діяльність, що потребує витрат фізичних і розумових сил;

– діяльність як цілеспрямований процес щодо створення очікуваного результату.

Проектна діяльність відрізняється від „звичайної” тим, що спрямована на вирішення нестандартних завдань. Водночас мета такої діяльності має бути досягнута з урахуванням обмеженості в часі та ресурсах, а також передбачає досягнення очікуваних результатів [416].

Життєвий цикл будь-якого проекту складається з ідеї, що при вдалому виділенні мети, завдань та етапів може перерости в план проекту з урахуванням усіх ризиків та чинників, що можуть сприяти його втіленню. Коли знайдені ресурси та учасники проекту, відбувається його безпосередня реалізація, після якої важливо зробити оцінку результатів та порівняти їх з очікуваними результатами на етапі планування проекту. Удача роботи над помилками дасть можливість знайти ідею для нового проекту. Проект можна вважати закінченим, коли досягнуто поставлені перед ним цілі.

Загальна технологія управління проектом залишається відносно стабільною й охоплює:

- формулювання завдань проекту;
- обґрунтування проекту;
- розроблення структури проекту;
- визначення обсягів та джерела фінансування;
- складання калькуляції витрат (кошторису виконання робіт);
- визначення термінів виконання робіт проекту;
- складання графіка реалізації проекту;
- розрахунок та розподіл ресурсів;
- відбір команди виконавців проекту;
- управління якістю;
- управління ризиками;
- організацію виконання проекту;
- підготовку та укладення контрактів;

- підтримання зв'язків із замовниками та споживачами продукції проєкту;
- контроль за виконанням проєкту тощо [423].

Управління проєктами (проєктний менеджмент) поділяється на чотири ключові завдання:

- формулювання завдань проєкту,
- планування,
- управління,
- контроль.

У межах нашого дослідження на етапі реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства було заплановано реалізацію низки проєктів: „Студентська республіка на Донеччини” (інформаційний етап), „Посилення ролі молоді в управлінських процесах Донецького регіону” (просвітницький етап), „Громадянська просвіта молоді на сході України” (діяльнісний етап). Детальніше про зміст, завдання проєктів буде розглянуто в наступному розділі.

Громадсько-політична діяльність інститутів громадянського суспільства спрямована на формування базових компетентностей у сферах громадської та політичної діяльності. Серед основних форм цього напрямку ми виокремили *форуми, семінари*.

Форум (мається на увазі форум знань, що має освітні функції) перебуває на перетині освіти в сенсі наявних навчальних програм, що забезпечують опанування компетенцій у сфері громадсько-політичної діяльності. Основним завданням є запуснути процес „від ідеї до дії”, тобто конвертувати накопичення знань та компетенцій у конкретні практичні громадські дії. По суті, цю функцію виконують окремі тренінги, але форум у цьому контексті призначений для більшої групи – як учасників і учасниць, так тренерів, експертів.

Прикладом може бути уявний Фестиваль активного громадянства з програмою лекцій та майстер-класів. Його мета – надати якомога більшій

кількості людей конкретні знання, необхідні підприємливому проактивному громадянину. Після такого фестивалю учасники та учасниці мали б робити (більше) громадських акцій, (частіше) брати участь у громадських слуханнях та розробляти (більше) власних громадських проєктів. Сама масовість заходу може відігравати подвійну роль. З одного боку, це виклик для якості навчальних сесій та сталості навчального ефекту. З іншого, – візуалізація кількості (потенційно) активних громадян надає учасникам і учасницям відчуття впевненості в тому, що вони роблять, та посилює їх на шляху переходу від ідей до дій [171, с. 15].

Ще одними формами роботи з молоддю у сфері громадсько-політичної діяльності нами було виокремлено *стажування та навчальні екскурсії*.

Відповідно до Закону України „Про освіту” стажування – це набуття особою практичного досвіду виконання завдань та обов’язків у певній професійній діяльності або галузі знань. Водночас на сьогодні досить поширеним є короткостроковий досвід стажування в різних країнах, а також навчальні тури, поїздки, екскурсії, що спрямовані на здобуття досвіду різних країн у сферах діяльності органів громадського самоврядування, механізмів взаємодії влади та молоді, вивчення досвіду діяльності громадських об’єднань тощо.

Серед основних методів формування соціальної активності молоді в ІГС під час громадсько-політичної діяльності ми виокремили *пізнавальну гру, цикл Колба*.

Пізнавальна гра – це метод навчання, що допомагає самостійно орієнтуватися в мотивах вчинків дійових осіб, обирати і втілювати зовнішні прояви її внутрішнього світу, прогнозувати педагогічний вплив.

Функції гри:

- соціокультурна – слугує засобом соціалізації;
- комунікативна – дає змогу моделювати ситуації й обирати різні шляхи її вирішення;

- самореалізація особистості – передбачає досягнення особистісного успіху, перемоги;
- діагностична – передбачає, що учень може пересвідчитись у рівні своїх умінь.

Одним із методів соціально-педагогічної роботи з молоддю, що ілюструє закономірності того, як молоді люди набувають нового досвіду та засвоюють знання, є *цикл Колба* [171, с. 18 – 20]. За цією моделлю на шляху здобуття знань людина проходить чотири фази: отримання активного досвіду, рефлексія та осмислення, теоретичне узагальнення та апробація на практиці. При цьому навчання ніколи не зупиняється, а відбувається по спіралі, щоразу поетапно проходячи весь цикл. Цей метод є універсальним і може застосовуватися для різних освітніх процесів, зокрема до форумів.

Отримання безпосереднього досвіду. Здобуття безпосереднього досвіду перебуває здебільшого за межами форуму. Ще до форуму вони пробують нові механізми та інструменти – часто без достатньої теоретичної бази, інтуїтивно й підсвідомо копіюючи хороші практики. Не завжди цей цінний досвід є усвідомленим та відрефлексованим так, як він на це заслуговує. На форумі робиться велика ставка саме на нього як на величезний потенціал для синтезу нового знання – через спільну рефлексію та обмін з іншими учасниками.

Рефлексія досвіду. Якщо сказати метафорично, на цьому етапі учасники й учасниці розкладають увесь свій досвід на великому круглому столі та роздивляються дані, які отримали. Дивлячись збоку на цей колективний досвід, вони порівнюють, ще раз усвідомлюють його та створюють нові взаємозв'язки. Цікаво, що на цьому етапі паралельно відбуваються два процеси – внутрішній та зовнішній. Внутрішній охоплює рефлексію та усвідомлення учасниками й учасницями власного досвіду, отриманого раніше. У рамках зовнішнього процесу вони „вписують” цей досвід у загальну картину. До речі, саме в цьому аспекті форуми найяскравіше виявляють свою подібність, адже вони надають можливість спільно відрефлексувати й

осмислити історії різних людей, які є невідривними від глобального контексту. Іншими словами, форум уможлиблює співдію на основі досвіду.

Теоретичне узагальнення. Після цього настає момент „розкладання по полочках”. Доволі часто на цьому етапі форуму можна почути: „Я це вже знав, але тепер усе нарешті склалося в систему” або ж „Інтуїтивно приблизно так я і робила, але тепер знаю, як це називається”. Проте можлива й інша ситуація: коли під час здобуття власного досвіду рішення не знаходяться, й учасники потребують експертних відповідей та порад від спікерів чи спікерок форуму. І в тому, і тому випадку на цьому етапі учасники отримують теоретичні імпульси, які, з одного боку, накладаються на попередній осмислений досвід, а з іншого, – є базою і трампліном для подальших активних дій.

Перевірка на практиці. Це – етап утілення ідей та практичного випробування теоретичних концепцій. У рамках форуму можна лише частково реалізувати його: створивши передумови для синергій між окремими акторами, розробивши практичні рішення та склавши плани дій того, як перенести теоретичний досвід на практику. Яким би незакінченим не виглядав цей етап, не варто його пропускати. Адже є ризик отримати справедливий відгук на кшталт: „Поговорили добре, але незрозуміло, що робити далі” [171].

Такою є загальна логіка будь-якого форуму. Цикл Колба віддзеркалює природний процес здобуття нового знання людиною. Тому, якою б не була запропонована тема чи програма форуму, учасники й учасниці тяжітимуть до проходження цих етапів. А усвідомлення організаторами чи організаторками закономірностей, що лежать в основі циклу Колба, та грамотна драматургія форуму на основі цього циклу дасть змогу якнайкраще синхронізувати природні навчальні потреби учасниць із поставленими цілями.

Волонтерсько-благодійна діяльність ІГС у напрямі роботи з молоддю з метою формування соціальної активності проявляється у формі соціальної опіки й захисту, соціального супроводу молоді, допомога особам з обмеженими можливостями, волонтерство.

Соціальна опіка і захист найменше захищених категорій дітей та молоді: підтримка та сприяння розвитку творчих здібностей молодих інвалідів; соціальна допомога молодим сім'ям; соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування; соціальна підтримка військово зобов'язаної молоді; соціальна робота з жіночою молоддю; соціальна допомога самотнім матерям, неповним сім'ям, багатодітним сім'ям; допомога у вирішенні соціальних проблем учнівської та студентської молоді. Організуються концерти, конкурси, змагання, ярмарки, створюються різноманітні клуби за інтересами, проводяться благодійні акції, вечори. Усе це робиться для того, щоб такі категорії дітей та молоді відчули себе потрібними в цьому суспільстві.

Соціальний супровід молоді, допомога її інтеграції в суспільство: сприяння самовихованню, самовизначенню та самовдосконаленню дітей та молоді; формування та розвиток якостей творчої особистості; соціальна підтримка безробітної молоді, сприяння в працевлаштуванні; розвиток та підтримка обдарованих дітей і підлітків; організація змістовного дозвілля дітей та молоді як шлях профілактики дитячої бездоглядності і правопорушень [304]. Проводяться змагання, олімпіади, походи, екскурсії, конкурси творчих робіт, тематичні дні, вогнища, свята, ярмарки, також іде залучення молоді та підлітків до різноманітних гуртків та секцій.

Особливостями волонтерства визначають: воно має бути неприбутковим, добровільним та корисним окремій особі, групі або суспільству загалом. З'ясовано, що волонтерство є способом підтримки, піклування, надання допомоги членам громади; взаємодії між людьми для спільного вироблення нових шляхів вирішення проблем, які виникають. Воно створює можливості для навчання та розвитку впродовж життя кожної людини [243].

Серед основних напрямів діяльності волонтерів як видів соціального мотивування доречними є [242]:

- інформування громади про заслуги волонтера;

- створення можливості спілкування з новими значущими людьми, експертами з різних питань соціальної та соціально-педагогічної роботи, надання доступу до нових соціальних груп (неформальні зустрічі зі спеціалістами, майстер-класи, вечори відпочинку тощо);
- допомога в організації дозвілля. Волонтери мають можливість не лише взяти участь у пропонованих заходах, але й ініціювати їх, заручившись підтримкою організації;
- залучення до нових видів діяльності, важливих проєктів та програм, акцій, конференцій;
- створення умов для самореалізації та кар'єрного зростання. Усі без винятку волонтери мають можливість спробувати свої сили в нових видах діяльності, реалізувати свої вміння та таланти;
- навчання. Волонтери проходять курс навчання, набуваючи знань, умінь та навичок, необхідних для подальшої роботи;
- залучення до участі в керівництві важливим новим проєктом. У процесі роботи волонтери набувають навичок управління групами людей та організації їхньої діяльності.

Освітньо-наукова діяльність ІГС у напрямі формування соціальної активності молоді передбачає такі форми: *майстерні, тренінги, семінари, онлайн-ігри*.

Майстерня або *тренінг* (рідше – семінари) у неформальній освіті – це унікальний освітній простір, у якому відбувається структурована й цілеспрямована взаємодія учасників з метою набуття нових знань або переосмислення власної позиції з певного питання. Майстерня як структура забезпечує взаємозв'язок елементів і утворює з деталей комплексний освітній процес. Група учасників завжди відображає суспільство в мініатюрі, яке працює за законами і механізмами реального соціуму, що є спрощеним варіантом цієї спільноти. Саме це допомагає побачити дію запущених механізмів і правил. Мета тренінгового процесу – концентрація уваги на переживаннях і досвіді учасників, а не на компетентностях мультиплікатора,

який керує тренінговим процесом. Учасники навчаються, насамперед, завдяки своїй активності, багато чого дізнаються один від одного. Завдяки синергії група допомагає кожному учаснику та учасниці стати по закінченні навчання більш компетентними, ніж на початку [163, с. 27].

Відзначимо достатню кількість методів неформальної освіти, загальна класифікація яких на цей час відсутня в науково-педагогічній літературі. Проте в контексті цього дослідження можна виділити: рольові та ділові ігри, майстер-класи і воркшопи.

Рольові ігри (можуть бути різні цілі, оформлення та тривалість) та *ділові ігри* (методи імітації ухвалення рішень групою в ситуаціях конфлікту або невизначеності).

Майстер-класи (демонстрація й навчання учасників певного унікального вміння або практики) та *воркшопи* – майстерні, під час яких учасники отримують досвід або знання самостійно.

Також досить популярними та дієвими методами є *openspace*, світове кафе, інші методики інноваційного та конференційного типу.

Широкий вибір електронних ресурсів для освіти, науки, саморозвитку на просторах Інтернету не завжди спрощує пошукувачу завдання підбору необхідного електронного ресурсу. Тому в межах нашого дослідження була підібрана низка платформ для створення електронних інструментів освітнього процесу: онлайн-ігри, вебквести, вікторини, тести, пазли (див. табл. 3.2). Звичайно, представлені ресурси не обмежують усіх можливостей електронних освітніх ресурсів для майбутніх фахівців, але дещо систематизують та узагальнюють можливі онлайн-ресурси [494]. Відзначимо, що більшість з них англomовна й вимагає відповідної підготовки викладачів. Ресурси можуть бути і безкоштовні, і платні, залежно від масштабів використання та функційного наповнення.

Електронні ресурси для створення освітніх інструментів для молоді

Освітні інструменти	Види електронних ресурсів
Онлайн-ігри	Classcraft, Minecraft: Education Edition, SimCity Ribbon Hero, Goosechase тощо.
Вебквести, вікторини	Socrative, FlipQuiz, ClassDojo, Goalbook тощо
Тести	Google форми, Kahoot, Quizlet, Propofrs, Classmarker, Plickers, Easy test maker тощо
Пазли	Arcade Game Generator, Sugarcane, Baamboozle, Answerables, Jigsaw Planet тощо

Проаналізуємо представлені освітні інструменти.

Онлайн-ігри. Навчальні комп'ютерні ігри широко використовуються для полегшення освітнього процесу під час здобуття формальної та неформальної освіти. Дослідження вказують на те, що ці ігри можуть підвищувати ефективність освітнього процесу, якщо оснащені відповідними стратегіями навчання, тобто мають чітко визначені цілі, завдання та вектор спрямування певних знань і навичок [482]. Водночас використання навчальних комп'ютерних ігор не лише пропонує молоді віртуальний навчальний простір, але й дає їм можливість відігравати активну роль у навчанні, розвивати свої можливості вирішувати поставлені завдання або засвоювати навчальний предмет через процес практичного використання, що не завжди можуть традиційні педагогічні засоби [483]. Отже, застосування ігрових технологій з використанням інформаційних технологій-досягнень сприяє залученню молоді до освітнього процесу не як пасивних учасників, а як активних діячів. Серед важливих функцій, що з'єднують освітній процес і комп'ютерні онлайн-ігри, є: контекст, який відображає використання інформації в реальному житті; відтворення справжньої діяльності; численні погляди та ролі; надання оперативної оцінки навчанню; представлення пояснень у вирішальних моментах [496].

Вебквести і вікторини. Використання вебквестів набуває все більшої актуальності, оскільки успішно моделює професійно зорієнтовані завдання, виконання яких вимагає залучення колективу однодумців до аналітичної, креативної та відповідальної діяльності, зокрема за допомогою усної та

писемної комунікації [177]. Вони сприяють інтенсифікації процесу навчання, розвитку творчого мислення молоді, формуванню вмінь працювати в умовах інформаційно-комунікаційного середовища тощо [36, с. 100].

Пазли. Важливими дидактичними аспектами створення онлайн-пазлів є практичне застосування ігрових технологій у процес навчання, що сприяє формуванню вміння концентрувати увагу, систематизувати та аналізувати наявну інформацію не лише на основі символічного подання інформації, а й сукупності візуальних об'єктів, що необхідно реконструювати [409, с. 26].

Наведені приклади електронних ресурсів не обмежують усі можливі, а лише представляють найбільш цікаві та ефективні. Серед інших інструментів виділяють: створення хмари слів (відображення явища або процесу через набір ключових слів); інтелект-карти, або ментальні карти (створюються на основі техніки візуалізації мислення та фіксації інформації, графічного зображення структури понять); стрічка часу, або таймлайн (інтерактивна хронологічна шкала, що містить фотографії, тексти, ілюстрації); інфографіка (репрезентація ідей, явищ чи процесів, що передбачає ілюстративний супровід інформації, поєднання тексту й графічних зображень [12].

Розглядаючи **дозвілєву діяльність** інститутів громадянського суспільства як один із ключових напрямів на шляху формування соціальної активності, відзначимо основні форми й методи роботи з молоддю. Реалізація культурних програм для молоді забезпечує культурний, усебічний, духовний розвиток особистості, оскільки передбачає організацію культурно-просвітницьких екскурсій, молодіжних обмінів, культурних, національно-патріотичних фестивалів тощо. Серед методів роботи з молоддю в цьому напрямі можна виділити воркшопи та майстер-класи на різні тематики.

Наступним напрямом діяльності ІГС виділено **молодіжну політику**, що передбачає запровадження адвокаційних кампаній як форм роботи та застосування таких методів, як круглі столи, зустрічі, дискусії, дебати.

Явище адвокації виникло в результаті необхідності реагувати на гострі проблеми, що виникають у суспільстві, або ж вироблення комплексної

відповіді на систематичні негаразди чи кризи. Особа чи група осіб, які потрапили у скрутне становище або ж усвідомлюють існування певної проблеми, не завжди мають змогу цю проблему вирішити. Тому виникає необхідність пошуку і впливу на того, кому підвладне вирішення проблеми. Звідси і визначальна риса адвокації – вплив на особу, яка приймає рішення.

У результаті дій, спрямованих на представлення інтересів та захист прав тієї чи тієї групи людей, бажаний результат може бути отриманий дуже швидко (наприклад, як наслідок позитивного рішення сесії міської чи обласної ради).

Однак справжня адвокаційна кампанія зазвичай триває роками. Адже часто прийняття якогось важливого стратегічного документа рішенням сесії місцевих рад не вирішує наявну проблему. Цей документ ще довго може лежати „у шухляді”, доки не втратить своєї актуальності, або ж мати лише декларативний характер. Упровадження прийнятого документа часто залежить від наявності коштів у бюджеті чи банальної політичної волі виконавчої гілки влади. Тому важливо в результаті адвокаційної кампанії „спустити” цей документ до рівня громад, щоб суспільство усвідомлювало його важливість для власного розвитку й підтримувало те, що цей документ декларує. Тоді під тиском громадськості влада змушена буде надати цьому документу розвиток та фінансову підтримку [372, с. 8 – 9].

Дискусійні методи (обговорення, дебати) – це методи, що передбачають вільний обмін думками учасників групи стосовно певної теми.

Наведені форми, засоби та методи роботи з молоддю під час діяльності ІГС відповідно до напрямів діяльності ІГС не вичерпують усіх можливих і можуть повторюватися, корегуватися, змінюватися залежно від низки зовнішніх та внутрішніх чинників. Водночас у межах нашого дослідження вивчення провідного досвіду діяльності ІГС в Україні дало можливість згрупувати та виокремити наведені форми, що в цьому контексті виявляються найбільш ефективними.

Переходячи до характеристики основ конструювання *середовищного компонента* системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства (див. рис. 3.4), наголосимо, що воно передбачало створення спеціального середовища на місцевому, регіональному й національному рівнях. Урахування трирівневої структури є досить правомірним для забезпечення комплексного, систематичного підходу формування соціальної активності молоді в ІГС, проте саме місцевий і регіональний рівні вважалися найбільш дієвими поетапними складниками. Теоретичний і практичний досвід громадської діяльності показав результативність дій громадських об'єднань знизу вгору, коли локальні організації на місцях, об'єднуючи громаду, зокрема молодь, навколо певної проблеми, спільними зусиллями, залучаючи всі гілки влади, досягають упевнених результатів. А вже наступним кроком раціональним вважається об'єднання таких місцевих організацій у регіонах для адвокатування напрацьованих і перевірених механізмів застосування громадянської активності на вирішення проблем і розбудови громадянського суспільства в країні загалом.

Рис. 3.4. Структура середовищного компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Створення сприятливого середовища для формування соціальної активності молоді в ІГС є основним завданням виділеного *середовищного*

компонента. Логіка цього компонента становить і зумовлює виділення відповідного ресурсного оснащення громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів або доступ до них. Серед важливого забезпечення ми виділили: матеріально-технічну базу (приміщення з необхідними меблевим, комп'ютерним оснащенням, засобами інтернет-зв'язку тощо), інфраструктуру (коворкінги, відкриті майданчики, центри тощо для діяльності ІГС), методичну літературу (основна науково-методична література із соціально-педагогічної роботи з молоддю, організації роботи інститутів тощо), дидактичні матеріали (роздаткові матеріали, настільні ігри тощо).

Вагомим, на нашу думку, аспектом організації середовищного компонента системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства є встановлення взаємодії ІГС:

- співпраця громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів між собою в процесі соціально-педагогічної роботи з молоддю;
- організація спільних заходів і проєктів, конструктивний діалог ІГС і в межах певного регіону, і на міжнародному просторі (нагадаємо, що наше дослідження запроваджується на регіональному рівні);
- взаємодія з освітнім, соціальним середовищем (співпраця ІГС із закладами середньої, професійної, вищої освіти, соціальними службами, органами місцевого самоврядування, обласними адміністраціями, засобами масової інформації, державними установами тощо на шляху організації визначених напрямів діяльності ІГС, соціально-педагогічної роботи з молоддю).

Отже, урахування теоретично-методичних аспектів дослідження сприяло розробці системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Наступним етапом у логічному ланцюгу нашої роботи є експериментальне дослідження з обґрунтуванням

критеріальної бази та констатувального експерименту, реалізація розробленої системи, а також аналіз отриманих результатів.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі обґрунтовано систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Визначено, що системний підхід є фундаментом процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства та дозволяє сконструювати модель системи, виявити структурні компоненти, внутрішні зв'язки та умови реалізації.

Розкрито концептуальні положення формування соціальної активності в інститутах громадянського суспільства: соціальна активність постає як інтегрована особистісна діяльність, що цілеспрямовано та систематично формується в процесі ефективно організованої діяльності інститутів громадянського суспільства; процес формування та розвитку соціальної активності молоді залежить від рівня участі молоді в діяльності громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних рад і молодіжних центрів; процес формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства розглядається як система, у якій усі компоненти пов'язані спільною метою та структурним взаємозв'язком; при організації діяльності інститутів громадянського суспільства слід урахувувати вікові індивідуально-психологічні особливості та потреби молоді, їхні взаємини з іншими та середовищем; зміст системи формування соціальної активності молоді в ІГС має бути наповнений з урахуванням особливостей діяльності ІГС і тенденцій молодіжного середовища.

Визначено, що система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства розглядається як цілісний процес, що включає сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених компонентів, зокрема, мету, об'єкт та суб'єкт, зміст, напрями, форми й методи роботи з

молоддю в інститутах громадянського суспільства. Досліджувана система представлена такими п'ятьма компонентами, як:

цільовий, що зумовлює мету (формування соціальної активності молоді віком від 14 до 35 років як особистісної інтегрованої якості під час діяльності в інститутах громадянського суспільства), завдання, принципи, результат;

суб'єкт-об'єктний, що визначає характеристики *суб'єктів* (керівники, лідери громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів і рад), *об'єктів* (молоді особи віком від 14 до 35 років, соціальні, молодіжні працівники, здобувачі середньої, вищої та професійної освіти) та їхню взаємодію;

змістовно-процесуальний, який репрезентовано з урахуванням особливостей діяльності інститутів громадянського суспільства, їхніх форм, методів і засобів роботи з молоддю. Розроблена технологія формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства передбачає застосування низки форм, засобів і методів до напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства (проектної, громадсько-політичної, волонтерсько-благодійної, освітньо-наукової, дозвіллевої діяльності, молодіжної політики) на інформаційному, просвітницькому, діяльнісному етапах;

середовищний, що визначив ресурсне забезпечення (матеріально-технічна база, інфраструктура, методична література, дидактичні матеріали) та взаємодію ІГС (спільна співпраця ІГС, організація спільних заходів і проєктів, конструктивний діалог; взаємодія з освітнім, соціальним середовищем).

Характеристика системи формування соціальної активності молоді дала можливість проведення експериментального дослідження та впровадження в діяльність інститутів громадянського суспільства.

Основні наукові положення розділу викладено в опублікованих працях [380; 383; 390 – 392; 491; 494].

РОЗДІЛ 4

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

4.1. Критеріальна база дослідження та констатувальний етап педагогічного експерименту

Відповідно до мети нашого дослідження в попередньому розділі було представлено теоретичне обґрунтування системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, наступним етапом визначено експериментальну перевірку названої системи, що дозволяє перевірити дієвість та ефективність розробленої системи.

Під час експериментального дослідження було виділено вибіркочу сукупність молоді віком від 14 до 35 років у кількості 626 осіб (здобувачі вищої освіти – 113 осіб, здобувачі середньої освіти – 57 осіб, здобувачі вищої освіти – 320 осіб, соціальні працівники – 30 осіб, молодіжних працівників – 106 осіб).

Експериментальною базою дослідження стали такі інститути громадянського суспільства Донецької області: *громадські організації*: „Молодь Сходу України” (м. Слов’янськ), „Слов’янський культурний центр „Задзеркалля” (м. Слов’янськ), „Твій формат” (с. Олексієво-Дружківка), „Майстерня ідей”, (м. Покровськ), „Заходи” (м. Маріуполь); *молодіжні центри*: „Платформа ініціатив «Теплиця»” (м. Слов’янськ), структурного підрозділу КЗ „Центр культури і довкілля м. Слов’янська” молодіжного центру „Арт простір „Хеппі Хаб”, „Платформа ініціатив «Халва Хаб»” (м. Дружківка), КЗ „Донецький обласний дитячо-молодіжний центр” (м. Краматорськ), „Рух” (м. Мирноград); *молодіжних рад* при виконавчому комітеті Слов’янської та Бахмутської міських рад; *благодійні фонди*: Представництво „Фонду Фрідріха Науманна за свободу” в Україні, а також

ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, Управління сім’ї, молоді та масових заходів національно-патріотичного виховання Донецької обласної державної адміністрації.

Відзначимо, що експериментальне дослідження здійснювалося в три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний.

Метою констатувального етапу було встановлення рівнів сформованості соціальної активності молоді.

На формувальному етапі було реалізовано систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Під час контрольного етапу на основі зіставлення результатів дослідження контрольної та констатувальної діагностики простежувалися закономірності, що засвідчують ефективність запропонованої системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Детальніше проаналізуємо констатувальний етап нашого дослідження, щодо виконання низки послідовних завдань:

1. розробити критерії та показники соціальної активності молоді;
2. визначити рівні сформованості соціальної активності молоді;
3. охарактеризувати діагностичний інструментарій, що був використаний для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді;
4. представити результати діагностування вихідного стану сформованості соціальної активності молоді відповідно до розроблених критеріїв та показників.

Представимо детальніше результати експериментального дослідження, що підтверджують ефективність розробленої системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Для реалізації першого завдання констатувального експерименту *розробки критеріїв та показників соціальної активності молоді* були використані теоретичні напрацювання, наведені в підрозділі 1.2, щодо

соціальної активності молоді як інтегрованої особистісної діяльності людини з ініціювання та реалізації суспільно корисної функції в соціальному середовищі з урахуванням вимог суспільства й особистісних ціннісних орієнтацій та обґрунтування компонентної структури соціальної активності молоді. Водночас були враховані особливості діяльності досліджуваних інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних центрів і рад). Зауважимо, що в основі вибору й розробки критеріїв лежить процедура переведення педагогічних понять у емпіричні. Переклад педагогічних понять і явищ в емпіричні показники є однією з найбільш складних і відповідальних процедур у дослідженні, бо від нього залежить достовірність отриманого наукового знання. Найтонші формалізовані інструменти й засоби дослідження дадуть помилкові результати при недостатній розробленості процесу перекладу теоретичних понять в емпіричні. На вибір емпіричних індикаторів впливає багато чинників, тому сам процес не піддається алгоритмізації. Емпірична інтерпретація залежить від складності об'єкта дослідження, обсягу накопичених наукових знань, ступеня розробленості процедур аналізу об'єкта і, нарешті, здібностей самого дослідника. Говорячи про критерії та показники результативності педагогічної діяльності, йдеться про визначення сукупності характеристик (якісних та/або кількісних), що дозволяють системно здійснити оцінку діяльності педагогічної системи та технологій, що здійснюється в експериментальній дослідній діяльності на рівні діагностичної діяльності, що є її невід'ємним складником [412].

Разом з тим до визначення критеріїв оцінювання досліджуваного явища висуваються певні вимоги, зокрема: об'єктивність, надійність та простота виміру критеріїв, компактність, зручність при практичному використанні, можливість оцінити явище в його цілісності, поєднання кількісних і якісних методів оцінки, зрозумілість не тільки для спеціалістів, але й для суб'єктів оцінювання, прогностичність, що дозволяє і оцінити наявний рівень сформованості якості, і розглядати її в динаміці [324, с. 239].

Отже, для дослідження сформованості соціальної активності молоді в ІГС нами була розроблена низка критеріїв та показників, що дозволяють, використовуючи діагностичний інструментарій, визначити рівень сформованості соціальної активності молоді як сукупність певних ознак, що відображають закономірності процесі розвитку соціальної активності.

До критеріїв соціальної активності молоді в межах нашого дослідження відносимо [393]:

– *критерій суспільної спрямованості*, що відображає інтерес молоді до громадської, соціальної діяльності, політичних процесів, усвідомлення можливості самореалізації в громадській діяльності;

– *критерій громадсько-політичної обізнаності*, що визначає рівень знань щодо громадсько-політичного устрою, структури та функцій громадських об'єднань, можливостей для молоді в саморозвитку, професійній та громадській сферах;

– *критерій соціальної компетентності*, що показує рівень сформованості та практичного застосування комунікативних та організаційних умінь і навичок, спроможність самостійно організовувати різні заходи та досягати результатів;

– *критерій самооцінки*, що дозволяє виявити здатність до самоаналізу, аналізу та оцінки громадської, суспільної діяльності.

Виділення названих критеріїв відповідає структурно-компонентному складу соціальної активності молоді (мотиваційно-ціннісний, змістовно-когнітивний, соціально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний). Водночас відстеження динаміки сформованості соціальної активності молоді відносно базових структурних компонентів можливо було лише при виокремленні певних показників та рівнів, що дає можливість підбору діагностичних методик. При цьому характеристика критеріїв діагностики соціальної активності молоді розподілена достатньо умовно, що пояснюється цілісністю та взаємозалежністю компонентів соціальної активності як особистісної якості

молоді. Наведемо в таблиці 4.1 характеристику критеріїв та показників соціальної активності молоді.

Таблиця 4.1

Характеристика критеріїв та показників соціальної активності молоді

Компоненти	Критерії	Показники
мотиваційно-ціннісний	суспільної спрямованості	<ul style="list-style-type: none"> – зацікавленість громадським, соціальним життям; – самоактуалізація особистості; – ціннісні орієнтації; – прагнення самореалізації в громадській діяльності
змістовно-когнітивний	громадсько-політичної обізнаності	<ul style="list-style-type: none"> – громадсько-політична грамотність; – обізнаність щодо структури та діяльності громадських об'єднань; – використання можливостей громадської діяльності як інструментів саморозвитку
соціально-діяльнісний	соціальної компетентності	<ul style="list-style-type: none"> – сформованість умінь будувати міжособистісні взаємини; – здатність планувати та організовувати соціально-громадську діяльність; – готовність досягати результатів дій; – рівень сформованості самоорганізації
рефлексивно-оцінний	Самооцінки	<ul style="list-style-type: none"> – здатність аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності; – здатність до самооцінки – ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності

Наведені в табл. 4.1 компоненти та критерії соціальної активності молоді передбачають наявність певної низки показників, діагностика яких сприяє виявленню рівня соціальної активності молоді. Відзначимо, що при розробці показників соціальної активності молоді ми враховували можливості та напрями діяльності інститутів громадянського суспільства, на яких зосереджено наше дослідження. Звичайно, перелік показників є доволі умовним, проте вони відображають конкретні властивості та ознаки соціальної активності молоді. Виходячи з позиції, що критерії та показники тісно пов'язані, для виявлення рівня сформованості соціальної активності молоді були виділені рівні сформованості для виконання наступного завдання експериментального дослідження.

На етапі констатувальної діагностики експериментальної роботи для виявлення вихідного стану сформованості соціальної активності молоді були визначені *рівні сформованості соціальної активності молоді* як важливого складника діагностичної стадії наукового дослідження. Для цього була обрана 4-рівнева структура, оскільки соціальна активність не є постійним і незмінним конструктом, а розвивається залежно від низки чинників та умов. По-перше, у педагогіці соціальна активність традиційно використовується в якості окремого критерію при вивченні соціально-педагогічних проблем [209, с. 8]; по-друге, соціальна активність розглядається, з одного боку, як провідна родова ознака її численних різновидів: суспільно-політичної, трудової, пізнавальної, комунікативної; з іншого, – як властивість особистості, що розвивається в системі взаємозв'язків людини із соціальним середовищем. Розширення соціальних контактів пов'язано з підвищенням рівня соціальної активності, і, навпаки, недостатній рівень її прояву не забезпечує особистості повноцінну багатоаспектну соціалізацію [339, с. 335 – 336].

Відзначимо, що ступінь розвитку соціальної активності молоді залежить від рівня участі молоді в діяльності різних громадських, позанавчальних, студентських об'єднань, тому, звертаючись до наукових позицій дослідників, наголосимо позицію С. Савченка, який визначав соціальну активність здобувача через градацію на чотири рівні: надактивний, активний, малоактивний, пасивний [339]. З огляду на теоретичні напрацювання структурно-компонентного складу досліджуваного поняття, високий рівень соціальної активності свідчить про високу мотивацію, активну систематичну участь у суспільному житті та високий ступінь соціалізації молоді. Тоді як низький рівень демонструє соціальну байдужість, пасивність та недостатню самоорганізацію, проте такі молоді люди можуть бути потенційними учасниками діяльності ІГС при ефективно побудованій роботі з молоддю певних громадських об'єднань, що може призвести до формування та розвитку їхньої соціальної активності.

Отже, процес формування соціальної активності молоді ми розглядаємо як перехід між чотирма рівнями:

низький – середній – достатній – високий

Відповідно до критеріїв та показників соціальної активності молоді охарактеризуємо рівні її сформованості:

низький рівень: відсутність інтересу до громадської діяльності, високий ступінь залежності, конформності, несамостійності; прояв прагнення до суперництва, низький вияв спрямованості на досягнення мети; недостатній рівень знань про громадсько-політичний устрій, діяльність громадських об'єднань; невикористання можливостей громадської діяльності для саморозвитку; недостатній рівень умінь і навичок самоорганізації, планування своєї роботи; складність у спілкуванні з іншими; низький рівень комунікативно-соціальної компетентності; низький рівень здатності до аналізу та самоаналізу; занижена самооцінка, недооцінка власних сил;

середній рівень: ситуативна зацікавленість громадською діяльністю; спрямованість до незалежності, самостійності в діях, що зумовлена ситуаціями; ситуативний прояв досягнення мети та соціального престижу; базові знання про громадсько-політичний устрій, діяльність громадських організацій, молодіжних рад і центрів; визнання необхідності розвиватися в громадському просторі; нестійка спрямованість на участь у громадському житті; уміння планувати свою роботу, проте недостатність навичок організації та контролю; складнощі в підтримці сталих міжособистісних взаємин; завищена самооцінка, невміння правильно оцінювати результати своєї діяльності та результати громадської діяльності, порівняння себе з іншими;

достатній рівень: участь у громадських заходах; відносна самостійність у прийнятті рішень; помірний прояв досягнення мети та соціального престижу; знання про основні засади громадсько-політичного устрою та можливості, структуру громадських об'єднань, молодіжних рад і центрів, їхньої діяльності; ситуативне використання можливостей громадського сектору для саморозвитку; часткові вміння планувати, організовувати та

контролювати діяльність; достатній рівень сформованості вмінь будувати міжособистісні взаємини та комунікативно-соціальної компетентності; достатній рівень самооцінки; достатній рівень здатності аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності; помірний ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності;

високий рівень: систематична участь в організації громадських заходів; незалежність у своїх діях, прагнення керуватися особистісними цілями та принципами; високий прояв прагнень до соціального престижу та досягнення мети; поширення знань про громадсько-політичний устрій та роль молоді в розвитку громадянського суспільства; стійкий інтерес до саморозвитку, гнучкість, високий рівень саморегуляції; високий рівень навичок самоорганізації, планування, контролю, установа міжособистісних взаємин; адекватний рівень самооцінки, комунікативно-соціальної компетентності; високий рівень здатності аналізувати, оцінювати процес, і результат громадської діяльності; високий ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності.

Детальну характеристику рівнів сформованості соціальної активності молоді представимо в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Характеристика рівнів сформованості соціальної активності молоді

Рівень	Характеристика			
	Суспільна зацікавленість	Громадсько-політична обізнаність	Соціальна компетентність	Самооцінка
низький	відсутність інтересу до громадської діяльності, високий ступінь залежності, конформності, несамотійності;	недостатній рівень знань про громадсько-політичний устрій, діяльність громадських об'єднань;	недостатній рівень умінь і навичок самоорганізації, планування своєї роботи;	низький рівень здатності до аналізу та самоаналізу;

Продовження табл. 4.2

	прояв прагнення до суперництва, низький вияв спрямованості на досягнення мети	невикористання можливостей громадської діяльності для саморозвитку	складність у спілкуванні з іншими; низький рівень комунікативно-соціальної компетентності	занижена самооцінка, недооцінка власних сил
Середній	ситуативна зацікавленість громадською діяльністю; спрямованість до незалежності, самостійності в діях, що зумовлена ситуаціями; ситуативний прояв досягнення мети та соціального престижу	базові знання про громадсько-політичний устрій, діяльність громадських організацій, молодіжних рад і центрів; визнання необхідності розвиватися в громадському просторі	нестійка спрямованість на участь у громадському житті; уміння планувати свою роботу, проте недостатність навичок організації та контролю; складнощі в підтримці сталих міжособистісних взаємин	завищена самооцінка, невміння правильно оцінювати результати своєї діяльності та результати громадської діяльності, порівняння себе з іншими
достатній	участь у громадських заходах; відносна самостійність у прийнятті рішень; помірний прояв досягнення мети та соціального престижу	знання про основні засади громадсько-політичного устрою та можливості, структуру громадських об'єднань, молодіжних рад і центрів, їхньої діяльності; ситуативне використання можливостей громадського сектору для саморозвитку	часткові вміння планувати, організовувати та контролювати діяльність; достатній рівень сформованості вмінь будувати міжособистісні взаємини та комунікативно-соціальної компетентності	достатній рівень самооцінки; достатній рівень здатності аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності

Продовження табл. 4.2

ВИСОКИЙ	систематична участь в організації громадських заходів; незалежність у своїх діях, прагнення керуватися особистісними цілями та принципами; високий прояв прагнень до соціального престижу та досягнення мети	поширення знань про громадсько-політичний устрій та роль молоді в розвитку громадянського суспільства; стійкий інтерес до саморозвитку, гнучкість, високий рівень саморегуляції	високий рівень навичок самоорганізації, планування, контролю, результативної активності, установлення міжособистісних взаємин	адекватний рівень самооцінки; високий рівень здатності аналізувати, оцінювати процес, і результат громадської діяльності
----------------	--	---	---	--

Представлені характеристики рівнів сформованості соціальної активності демонструють умовну градацію та можуть переходити з одного рівня на інший.

Наступним етапом нашого дослідження є *представлення діагностичного інструментарію, що був використаний для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді*. Під час вибору методик були враховано вікові особливості молодих людей, їхня змінність настроїв та орієнтирів [378] Наведемо в табл. 4.3 низку використаних методик та охарактеризуємо їхнє змістовне наповнення.

Таблиця 4.3

Діагностичний інструментарій для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді

Компоненти	Показники	Діагностики
мотиваційно-ціннісний	зацікавленість громадським, соціальним життям	анкета громадянської та соціальної активності
	самоактуалізація особистості	самоактуалізаційний тест
	прагнення соціального престижу	методика „МАС”
	мотивація досягнення мети	

Продовження таблиці 4.3

змістовно-когнітивний	громадсько-політична грамотність	анкета оцінки обізнаності молоді щодо громадських об'єднань та їхньої діяльності
	обізнаність щодо структури та діяльності громадських об'єднань	
	усвідомлення саморегуляції активності (планування, моделювання, оцінка, самостійність)	стандартизований питальник „Стиль саморегуляції поведінки”
соціально-діяльнісний	сформованість умінь будувати міжособистісні взаємини	методики діагностики міжособистісних стосунків Лірі
	рівень результативної активності	методика стимулювання особистісної активності в заданій ситуації
	комунікативно-соціальна компетентність	методика комунікативної соціальної компетентності
рефлексивно-оцінний	здатність аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності	методика діагностики рефлексивності А. Карпова
	здатність до самооцінки	методика визначення самооцінки особистості

Для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді за мотиваційно-ціннісним компонентом були використані авторська анкета громадянської та соціальної активності, стандартизований самоактуалізаційний тест та методика „МАС” [101].

Анкета громадянської та соціальної активності молоді (див. додаток Д.1) містить 44 питання щодо участі молоді в заходах молодіжних центрів, громадських організацій, волонтерства, а також мобільності, визначення актуальних питань для молоді тощо. Названа анкета мала на меті моніторинг важливих для молоді питань, що умовно можна поділити на такі групи: актуальні проблеми, способи відпочинку; громадський сектор; взаємодія з владою; освіта; політика; рівень безпеки та екології; активізм та долученість; зайнятість, мобільність; волонтерство. Анкета містить і закриті, і відкриті питання для посилення актуалізації досліджуваних питань.

Самоактуалізаційний тест (див. додаток Д.2) має 15 шкал, дві з яких (шкала компетентності в часі та підтримки) є основними, а інші 13 шкал є

додатковими. У нашому дослідженні ми використовували 3 шкали: дві основні та додаткову шкалу цінностей.

Шкала компетентності в часі (Тс) включає 17 пунктів. Високий бал за цією шкалою свідчить про здібність суб'єкта жити теперішнім часом, тобто переживати теперішній момент свого життя, а не як наслідок минулого чи підготовку до майбутнього, а також відчувати невід'ємність минулого, теперішнього та майбутнього, тобто бачити своє життя цілісним. Саме це світосприйняття, психологічне сприйняття часу суб'єктом свідчить про високий рівень самоактуалізації особистості. Низький бал за цією шкалою визначає орієнтацію людини на один з відрізків часової шкали (минуле, теперішнє чи майбутнє) та дискретне сприйняття свого життєвого шляху.

Шкала підтримки (І) – найбільша шкала тесту (91 пункт) – вимірює ступінь незалежності цінностей та поведінки суб'єкта від впливу „ззовні” навколишнього середовища. Концептуальною основою цієї шкали є в першу чергу ідея А. Реймсана про спрямованості особистості „зсередини” і „ззовні”. Людина, що має високий бал за цією шкалою, відносно незалежна у вчинках, прагне керуватися в житті власними цілями, переконаннями, установками, принципами, що не вказує на її ворожість до інших та конфронтацію з груповими нормами. Вона вільна у виборі, не схильна до зовнішнього впливу (особистість, що спрямовується „зсередини”). Низький бал свідчить про високий ступінь залежності, конформності, несамостійності суб'єкта (особистість, що спрямовується „ззовні”).

Шкала ціннісних орієнтацій (SAV) (20 пунктів) визначає, якою мірою людина розділяє цінності, що властиві самоактуалізаційній особистості. Високий бал за цією шкалою свідчить про високий ступінь самоактуалізації.

Методика розрахована на дослідження осіб від 14 р., психічно здорових. Специфіка досліджуваного феномену (самоактуалізації) і характер самого тесту, складність складників його суджень.

Методика „МАС” (див. додаток Д.3) спрямована на виявлення прагнення до суперництва та досягнення мети суб'єкта. Автор-розробник –

М. Кубишкіна (1997 рік). Методика спрямована на виявлення мотивації досягнути мету, прагнення до суперництва (азартності) та соціального престижу. Складається із 36 пунктів, що утворюють 3 шкали: „прагнення до соціального престижу”, „прагнення до суперництва”, „прагнення до досягнення мети”.

Для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді за змістовно-когнітивним компонентом були використані: анкета оцінки обізнаності молоді щодо громадських об'єднань та їхньої діяльності та питальник „Стиль саморегуляції поведінки” В. Моросанова.

Анкета громадської думки для оцінки обізнаності молоді щодо громадських об'єднань та їхньої діяльності містить 15 питань щодо оцінки власного досвіду участі в громадському житті міста, громади, своїх прав та обов'язків перешкод для подальшого прогресу втілення реформ в Україні, довіри та знань про діяльність волонтерських, громадських організацій та ініціатив тощо (див. додаток Д.4).

Питальник „Стиль саморегуляції поведінки” В. Моросанова (див. додаток Д.5) спрямований на виявлення рівня сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності здобувачів (планування, моделювання, програмування, оцінка результатів, гнучкість, самостійність та загальний рівень саморозвитку). Під час проведення молодим особам надавалася інструкція та бланк відповідей для самостійного опрацювання. Необхідно було обрати одну з трьох можливих відповідей та відмітити у відповідній графі на бланку. Підрахунок результатів методики робився відповідно до ключа за такими шкалами: планування, моделювання, програмування, оцінка результатів, гнучкість, самостійність та загальний рівень саморозвитку [130].

Шкала „Планування” характеризує індивідуальні особливості висунення й утримання цілей, сформованість у людини усвідомленого планування діяльності.

Високі показники за цією шкалою вказують на сформованість потреби в усвідомленому плануванні діяльності, плани в цьому випадку реалістичні, деталізовані, ієрархічні і стійкі, цілі діяльності висувуються самостійно.

В опитуваних із *низькими показниками* за цією шкалою потреба в плануванні розвинена слабо, цілі схильні до частоті зміни, поставлена мета рідко буває досягнута, планування малореалістичне. Такі люди вважають за краще не замислюватися про своє майбутнє, цілі висувують ситуативно і зазвичай не самостійно.

Шкала „Моделювання” дозволяє діагностувати індивідуальну розвиненість уявлень про зовнішні і внутрішні мотивації, ступінь їх усвідомленості, деталізованості й адекватності.

Випробовувані з *високими показниками* за цією шкалою здатні виділяти мотивацію досягнення цілей і в поточній ситуації, і в перспективному майбутньому, що проявляється у відповідності програм дій планам діяльності, відповідно одержуваних результатів прийнятим цілям.

У молоді з *низькими показниками* за цією шкалою – слабка сформованість процесів моделювання призводить до неадекватної оцінки внутрішніх умов і зовнішніх обставин, що проявляється у фантазуванні, що може супроводжуватися різкими перепадами ставлення до розвитку ситуації, наслідків своїх дій. У таких людей часто виникають труднощі у визначенні мети і програми дій, адекватних поточній ситуації, вони не завжди помічають зміну ситуації, що також часто призводить до невдач.

Шкала „Програмування” діагностує індивідуальну розвиненість усвідомленого програмування людиною своїх дій.

Високі показники за цією шкалою говорять про сформованість у людини потреби продумувати способи своїх дій і поведінки для досягнення намічених цілей, про деталізованість і розгорнення розроблюваних програм. Програми розробляються самостійно, вони гнучко змінюються в нових обставинах і стійкі в ситуації перешкод. У разі невідповідності отриманих

результатів цілям проводиться корекція програми дій до отримання прийняттого для людини результату.

Низькі показники за шкалою програмування говорять про невміння і небажання людини продумувати послідовність своїх дій. Такі люди вважають за краще діяти імпульсивно, вони не можуть самостійно сформувати програму дій, часто стикаються з неадекватністю отриманих результатів цілям діяльності та при цьому не вносять змін до програми дій, діють шляхом проб і помилок.

Шкала „Оцінювання результатів” характеризує індивідуальну розвиненість та адекватність оцінки й результатів своєї діяльності та поведінки.

Високі показники за цією шкалою свідчать про розвиненість й адекватність самооцінки, сформованість стійкості суб’єктивних критеріїв оцінки результатів. Людина адекватно оцінює і сам факт незгодженості отриманих результатів з метою діяльності, і причини, що призвели до цього, гнучко адаптуючись до зміни умов.

При низьких показниках за цією шкалою людина не помічає своїх помилок, некритична до своїх дій. Суб’єктивні критерії успішності недостатньо стійкі, що веде до різкого погіршення якості результатів при збільшенні обсягу роботи, погіршенні стану або виникненні зовнішніх труднощів.

Шкала „Гнучкість” діагностує рівень сформованості регуляторної гнучкості, тобто здатності перебудовувати, вносити корекції в систему саморегуляції при зміні зовнішніх і внутрішніх умов.

Випробовувані з високими показниками за шкалою гнучкості демонструють пластичність усіх регуляторних процесів. При виникненні непередбачених обставин такі люди легко перебудовують плани та програми виконавських дій і поведінки, здатні швидко оцінити зміну значущих умов і перебудувати програму дій. При виникненні незгодженості отриманих результатів з прийнятою метою своєчасно оцінюють сам факт

неузгодженості і вносять відповідну корекцію. Гнучкість дозволяє адекватно реагувати на швидку зміну подій і успішно вирішувати поставлене завдання в ситуації ризику.

Опитувані з *низькими показниками* за шкалою гнучкості в динамічній, швидко мінливій обстановці почувають себе невпевнено, важко звикають до змін у житті, до зміни обставин і способу життя. Вони не здатні адекватно реагувати на ситуацію, швидко і своєчасно планувати діяльність і поведінку, розробити програму дій, виділити значущі умови, оцінити неузгодженість отриманих результатів з метою діяльності та внести корекції. У результаті в таких досліджуваних неминуче виникають регуляторні збої і, як наслідок, невдачі у виконанні діяльності.

Шкала „Самостійність” характеризує розвиненість регуляторної автономності.

Наявність *високих показників* за шкалою самостійності свідчить про автономність в організації активності людини, її здатності самостійно планувати діяльність і поведінку, організовувати роботу щодо досягнення висунутої мети, контролювати хід її виконання, аналізувати й оцінювати і проміжні, і кінцеві результати діяльності.

Випробовувані з *низькими показниками* за шкалою самостійності залежні від думок і оцінок інших. Плани і програми дій розробляються несамостійно, такі люди часто й некритично прислухаються до чужих порад. При відсутності сторонньої допомоги в них неминуче виникають регуляторні збої.

Питальник загалом працює як єдина шкала „Загальний рівень саморегуляції”, яка оцінює загальний рівень сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності людини.

Молодь з *високими показниками* загального рівня саморегуляції самостійно, гнучко й адекватно реагує на зміну умов, висунення й досягнення мети в них значною мірою усвідомлено. При високій мотивації досягнення вони здатні формувати такий стиль саморегуляції, який дозволяє

компенсувати вплив особистісних, характерологічних особливостей, що перешкоджають досягненню мети. Чим вище загальний рівень усвідомленої регуляції, тим легше людина опановує нові види активності, упевненіше почуває себе в незнайомих ситуаціях, тим стабільніше її успіхи у звичних видах діяльності.

У молоді з низькими показниками за цією шкалою потреба в усвідомленому плануванні та програмуванні своєї поведінки несформована, така людина більш залежна від ситуації й думки інших людей. У таких досліджуваних знижена можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей, порівняно з піддослідними з високим рівнем регуляції. Відповідно, успішність оволодіння новими видами діяльності значною мірою залежить від відповідності стильових особливостей регуляції й вимог певного виду активності.

Для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді за соціально-діяльнісним компонентом були використані методики комунікативно-соціальної компетентності, діагностики міжособистісних стосунків Лірі, стимулювання особистісної активності в заданій ситуації.

Методика комунікативної соціальної компетентності (КСК) (див. додаток Д.6) призначена для отримання більш повного уявлення про особистість, складання ймовірнісного прогнозу успішності її професійної діяльності. Питальник включає 100 тверджень, розташованих у циклічному порядку, для того, щоб забезпечити зручність відліку за допомогою трафарету. Для кожного питання передбачені три альтернативних відповіді. Названа методика сприяє виявленню комунікативно-соціальної компетентності за деякими чинниками: товариськість, замкнутість або рівновага між двома протилежними особистісними якостями (наприклад, помірно відкритий чи помірно замкнутий); схильність до асоціальної поведінки (свідчить про певні особистісні проблеми в якійсь сфері: у родині, у стосунках з друзями, на роботі, з іншими) [418].

Методика діагностики міжособистісних стосунків Лірі на меті мала визначити рівень уявлень молоді про себе та своє ідеальне „Я”, а також охарактеризувати взаємини в колективі та стиль поведінки особистостей. За її допомогою також виявлявся домінантний тип стосунків з людьми: авторитарний, егоїстичний, агресивний, підозрілий, підпорядковуваний, залежний, доброзичливий, альтруїстичний (див. додаток Д.7).

Методику застосовують для оцінки поведінки людей через спостереження („з боку”), для самооцінки, оцінки близьких людей, для опису ідеального „Я”. Відповідно до цих завдань змінюється інструкція для відповідей. Різні напрями діагностики допомагають визначити тип особистості, а також зіставити дані за окремими аспектами, наприклад, „соціальне Я”, „реальне Я”, „мої партнери” тощо.

Учасникам опитування надавалася інструкція та бланк питань для самостійного опрацювання. Необхідно було поставити в бланку відповідей знак „+” навпроти номерів тих визначень, що відповідають власним якостям і навпаки. Відповідно до ключа підраховувалася кількість балів за кожним стилем поведінки. Найбільша кількість балів за будь-яким із стилів говорить про його домінування.

Методика стимулювання особистісної активності в заданій ситуації (див. додаток Д.8) мала на меті визначення рівня результативної активності молоді. Названа методика передбачала три періоди, на кожному з яких визначалася особистісна активність молодої людини, її особливості поведінки в мікрогрупах, лідерські якості керівників груп, їхнє вміння організувати колектив тощо. Метою першого (спонукального) етапу діагностичної методики було визначення рівня початкової активності, ступеня зацікавленості суспільною діяльністю. Для цього учасникам було запропоновано організувати заходи соціального спрямування будь-якого характеру. Головними умовами виконання поставленого завдання було об’єднання в групи, самостійне обрання керівника групи, командна робота під час підготовки заходу. Очікувалося, що молоді особи, по-перше, проявлять

інтерес до суспільного життя під час планування заходів; по-друге, продемонструють лідерські якості під час обрання керівника групи, розподілу обов'язків, визначення стратегії діяльності. Метою другого етапу реалізації названої методики (етапу початкової активності) було виявлення рівня прояву організаторських, управлінських здібностей, уміння практично застосовувати професійні навички керівника. На цьому етапі учасники мали розпланувати діяльність згідно зі встановленими обов'язками членів групи, підготувати необхідне обладнання, місце проведення заходу, узгодити свої дії з керівництвом організації, адміністрації навчального закладу тощо, поширити інформаційні листи та оголошення, підготувати сценарій, додаткові матеріали та інше. Очікувалося, що молодь проявить свої комунікативні здібності, продемонструє вміння працювати в колективі, планувати власну діяльність, керувати та бути керованим. На останньому етапі проведення методики (результативному) молоді люди демонстрували організовані заходи самостійно обраного характеру. Важливим аспектом названого етапу був аналіз та оцінка власної діяльності з метою виявлення помилок, проблемних моментів під час організації, формулювання порад для подальшої суспільної діяльності.

Із метою визначення рівня сформованості соціальної активності молоді за рефлексивно-оцінним компонентом були використані методика діагностики рефлексивності А. Карпова та методика визначення самооцінки особистості [175].

Методика „Діагностики рефлексивності” А. Карпова (див. додаток Д.9) призначена для визначення рівня розвитку рефлексії в особистості. Рефлексивність – це здатність людини виходити за межі власного „Я”, осмислювати, вивчати, аналізувати що-небудь за допомогою порівняння образу свого „Я” з якимись подіями, особистостями. Рефлексивність як протилежність імпульсивності характеризує людей, які, перш ніж діяти, внутрішньо переглядають усі гіпотези, відкидаючи ті з них, які здаються їм

малоправдоподібними, приймають рішення обдуманно, виважено, урахуваючи різні варіанти вирішення „завдання” [Там само].

Методика базується на теоретичному конструкті, що конкретизує загальне трактування рефлексивності, а також низці інших суттєвих особливостей цієї властивості. Зміст теоретичного конструкту, а також спектр визначених ним поведінкових проявів – індикаторів властивості рефлексивності – передбачає необхідність урахування трьох головних видів рефлексії, що виділяються за „тимчасовим” принципом: ситуативної (актуальної), ретроспективної та перспективної рефлексії.

Ситуативна рефлексія забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається, здатність суб'єкта до співвідношення своїх дій із ситуацією та їхню координації відповідно до умов, що змінюються, і власного стану. Ретроспективна рефлексія проявляється в схильності до аналізу вже виконаної в минулому діяльності та здійснених подій. Ця рефлексія виражається, зокрема, у тому, як часто і наскільки довго суб'єкт аналізує й оцінює події, що відбулися, схильність до аналізу минулого та себе в ньому. Перспективна рефлексія співвідноситься: з функцією аналізу майбутньої діяльності, поведінки; планування; прогнозуванням вірогідних результатів тощо. Її основні поведінкові характеристики: ретельність планування деталей своєї поведінки, частота звернення до подій, орієнтація на майбутнє.

Ця методика складається з 27-ми тверджень питальника, 15 з яких є прямими, а інші 12 – зворотні твердження. Для отримання резюмуючого бала підсумовуються в прямих питаннях цифри, що відповідають відповідям опитуваних, а у зворотних – значення, що замінені на ті, які виходять при інверсії шкали відповідей. Отримані бали переводяться в стени. При інтерпретації результатів доцільно виходити з диференціації індивідів на три основні категорії. Результати методики, рівні або більші, ніж 7 стенів, свідчать про високорозвинену рефлексивність. Результати в діапазоні від 4 до 7 стенів

– індикатори середнього рівня рефлексивності. Нарешті, показники, менші 4-х стенів, – свідчення низького рівня розвитку рефлексивності.

Модифікована методика визначення самооцінки особистості (див. додаток Д.10) полягала в ранжуванні за значущістю особистісних якостей, що мають переважати в людині, та самооцінкою власних якостей. Опитуваним надавався бланк для визначення бажаних та характерних якостей особистості, у якому в графі зліва необхідно було оцінити наведені якості від 1 до 20 за соціальною значущістю та бажаністю бути присутніми в кожній людині, а в графі справа – оцінити власні якості. Для отримання результатів визначався коефіцієнт рангової кореляції самооцінки особистості від +1 до –1. Він виражав характер та тісноту зв'язків між відношенням людини до якостей, що перераховані в бланку, та самооцінкою тих же якостей у самої себе.

Представлений діагностичний інструментарій був використаний для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді віком від 14 до 35 років з числа здобувачів середньої, вищої, професійної освіти, представників громадських організацій, центрів Донецької області комунікативно-соціальної компетентності. Завданням нашого дослідження не ставилось провести порівняльну характеристику соціальної активності молоді різних регіонів країни, тому учасниками опитування були різні молоді особи, які мешкають на підконтрольній частині Донецької області, а результати підсумовувалися за середніми показниками, без поділу за регіонами.

Результати анкетування учасників експерименту для оцінки їхньої *громадянської та соціальної активності* молоді представлено в додатку Е. Відзначимо, що аналіз отриманих у результаті опитування даних показав, що найбільш активними виявилися респонденти віком від 14 до 21 року (62,1% від загальної кількості), які є представниками студентської молоді (68,5% від загальної кількості). Найбільш популярним видом проведення вільного часу є спілкування з друзями (80,7%), відпочинок удома (60,5%), активний відпочинок (35,4%). Серед пізнавальних заходів, які відвідує молодь, перше

місце за популярністю посіли тренінги (58,5%), друге – конференції (46,6%) і форуми (110 осіб – 37,3%). Організаторами цих заходів респонденти визначили громадські організації (58,2%), навчальні заклади (51,1%), молодіжні центри / платформи (50,5%). Відтак бачимо значну кількість відкритих до спілкування людей, для яких є звичною участь у різних пізнавальних заходах, зокрема в тренінгах, організованих ГО та іншими об'єднаннями.

Серед актуальних проблем – працевлаштування (68,5%) та матеріальних труднощів (45,3%) – вагоме місце посідають організація дозвілля (35%) і відсутність можливостей для самореалізації (35,4%). При цьому респонденти впевнені, що вирішувати окреслені проблеми має сама молодь (53,1%) або молодіжні центри (28,6%) та молодіжні громадські організації (44,7%).

Учасники дослідження добре обізнані з діяльністю громадських об'єднань, молодіжних центрів, платформ у їхніх містах, але активну участь у їхній роботі беруть 19,9%, 37,9% інколи долучаються до роботи. Загалом діяльність ГО, молодіжних центрів, платформ у містах респонденти оцінюють позитивно, не задоволеними роботою організацій є 6,8% осіб. Проблему фінансування громадських об'єднань, молодіжних центрів, платформ учасники покладають на державу (54,7%), спонсорів, підприємців (50,5%), грантову підтримку проєктів (48,9%). При цьому досвіді участі в розробленні й реалізації громадських проєктів не мають 45,7%, так само як не мають досвіду підготовки і подання грантових заявок 83,3%.

Найбільш цікавими для респондентів темами заходів визнано тренінги особистісного зростання (59,8%), основи управління проєктами (45%) та написання грантових заявок (34,4%).

Останнім завданням експериментального дослідження на етапі констатувального експерименту було *представлення результатів діагностування вихідного стану сформованості соціальної активності молоді відповідно до розроблених критеріїв та показників.*

У межах експериментального дослідження вибіркoву сукупність становила молодь віком від 14 до 35 років з числа здобувачів середньої, вищої, професійної освіти ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, представників громадських організацій (ГО „Молодь Сходу України” (м. Слов’янськ, Донецька область), „Задзеркалля” (м. Слов’янськ, Донецька область), „Центр експертизи політики” (м. Сквиря, Київська область), „Центр громадських ініціатив” (м. Львів), Національна молодіжна рада України (м. Київ), Молодіжна рада Донеччини (м. Слов’янськ, Донецька область), молодіжних центрів („Платформа ініціатив «Теплиця»”, „Хаппі Хаб”), волонтерів благодійного фонду „Карітас”, Комунального закладу „Донецький обласний дитячо-молодіжний центр”, з яких 300 осіб склали експериментальну групу, а 326 – контрольну.

Проведення констатувального експерименту мало на меті визначення рівня початкового стану соціальної активності молоді відповідно до розроблених компонентів, критеріїв і показників.

Для кількісного обрахування рівнів сформованості соціальної активності молоді, використовуючи методи математичної статистики обробки даних [256] та враховуючи дослідження А. Губи [111], увели загальний рівень сформованості соціальної активності молоді (C) як інтегральний показник, що визначається через середнє арифметичне значень рівнів сформованості мотиваційно-ціннісного (M_c), змістовно-когнітивного (K_c), соціально-діяльнісного (D_c) та рефлексивно-оцінного (R_c) компонентів соціальної активності молоді й обчислюється за формулою (4.1).

$$C = \frac{M_c + R_c + D_c + K_c}{4} \quad (4.1).$$

Оцінка рівня сформованості кожного з компонентів соціальної активності молоді був визначений за формулою (4.2).

$$P_f = \frac{K_f}{n} \cdot 100\% \quad (4.2),$$

де P_f – частка здобувачів від загальної кількості, яким притаманний відповідний f - рівень; K_f – кількість молодих осіб за f - рівнем; f – рівень сформованості соціальної активності молоді за певним рівнем (високий, середній, достатній, низький); n – загальна кількість молодих осіб, які взяли участь у констатувальному експерименті.

Представимо кількісні показники та якісний аналіз рівнів сформованості соціальної активності молоді за мотиваційно-ціннісним компонентом (див. табл. 4.4) і показниками її сформованості: зацікавленість громадським, соціальним життям, самоактуалізація особистості, ціннісні орієнтації, прагнення самореалізації в громадській діяльності [379].

Таблиця 4.4

Рівні сформованості соціальної активності молоді за мотиваційно-ціннісним компонентом за показниками

(П1 – зацікавленість громадським, соціальним життям, П2 – самоактуалізація особистості; П3 – ціннісні орієнтації; П4 – прагнення самореалізації в громадській діяльності)

Рівень	Групи	Показники			
		П1	П2	П3	П4
низький	ЕГ	25,51	34,78	31,51	29,53
	КГ	24,56	31,44	32,47	27,12
середній	ЕГ	38,11	41,06	44,81	43,82
	КГ	34,89	36,66	39,23	46,58
достатній	ЕГ	22,82	22,13	22,11	25,56
	КГ	21,39	28,78	25,74	24,01
високий	ЕГ	13,56	2,03	1,57	1,09
	КГ	19,16	3,12	2,56	2,29

Якісний аналіз результатів діагностики рівня сформованості соціальної активності молоді за мотиваційно-ціннісним компонентом показав, що молодь має недостатній рівень зацікавленості суспільним та громадським життям:

середній рівень продемонстрували 38,11% учасників ЕГ та 34,89% – КГ. Цей факт, на нашу думку, з одного боку, зумовлений недостатньою інформованістю молодих осіб у закладах освіти про проекти та заходи, що відбуваються в громадах, містах, регіоні та країні загалом, а з іншого – незацікавленістю змістом діяльності громадських об'єднань. Дещо кращі, але не значно, результати порівняно з попередніми має показник самоорганізації молоді: середній рівень в ЕГ 41,06% і в КГ 36,66%. Отже, молодь відчуває свою спрямованість до незалежності, самостійності в діях, цінність здобуття досвіду самоорганізації під час громадської діяльності. Натомість, молодь недостатньо чітко уявляє перспективи і можливості самореалізації в цій сфері громадського життя: середній рівень демонструє 43,82% ЕГ і 43,82% КГ. Водночас більше третини опитуваних (ЕГ – 44,81%, КГ – 39,23%) молодих учасників показали середній рівень зорієнтованості на формування власних цінностей задоволення потреб, при цьому не переймаючись проблемами в соціумі: політичними та суспільними реформами, низькою громадською обізнаністю про можливості імплементації державотворчих змін.

Аналіз та узагальнення результатів діагностики соціальної активності молоді за критерієм соціальної обізнаності дали можливість розподілити учасників за рівнем вихідного стану мотиваційно-ціннісного компонента, що представлено на рис. 4.1.

Наведене графічне зображення рівнів сформованості соціальної активності молоді за мотиваційно-ціннісним компонентом демонструє, що кількість молодих осіб з високим рівнем соціальної обізнаності (систематична участь в організації громадських заходів, незалежність у своїх діях, прагнення керуватися особистісними цілями та принципами, високий прояв прагнень до соціального престижу та досягнення мети) становить в ЕГ 4,56% та в КГ 6,78%.

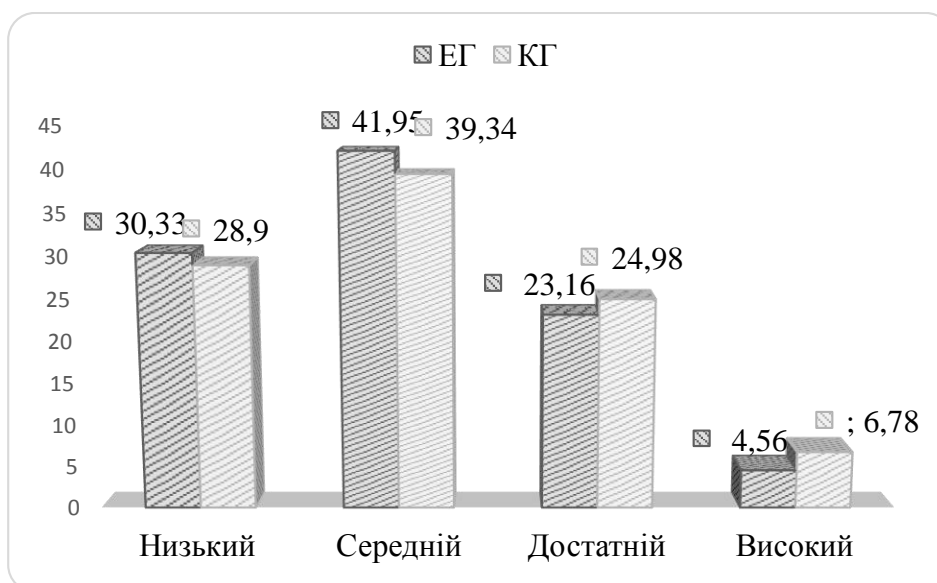

Рис. 4.1. Рівні сформованості соціальної активності молоді за мотиваційно-ціннісним компонентом (у %)

Кількість респондентів з достатнім рівнем (участь у громадських заходах, відносна самостійність у прийнятті рішень, формування ціннісних принципів та орієнтирів, помірний прояв досягнення мети та соціального престижу) становить 23,16% в EG і 24,98% в KG. Середній рівень (ситуативна зацікавленість громадською діяльністю, спрямованість до незалежності, самостійності в діях, що зумовлена ситуаціями, ситуативний прояв досягнення мети та соціального престижу) продемонстрували в EG 41,95% і в KG 39,34%. Кількість респондентів з низьким рівнем (відсутність інтересу до громадської діяльності, високий ступінь залежності, конформності, несамоствійності; прояв прагнення до суперництва, низький вияв спрямованості на досягнення мети) становить 30,33% в EG і 28,9% у KG.

Характеристика вихідного стану змістовно-когнітивного компонента соціальної активності молоді за рівнем вияву критерію „громадсько-політична обізнаність” дала можливість представити кількісні дані в табл. 4.5 за показниками її сформованості – громадсько-політична грамотність, обізнаність щодо структури та діяльності громадських об’єднань, використання можливостей громадської діяльності як інструменту саморозвитку.

Рівні сформованості соціальної активності молоді за змістовно-когнітивним компонентом за показниками

(П1 – громадсько-політична грамотність, П2 – обізнаність щодо структури та діяльності громадських об'єднань; П3 – використання можливостей громадської діяльності як інструменту саморозвитку)

Рівень	Групи	Показники		
		П1	П2	П3
низький	ЕГ	65,31	80,25	85,36
	КГ	60,55	81,65	87,23
середній	ЕГ	26,97	12,38	10,87
	КГ	27,32	13,45	7,76
достатній	ЕГ	4,2	5,6	2,12
	КГ	5,81	3,59	3,51
високий	ЕГ	3,52	1,77	1,65
	КГ	6,32	1,31	1,5

Якісний аналіз результатів діагностики рівня сформованості соціальної активності молоді за змістовно-когнітивним компонентом показав переважно низький та середній рівні за всіма показниками. Якщо громадсько-політична грамотність молоді має середні показники для 26,97% молоді в ЕГ та 27,32% у КГ, що свідчить про ситуативну поінформованість процесами реформування в країні та регіоні, то обізнаність щодо структури та діяльності громадських об'єднань має низькі показники: в ЕГ 80,25% і в КГ 81,65%. З'ясовано, що молодь має недостатній рівень знань про діяльність та можливості молодіжних, громадських, студентських об'єднань, тому рівень використання можливостей громадської діяльності як інструменту саморозвитку використовує досить незначна частина молоді: високий рівень цього показника проявили в ЕГ 1,65% і в КГ 1,5%.

Узагальнені результати діагностики критерію громадсько-політичної обізнаності представлено на рис. 4.2.

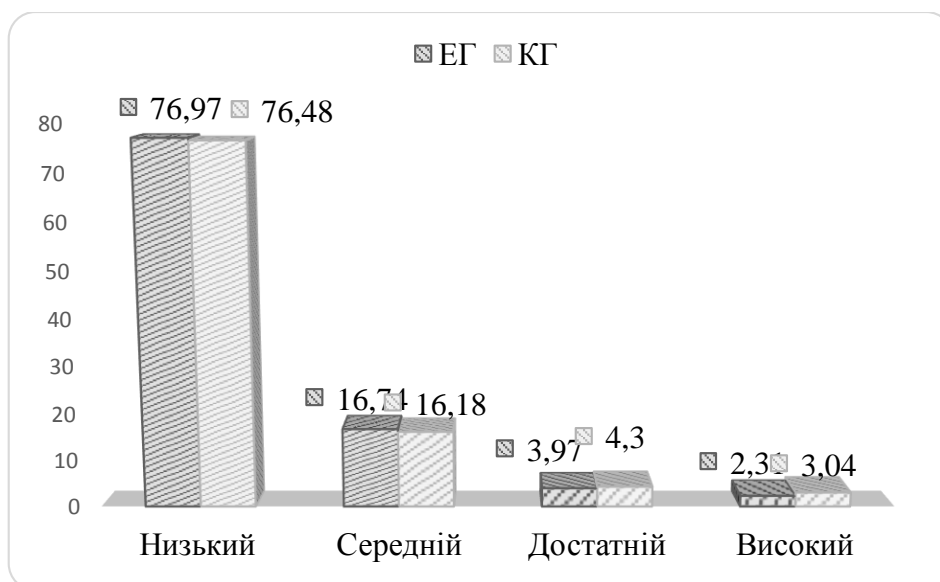

Рис. 4.2. Рівні сформованості соціальної активності молоді за змістовно-когнітивним компонентом (у %)

Як бачимо на рис. 4.2, за результатами констатувального експерименту молодих осіб з високим і достатнім рівнями соціальної активності за змістовно-когнітивним компонентом є дуже незначна кількість, а саме: високий рівень (досвід у поширенні знань про громадсько-політичний устрій та роль молоді в розвитку громадянського суспільства, стійкий інтерес до саморозвитку та залучення молоді до громадської діяльності) проявили в EG 2,31% і в KG 3,04%, тоді як достатній рівень (наявність знань про основні засади громадсько-політичного устрою та можливості, структуру громадських об'єднань, молодіжних рад і центрів, їхньої діяльності, ситуативне використання можливостей громадського сектору для саморозвитку) продемонстрували в EG 3,97% і в KG 4,3%. Незначна кількість респондентів виявили і середній рівень (наявність базових знань про громадсько-політичний устрій, діяльність громадських організацій, молодіжних рад і центрів, визнання необхідності розвиватися в громадському просторі) в EG 16,74% і в KG 16,18%. Натомість усі інші мають низький рівень (недостатній рівень знань про громадсько-політичний устрій, діяльність громадських

об'єднань, невикористання можливостей громадської діяльності для саморозвитку): в ЕГ 76,97% і в КГ 76,48%.

Аналіз результатів діагностики вихідного стану соціально-діяльнісного компонента соціальної активності молоді за рівнем прояву критерію соціальної компетентності дав можливість констатувати дуже низькі дані за показниками: сформованість умінь будувати міжособистісні взаємини; здатність планувати та організовувати соціально-громадську діяльність; готовність досягати результатів дій; рівень сформованості самоорганізації (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Рівні сформованості соціальної активності молоді за соціально-діяльнісним компонентом за показниками

(П1 – сформованість умінь будувати міжособистісні взаємини;

П2 – здатність планувати та організовувати соціально-громадську діяльність;

П3 – готовність досягати результатів дій;

П4 – рівень сформованості самоорганізації)

Рівень	Групи	Показники			
		П1	П2	П3	П4
низький	ЕГ	23,56	78,95	52,87	87,22
	КГ	20,68	80,23	54,52	88,14
середній	ЕГ	52,31	10,25	40,55	10,25
	КГ	48,79	11,65	39,98	8,78
достатній	ЕГ	18,78	5,23	5,36	1,5
	КГ	21,39	6,6	3,66	2,01
високий	ЕГ	5,35	5,57	1,22	1,03
	КГ	9,14	1,52	1,84	1,07

Якісний аналіз результатів діагностики рівня сформованості соціальної активності молоді за соціально-діяльнісним компонентом показав переважно низький рівень за більшістю показників. Так, середній рівень сформованості

вмінь будувати міжособистісні взаємини в колективі мають 52,31% в ЕГ і 48,79% в КГ, що свідчить про наявність навичок спілкування, проте недостатній рівень якостей ефективної комунікації для досягнення поставлених цілей чи вирішення проблем у колективі. Натомість здатність планувати та організовувати соціально-громадську діяльність на низькому рівні продемонструвала більшість респондентів: 78,95% в ЕГ і 80,23% у КГ. Рівень сформованості самоорганізації на низькому рівні показали 87,22% в ЕГ і 88,14% у КГ. Цей факт пояснюється відсутністю або незначним досвідом у сфері громадської діяльності, участі в розробці, реалізації проєктної діяльності респондентів із молоді.

Узагальнений результат діагностики критерію соціальної компетентності соціально-діяльнісного компонента соціальної активності молоді представлений на рис. 4.3 із розподіленням за рівнями сформованості.

Як бачимо з рис. 4.3, за результатами констатувального експерименту переважна більшість респондентів має низький рівень соціальної компетентності, зокрема в діяльності інститутів громадянського суспільства. Високий рівень соціально-діяльнісного компонента соціальної активності (високий рівень навичок самоорганізації, планування, організації, контролю своєї діяльності, установлення міжособистісних взаємин) проявили лише 3,29% в ЕГ і 3,39% у КГ. Достатній рівень (часткові вміння планувати, організовувати та контролювати діяльність, достатній рівень сформованості вмінь будувати міжособистісні взаємини та досягати результатів) продемонстрували в ЕГ 7,72% і в КГ 8,42%.

Середній рівень (часткові вміння планувати, організовувати та контролювати діяльність, достатній рівень сформованості вмінь будувати міжособистісні взаємини та досягати результатів) становить в ЕГ 28,34% і в КГ 27,3%. Натомість низький рівень (недостатній рівень умінь і навичок самоорганізації, планування своєї роботи, складність у спілкуванні з іншими, низький рівень прагнення досягати результатів) переважає в 60,65% в ЕГ і 60,89% у КГ.

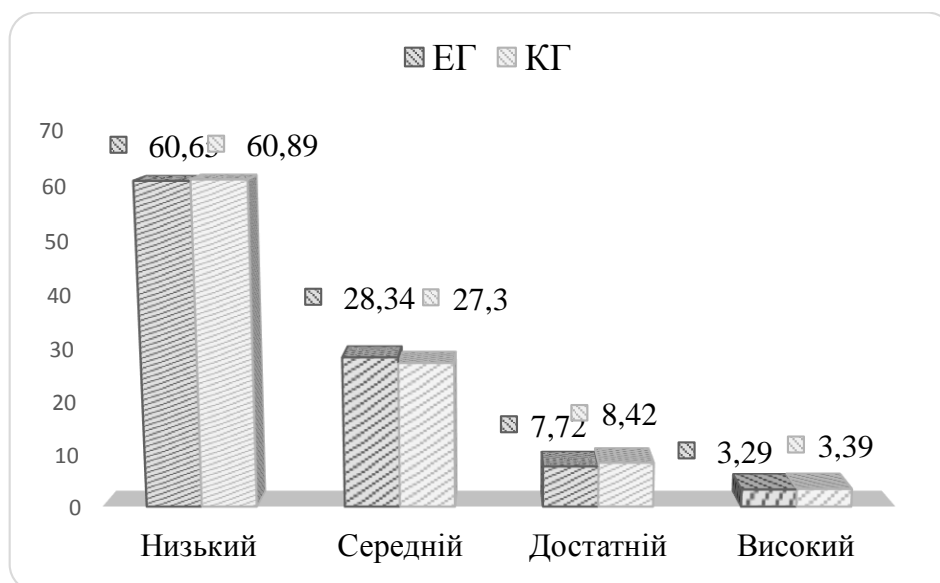

Рис. 4.3. Рівні сформованості соціальної активності молоді за соціально-діяльнісним компонентом (у %)

Характеризуючи рівень вихідного стану наступного компонента соціальної активності молоді – рефлексивно-оцінного – за критерієм самооцінки, можна констатувати переважно низький та середній рівень його сформованості в молоді за показниками: здатність аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності, здатність до самооцінки, ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності. Кількісні результати діагностики за кожним показником критерію самооцінки наведено в табл. 4.7.

Таблиця 4.7

Рівні сформованості соціальної активності молоді за рефлексивно-оцінним компонентом за показниками

(П1 – здатність аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності; П2 – здатність до самооцінки;

П3 – ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності)

Рівень	Групи	Показники		
		П1	П2	П3
низький	EG	87,16	48,36	90,23
	KG	88,14	46,88	90,12
середній	EG	11,14	30,54	8,21

Продовження таблиці 4.7

	КГ	10,44	25,67	8,55
достатній	ЕГ	1,2	15,23	1,56
	КГ	1,12	19,22	1,33
високий	ЕГ	0,5	5,87	0
	КГ	0,3	8,23	0

Якісний аналіз результатів діагностики рівня сформованості соціальної активності молоді за рефлексивно-оцінним компонентом показав дуже низький рівень сформованості самооцінки в переважній більшості респондентів. Підтверджується той факт, що молодь, не маючи вагомого досвіду в громадській діяльності, не може аналізувати й оцінювати роботу громадських організацій та об'єднань: низький рівень продемонстрували 87,16% в ЕГ і 88,14% у КГ. Водночас здатність до оцінки власних дій, зіставлення з реально очікуваними результатами в респондентів трохи кращі: середній рівень показали 30,54% в ЕГ і 25,67% молоді в КГ. Натомість низький ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності проявили 90,23% в ЕГ і 90,12% у КГ, що свідчить про недостатню залученість до громадської діяльності в ІГС.

Узагальнені результати сформованості самооцінки в респондентів представлено на рис. 4.4.

Як бачимо з рис. 4.4, переважна більшість молоді має низький рівень соціальної активності за рефлексивно-оцінним компонентом (низький рівень здатності до аналізу та самоаналізу, занижена самооцінка, недооцінка власних сил): в ЕГ 75,25% і в КГ 75,05%. Незначна частина молоді продемонструвала середній рівень (завищена самооцінка, невміння правильно оцінювати результати своєї діяльності та результати громадської діяльності, порівняння себе з іншими): в ЕГ 16,63% і в КГ 14,89%.

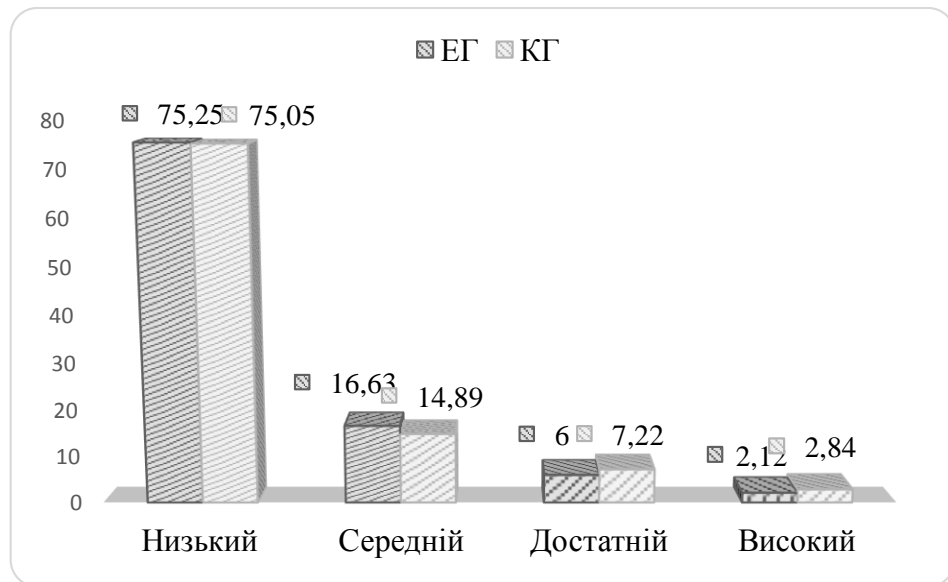

Рис. 4.4. Рівні сформованості соціальної активності молоді за рефлексивно-оцінним компонентом (у %)

Натомість достатній рівень (достатній рівень самооцінки, достатній рівень здатності аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності, помірний ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності) виявлено лише 6% в ЕГ і 7,22% у КГ. Значно нижчі показники високого рівня (адекватний рівень самооцінки, високий рівень здатності аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності, високий ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності): в ЕГ 2,12% і в КГ 2,84%.

Отримавши результати вихідного рівня сформованості соціальної активності молоді за кожним компонентом, доцільно розрахувати значення комплексного критерію як інтегрального індикатора рівня сформованості соціальної активності молоді. Відзначимо, що комплексний критерій розраховувався як середнє арифметичне окремих критеріїв соціальної активності молоді за формулою 4.2:

$$KK = \frac{K_1 + K_2 + K_3 + K_4}{4} \quad (4.2),$$

де KK – комплексний критерій рівня сформованості соціальної активності молоді; $K_1 - K_4$ – значення окремих критеріїв соціальної активності молоді.

Результати встановлення комплексного критерію рівня сформованості соціальної активності молоді представлено на рис. 4.5.

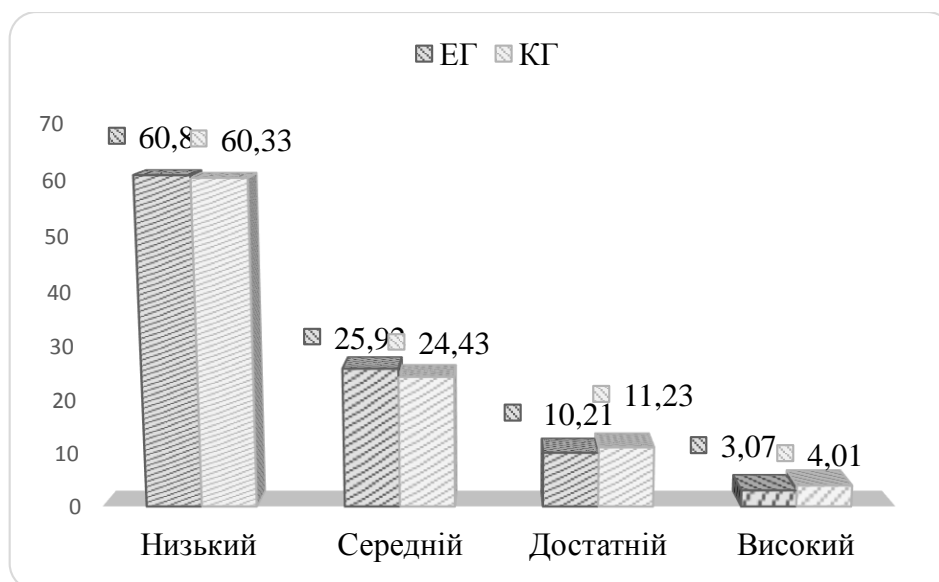

Рис. 4.5. Рівні вихідного стану соціальної активності молоді за результатами констатувального експерименту

Проаналізувавши стан вихідного рівня соціальної активності молоді за результатами констатувального експерименту, ми дійшли висновку, що переважна більшість респондентів має низький та середній рівні соціальної активності. Цей факт підтверджує актуальність досліджуваної проблеми та доцільність упровадження системи формування соціальної активності молоді в ІГС під час експериментальної роботи.

Водночас важливим є здійснення оцінки однорідності експериментальної та контрольної груп за допомогою t-критерію Стьюдента, що використовується в багатьох наукових педагогічних розвідках.

t-критерій Стьюдента визначався за формулою 4.3:

$$t = \frac{|\bar{x}_1 - \bar{x}_2|}{\sqrt{\frac{s_1^2}{n_1} + \frac{s_2^2}{n_2}}} \quad (4.3)$$

де t – показник t-критерію Стьюдента;

$\bar{x}_1, \bar{x}_2$ – середні значення першої та другої вибірок;

$\overline{S^2_1}, \overline{S^2_2}$
– дисперсія;

n_1, n_2 – кількість оцінок у першій та другій вибірках.

Дисперсія визначається за формулою 4.4:

$$\overline{S^2} = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n (x_k - \bar{x})^2 \quad (4.4)$$

де $\overline{S^2_1}$
– дисперсія;

$(x_k - \bar{x})^2$ – квадрат відхилень окремих значень ознак від середньої арифметичної;

n – кількість ознак.

Підставивши у формули обчислені кількісні показники рівня соціальної активності молоді експериментальної та контрольної груп за окресленими критеріями, ми отримали значення t-критерію Стьюдента $t=1,782$, що є меншим за табличне значення ($t_{табл}=1,96$) при ймовірній допустимій помилці, рівній 0,05. Отже, можна констатувати, що на початок експериментальної роботи значних відмінностей між експериментальною та контрольною групою не існує, що вказує на їхній однаковий вихідний рівень соціальної активності.

Отже, поставлені завдання на етапі констатувальної діагностики експериментальної роботи були виконані, зокрема: розроблені критерії та показники соціальної активності молоді; визначені рівні сформованості соціальної активності молоді; охарактеризований діагностичний інструментарій, що був використаний для визначення рівня сформованості соціальної активності молоді; представлені результати діагностування вихідного стану сформованості соціальної активності молоді відповідно до розроблених критеріїв та показників.

Відповідно наступним кроком нашої експериментальної роботи стало впровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

4.2. Реалізація системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Результати проведеного констатувального експерименту показали достатньо низький рівень соціальної активності молоді, підтвердивши актуальність нашого дослідження та потребу в запровадженні системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Розроблена в третьому розділі названа система охоплює такі компоненти, як: цільовий, суб'єкт-об'єктний, змістовно-процесуальний, що включають технологію формування соціальної активності молоді та середовищний. Нагадаємо, що в структурі соціальної активності молоді в попередніх підрозділах були визначені такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, змістовно-когнітивний, соціально-діяльнісний і рефлексивно-оцінний.

Теоретичне обґрунтування компонентів, критеріїв, показників та рівнів сформованості соціальної активності молоді й логіка дослідження вимагали поступового та цілеспрямованого запровадження системи, тому були виокремлені такі етапи:

інформаційний – інформування молоді про діяльність ІГС; набуття молоддю теоретичних засад функціонування моделей громадського та політичного устрою; стимулювання інтересу до участі в заходах та проєктах ІГС;

просвітницький – формування основних уявлень молоді про структуру, змістовність, напрями, проєкти ІГС; засвоєння знань та набуття вмінь і навичок планування, організації діяльності ІГС; систематизування знань про

роль молоді в розбудові громадянського суспільства, моделі участі молоді в суспільному житті;

діяльнісний – виокремлення, організація та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; набуття досвіду громадської, проєктної, політичної, волонтерської діяльності в роботі ІГС; самостійна реалізація проєктів, що вирішують локальні проблеми громади.

Розглянемо детальніше змістовне наповнення кожного з етапів реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, яка реалізовувалася протягом 2016 – 2019 рр. на базі: *громадських організацій*: „Молодь Сходу України” (м. Слов’янськ), „Слов’янський культурний центр „Задзеркалля” (м. Слов’янськ), „Твій формат” (с. Олексієво-Дружківка), „Майстерня ідей”, (м. Покровськ), „Заходи” (м. Маріуполь); *молодіжних центрів*: „Платформа ініціатив «Теплиця»” (м. Слов’янськ), структурного підрозділу КЗ „Центр культури і докільля м. Слов’янська” молодіжного центру „Арт простір „Хеппі Хаб”, „Платформа ініціатив «Халва Хаб»” (м. Дружківка), КЗ „Донецький обласний дитячо-молодіжний центр” (м. Краматорськ), „Рух” (м. Мирноград); *молодіжних рад* при виконавчому комітеті Слов’янської міської ради та Бахмутської міської ради; *благодійних фондів*: Представництво „Фонду Фрідріха Науманна за свободу” в Україні, а також ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, Управління сім’ї, молоді та масових заходів національно-патріотичного виховання Донецької обласної державної адміністрації.

На першому *інформаційному етапі* протягом 2016 року акцент робився на проведенні широкої інформаційної кампанії щодо діяльності громадських організацій у різних регіонах локального, регіонального, національного рівнів, популяризація діяльності молодіжних центрів у Донецькому регіоні, залучення молоді до волонтерської діяльності, зокрема допомога для соціально вразливих груп населення, а також поширення базових знань про громадський та політичний устрій у країні [381].

Інформаційна кампанія передбачала створення сайту громадської організації „Молодь Сходу України”, сторінок у соціальних мережах Фейсбук та Інстаграм, на яких поширювалася інформація про заходи, що проходять у місті, регіоні, країні, актуальні проєкти громадських організацій, міжнародних фондів, до яких можуть долучитися молоді особи. Відзначимо, що інформування молоді продовжувалася на всіх етапах реалізації системи, що сприяло активному залученню молоді до діяльності ІГС.

Із метою формування мотиваційно-ціннісного компонента соціальної активності молоді в лютому 2016 року на базі ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” був проведений круглий стіл на тему „Особливості діяльності громадських організацій в Україні” за участю громадських організацій міста та представників органів влади з метою налагодження взаємодії з громадськими організаціями області; обговорення проблем молоді в суспільному житті; пошук єдиних поглядів для досягнення завдань; залучення студентської молоді до громадської діяльності.

У роботі круглого столу взяли участь представники адміністрації, викладачів, здобувачів ДВНЗ „Донбаський педагогічний університет”, департаменту освіти і науки Донецької облдержадміністрації, Слов’янської міської ради, відділу освіти та відділу у справах сім’ї, молоді та спорту Слов’янської міської ради, депутати Слов’янської міської ради, представники громадських організацій „Молодь Сходу України”, „Пласт”, Платформа ініціатив „Теплиця”, „Національні вітрила”, „Промир”, „Слов’янська мрія”, „Червоний мак”, „Сильні громади Донеччини”, „Жовто-блакитні”, „Слов’янська Січ”, а також активна молодь. Під час засідання було репрезентовано діяльність ГО „Молодь Сходу України”, обговорено відеорепортаж з питання „Проблеми молоді у суспільному житті міст Сходу України”, запропоновано проєкти до вирішення молодіжних проблем.

Резолюцією круглого столу стало встановлення контактів між громадськими організаціями з метою реалізації спільних проєктів для покращення умов відпочинку, розвитку молоді та мешканців міста.

Під час засідання круглого столу обговорено можливі шляхи залучення молоді до громадської діяльності та було вирішено:

1. Провести просвітницьку роботу серед молоді через висвітлення інформації про заходи та проекти, організовані ГО „Молодь Сходу України” та іншими громадськими організаціями, на інформаційних стендах, у соціальних мережах тощо.
2. Посилити заходи національно-патріотичного виховання серед учнів і молоді міста та регіону.
3. Налагодити співпрацю з відділами Слов’янської міської ради та Донецької обласної адміністрації для реалізації проектної діяльності.
4. Установити взаємодію з громадськими організаціями області для проведення спільних проектів різного спрямування.
5. Порухити клопотання перед благодійними організаціями, органами міської та обласної адміністрації про надання фінансової допомоги для реалізації проектів.
6. Залучення молоді до волонтерської діяльності.

Проведений інформаційний захід став першим на шляху формування мотиваційно-ціннісного компонента соціальної активності молоді. Саме широка інформаційно-просвітницька діяльність під час формувального експерименту дала можливість поступового розвитку критерію суспільної спрямованості молоді від зацікавленості громадським, соціальним життям до стійкого прагнення самореалізації в громадській діяльності. Оскільки саме ефективний підбір каналів комунікації, якими найчастіше користуються молоді люди, зокрема: соціальні мережі (Фейсбук, Інстаграм, Телеграм тощо), повідомлення на сайтах регіональних та місцевих новин, сприяли найбільш широкому інформуванню молоді щодо цікавих подій, зустрічей, заходів, які відбуваються в їхньому навчальному закладі, місті чи регіоні.

Із метою формування суспільної спрямованості діяльності молоді як критерію соціальної активності молоді було запроваджено спільно з громадською організацією „Молодь Сходу України” та здобувачами ДВНЗ

„Донбаський державний педагогічний університет” добру традицію вітати вихованців дитячих будинків із Днем Святого Миколая. Напередодні свята до Миколаївського обласного будинку дитини завітали представники „Молоді Сходу України” з новорічними подарунками, привітаннями та сюрпризами. Своєю чергою, діти підготували свято, де вітали всіх присутніх, розповідали вірші. Ведучі концерту цікаво розповідали дітям про те, хто такий Миколай, де він жив, яка в нього була сім’я та чому його прозвали святим. Діти із захопленням слухали ведучих та разом співали пісні. Викладачі будинку продемонстрували вироби із дерева, вишиті українські сорочки, зроблені вихованцями будинку дитини. Отримавши м’які іграшки, канцелярію та найщиріші привітання, діти передавали вітання та велику подяку добрим серцям представникам громадської організації.

Наступним кроком під час інформаційного етапу на шляху формування мотиваційно-ціннісного компонента соціальної активності молоді було залучення молоді до проєкту під назвою „Корекційно-розвивальні заняття з дітьми з вадами у психофізичному розвитку” (див. додаток Ж). Він був підтриманий Благодійним фондом „Львівська освітня фундація” та реалізований у партнерстві з ГО „Платформа ініціатив «Теплиця»”, відділом у справах сім’ї, молоді та спорту Слов’янської міської ради з метою корекції порушень психічного розвитку, профілактики нервово-психічних розладів, формування в учнів з патологією зору, порушеннями опорно-рухового апарату, вадами інтелектуального розвитку компенсаторних способів пізнавальної та трудової діяльності; попередження та корекції можливих вторинних відхилень у фізичному та психічному розвитку.

У межах проєкту вже було проведено низку заходів у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для дітей з вадами інтелектуального розвитку міста Слов’янська та Слов’янського району. Близько 15 активістів організації „Молодь Сходу України” та волонтерів з числа здобувачів ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” провели майстер-класи з виготовлення „Весняного панно” з метеликами та квітами, „Пасхальних

листівок” до Великодня, „Свічок” за технікою декупаж до Дня Матері, „Баночок позитивного настрою” з різнокольоровою сіллю, „Першоцвітів”, маків пам’яті з фетру до Дня перемоги, виготовлення екосумок. Крім того, презентовані столи для пісочної терапії та розвивальні іграшки для дітей спеціалізованих дошкільних закладів.

Відзначимо, що з 15 молодих осіб, які брали участь у проведенні заходів цього проєкту, більша частина настільки захопилася цим процесом та проєктною діяльністю, що паралельно з участю в усіх етапах нашого експериментального дослідження самостійно розпочала відвідувати заходи з неформальної освіти, цікавитися та долучатися до молодіжних ініціатив у місті, а пізніше й реалізовувати власні соціальні сталі проєкти, події, продовжуючи допомагати дітям з особливими потребами, ініціюючи проведення адвокаційних кампаній щодо покращення інфраструктури для маломобільного населення.

Продовжуючи залучення молоді експериментальної групи до волонтерської діяльності та з метою формування суспільної спрямованості як критерію соціальної активності, було реалізовано урбаністичний міський проєкт „Слов’янськ – щасливе місто”, що залучив молодь до покращення умов у рідному місті, у межах якого було створено артоб’єкт, що прикрашає бульвар Пасова м. Слов’янська. На ньому знайшли своє місце і мальовничі пейзажі Слов’янська, і запашні квіти – символи нашої держави, і синьоокі озера, і величні церкви, і багато інших цікавих сюжетів. Патріотичне виховання молоді, збереження національних традицій, культурний розвиток особистості – на ці фундаментальні складники був спрямований проєкт. Відзначимо, що волонтерів, які долучилися до розфарбування артоб’єкта протягом 5 днів, становило близько 20 осіб з числа молоді, студентства. Учасники не лише продемонстрували зацікавленість волонтерською діяльністю під час проєкту, а й долучалися пізніше до урбаністичних проєктів у місті (наприклад, розробка муралу на стіні дитячої лікарні спільно з ГО „Платформа ініціатив «Теплиця»” та інші).

Орієнтуючись на формування мотиваційно-ціннісного та соціально-діяльнісного компонентів соціальної активності молоді, у травні 2016 року з метою формування здорового способу життя дітей, молоді та дорослих міста, організації активного спортивного сімейного відпочинку з урахуванням необхідності формування сімейних цінностей як частини загальнолюдських цінностей був реалізований проєкт „Спортивна родина”. Проєкт був підтриманий Управлінням у справах сім’ї та молоді Донецької облдержадміністрації в межах конкурсу проєктів програм, розроблених громадськими організаціями стосовно дітей, молоді, жінок та сім’ї й реалізований спільно з відділом сім’ї, молоді та спорту Слов’янської міської ради, громадською організацією „Центр розвитку айкідо «Му-Шин»” із залученням 30 волонтерів з числа здобувачів ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”.

У рамках відзначення Дня фізкультури та спорту названий захід „Спортивна родина” залучив понад 50 учасників, 15 родин, які зібралися у сквері „Мрія” м. Слов’янська для участі в спортивних змаганнях, серед яких були: футбол, акробатика, силові вправи, стрибки на скакалках, естафети з перешкодами. Уся родина мала змогу позмагатися на силу, витривалість і спритність. Окрім цього, під час змагань учасники долучилися до спільної творчої діяльності, розмалювавши стенд „Спортивна родина”, який залишився прикрашати міський сквер (див. додаток 3).

Проєкти не лише дали можливість молоді, яка була залучена в якості учасників, формувати власні ціннісні орієнтації (як показник мотиваційно-ціннісного компонента соціальної активності молоді) щодо підтримки здорового способу життя, а й спробувати свої сили під час планування, роботи в команді проєкту, формуючи вміння будувати міжособистісні взаємини (як показник соціально-діяльнісного компонента соціальної активності молоді). Відзначимо, що учасники та волонтери проєкту продемонстрували відповідальність, злагожденість роботи, а також стійкий інтерес до участі в подібних заходах міського рівня, про що свідчать спостереження за

активністю всіх задіяних осіб у наступних спортивних, а також культурних подіях у місті.

Із метою формування обізнаності щодо структури та діяльності громадських об'єднань, базових знань про політичну систему, громадський устрій, можливості молодіжної політики, діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад та благодійних фондів як показників змістовно-когнітивного компонента соціальної активності молоді, а також продовжуючи сприяння самоактуалізації особистості як показника мотиваційно-ціннісного компонента, була проведена низка зустрічей з молоддю:

– зустріч з директором департаменту освіти та науки Донецької ОДА з метою обговорення питання національно-патріотичного виховання молоді, формування національної свідомості дітей різного віку, а також активізації молодіжного руху на сході України;

– дискусія на тему: „Формування духовних інтересів молоді України” разом з Джеффом Абрамсом, який презентував українській молоді книжку під назвою „SticksStones”, що розповідає про слова-паразити, які не тільки забруднюють рідну мову, а також заважають людині розвиватися духовно, естетично та культурно;

– зустріч на тему „Попкультура. Івент менеджмент. Громадська активність” із сербськими активістами організації ЕХІТ, що була першою громадською ініціативою гурту сербських студентів з міста Нови-Сад і виникла як акція молодіжного руху, який прагне змін і продовжує працювати в галузі культури, навчити молодь втілювати власні ідеї, спілкуватися між собою та активно реалізовувати духовний потенціал;

– зустріч представників міжнародної організації „РАХ” та Асоціації місцевого самоврядування Нідерландів (VNG International) з представниками громадських організацій, політичних партій Слов'янська, депутатами Слов'янської міської ради, здобувачами середньої, вищої, професійної освіти та іншою молоддю з метою презентації проекту „Державне будівництво і

підзвітність у Східній Україні” (EUSTAB), що спрямований на розвиток демократизації і децентралізації в Україні, проведення циклу тренінгів та конкурсу грантів для вирішення місцевих проблем, також молодим учасникам були подаровані книжки відомих діячів та президентів США;

– зустріч громадськості з послом США в Україні Джоном Гербстом, під час якої посол розповів про напрям руху країн Східної Європи і Латинської Америки після холодної війни, про моделі формування й розвитку суспільства в цих країнах, про концепцію відкритого суспільства в постдиктаторських країнах. Під час зустрічі молодь обговорила питання сучасної політичної ситуації в Україні, проблеми засобів масової інформації та малого бізнесу. Розмова йшла про визначення міри можливої політичної поведінки особи, насамперед брати участь у безпосередньому народовладді, здійсненні державної влади й місцевого самоврядування, у яких особа постає передовсім як громадянин держави, учасник суспільно-владних відносин;

– дебати на тему „Youth Policy of Ukraine. Social and Demographic Aspects” за участю громадських діячів, здобувачів вищої, професійної освіти, викладачів торкнулися механізмів регулювання демографічної рівноваги, причин демографічних конфліктів та інформаційної війни. Дебати надали можливість живого невимушеного спілкування англійською професійною мовою. Усі учасники відмітили також можливість набуття досвіду публічного виступу та коректного відстоювання власної позиції. Подібні заходи, безумовно, підвищують культуру спілкування здобувачів вищої освіти, що сприяє подальшій професійній реалізації;

– тренінг для молоді та волонтерів на тему: „Розвиток молодіжного самоврядування в закладах вищої освіти Донецької області в контексті демократичних перетворень”, під час якого були розглянуті теми: особливості діяльності студентського самоврядування, структура соціальних проєктів, студентські медіа тощо. Молодь під час тренінгу мала змогу більше дізнатися про студентське самоврядування та перейняти досвід у вирішенні актуальних проблем студентства та громадської діяльності, спроектувати власні проєкти.

Найкращі учасники були відібрані до участі в освітній поїздці до закладів вищої освіти м. Львова для обміну досвідом щодо найкращих практик молодіжного самоврядування;

– регіональні обговорення законопроекту „Про молодь”, проведено за ініціативи Міністерства молоді та спорту України за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) у партнерстві з управлінням у справах сім’ї та молоді Донецької облдержадміністрації та ІСАР „Єднання”. Під час обговорення зібралися експерти молодіжного середовища та представники інститутів громадянського суспільства, що працюють з молоддю, розглянувши законопроект загалом та зосередивши увагу на його окремому положенні „Соціальні права молоді, напрями молодіжної політики”, зробивши низку напрацювань та правок до законопроекту;

– обговорення Положення про Молодіжну раду Краматорська, на якому представники молоді, молодіжних та громадських організацій, Краматорської міської ради зустрілися для визначення основних стратегічних напрямів ради;

– зустріч голови Донецької облдержадміністрації, керівника військово-цивільної адміністрації П. Жебрівського з молоддю, яка зробила вагомий внесок у розвиток суспільства, переможцями обласного конкурсу „Молода людина року”, учнями-переможцями Всеукраїнських турнірів та олімпіад. Під час зустрічі були обговорені перспективи розвитку для молоді, програми допомоги у навчанні, спортивних заходах, надання практичної допомоги молоді у сферах навчання, працевлаштування, суспільно-політичної, соціально-економічної та підприємницької діяльності, програми захисту цільових економічних інтересів молоді, програми допомоги у вирішенні соціальних і побутових проблем та інші важливі соціальні проблеми молоді;

– відвідання сесійної зали Слов’янської міської ради з метою ознайомлення з сучасною електронною системою поіменного голосування депутатів „Віче” та вебпорталом „Наш депутат”. Молодь мала змогу виступити в ролі депутатів, провівши власну сесію міської ради з обговоренням студентських проблем та голосуванням за проекти рішень.

Проведена низка заходів на шляху формування мотиваційно-ціннісного та змістовно-когнітивного компонентів соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства охопила близько 200 молодих осіб. Оцінкою учасників рівня важливості названих заходів стало відзначення ними високого ступеня інформативності, змістовності та практичності, що дало можливість учасникам імплементувати здобуті знання під час повсякденного життя, а також в освітній та громадській діяльності.

Наступним проектом, що був спрямований на залучення молоді до суспільно корисної діяльності, формування ціннісних орієнтацій (як показники мотиваційно-ціннісного компонента), а також розвиток умінь будувати міжособистісні взаємини (як показник соціально-діяльнісного компонента соціальної активності молоді) був проект „Зона сімейного відпочину”, що отримав грант від міжнародного фонду ЮНІСЕФ у межах конкурсу для молоді „Зростаємо разом!” (див. додаток И). У межах проекту більше 30 осіб з числа молоді були залучені в листопаді 2016 р. до соціальної акції з прибирання на території лісопосадки в м. Слов’янську разом з мешканцями найближчих будинків. Уже у квітні 2017 р. волонтери, здобувачів вищої освіти були залучені до облаштування вільного простору для сімейного відпочинку в цій лісопосадці: установлено дитячий майданчик, лавки та смітники. Також під час відкриття зони відпочинку була проведена акція з метою опитування дітей, молоді, мешканців району щодо побажань покращення умов відпочинку в цій зеленій зоні міста.

Відзначимо, що завдяки широкому інформаційному супроводу всіх заходів і проектів на інформаційному етапі формувального експерименту нашого дослідження нам удалося зацікавити молодь заходами громадського сектору, що сприяло продовженню ефективної роботи на наступних етапах.

На другому *просвітницькому етапі* (протягом 2016 – 2017 рр.) [386] реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства була впроваджена низка проектів і заходів щодо формування основних уявлень молоді про структуру, змістовність, напрями,

проекти ІГС; засвоєння знань та набуття вмінь та навичок планування, організації діяльності ІГС; систематизування знань про роль молоді в розбудові громадянського суспільства, моделі участі молоді в суспільному житті.

Так, з метою формування змістовно-когнітивного компонента соціальної активності молоді в червні 2016 р. був проведений регіональний етап Міжнародної програми „Студентська республіка – 2016” на тему „Позитивні сценарії модернізації Донеччини: роль громад і молоді”. Протягом трьох днів близько 80 здобувачів із різних закладів вищої освіти Донецької області мали змогу обговорити важливі проблеми регіону та розробити власні шляхи їх вирішення. А також поглибити свої знання щодо політичного устрою країни, об’єднавшись у молодіжні партії за спільними інтересами, змодельовавши справжній передвиборчий процес, агітуючи інших учасників, провівши таємне голосування та обравши мера Студентської республіки, який сформував свій магістрат, тобто команду, з якою продовжував лобіювати інтереси молоді перед адміністрацією області після завершення проекту.

Під час пізнавальних ігор учасники проекту мали змогу позмагатися в різних напрямках: спортивні змагання, КВК, презентація команд, маскарад, Перша леді та ін. Окрім цього, були проведені навчально-профілактичні заходи щодо роз’яснення правил поведінки при виявленні вибухонебезпечних та підозрілих предметів, теоретичні та практичні заняття щодо дотримання правил безпечної поведінки на воді фахівцями Головного управління ДСНС України в Донецькій області.

Серед гостей Студреспубліки були: заступник губернатора Донецької облдержадміністрації, очільниця управління у справах сім’ї, молоді та спорту Донецької облдержадміністрації, ректорка ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” С. Омельченко та інші запрошені гості з числа молодіжних лідерів Кіровоградської, Одеської областей, депутатів Слов’янської міської ради, представників Комітету виборців Донецької області та громадської організації „Сильних громад”. Організаторами

Студентської республіки стали: ГО „Молодь Сходу України”, управління з гуманітарних питань Краматорської міської ради управління у справах сім’ї та молоді Донецької ОДА.

Розуміючи важливість заохочення молоді до наукової, освітньої, громадсько-політичної діяльності на шляху формування стійкої мотивації до суспільної активності, а також з нагоди відзначення Міжнародного дня студентів 24 листопада 2016 р. був проведений регіональний захід „Кращий студент Донеччини” в рамках Всеукраїнського конкурсу „Кращий студент України”. На базі ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” були відзначені кращі здобувачів вищої освіти, які мають здобутки в науковій, громадській, соціальній, спортивній діяльності у вишах: Донбаська державна машинобудівна академія (м. Краматорськ), Донецький національний медичний університет (м. Маріуполь), Навчально-науковий професійно-педагогічний інститут Української інженерно-педагогічної академії (м. Бахмут), Горлівський інститут іноземних мов (м. Бахмут), Приазовський державний технічний університет (м. Маріуполь), Донбаський державний педагогічний університет (м. Слов’янськ), Маріупольський державний університет, Донецький державний університет управління (м. Маріуполь), Красноармійський індустріальний інститут (м. Покровськ).

За результатами конкурсу були визначені 7 кращих здобувачів вищої освіти у номінаціях: кращий аналітик, кращий громадський діяч, кращий медійник, кращий науковець, кращий програміст, кращий студент-спортсмен, кращий студент за комплексною характеристикою. Переможці гідно представили Донецьку область під час Всеукраїнського конкурсу „Кращий студент України”.

Відзначимо, що одним зі стратегічних завдань під час планування цього проєкту було започаткування традиції проведення цього конкурсу для здобувачів освіти Донецького регіону, для цього був направлений лист-клопотання до Управління сім’ї, молоді та масових заходів національно-патріотичного виховання Донецької облдержадміністрації про щорічне

відзначення найкращих здобувачів і громадських активістів на рівні громад та області.

Із метою засвоєння знань і набуття вмінь та навичок планування, організації діяльності інститутів громадянського суспільства, навичок проєктної діяльності для молоді як показників змістовно-когнітивного компонента соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства протягом 2017 та 2018 рр. був реалізований проєкт „Громадянська просвіта молоді на сході України” за підтримки Представництва „Фонду Фрідріха Науманна за Свободу” в Україні (див. додаток К). Метою проєкту було проведення серії навчальних заходів для молоді Донецької та Луганської області щодо засобів реалізації громадянської молодіжної активності, навичок проєктної діяльності, взаємодії з владою під час громадської діяльності, учасники яких мали можливість узяти участь у конкурсі проєктів на отримання мінігрантів.

Учасники проєкту протягом 2017 – 2018 рр.: понад 200 молодих осіб Донецької та Луганської області, зокрема представники громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, здобувачів середньої, вищої, професійної освіти, які мають власні ідеї соціальних проєктів.

На шляху формування змістовно-когнітивного компонента соціальної активності молоді, зокрема знання з основ проєктного менеджменту, управління та організації проєктів, командної роботи, під час реалізації названого проєкту були проведені дводенні тренінги щодо формування соціальної активності молоді, написання та підготовки соціальних проєктів. Тренінги проводилися під керівництвом досвідчених експертів у містах Слов’янськ, Маріуполь, Покровськ, Северодонецьк, Краматорськ, Дружківка, Костянтинівка, Добропілля та охоплювали такі теми, як:

- молодіжне лідерство та роль молоді в розбудові громадянського суспільства;
- розробка механізмів вирішення проблем громадянського суспільства із залученням молоді;

- адвокація як засіб прояву громадянської активності;
- взаємодія з владою;
- основи управління проєктами: планування, організація, контроль;
- планування проєкту та бюджету;
- фандрайзинг;
- як знайти друзів свого проєкту?
- тимбілдинг;
- як організувати роботу своєї команди?
- звітність та контроль над проєктом.

Молодь мала можливість дізнатися про молодіжне лідерство, роль молоді в сучасному суспільстві. Учасники в групах визначили нагальні потреби молоді і запропонували механізми вирішення проблем громадянського суспільства із залученням молоді. Найактуальнішими, з погляду учасників, виявилися такі проблеми, як: самореалізація, якість освіти, організація дозвілля і працевлаштування молоді.

Учасники дізналися про адвокацію як засіб прояву громадянської активності, і кожна група обрала для роботи одну з визначених проблем. А також ознайомилися з основами управління проєктами, планування та бюджету, секретами успішного фандрайзингу під час громадської діяльності, де шукати друзів свого проєкту. Робота в групах щодо ресурсного забезпечення власних проєктів надзвичайно зацікавила молодь, палкі дискусії та емоційний відгук молоді дуже тішили тренерів та організаторів. Кожен з учасників мав змогу подумати над тим, які позитивні зміни він може реалізувати в суспільстві, хто сприятиме йому в цьому і як можна знайти кошти на реалізацію проєктів.

Важливим складником будь-якого проєкту є його команда. Саме про те, як організувати роботу своєї команди, побудувати взаємини між її членами задля ефективної роботи учасники змогли дізнатися під час тренінгу з тимбілдингу. А робота в групах під час тренінгу не лише дозволила

відпрацювати набуті вміння, але й згуртувати всіх учасників, у тісній взаємодії вони знайшли одностайності, обмінялися ідеями і досвідом.

Кожен проєкт передбачає і звітність по ньому. Провідні експерти та модератори допомагали учасникам розібратися з тим, як контролювати реалізацію проєкту, готувати й подавати звітні документи. Серед проєктів, над якими працювали учасники під час роботи в групах: студентська мобільність, профорієнтаційна робота, молодіжні центри в об'єднаних територіальних громадах, працевлаштування молоді та ін.

Логічним кроком після здобуття певних знань щодо організації та планування проєктів, необхідних для формування соціальної активності, був розвиток соціально-діяльнісного компонента соціальної активності, зокрема: розвиток умінь та навичок визначати проблему, ставити цілі та завдання проєктів, налагоджувати співпрацю з різними інститутами, домовлятися та делегувати повноваження.

Серед понад 200 учасників проєкту „Громадянська просвіта молоді на сході України” за два роки реалізації проєктів майже половина подали свої проєкти на конкурсі мінігрантів. Відзначимо, що цей елемент проєкту став важливим кроком на шляху формування соціальної активності молоді і на етапі просвітницькому, і діяльнісному під час реалізації системи формування соціальної активності молоді в ІГС, оскільки отримані теоретичні знання з підготовки проєктів молоді мала можливість імплементувати у своїх проєктах. Опис запропонованих проєктів буде зроблено під час наступного діяльнісного етапу реалізації системи. Зауважимо, що учасники, які подали свої проєкти на конкурс, мали можливість презентувати їх під час Форуму „Громадянська активність молоді” в червні 2017 р. та липні 2018 р., отримавши консультації та рекомендації експертів щодо реалізації власних проєктів, а також засобів реалізації громадянської активності молоді. Проєкти, запропоновані учасниками, були спрямовані на розвиток об'єднаних територіальних громад (ОТГ), розвиток громадянської активності молоді, захист довколишнього середовища, розвиток туризму, організацію різних

фестивалів тощо. У результаті проведення World Cafe під час Форуму учасники визначили проблеми громадських організацій Донецької і Луганської областей, обговорили наявні ресурси, плани й перспективи роботи на майбутнє. Відзначимо, що 10 найкращих, на думку експертів, проєктів отримали фінансову підтримку від Представництва „Фонду Фрідріха Науманна за свободу” в Україні та менторську підтримку під час реалізації від громадської організації „Молодь Сходу України”.

Протягом реалізації просвітницького етапу системи формування соціальної активності молоді в ІГС та з метою формування змістовно-когнітивного компонента соціальної активності молодь (показників громадсько-політичної грамотності, обізнаності щодо структури та діяльності громадських об’єднань, використання можливостей громадської діяльності як інструментів саморозвитку) була залучена до низки зустрічей, дебатів, диспутів:

– Диспут на тему „Роль волонтерства на шляху становлення громадянського суспільства в Україні. Волонтерство в країнах Європейського Союзу”, під час якого молодь, зокрема здобувачі, визначили мотиви до вступу в ряди добровольців, волонтерів, серед яких: самореалізація, професійна підготовка, написання дипломної або наукової роботи, бажання придбати нову роботу або професію, потреба в спілкуванні, активності, реалізації своїх здібностей, суспільному й державному визнанні. При цьому одне з основних завдань волонтера, крім надання допомоги, – повести за собою, переконати в можливості змін і показати своїм прикладом, що зміни на краще можливі.

– Дебати „Я чи уряд? Хто може зробити рідне місто кращим?”, під час якого молоді активісти визначили низку проблем, які потребують вирішення. Зокрема, однією актуальних пропозиції було обговорено створення єдиної онлайн-системи, з використанням якої кожен мешканець зможе зареєструвати свою проблему та направити до потрібного відомства. Також обговорювалась потреба створення єдиного он-лайн-центру для звернень громадян у кожному місті.

– Зустріч молоді з головою Слов'янської міської ради, яка відбулася напередодні Дня молоді. Під час зустрічі представники ГО „Молодь Сходу України”, Платформа ініціатив „Теплиця”, ГО „Молодіжна фундація”, ГО „Задзеркалля” та інші обговорювали перспективи розвитку молодіжної політики в місті, залучення молоді до розвитку міста, а також поділились досвідом громадської діяльності та планами на майбутнє. Міський голова зосередив увагу, що для результативності взаємодії з молоддю доцільним є створення робочої групи по роботі з молоддю в межах Форуму міського розвитку.

– Зустрічі з британським послом, представниками British Embassy, Київ, ГО „Форум України” та молодими громадськими організаціями Донеччини. Зустріч відбувалась в м. Краматорську на базі ХАБа громадських ініціатив, що адмініструє ГО „Інша освіта”. Громадські організації Слов'янська, Краматорська, Добропілля презентували поточні проекти, обговорювали актуальні виклики, планували подальші кроки співпраці.

– Всеукраїнський захід з безпеки дорожнього руху на центральній площі м. Слов'янська. Метою заходу було поглиблення знання учнів з правил дорожнього руху; продовження формування уяви школярів про безпеку дорожнього руху під час пересування вулицями та дорогами; закріплення навичок виконання основних правил руху з метою попередження дитячого травматизму. Здобувачі та активна молодь стали волонтерами, що проводили ігри з дітьми та місцевими мешканцями. Інтерактивні завдання, тренінг „Твій безпечний шлях до школи”, квест, цікаві загадки та ребуси, тести множинного вибору, естафети, рухливі ігри „Червоний, жовтий, зелений”, „Перехід”, „Перехрестя!”, велосипедні старти, пісні та танці, що були підготовлені небайдужими активістами ГО „Молодь Сходу України”. Діти змагалися між собою за право називатися „Кращим знавцем Правил дорожнього руху”.

– Відвертий діалог студентства, молоді з керівником правління ГО „Центр громадянських ініціатив” (м. Львів) та пресекретарем Донецької військово-цивільної адміністрації (м. Краматорськ) щодо ключових моментів

українського студентського волевиявлення, зокрема „Революції на граніті”, „Революції гідності”. Ретроспективний огляд причин та наслідків незворотних подій в українській історії, що зробили неоцінимий внесок у розбудову громадянського суспільства. Зустріч для молоді виявилась не лише корисною в історичному аспекті, але й натхненною в непростому сьогодні.

– Тренінг від команди волонтерів місії ОБСЄ „Шляхи поліпшення соціальних умов для всебічного розвитку особистості у зоні конфлікту”, під час якого молодь навчилася прислуховуватися до проблем інших, долучатися до нормалізації конфліктів у соціально-політичній сфері.

– Семінар від спостерігачів місії ОБСЄ на тему „Діалог заради миру та розвитку”, під час якого було презентовано діяльність спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні та проведена групова робота щодо встановлення діалогу в різних конфліктних ситуаціях.

– Дебати „Реалізація молодіжної політики в сучасному суспільстві”, під час яких молодь та представники депутатського корпусу Слов’янської міської ради обговорювали ініціативи поширення інформації про вектори молодіжної політики, можливості реалізації державної політики щодо молоді, участь у розробці цільових програм на рівні міста та регіону.

– Тренінг від Міжнародного фонду „Відродження” на тему „Співпраця з міжнародними донорами. Пошук ресурсів. Підготовка проєктних пропозицій”, проведеного на базі Платформа ініціатив „Теплиця”. Захід об’єднав представників різних вікових груп та напрямів – і новачків, і тих, хто вже має досвід у реалізації проєктів. В учасників виникало багато цікавих ідей щодо реалізації власних проєктів: адвокаційна компанія прав тимчасово переміщених осіб на житло; організація органічного землеробства в Донецькому регіоні; створення центру молодіжних соціальних тренерів міста Слов’янська. Під час тренінгу були розглянуті основні помилки в оформленні проєктів, вивченні мети, завдань проєктів, проєктної діяльності, формуванні бюджету.

– Зустріч молоді з віцеспікером Верховної Ради, під час якої були обговорені питання розвитку системи освіти, можливі шляхи самореалізації молоді та перспективи саморозвитку.

Проведена серія заходів, зустрічей, охопивши близько 200 молодих осіб, дала можливість учасникам відвідати саме той захід, що найбільше збігався з їхніми пріоритетами чи цінностями. Такий підхід не звужував право вибору молоді, а, навпаки, пропонував широкий спектр можливостей для розвитку громадсько-політичної обізнаності як критерію соціальної активності молоді. Відмітимо, що учасники названих заходів продемонстрували стійкий інтерес до діяльності інститутів громадянського суспільства, стали членами чи волонтерами низки ІГС, зокрема: ГО „Молодь Сходу України”, ГО „Платформа ініціатив «Теплиця»” та інші. Цей факт свідчив про поступовий, але цілеспрямований процес формування мотиваційно-ціннісного та соціально-діяльнісного компонентів соціальної активності молоді в ІГС.

Із метою суспільної просвіти, громадсько-політичної обізнаності молоді як критерію соціальної активності молоді в межах конкурсу малих грантів „Підтримка місцевих організацій громадянського суспільства та громадянських ініціативних груп для здійснення демократичних змін в Україні” на Донеччині та Луганщині за фінансової підтримки Європейського Союзу протягом лютого-липня 2017 р. був реалізований проєкт „Студентська республіка на Донеччині – 2017” на тему: „Освіта – ключовий напрям нової індустріалізації Донеччини” (див. додаток И). Організаторами проєкту стали громадські організації „Молодь Сходу України”, „Молодіжна платформа «Новосхід»” (м. Новогродівка), „Заходи” (м. Маріуполь), управління у справах сім’ї та молоді Донецької облдержадміністрації, відділ сім’ї, молоді та спорту Слов’янської міської ради, Донецький обласний комітет профспілки освіти та науки України.

Проєкт передбачав університетський етап, що проходив на базі ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” та регіональний для студентства Донецької області. Під час університетського етапу

„Студентської республіки на Донеччині” 50 здобувачів педагогічного університету долучилися до факультативів провідних науковців вишу. Факультатив від ректорки університету, доктора педагогічних наук, професорки С. Омельченко на тему традицій та вимог педагогів сучасності змусив замислитися учасників над питанням: „Педагогіка – це наука чи мистецтво?” Майстер-клас медіаграмотності від кандидатки педагогічних наук, доцентки не залишила байдужим жодного учасника, обговоривши гострі теми фейкових відео та фото. Викладачка „Донбаського державного педагогічного університету” з молоддю розглянула теми актуальності використання сучасних освітніх технологій у навчальних закладах. Групова робота учасників дала можливість подискутувати з питань освітніх орієнтирів та шляхів інноваційного розвитку освіти. Висновком заходу було обрання Студентського лідера ДДПУ під час таємного голосування учасників.

Продовжуючи традицію проведення студентських регіональних форумів у Донецькій області, майже 100 молодих осіб зібралися для моделювання своєї утопічної держави зі своїм гімном, прапором, кордоном, валютою, органами влади та законами, яку самостійно створює активна та талановита молодь. У процесі триденного форуму відбувалась пізнавальна гра, презентація напрацювань учасників, вибори студентського мера, презентація партій, яскраві субфести. Також були проведені тренінги та воркшопи на теми: „Принципи та методи неформальної освіти”, „Політичні партії та місцеве самоврядування”, „Тенденції реформування вищої освіти”. Традиційно відбулися об’єднання в молодіжні партії, передвиборча агітація й чесні, прозорі вибори студентського мера та депутатів. Усе це супроводжувалося проведенням субфестивалів: квест, кіберспорт, фотоконкурс „Спалах емоцій”, караоке та ін.

Продовжуючи просвітницький етап реалізації системи формування соціальної активності молоді в ІГС з метою формування змістовно-когнітивного компонента соціальної активності молоді в червні – листопаді 2017 р. був реалізований проєкт „Майстерня активної молоді: Схід та Захід

разом”. Організатори – ГО „Центр експертизи політики” за підтримки Відділу преси, освіти та культури Посольства США в Україні в партнерстві з ГО „Молодь Сходу України” та „Молодіжні ініціативи Закарпаття” (Закарпатська область). Проєкт був розрахований на 60 молодих осіб від 16 до 28 років з Донецької, Закарпатської та Київської областей. Він передбачав проведення чотириденних тематичних тренінгів, а також майстер-класів і воркшопів у трьох областях з актуальних питань: електронного врядування, відкритих баз даних, децентралізації освітньої та медичної галузей, правоохоронних органів, об’єднання територіальних громад із представленням кращих практик України, участь молоді в процесах прийняття рішень та в суспільному житті, освітні та проєктні можливості для молоді, проєктний менеджмент та інші актуальні для молодих активістів питання. Навчання поєднувалося з практичною роботою, зокрема в ігровій формі з метою закріплення отриманого матеріалу та можливістю практичного втілення.

Відзначимо, що учасники проєкту змогли вдало імплементувати отримані знання та навички в діяльності своїх молодіжних центрів, стали ініціаторами формування молодіжних рад, а також, як показало спостереження за їхньою діяльністю, – участь у розробці законопроекту „Про молодь”, у виборах депутатів місцевих рад та Парламенту, реалізація регіональних проєктів для молоді, вступ до престижних університетів країни та Європи (зокрема, „Українська академія лідерства”, „Варшавський національний університет” та інші). Отже, можна стверджувати про результативність та широкий спектр реалізованих просвітницьких заходів на шляху формування соціальної активності молоді в ІГС.

Наприкінці 2017 р. за ініціативи волонтерів громадської організації „Молодь Сходу України” був утворений молодіжний соціально-педагогічний загін „SOS” з метою сприяння становленню проявів активної соціальної позиції молоді для формування умов, підготовки та організації соціально значущої діяльності. Діяльність волонтерського загону, який склали в переважній більшості здобувачі факультету фізичного виховання ДВНЗ

„Донбаський державний педагогічний університет”, була спрямована на допомогу людям з обмеженими фізичними можливостями, організацію для них спортивних заходів, творчих конкурсів і фестивалів.

Діяльнісний етап системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства протягом 2017 – 2019 рр. передбачав виокремлення, організацію та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; набуття досвіду громадської, проектної, політичної, волонтерської діяльності в роботі ІГС; самостійна реалізація проектів, що вирішують локальні проблеми громади.

На виконання завдань цього етапу та з метою формування соціально-діяльнісного та рефлексивно-оцінного компонентів соціальної активності молоді були реалізовані два проекти з облаштування місць вільного відпочинку для молоді: коворкінг „Вільний простір” в гуртожитку ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет” (листопад 2017 р.) та креативний простір „Intent” (травень 2019 р.) у головному корпусі того ж університету. Відзначимо, що ініціаторами та реалізаторами цих проектів були здобувачі та молоді викладачі університету, які залучили іншу молодь на волонтерських засадах до облаштування вільного студентського простору. Підкреслимо, що діяльність, змістовне наповнення, формування графіка заходів та їхнє проведення адміністрували теж здобувачі, які були задіяні також у діяльність органів студентського самоврядування університету.

На просвітницькому етапі був охарактеризований проєкт „Громадянська просвіта молоді на сході України”, що реалізовувався протягом 2017 – 2018 рр. ГО „Молодь Сходу України” за підтримки Представництва „Фонду Фрідріха Науманна за свободу” в Україні та був спрямований, з одного боку, на здобуття молодими учасниками знань щодо проектної діяльності, роботи громадських об’єднань, засад молодіжної політики тощо, а з іншого, – на проведення конкурсу мінігрантів для проектів молоді щодо вирішення локальних проблем громади. Саме реалізація названих проектів сприяла набуттю досвіду проектної діяльності, співпраці з громадськими

організаціями, молодіжними центрами, молодіжними радами, благодійними фондами та органами місцевого самоврядування, що, своєю чергою, сприяло формуванню критеріїв соціальної компетентності та самооцінки соціальної активності молоді.

Наведемо приклади проєктів, що реалізувала молодь, отримуючи менторську підтримку під час розробки, планування, реалізації фінансової та програмної звітності:

– „Инста-пікніки” (м. Покровськ): проведення івенту для 150 осіб з метою привернення уваги громадськості до створення публічного простору власними силами.

– „Фестиваль миру” (Черкаська ОТГ): розвиток почуття поваги до гідності кожної нації; сприяння формуванню в молоді соціального оптимізму; розкриття взаємозв’язку участі у відстоюванні миру; сприяння розвитку в молодіжному середовищі почуття довіри й поваги, взаємного співробітництва з молоддю та розширенню світогляду молодого покоління.

– „ЛЕМКО-центр запрошує” (Званівська ОТГ): якісна позашкільна освіта для дітей та молоді Званівської громади (Бахмутський р-н, Донецька обл.) шляхом проведення „Наукового пікніку” в ЛЕМКО-центрі.

– „Діалог за мир” (м. Краматорськ): протидія насиллю між підлітками та привернення уваги суспільства до проблематики підліткової агресії за допомогою проведення форм-театру та семінару-майстерні „Креативне написання постерів за методикою Loesje”.

– „Відкриття молодіжного центру «Новосхід»” (м. Новогродівка): залучення молоді до активної громадської діяльності м. Новогродівка шляхом відкриття та популяризації ініціативного простору молодіжного центру, розвитку неформальної освіти, що сприяють самореалізації молоді.

– Регіональний дебатний турнір у Донецькій області на тему „Корупція” (м. Слов’янськ): ознайомлення молоді Донецького регіону з причинами та наслідками корупційної діяльності шляхом проведення регіонального дебатного турніру протягом 1 дня.

– „Знай! Сортуй! Зберігай!” (Черкаська ОТГ): підвищення рівня поінформованості мешканців Черкаської ОТГ з питання необхідності сортування сміття та використання екопродукції шляхом проведення агітаційно-інформаційної діяльності в населених пунктах громади (смт Черкаське, с. Привілля, с. Прелесне, с. Новоселівка, с. Новомиколаївка, с. Олександрівка).

– Історико-пізнавальний фестиваль „Івано-Дар’ївський розпис” (Званівська ОТГ): якісна позашкільна освіта для дітей та молоді Званівської громади (Бахмутський р-н, Донецька обл.) шляхом проведення історично-пізнавального фестивалю та квесту „Івано-Дар’ївський розпис”.

– „Урбаністичні практики” (м. Дружківка): інформування молоді про урбаністику, засоби її застосовування для змін у своєму місті.

– „Інста здоровий спосіб життя” (м. Добропілля): підвищення культури спілкування в соціальних мережах, інтересу до правильного харчування, профілактика булінгу шляхом проведення 6 заходів „Інста ЗСЖ” серед старших школярів шкіл м. Добропілля.

Відзначимо, що всі проекти були вдало реалізовано із залученням і молодіжних центрів та молодіжних рад, і особливо громадських організацій. Для всіх ініціаторів проектів це був перший досвід розробки та реалізації власних проектів, але не останній. Позитивним чинником є те, що цей проект став для більше 100 молодих осіб поштовхом для подальшої самостійної проектної діяльності в містах, громадах та селищах і при громадських організаціях, і як самостійні ініціативні групи. Аналізуючи діяльність учасників експериментальної групи, можна відмітити їхню сталу участь у громадській діяльності, ініціативу створення власних громадських організацій, активну участь у започаткуванні роботи молодіжних рад, волонтерську підтримку благодійних фондів та молодіжних центрів.

Продовжуючи серію засобів формування соціальної активності на діяльнісному етапі в грудні 2018 р. [394] з метою формування готовності досягати результатів дій, розвитку рівня сформованості самоорганізації як

показників соціально-діяльнісного компонента соціальної активності, був проведений воркшоп „Слов’янськ дружній до молоді” спільно з ГО „Центром громадянських ініціатив «ДОНБАС»”, „Київський діалог” і „Молодіжні ініціативи Закарпаття”. Під час заходу 30 молодих зацікавлених учасників мали можливість не лише поглибити свої знання щодо планування молодіжних проєктів, пошуку бенефіціарів, партнерів, зацікавлених сторін, але й виробити пропозиції до органу міського самоврядування щодо реалізації молодіжних ініціатив. Важливим елементом воркшопу було направлення до Слов’янського міського голови напрацьованих пропозицій, що стосувалися покращення умов відпочинку та дозвілля молоді, облаштування спортивних майданчиків, зелених зон, створення єдиного інформаційного ресурсу з відображенням усіх подій та заходів у місті та регіоні, формування культури сортування сміття, налагодження взаємодії між різними соціальними групами, проведення систематичних заходів неформальної освіти для різних поколінь тощо. Наступним, але не менш важливим етапом цього проєкту було обговорення представників міської ради з ініціативною групою молоді етапів реалізації та пошуку фінансування для реалізації напрацьованих молодіжних ініціатив.

Продовжуючи у 2019 р. співпрацю з Представництвом „Фонду Фрідріха Науманна за Свободу” в Україні проєкт „Громадянська просвіта молоді на Сході України” змінив свій зміст та напрями роботи (див. додаток І). Проєкт продовжував реалізацію для формування змістовно-когнітивного, соціально-діяльнісного, рефлексивно-оцінного компонентів соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Метою проєкту стало формування соціально відповідального мислення молоді східного регіону України шляхом проведення для не менше 90 осіб трьох регіональних форумів протягом березня – жовтня 2019 р. щодо інструментів участі молоді в розвитку міста та регіону, освітніх і громадських можливостей для молоді, комунікації між молодіжними громадськими організаціями, центрами,

молодіжними радами, а також зустрічі та дискусії з депутатами, представниками органів місцевого, обласного самоврядування.

Так, у березні 2019 р. був проведений I Регіональний Форуму для 30 молодих осіб на тему „Розвиток регіону за участю молоді” (м. Слов’янськ), під час яких експерти проводили лекторії та воркшопи з питань інструментів комунікації в громаді, моделей участі молоді в процесах розвитку громад, стратегічного бачення в молодіжній політиці; вироблення пропозицій до Стратегій молодіжної політики в Донецькій області та Програми соціально-економічного розвитку міста Слов’янська. Зокрема, темами триденного форуму були:

- „Як молодь може впроваджувати позитивні зміни у своїх громадах: інструменти, форми, успішні приклади”.
- Візуалізація мапи міста „Слов’янськ – комфортний для молоді”.
- Польове дослідження проблем молоді (учасники, об’єднавшись у групи в різних районах міста Слов’янська, опитують молодь віком від 14 до 35 років, де вони проводять своє дозвілля, які проблеми є для них найбільш актуальними тощо, наступного дня групи презентують результати дослідження, робиться загальний аналіз результатів).
- „Розроблення пропозицій молоді до програми соціально-економічного розвитку міста”.
- Круглий стіл „Роль молоді в розвитку міста” із заступниками міського голови Слов’янська, начальником відділу молоді та спорту Слов’янської міської ради щодо шляхів вирішення проблем молоді, вироблення спільних рішень.
- „Стратегія молодіжної політики в Донецькій області”.
- Розробка пропозицій до стратегії молодіжної політики в Донецькій області.
- „Інструменти комунікації в громаді”.

– Панельна дискусія на тему „Розвиток регіону очима молоді” за участю очільниці управління у справах сім’ї, молоді Донецької ОДА, представників міської ради м. Слов’янська та Краматорська.

Під час форуму учасники:

- вивчили інструменти комунікації в громаді;
- дізналися про моделі участі молоді в процесі прийняття рішень;
- дослідили сучасні проблеми молоді Слов’янська й регіону.

Після опитування молоді в місті Слов’янську учасники працювали в групах над пошуком шляхів вирішення проблем молоді (створення комфортної молодіжної інфраструктури, спортивних майданчиків, організація культурних та творчих заходів тощо). Проаналізувавши національні тенденції Стратегії молодіжної політики України, учасники, об’єднавшись у групи за інтересами, формулювали пропозиції до стратегії молодіжної політики в Донецькій області за напрямками: безпека та екологія, формальна та неформальна освіта, участь молоді в процесі прийняття рішень, доступ до інформації, молодіжна робота та волонтерство (див. додаток П). Напрацювання були представлені та обговорені під час дискусії з очільниками обласного та місцевих управлінь у справах молоді. Також напрацювання запропоновано для широкого обговорення молоддю Донецької області протягом 2 тижнів, після цього будуть направлені до Донецької обласної адміністрації.

II Регіональний Форум був проведений в серпні 2019 р. для 30 молодих осіб на тему „Можливості для молоді” (м. Святогірськ), під час якого експерти провели навчання щодо програм підтримки молоді в Україні та світі, європейського досвіду молодіжної активності, стажування та волонтерства. Темами, що розглядалися під час заходу, були:

- „Програми підтримки молоді в Україні”;
- „Європейській досвід молодіжної активності”;
- „Програми стажування та волонтерства для молоді”;
- „Онлайн ресурси для пошуку можливостей”;

- поради для якісного написання резюме для програм обмінів;
- лайфхаки для поглиблення рівня знань з іноземної мови;
- розмовний клуб англійської та німецької мовами;
- підготовка відеоролика учасниками форуму різними мовами „Європа починається з мене”, де учасники мали можливість висловити свою думку щодо європейських цінностей, молодіжних програм, упровадження європейського досвіду в Україні тощо.

Під час форуму учасники:

1) дізналися про актуальні пропозиції щодо молодіжних проєктів, проходження стажування в закладах вищої освіти, волонтерства, обмінів та навчальних візитів в Україні та світі;

2) попрактикували англійську та німецьку мови під час Speaking club, обговорюючи цікаві питання для молоді: від досвіду мандрування світом до гендерної рівності та політичного устрою європейських країн;

3) набули знань щодо якісного оформлення резюме та заявок для молодіжних обмінів;

4) створили 5 відеороликів на тему „Європа починається з мене”, у яких креативно представили своє бачення європейських цінностей та можливостей.

III Регіональний Форум (жовтень 2019 р.) для 30 молодих осіб на тему „Молодь та громадські об’єднання” (м. Краматорськ) спрямований на проведення лекторіїв та воркшопів з питань діяльності та можливостей молодіжних громадських організацій, центрів, молодіжних рад, їхній комунікації, планування молодіжних адвокаційних кампаній та передбачав такі тематики:

- „Досвід та перспективи роботи молодіжних центрів”;
- „Молодіжні ради: проблеми, можливості”;
- „Вебквест «Молодіжні осередки Краматорська»”;
- молодіжні громадські об’єднання як ресурс розвитку громадянської компетентності молоді;

– „Громадські об'єднання як інструмент реалізації молодіжної активності”;

– підготовка проєктів учасниками для громадських організацій, молодіжних центрів і рад.

Під час форуму учасники:

– дізналися про досвід молодіжних громадських об'єднань, особливості їхньої діяльності в різних регіонах України;

– дослідили моделі участі молоді в процесі прийняття рішень від маніпулювання та співробітництва;

– набули знань щодо змістовного та цікавого наповнення молодіжних центрів;

– проаналізували досвід молодіжних рад в Україні та визначили їхні можливості в процесі представлення інтересів молоді перед владою;

– розробили та презентували проєкти: формування культури сортування сміття в дітей та молоді, облаштування покинутих споруд під молодіжні простори, створення мобільного додатка, через який молодь може подати свої пропозиції до проєктів, проблеми до місцевої влади, профорієнтаційний табір, що допоможе учням визначити професію та напрям навчання.

Проведені заходи охопили майже 100 молодих осіб, які взяли безпосередню участь, а також частина молоді онлайн долучилася до обговорення важливих питань для молоді. Вектори роботи форумів охоплювали всі напрями діяльності ІГС та були спрямовані на формування всіх компонентів соціальної активності молоді.

Із метою розвитку молодіжної політики в Донецькому регіоні на шляху формування соціальної компетентності та самооцінки соціальної активності молоді в ІГС була проведена *адвокаційна інформаційна кампанія „#МолодьЗамовляєЗміни”*. Організаторами стали: „Платформа ініціатив «Теплиця»” в партнерстві з ГО „Молодь Сходу України”, „Альтанка”, „Заходи”. Кампанія була підтримана в межах конкурсу ГС „Національна

молодіжна рада України” на проведення адвокаційних кампаній у молодіжній сфері в партнерстві з UNICEF Ukraine та за фінансової підтримки Європейського Союзу в рамках проєкту „Розвиток сталих моделей молодіжної участі”, що є частиною програми „Посилення життєстійкості та підвищення громадської активності підлітків і молоді у східній Україні”.

Метою проєкту було: посилення участі молоді в процесах прийняття рішень через побудову ефективних механізмів комунікації та взаємодії між молодіжними організаціями та владою.

Учасники проєкту: молодь (14 – 35 рр.), молодіжні громадські організації, центри, ради, а також представники влади (профільні управління Донецької ОДА).

Інформаційна кампанія складалася з кількох етапів та проходила і на теренах інтернет-простору, і під час фізичних зустрічей таї обговорень. Проведення онлайн опитування дозволило охопити близько 500 молодих осіб Донецької області та сформуваи загальну рамкову проблематику молодіжної політики регіону. Під час обговорення з молоддю було здійснено більш глибокий та детальний аналіз наявного стану речей у молодіжній сфері області, а також дозволило напрацювати конкретні рекомендації до стратегії молодіжної політики Донеччини. Рекомендації, отримані та сформовані з онлайн опитування й обговорення разом з дорожньою картою молодіжної політики Донецької області, були представлені владі регіонального рівня у вигляді загального документа. Це дозволило вибудувати більш ефективну комунікацію та взаємодію між молодіжними об’єднаннями та органами міського, обласного рівнів. Наступним етапом став старт онлайн відеокампанії з хештегами – „#МолодьЗамовляєЗміни”. Онлайн відеокампанія дозволила проінформувати молодь про соціальну відповідальність і творення змін через особисту участь.

Відзначимо, що цей проєкт охопив понад 300 молодих осіб, які стали учасниками моніторингу, обговорення молодіжних проблем, формулювання пропозиції їх вирішення до органів місцевого та обласного самоврядування,

що сприяло залученню молоді до процесу розвитку їхньої соціальної активності та взагалі становлення молодіжної політики в регіоні.

Останнім проєктом формульованого експерименту на діяльнiсному етапi був проєкт „Посилення ролi молодi в управлiнських процесах Донецького рeгiону”, органiзований громадською органiзацiєю „Молодь Сходу України” пiд керiвництвом авторки докторської роботи за пiдтримки Програми „U-LEAD з Європою” з метою формування змiстовно-когнiтивного та рефлексивно-оцiнного компонентiв соцiальної активностi молодi (див. додаток Й). Цiлi проєкту: пiдвищення рiвня участi молодi Донецької облaстi вiком вiд 18 до 35 рокiв у розвитку молодiжної полiтики рeгiону шляхом проведення трьох дводенних тренiнгiв „Влада i молодiжна громада”, стажування в департаментах Донецької облaснoї держадмiнiстрацiї, пiдготовки учасниками проєктiв рeгiонального розвитку та їх презентацiї пiд час круглого столу з представниками органiв мiського та облaсного самоврядування. Презентацiя проєкту пройшла в Донецькiй облaснoї держадмiнiстрацiї за участю представникiв апарату, департаментiв, управлiнь.

Протягом квітня – травня 2019 р. у мiстах Слов'янськ, Бахмут, Покровськ для бiльш нiж 60 молодих активiстiв пройшла низка тренiнгiв для розумiння системи управлiння в Україні, сучасних реформ, механiзмiв комунiкацiї молодi та влади. На конкурснiй основi за вiдеопрезентацiями протягом травня були вiдiбранi 9 найактивнiших та вмотивованих до змiн учасникiв тренiнгiв, якi, сповненi сили та жаги до дiї, приступили в червнi до стажування у 8 департаментах Донецької облaсної державної адмiнiстрацiї: управлiння сiм'ї, молодi та масових заходiв нацiонально-патрiотичного виховання; департаменти екологiї та природних ресурсiв; iнформацiйної та внутрiшньої полiтики; житлово-комунального господарства; культури i туризму; економiки; охорони здоров'я; iнвестицiйно-iнновацiйного розвитку й зовнiшнiх вiдносин.

Для стажерiв у межах проєкту були проведенi:

- зустріч з народним депутатом та чиновниками Слов'янської міської ради, обговоривши питання розвитку регіону;
- тренінги з проєктного менеджменту, лідерства, мистецтва публічного виступу, шляхів вирішення конфліктів, профілактики стресу;
- екскурсія до Верховної Ради України, побачили основні державотворчі документи та роботу єдиного законодавчого органу влади.

Фіналом проєкту став круглий стіл стажерів з представниками департаментів для презентації проєктів розвитку Донецького регіону, зокрема: етнофестиваль „Серце сходу”, „Екологічна стежка «Шлях Сарматів»”, „Серія тренінгів для підприємців-початківців”, „Велокраматорськ”, „Спортивно-патріотичні ігри з пейнтболу та страйкболу”. Проєкти отримали слушні рекомендації, побажання та плануються бути реалізовані молодими активістами.

Діяльність у напрямі реалізації проєкту досягла поставленої мети в налагодженні діалогу між молоддю та владою на шляху посилення ролі молоді в управлінських процесах Донецького регіону.

Із метою формування рефлексивно-оцінного компонента соціальної активності молоді була проведена робота в напрямі створення конструктивної співпраці між інститутами громадянського суспільства, для цього:

- проаналізовані статuti громадських організацій та благодійних фондів, положення молодіжних центрів і молодіжних рад;
- розроблені та внесені пропозиції щодо роботи з молоддю (систематичний моніторинг проблем молоді, поетапне залучення молоді до планування, розробки, реалізації та оцінки заходів);
- напрацьовані та рекомендовані пропозиції до спільної діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів щодо аналізу результатів роботи органів місцевої, регіональної, державної влади та молодіжних консультативно-дорадчих органів (проведення систематичних зустрічей з представниками влади різного рівня; на основі аналізу моніторингу проблем молоді спільне вироблення шляхів їх

вирішення; залучення в якості консультантів представників громадських організацій, благодійних фондів до складу молодіжних рад; залучення до складу молодіжних рад представників молодіжних громадських організацій, молодіжних центрів);

– напрацьовані та рекомендовані пропозиції щодо вироблення політики моніторингу та оцінки діяльності ІГС (створення робочої групи з числа громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, благодійних фондів із залученням молоді, яка в якості незалежного аудиту систематично перевіряє діяльність ІГС).

Представлені проекти та заходи з реалізації системи формування соціальної активності молоді були підібрані відповідно до напрямів діяльності ІГС (проектна діяльність, громадсько-політична діяльність, волонтерсько-благодійна, освітньо-наукова, дозвіллева діяльності, молодіжна політика). При цьому були використані різноманітні форми роботи з молоддю: проектна робота, форуми, семінари, стажування, навчальні екскурсії, соціальний супровід, майстерні, тренінги, семінари, електронні ресурси, адвокаційні кампанії, а також методи: підготовка проектів, конкурси проектів, пізнавальна гра, цикл Колба, word safe, рольові та ділові ігри, майстер-класи і воркшопи, факультативи, лекторії, круглі столи, зустрічі, дискусійні методи, спільне облаштування місць відпочинку тощо.

Отже, проведений констатувальний експеримент з отриманими переважно низькими і середніми результатами рівня сформованості соціальної активності молоді, а також проведений формувальний експеримент дають можливість провести аналіз результатів розробленої системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

4.3. Аналіз результатів упровадження системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства

Із метою підтвердження результатів обґрунтованої й упровадженої системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства на контрольному етапі були застосовані методи якісного та кількісного аналізу результатів формувального експерименту дослідження. На основі розробленого критеріального апарату, рівнів сформованості соціальної активності та діагностичного інструментарію, описаного в підрозділі 4.1, стало можливим виявити зміни рівня соціальної активності контрольної та експериментальної груп після впровадження розробленої системи. Водночас нами були враховані чинники коливання кількісного стану груп (від'їзд в інший регіон чи країну, вступ на навчання до закладу вищої освіти в іншому регіоні, країні тощо).

На етапі контрольного експерименту було узагальнено та проаналізовано результат формованого експерименту за критеріями соціальної активності (мотиваційно-ціннісний, змістовно-когнітивний, соціально-діяльнісний, рефлексивно-оцінний), а також за комплексним критерієм, що сприяло виявленню рівня соціальної активності молоді, а також динаміки її зростання в експериментальних і контрольних групах.

Охарактеризуємо основні результати контрольного експерименту та їхнє порівняння з метою виявлення змін, зумовлених упровадженням системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Аналіз результатів експерименту за *мотиваційно-ціннісним компонентом* показав значне збільшення рівня суспільної зацікавленості молоді порівняно з констатувальним експериментом (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Порівняльна характеристика рівнів сформованості соціальної активності молоді за мотиваційно-ціннісним компонентом за показниками

(П1 – зацікавленість громадським, соціальним життям,

П2 – самоактуалізація особистості; П3 – ціннісні орієнтації;

П4 – прагнення самореалізації в громадській діяльності)

Рівень	Групи	Період	П1	П2	П3	П4	Середній показник
низький	ЕГ	поч.екс	25,51	34,78	31,51	29,53	30,33
		кін.екс	5,89	7,67	6,35	4,87	6,20
	КГ	поч.екс	24,56	31,44	32,47	27,12	28,90
середній		кін.екс	25,87	32,15	33,15	30,15	30,33
		кін.екс	8,18	10,56	7,13	6,87	8,19
	КГ	поч.екс	34,89	36,66	39,23	46,58	39,34
		кін.екс	34,89	38,56	35,47	37,88	36,70
достатній	ЕГ	поч.екс	22,82	22,13	22,11	25,56	23,16
		кін.екс	37,81	36,41	42,4	44,56	40,30
	КГ	поч.екс	21,39	28,78	25,74	24,01	24,98
		кін.екс	19,31	24,18	26,25	25,12	23,72
високий	ЕГ	поч.екс	13,56	2,03	1,57	1,09	4,56
		кін.екс	48,12	45,36	44,12	43,7	45,33
	КГ	поч.екс	19,16	3,12	2,56	2,29	6,78
		кін.екс	19,93	5,11	5,13	6,85	9,26

Як бачимо з табл. 4.8, після впровадження системи формування соціальної активності молоді в респондентів експериментальної групи значно збільшився інтерес до суспільного життя (високий рівень у 48,12% ЕК), тоді як контрольна груп продемонструвала майже незмінні показники (високий рівень у 19,93% КГ). Якщо простежити динаміку показників критерію суспільної спрямованості соціальної активності молоді, то значні зміни в показниках високого рівня теж спостерігаються в експериментальній групі порівняно з контрольною: на 43,33% збільшився показник самоактуалізації особистості, на 42,55% – показник ціннісних орієнтацій, на 42,61% – показник прагнення самореалізації в громадській діяльності. Натомість показники рівня

сформованості цього компонента в контрольній групі збільшилися не більше ніж 4%. Такі результати свідчать про позитивні тенденції залучення молоді до діяльності ІГС, яка стала більше цікавитися новинами в політичній, громадській сферах, шукати шляхи особистісного росту, використовуючи можливості громадської діяльності.

Порівняння даних до й після формувального експерименту (див. рис. 4.6) дало можливість констатувати ефективність запровадженої системи формування соціальної активності молоді в ІГС: на низькому рівні суспільної спрямованості на кінець експерименту залишилося 6,2% молодих осіб експериментальної групи з 30,33% на початку експерименту, тоді як у контрольній групі на кінець експерименту низький рівень виявили 30,33% молодих осіб (28,9% – на початку експерименту). Важливо, що на кінець експерименту 45,33% (на початку експерименту – 4,56%) респондентів експериментальної групи мають високий рівень суспільної спрямованості, тобто систематично беруть участь в організації громадських заходів, відчують незалежність у своїх діях, прагнуть керуватися особистісними цілями та принципами, демонструють високий прояв прагнень до соціального престижу та досягнення мети.

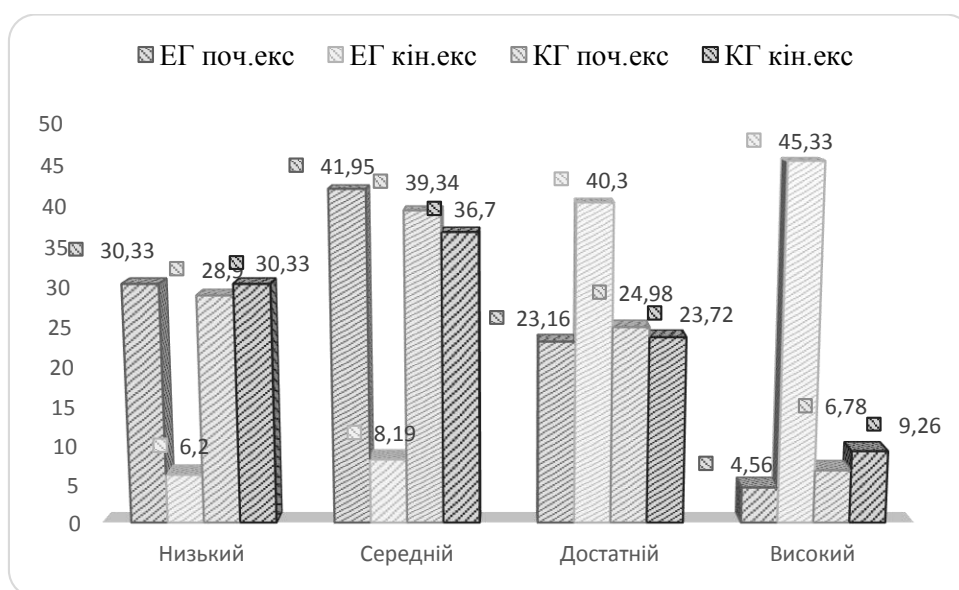

Рис. 4.6. Порівняльна діаграма експериментальної та контрольної груп за мотиваційно-ціннісним компонентом соціальної активності молоді (у %)

Аналіз результатів повторної діагностики рівня сформованості соціальної активності молоді за *змістовно-когнітивним компонентом* (див. табл. 4.9) показав позитивні зміни за всіма показниками, що свідчить про сформованість у молоді певної системи знань про основи громадсько-політичного устрою, тенденції, недоліки та перспективи процесів реформування, децентралізації в країні, а також про структури, особливості та можливості діяльності ІГС, ролі молоді в їхній роботі. Водночас відзначимо, що молодь почала використовувати можливості громадської діяльності як інструменти саморозвитку, зокрема: самостійно шукати заходи з неформальної освіти, що організують громадські організацій та молодіжні центри, подавати заявки на програми міжнародних навчальних програм, обмінних та волонтерських проєктів тощо.

Таблиця 4.9

Порівняльна характеристика рівнів сформованості соціальної активності молоді за змістовно-когнітивним компонентом за показниками

(П1 – громадсько-політична грамотність, П2 – обізнаність щодо структури та діяльності громадських об'єднань; П3 – використання можливостей громадської діяльності як інструментів саморозвитку)

Рівень	Групи	Період	П1	П2	П3	Середній показник
низький	ЕГ	поч.екс	65,31	80,25	85,36	76,97
		кін.екс	10,45	10,64	13,66	11,58
	КГ	поч.екс	60,55	81,65	87,23	76,48
		кін.екс	55,27	70,13	75,11	66,84
середній	ЕГ	поч.екс	26,97	12,38	10,87	16,74
		кін.екс	15,23	10,36	8,34	11,31
	КГ	поч.екс	27,32	13,45	7,76	16,18
		кін.екс	24,93	10,22	11,82	15,66
достатній	ЕГ	поч.екс	4,2	5,6	2,12	3,97
		кін.екс	30,89	41,33	50,39	40,87
	КГ	поч.екс	5,81	3,59	3,51	4,30
		кін.екс	10,36	10,36	9,03	9,92

Продовження таблиці 4.9

високий	ЕГ	поч.екс	3,52	1,77	1,65	2,31
		кін.екс	43,43	37,67	27,61	36,24
	КГ	поч.екс	6,32	1,31	1,5	3,04
		кін.екс	9,44	9,29	4,04	7,59

Представлені кількісні результати рівня сформованості громадсько-політичної обізнаності як критерію соціальної активності молоді підтверджують результативність запровадження системи формування соціальної активності. Високий рівень громадсько-політичної грамотності молоді наприкінці експерименту продемонстрували 43,43% респондентів експериментальної групи (на початку – 3,52%), тоді як у контрольній групі на кінець експерименту високий рівень цього показника показали 9,44% (на початку 6,32%); високий рівень обізнаності щодо структури та діяльності громадських об'єднань проявили на кінець експерименту 37,67% респондентів ЕК (на початку – 1,77%) та 9,29% респондентів КГ (на початку – 1,31%); високий рівень використання можливостей громадської діяльності як інструментів саморозвитку проявили на кінець експерименту 27,61% респондентів ЕК (на початку – 1,65%) та 4,04% респондентів КГ (на початку – 1,5%). Така розбіжність результатів діагностики експериментальної та контрольної груп свідчить про актуальність застосування обраних форм і методів неформальної освіти молоді щодо політичної, громадської, суспільної діяльності.

Представимо на діаграмі динаміку експериментальної та контрольної груп за змістовно-когнітивним компонентом соціальної активності на рис. 4.7.

Представлене на рис. 4.7 порівняння даних до й після формувального експерименту дало можливість констатувати ефективність запровадженої системи формування соціальної активності молоді в ІГС:

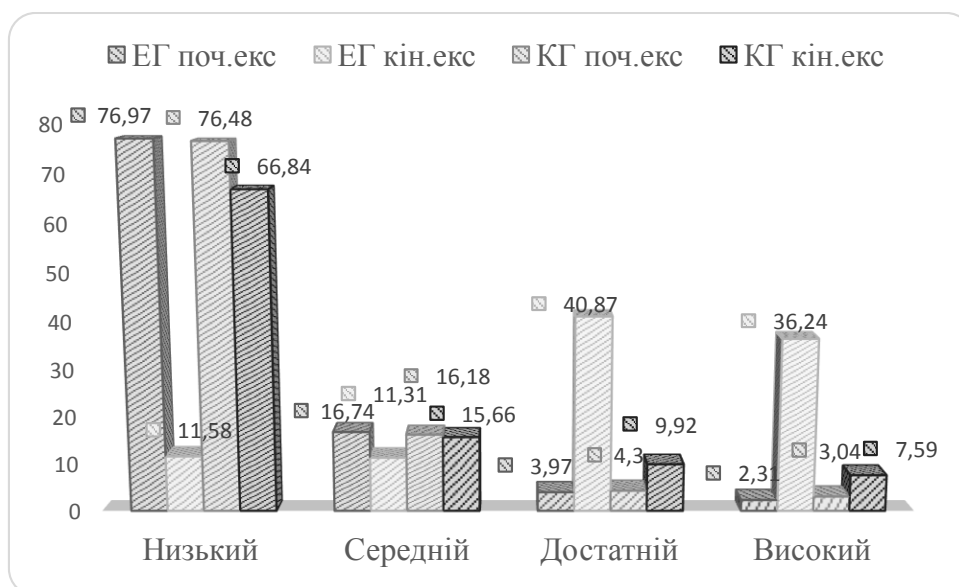

Рис. 4.7. Порівняльна діаграма експериментальної та контрольної груп за змістовно-когнітивним компонентом соціальної активності

На низькому рівні громадсько-політичної обізнаності на кінець експерименту залишилося 11,58% молодих осіб експериментальної групи з 76,97% на початку експерименту, тоді як у контрольній групі на кінець експерименту низький рівень виявили 66,84% молодих осіб з 76,48% на початку експерименту. Важливо, що на кінець експерименту 36,24% (на початку експерименту – 2,31%) респондентів експериментальної групи мають високий рівень цього критерію соціальної активності, тобто молодь демонструє поширення знань про громадсько-політичний устрій та роль молоді в розвитку громадянського суспільства; стійкий інтерес до саморозвитку та залучення молоді до громадської діяльності.

Переходячи до аналізу результатів повторної діагностики рівня соціальної активності молоді за *соціально-діяльним компонентом* після впровадження системи формування соціальної активності в ІГС, зазначимо вагоме збільшення за всіма показниками, що представлено в табл. 4.10.

Найбільшу позитивну динаміку зафіксовано відносно прояву на високому рівні сформованості вмінь будувати міжособистісні взаємини (36,81% в ЕГ на кінець експерименту) та здатності планувати та організувати соціально-громадську діяльність (39,99% в ЕГ на кінець експерименту).

Порівняльна характеристика рівнів сформованості соціальної активності молоді за соціально-діяльнісним компонентом за показниками

(П1 – сформованість умінь будувати міжособистісні взаємини;

П2 – здатність планувати та організовувати соціально-громадську діяльність; П3 – готовність досягати результатів дій;

П4 – рівень сформованості самоорганізації)

Рівень	Групи	Період	П1	П2	П3	П4	Середній показник
низький	ЕГ	поч.екс	23,56	78,95	52,87	87,22	60,65
		кін.екс	8,12	10,66	9,88	12,36	10,26
	КГ	поч.екс	20,68	80,23	54,52	88,14	60,89
		кін.екс	15,22	66,31	50,42	80,22	53,04
середній	ЕГ	поч.екс	52,31	10,25	40,55	10,25	28,34
		кін.екс	16,35	8,96	12,54	7,93	11,45
	КГ	поч.екс	48,79	11,65	39,98	8,78	27,30
		кін.екс	46,31	10,81	36,11	6,54	24,94
достатній	ЕГ	поч.екс	18,78	5,23	5,36	1,5	7,72
		кін.екс	38,72	40,39	50,42	61,32	47,71
	КГ	поч.екс	21,39	6,6	3,66	2,01	8,42
		кін.екс	21,39	6,6	3,66	2,01	8,42
високий	ЕГ	поч.екс	5,35	5,57	1,22	1,03	3,29
		кін.екс	36,81	39,99	27,16	18,39	30,59
	КГ	поч.екс	9,14	1,52	1,84	1,07	3,39
		кін.екс	13,84	9,11	2,75	4,48	7,55

Водночас на високому рівні готовність досягати результатів дій показали 27,16% респондентів ЕГ на кінець експерименту (на початку – 1,22%) і рівень сформованості самоорганізації – 18,39% ЕГ (на початку – 1,03%). Тоді як динаміка контрольної групи збільшилася в середньому на 4,16% за всіма показниками.

Вирахувавши середнє арифметичне значення показників соціальної компетентності експериментальної та контрольної груп після проведення формувального експерименту, ми отримали динаміку сформованості соціальної активності молоді, що представлено на рис. 4.8.

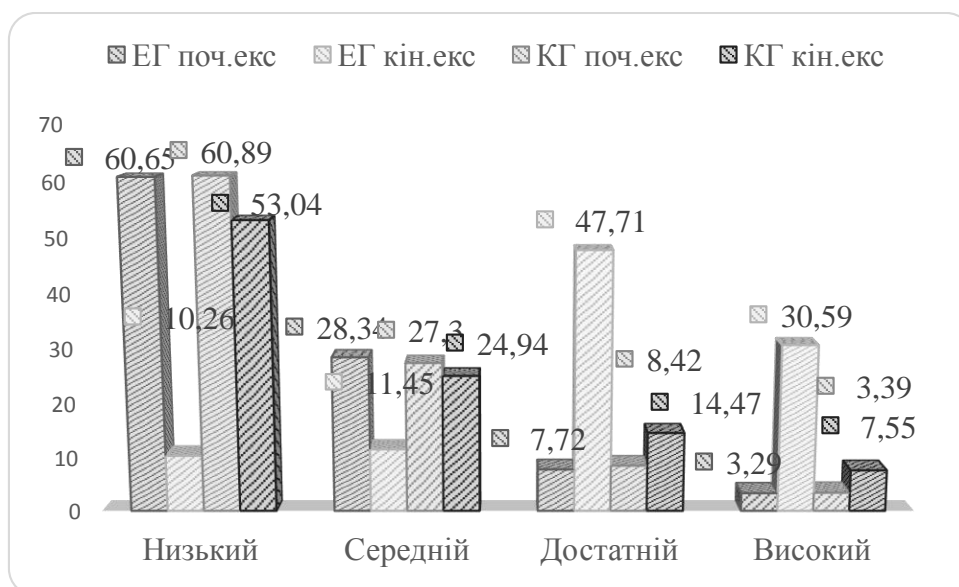

Рис. 4.8. Порівняльна діаграма експериментальної та контрольної груп за соціально-діяльнісним компонентом соціальної активності (у %)

Нагадаємо, що на початок експерименту більшість респондентів продемонстрували низький та середній рівень соціальної компетентності, тоді як результати діагностики після проведення формувального експерименту показали значний відрив між експериментальною та контрольною групами: середній рівень в ЕГ збільшився на 39,99%, високий рівень – на 27,3%. Отже, більшість молодих осіб після впровадження розробленої системи продемонструвала високий і достатній рівні навичок самоорганізації, планування, контролю своєї діяльності, установлення міжособистісних взаємин.

Переходячи до аналізу *рефлексивно-оцінного компонента* соціальної активності молоді, відзначимо, що його формування відбувалося завдяки результативній діяльності учасників формувального експерименту, досягнення запланованих цілей, реалізації поставлених завдань сприяло формування самооцінки молоді на достатньому на середньому рівні в переважній більшості експериментальної групи. Кількісні результати діагностики цього компонента представлено в табл. 4.11.

Таблиця 4.11

Порівняльна характеристика рівнів сформованості соціальної активності молоді за рефлексивно-оцінним компонентом за показниками

(П1 – здатність аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності; П2 – здатність до самооцінки; П3 ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності)

Рівень	Групи	Період	П1	П2	П3	Середній показник
низький	ЕГ	поч.екс	87,16	48,36	90,23	75,25
		кін.екс	17,85	12,48	5,35	11,89
	КГ	поч.екс	88,14	46,88	90,12	75,05
		кін.екс	70,33	46,25	86,11	67,56
середній	ЕГ	поч.екс	11,14	30,54	8,21	16,63
		кін.екс	8,32	15,36	10,69	11,46
	КГ	поч.екс	10,44	25,67	8,55	14,89
		кін.екс	8,65	23,22	9,47	13,78
достатній	ЕГ	поч.екс	1,2	15,23	1,56	6,00
		кін.екс	46,38	50,44	66,81	54,54
	КГ	поч.екс	1,12	19,22	1,33	7,22
		кін.екс	16,23	20,71	3	13,31
високий	ЕГ	поч.екс	0,5	5,87	0	2,12
		кін.екс	27,45	21,72	17,15	22,11
	КГ	поч.екс	0,3	8,23	0	2,84
		кін.екс	4,79	9,82	1,42	5,34

Як бачимо з таблиці, високий рівень здатності аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності в експериментальній групі продемонстрували 27,45%, що на 26,95% більше за результати на початку експерименту. Водночас високий рівень здатності до самооцінки респонденти ЕГ продемонстрували після формального експерименту 21,72% (на початку – 5,87%) та ступеня задоволення самореалізації в громадській діяльності – 17,15% (на початку – 0%). Для порівняння рівень самооцінки в КГ за середніми показниками збільшився на 2,5%.

Представимо на рис. 4.9 порівняння результатів повторної діагностики молоді щодо виявлення рівня соціальної активності.

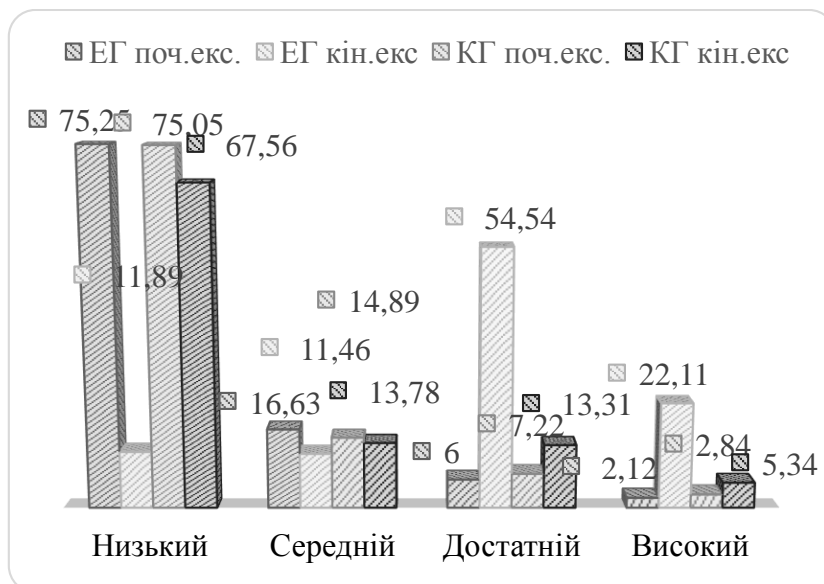

Рис. 4.9. Порівняльна діаграма експериментальної та контрольної груп за рефлексивно-оцінним компонентом соціальної активності

Кількісні результати діагностики соціальної активності молоді за рефлексивно-оцінним компонентом дали можливість констатувати якісні показники: більшість учасників експериментальної групи після участі у формульованому експерименті проявили середній та високий рівні самооцінки, що вказує на достатній рівень здатності аналізувати, оцінювати процес і результат громадської діяльності; помірний ступінь задоволення самореалізації в громадській діяльності.

Отримавши та проаналізувавши дані за всіма компонентами та показниками, представимо узагальнені результати стану сформованості соціальної активності молоді після формульованого експерименту на рис. 4.10.

Представимо динаміку формування соціальної активності молоді протягом експериментальної роботи: низький рівень зменшився на 50,82% в ЕГ і 5,89% в КГ; середній рівень зменшився на 15,32% в ЕГ і на 1,66% в КГ; достатній рівень збільшився на 35,65% в ЕГ і на 4,13% в КГ; високий рівень збільшився на 30,5% в ЕГ і на 3,43% в КГ.

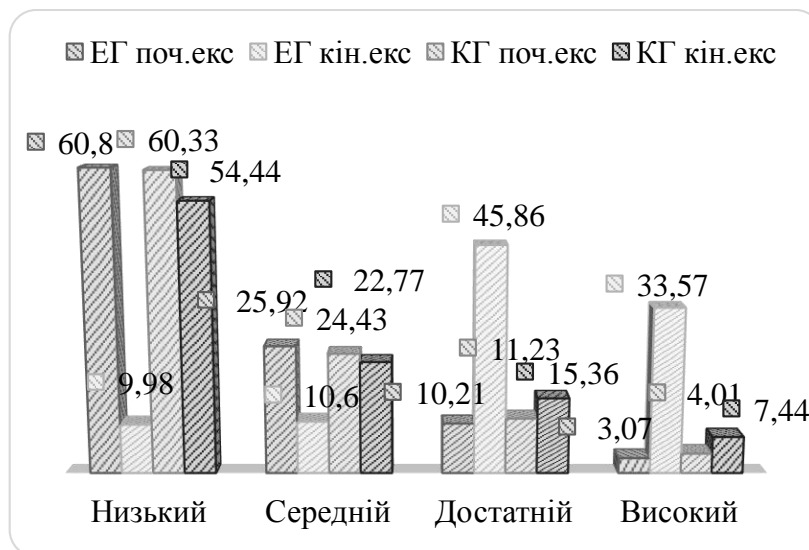

Рис. 4.10. Рівні стану сформованості соціальної активності молоді за результатами формувального експерименту

Для проведення математичної обробки отриманих даних дослідження сформуємо статистичні гіпотези. *Нульова гіпотеза (H_0)* полягала в тому, що рівень соціальної активності молоді контрольної групи несуттєво відрізнявся від рівня соціальної активності молоді експериментальної групи за кожним із чотирьох запропонованих критеріїв оцінювання, а відповідні відмінності між групами зумовлені випадковими чинниками. *Альтернативна гіпотеза (H_1)* становила припущення, що між рівнями соціальної активності контрольних та експериментальних груп наявні суттєві відмінності за кожним із критеріїв оцінювання.

Для перевірки сформульованих гіпотез ми використовували статистичний λ -критерій Колмогорова-Смирнова [256]. Критерій дозволяє зіставити два емпіричні розподіли та зробити висновок про те, чи узгоджуються вони між собою. Наведемо короткі відомості щодо розрахунків за цим критерієм.

Критерій λ Колмогорова-Смирнова [256] призначений для зіставлення двох розподілів:

- емпіричного з теоретичним, наприклад, рівномірним або нормальним;
- одного емпіричного розподілу з іншим емпіричним розподілом.

Критерій дозволяє знайти точку, у якій сума накопичених розбіжностей між двома розподілами є найбільшою, і оцінити достовірність цієї розбіжності.

Якщо в методі χ^2 зіставляються частоти двох розподілів окремо за кожним розрядом, то тут зіставляються спочатку частоти за першим розрядом, потім за сумою першого і другого розрядів, потім за сумою першого, другого і третього розрядів і так далі. Отже, ми зіставляємо кожного разу накопичені до цього розряду частоти.

Якщо відмінності між двома розподілами істотні, то в якийсь момент різниця накопичених частот досягне критичного значення, і ми зможемо визнати відмінності статистично достовірними. Гіпотези, що перевіряються критерієм: H_0 : відмінності між двома розподілами недостовірні; H_1 : відмінності між двома розподілами достовірні.

Опишемо алгоритм розрахунку критерію λ при зіставленні двох емпіричних розподілів [256].

1. Занести в таблицю найменування розрядів ознаки (перший стовпець) і відповідні їм емпіричні частоти, отримані в розподілі 1 (другий стовпець) і в розподілі 2 (третій стовпець).

2. Підрахувати емпіричні частоти по кожному розряду для розподілу 1 за формулою:

$$f^*e = fe/n1$$

де fe – емпірична частота в цьому розряді;

$n1$ – кількість спостережень у першій вибірці.

Занести емпіричні частоти розподілу 1 в четвертий стовпець.

3. Підрахувати емпіричні частоти за кожним розрядом для розподілу 2 за формулою:

$$f^*e = fe/n2$$

де fe – емпірична частота в цьому розряді;

$n2$ – кількість спостережень у 2-й вибірці.

Занести емпіричні частоти розподілу 2 в п'ятий стовпець таблиці.

4. Підрахувати накопичені емпіричні частоти для розподілу 1 за формулою:

$$\sum f^*_i = \sum f^*_{i-1} + f^*_i$$

де $\sum f^*_{i-1}$ – частота, накопичена на попередніх розрядах;

i – порядковий номер розряду;

f^*_i – частота цього розряду.

Отримані результати записати в шостий стовпець.

5. Підрахувати накопичені емпіричні частоти для розподілу 2 за тою самою формулою й записати результат у сьомий стовпець.

6. Підрахувати різницю між накопиченими частотами за кожним розрядом. Записати у восьмому стовпці абсолютні величини різниці, без їх знака. Позначити їх як d .

7. Визначити за восьмим стовпцем найбільшу абсолютну величину різниці d_{max}

8. Підрахувати значення критерію за формулою:

$$\lambda = d_{max} \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}} \quad \text{де } n_1 \text{ – кількість спостережень у першій вибірці;}$$

n_2 – кількість спостережень у другій вибірці.

9. Визначити, якому рівню статистичної значущості відповідає набуте значення λ . [256].

Якщо $\lambda_{емп} \geq 1,36$, відмінності між розподілами достовірні на рівні 0,05 (5%); якщо $\lambda_{емп} \geq 1,63$, відмінності між розподілами достовірні на рівні 0,01 (1%).

Результати розрахунків за описаним вище алгоритмом наведено в таблицях А, В і С. Вихідні дані представлено в табл. 4.12. У цій таблиці ми узагальнили дані з табл. 4.9, 4.10, 4.11 та представили їх у вигляді, потрібному для розрахунків за критерієм Колмогорова-Смирнова. Розрахунки виконувалися засобами електронних таблиць Microsoft Excel.

Таблиця 4.12

**Порівняння розподілів контрольних та експериментальних груп молоді
до та після експерименту за рівнями сформованості компонентів
соціальної активності**

<i>Мотиваційно-ціннісний компонент</i>				
Рівні	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
	До		Після	
Низький	91	94	18	99
Середній	126	129	25	120
Достатній	69	81	121	77
Високий	14	22	136	30
Разом	300	326	300	326
<i>Змістовно-когнітивний компонент</i>				
Низький	231	249	35	218
Середній	50	53	33	51
Достатній	12	14	123	32
Високий	7	10	109	25
Разом	300	326	300	326
<i>Соціально-діяльнісний компонент</i>				
Низький	182	199	31	173
Середній	85	89	34	81
Достатній	23	27	143	47
Високий	10	11	92	25
Разом	300	326	300	326
<i>Рефлексивно-оцінний компонент</i>				
Низький	226	244	36	221
Середній	50	49	34	45
Достатній	18	24	164	43
Високий	6	9	66	17
Разом	300	326	300	326
<i>Узагальнений компонент</i>				
Низький	182	196	30	178
Середній	78	80	32	74
Достатній	31	37	137	50
Високий	9	13	101	24
Разом	300	326	300	326

Таблиця 4.13

Порівняння вимірів за мотиваційно-ціннісним критерієм у контрольних та експериментальних групах до експерименту за критерієм λ Колмогорова-Смирнова

Рівні	Емпіричні частоти		Емпіричні частоти		Накопичені емпіричні частоти		Різниця
	f1	f2	f1*	f2*	$\Sigma f1^*$	$\Sigma f2^*$	
Низький	91	94	0,303	0,288	0,303	0,288	0,015
Середній	126	129	0,420	0,396	0,723	0,684	0,039
Достатній	69	81	0,230	0,248	0,953	0,933	0,021
Високий	14	22	0,047	0,067	1	1	
Разом	300	326	1	1			
						$d_{\max}$	0,039
						$\lambda_{\text{емп}}$	0,491

Відтак, емпіричне значення критерію $\lambda_{\text{емп}} = 0,491$ менше критичного значення 1,36, отже, відмінності між контрольними та експериментальними групами до експерименту незначущі ($p > 0,05$).

Таблиця 4.14

Порівняння вимірів за мотиваційно-ціннісним критерієм у контрольних та експериментальних групах після експерименту за критерієм λ Колмогорова-Смирнова

Рівні	Емпіричні частоти		Емпіричні частоти		Накопичені емпіричні частоти		Різниця
	f1	f2	f1*	f2*	$\Sigma f1^*$	$\Sigma f2^*$	
Низький	18	99	0,060	0,304	0,060	0,304	0,244
Середній	25	120	0,083	0,368	0,143	0,672	0,528
Достатній	121	77	0,403	0,236	0,547	0,908	0,361
Високий	136	30	0,453	0,092	1	1	
Разом	300	326	1	1			
						$d_{\max}$	0,528
						$\lambda_{\text{емп}}$	6,605

Як бачимо, емпіричне значення критерію $\lambda_{\text{емп}} = 6,605$ перевищує критичне значення 1,63, отже, відмінності між контрольними та експериментальними групами після експерименту значущі на рівні $p < 0,01$.

Аналогічно, ми виконали розрахунки для порівняння контрольних та експериментальних груп за іншими критеріями соціальної активності. Результати зведено в табл. 4.15.

Таблиця 4.15

Порівняння соціальної активності молоді контрольних та експериментальних груп на початку та на кінець експерименту за λ -критерієм Колмогорова-Смирнова

Компонент	Емпіричне значення λ -критерію Колмогорова-Смирнова	
	Порівняння КГ і ЕГ до експерименту	Порівняння КГ і ЕГ після експерименту
Мотиваційно-ціннісний	0,491	6,605**
Змістовно-когнітивний	0,129	7,481**
Соціально-діяльнісний	0,082	7,030**
Рефлексивно-оцінний	0,265	7,282**
Узагальнений	0,250	7,079**

Примітка. Критичне значення критерію λ – критерію Колмогорова-Смирнова ($p = 0,05$) дорівнює 1,36. Критичне значення критерію λ – критерію Колмогорова-Смирнова ($p = 0,01$) дорівнює 1,63. Символ * показує, що відмінності між розподілами вірогідні на рівні 0,05; ** – на рівні 0,01.

Аналіз результатів розрахунків (див. табл. 4.15) свідчить про статистично незначущу розбіжність на рівні 0,05 між контрольною та експериментальною групою на початку експерименту за всіма критеріями (емпіричне значення λ Колмогорова-Смирнова відповідно 0,491; 0,129; 0,082; 0,265; 0,242 не перевищує критичне 1,36).

Навпаки, у порівнянні контрольної та експериментальної групи на кінець експерименту ми отримали значущі відмінності за всіма критеріями сформованості соціальної активності на рівні 0,01 (емпіричне значення λ Колмогорова-Смирнова відповідно 6,605; 7,481; 7,030; 7,282; 7,079 перевищує критичне 1,63).

Отже, можемо вважати, що зміни, які відбулися в експериментальних групах, є не випадковими; підвищення рівня соціальної активності молоді експериментальних груп – результат запропонованої нами системи формування соціальної активності молоді.

Констатуємо, що отримані результати констатувального експерименту продемонстрували приблизно однаковий рівень соціальної активності молоді в експериментальній та контрольній групах, тоді як після проведення формувального експерименту рівень соціальної активності молоді ЕГ за всіма показниками та за комплексним критерієм значно збільшився. Це дозволяє припустити, що розроблена нами система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства (громадських організаціях, молодіжних центрах і радах, благодійних фондах) є результативною, а етапність її впровадження – оптимальною для молоді.

Отримані дані дають можливість зробити такі висновки:

– репрезентативність експериментальної роботи підтверджено комплексністю запропонованої системи формування соціальної активності молоді в ІГС (етапністю її реалізації, відповідності технології, досягнення поставлених результатів), раціональністю вибірки респондентів, що представляли основні характеристики молодих осіб, адаптованістю діагностичного інструментарію, що сприяло вимірюваності та стійкості результатів;

– порівняння результатів діагностики експериментальної та контрольної групи до та після проведення формувального експерименту продемонструвало стійке зростання рівня сформованості соціальної активності молоді, що підтверджує ефективність запропонованої системи.

Висновки до четвертого розділу

У четвертому розділі представлено результати експериментального дослідження з упровадження системи формування соціальної активності

молоді в інститутах громадянського суспільства на етапах констатувального, формувального та контрольного експериментів.

Визначено критерії та показники соціальної активності молоді: *критерій суспільної спрямованості* (відображає інтерес молоді до громадської, соціальної діяльності, політичних процесів, усвідомлення можливості самореалізації в громадській діяльності); *критерій громадсько-політичної обізнаності* (визначає рівень знань щодо громадсько-політичного устрою, структури та функцій громадських об'єднань, можливостей для молоді в саморозвитку, професійній та громадській сферах); *критерій соціальної компетентності* (показує рівень сформованості та практичного застосування комунікативних та організаційних умінь і навичок, спроможність самостійно організовувати різні заходи та досягати результатів); *критерій самооцінки* (дозволяє виявити здатність до самоаналізу, аналізу та оцінки громадської, суспільної діяльності).

Проведений аналіз стану вихідного рівня соціальної активності молоді за результатами констатувального експерименту відповідно до діагностичного інструментарію показав, що більшість респондентів має низький та середній рівні соціальної активності.

Перевірена ефективність системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства за певними логічно зумовленими етапами: *інформаційним* (інформування молоді про діяльність ІГС; набуття молоддю теоретичних засад функціонування моделей громадського та політичного устрою; стимулювання інтересу до участі в заходах та проєктах ІГС); *просвітницьким* (формування основних уявлень молоді про структуру, змістовність, напрями, проєкти ІГС; засвоєння знань та набуття вмінь і навичок планування, організації діяльності ІГС; систематизування знань про роль молоді в розбудові громадянського суспільства, моделі участі молоді в суспільному житті); *діяльнісним* (виокремлення, організація та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; набуття досвіду громадської, проєктної, політичної, волонтерської

діяльності в роботі ІГС; самостійна реалізація проєктів, що вирішують локальні проблеми громади).

Позитива динаміка сформованості критеріїв соціальної активності молоді ЕГ до та після проведення формувального експерименту доводить ефективність розробленої система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства (громадських організаціях, молодіжних центрах і радах, благодійних фондах).

Основні наукові положення розділу викладено в опублікованих працях [378; 379; 381; 386; 392 – 394; 493].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі представлено теоретичне узагальнення та наукове розв'язання проблеми формування соціальної активності молоді, що полягає в обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Результати проведеного теоретичного та експериментального дослідження засвідчили досягнення мети та розв'язання поставлених завдань:

1. Визначено підходи до розуміння молоді як соціально-демографічної групи, що характеризується не лише віковими ознаками, але й особливим місцем у структурі суспільства. Уточнено сутність понять „соціалізація”, „соціальне виховання”, „соціальна діяльність”, „соціальне середовище”. Представлено *соціальну активність* як інтегровану особистісну діяльність людини щодо ініціювання та реалізації суспільно спрямованих дій у соціальному середовищі в межах власної громадсько-політичної обізнаності з урахуванням особистісної соціальної компетентності, самооцінки та сучасних вимог суспільства.

2. З'ясовано структурно-компонентний склад соціальної активності молоді, що визначається як інтегрована особистісна діяльність людини щодо ініціювання та реалізації суспільно корисної функції в соціальному середовищі з урахуванням вимог суспільства й особистісних ціннісних орієнтацій: *мотиваційно-ціннісний* (інтерес до громадської діяльності, соціально важливих проєктів, політичних процесів та реформ, волонтерства), *змістовно-когнітивний* (знання основ проєктного менеджменту, управління та організації проєктів, командної роботи, проблем та потреб молоді, особливостей функціонування ІГС та державних органів, напрями діяльності ІГС), *соціально-діяльнісний* (уміння й навички визначати проблему, ставити цілі та завдання проєктів, розподіляти обов'язки в команді, знаходити партнерів та зацікавлені сторони; налагоджувати співпрацю з різними інститутами, домовлятися та делегувати повноваження), *рефлексивно-оцінний*

(оцінка результатів проєктів відповідно до поставлених завдань, організація системи моніторингу та оцінювання результатів проєкту, самоаналіз роботи команди, аналіз досягнень у політичній та громадській діяльності; самооцінка рівня волонтерської та благодійної допомоги, аналіз результатів діяльності ІГС).

3. Схарактеризовано інститути громадянського суспільства: *громадські організації* допомагають формуванню соціальної активності, відповідальності, соціалізації молоді, залучаючи до реалізації соціально значущих проєктів; *молодіжні центри* утворюються для вирішення питань соціального становлення та розвитку молоді, організовують змістовне дозвілля молоді та сприяють її волонтерській діяльності; *молодіжні ради* допомагають залученню соціально активної молоді до реалізації молодіжної політики; *благодійні фонди* створюють придатне середовище для реалізації соціальної активності молоді під час добровільної, благодійної допомоги на покращення соціального стану громади.

4. Обґрунтовано структуру формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що передбачає застосування низки форм і методів соціально-педагогічної роботи в певних інститутах громадянського суспільства (громадських організаціях, молодіжних центрах і радах, благодійних фондах). Вони відповідають напрямам діяльності: проєктна діяльність (участь у молодіжних проєктах, грантових програмах, самостійна реалізація соціально значущих проєктів, фандрайзингова діяльність); громадсько-політична діяльність (участь молоді у виборах місцевого та державного рівнів, організація адвокаційних кампаній, подання та підписання електронних петицій, зустрічі з політичними діячами, депутатами, чиновниками); освітньо-наукова діяльність (участь у тренінгах, семінарах, форумах, освітніх кампаніях; волонтерсько-благодійна діяльність (залучення молоді до проведення та організації соціальних акцій, благодійних компаній, допомога соціально не захищеним верствам населення, волонтерської практики); дозвіллева діяльність (участь молоді у воркшопах,

розважальних програмах і вечорах, розмовних клубах тощо); молодіжна політика громадських організацій, молодіжних центрів і рад (участь молоді в процесі прийняття рішень на локальному рівні, консультації з державними органами влади, співпраця з владою у вирішенні соціально важливих проблем молоді).

5. Розкрито концептуальні засади системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства: соціальна активність постає як інтегрована особистісна діяльність, що цілеспрямовано та систематично формується в процесі ефективно організованої роботи інститутів громадянського суспільства; процес формування та розвитку соціальної активності молоді залежить від рівня участі молоді в діяльності громадських організацій, благодійних фондів, молодіжних рад і молодіжних центрів; процес формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства розглядається як система, у якій усі компоненти пов'язані спільною метою та структурним взаємозв'язком; при організації діяльності ІГС слід урахувувати вікові індивідуально-психологічні особливості та потреби молоді, їхні взаємини з іншими та середовищем; зміст системи формування соціальної активності молоді в ІГС має бути наповнений з урахуванням особливостей діяльності ІГС і тенденцій молодіжного середовища.

6. Розроблено та обґрунтовано систему формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, що містить: *цільовий* (мета, завдання, принципи, результат); *суб'єкт-об'єктний* (характеристика суб'єктів і об'єктів); *змістовно-процесуальний* (форми і методи соціально-педагогічної роботи з молоддю); *середовищний* (ресурсне забезпечення, взаємодія інститутів громадянського суспільства) *компоненти*.

7. Визначено критерії та показники соціальної активності молоді: *критерій суспільної спрямованості* (відображає інтерес молоді до громадської, соціальної діяльності, політичних процесів, усвідомлення можливості самореалізації в громадській діяльності); *критерій громадсько-*

політичної обізнаності (визначає рівень знань щодо громадсько-політичного устрою, структури та функцій громадських об'єднань, можливостей для молоді в саморозвитку, професійній та громадській сферах); *критерій соціальної компетентності* (показує рівень сформованості та практичного застосування комунікативних та організаційних умінь і навичок, спроможність самостійно організовувати різні заходи та досягати результатів); *критерій самооцінки* (дозволяє виявити здатність до самоаналізу, аналізу та оцінки громадської, суспільної діяльності).

8. Експериментально перевірено ефективність системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства за етапами: *інформаційним* (інформування молоді про діяльність ІГС; набуття молоддю теоретичних засад функціонування моделей громадського та політичного устрою; стимулювання інтересу до участі в заходах та проєктах ІГС); *просвітницьким* (формування основних уявлень молоді про структуру, змістовність, напрями, проєкти ІГС; засвоєння знань і набуття вмій та навичок планування, організації діяльності ІГС; систематизування знань про роль молоді в розбудові громадянського суспільства, моделі участі молоді в суспільному житті); *діяльнісним* (виокремлення, організація та змістовне наповнення молодіжного компонента в ІГС; набуття досвіду громадської, проєктної, політичної, волонтерської діяльності в роботі ІГС; самостійна реалізація проєктів, що вирішують локальні проблеми громади).

Наведено кількісний та якісний аналіз результатів діагностики експериментальної та контрольної груп до та після проведення формувального експерименту. Продемонстровано стійке зростання рівня сформованості соціальної активності молоді в експериментальній групі, що підтверджує ефективність запропонованої системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Репрезентативність експериментальної роботи підтверджено комплексністю запропонованої системи формування соціальної активності молоді в ІГС (етапністю її реалізації, відповідністю технології, досягнення поставлених результатів),

раціональністю вибірки респондентів, що представляли основні характеристики молодих осіб, адаптованістю діагностичного інструментарію, що сприяло вимірюваності та стійкості результатів.

Доведено, що проведене дослідження дозволяє на якісно новому рівні вирішувати проблему формування та розвитку соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства, але не вирішує всіх аспектів аналізованої проблеми. Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо у вивченні теоретико-методологічних засад розвитку соціальної активності молоді в інших інститутах громадянського суспільства (учнівське та студентське самоврядування, спілки роботодавців тощо); розробці електронних освітніх ресурсів, спрямованих на подальший розвиток соціальної активності молоді; дослідженні особливостей формування соціальної активності молоді в закладах середньої, професійно-технічної та вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдюкова Н. В. Психологічні особливості соціалізації сучасного підлітка : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2000. 16 с.
2. Абрамов Л. К., Азарова Т. В. Центр місцевої активності для розвитку громад. Кіровоград : ІСКМ, 2012. 144 с.
3. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. Москва : Наука, 1980. 333 с.
4. Абульханова-Славская К. А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности. *Психология формирования и развития личности*. Москва : Наука, 1981. С. 31–79.
5. Аверьянов А. Н. Системное познание мира : методол. проблемы. Москва : Политиздат, 1985. 263 с.
6. Агеев В. В. Деятельность как социальный феномен. Алматы, 2004. 280 с.
7. Адаменко Е. В. Математические методы в педагогике и психологии : учеб. пособие. Луганск : Альма-матер, 2008. 94 с.
8. Адвокасі : практичний посібник. Київ : Ресурсний центр ГУРТ, 2009. 102 с.
9. Аза Л. О. Теоретико-соціологічний аналіз соціальних проблем виховання : дис. ... д-ра соціол. наук : 22.00.01. Київ, 1994. 397 с.
10. Акімов Д. І. Стимулювання громадянської активності в українському суспільстві як проблема соціоінженерної діяльності : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.04. Харків, 2004. 173 с.
11. Акофф Р., Эмри Ф. О целеустремленных системах. Москва : Сов. радио, 1974. 272 с.
12. Алексєєва О., Бутенко Л., Курліщук І. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі викладання курсу за вибором „Трендспоттинг та професійне майбутнє сучасного фахівця”, *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. №4, Т. 72. С. 136-151.

13. Алексєєнко Т. Ф. Технології соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді. *Соціально педагогіка : теорія та практика*. 2004. № 2. С. 19–24.

14. Альков В. А. Харків наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. : дозвілля міських мешканців в умовах модернізації : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2013. 20 с.

15. Альтернативные социальные сообщества в античном мире / Э. Д. Фролов и др. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2002. 320 с.

16. Андреева М. А. Формирование социальной активности личности студента университета : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Оренбург, 2006. 180 с.

17. Андрійчук Т. Формування інститутів громадянського суспільства в незалежній Україні : чинники та особливості. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1–2. С. 60–71.

18. Андрусяк Т. Г. Теорія держави і права. Львів : Фонд „Право для України”, 1997. 200 с.

19. Андрухів І. О. Виховна діяльність українських молодіжних товариств у Галичині (1894–1939 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 1997. 197 с.

20. Аніщенко А. П. Педагогічні умови соціалізації старшокласників у територіальній громаді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2010. 22 с.

21. Аносов І. П. Антропологізм як чинник гуманізації освіти (теоретико-концептуальні основи) : автореф. дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01. Київ, 2004. 44 с.

22. Антология социальной работы : в 5 т. / сост. М. В. Фирсов. Москва : Сварогъ; НВФСПТ, 1995.

23. Ануфриев Е. А. Социальная роль и активность личности. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1971. 152 с.

24. Арефьева Г. С. Социальная активность. (Проблема субъекта и объекта в социальной практике и познании). Москва : Политиздат, 1974. 230 с.
25. Асмолов А. Г. Психология личности. Принципы общепсихологического анализа : учеб. для вузов по спец. „Психология”. Москва : Изд-во МЧУ, 1990. 367 с.
26. Афанасьев В. Г. Общество : системность, познание и управление. Москва : Политиздат, 1981. 432 с.
27. Афонина В. Н. Государственная молодёжная политика в современной России : дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Ростов-на-Дону, 2002. 180 с.
28. Балабанов К. В. Міжнародна діяльність молодіжних організацій України (1980–1990-ті рр.). Історико-політологічний аналіз : автореф. дис. ... д-ра політ. наук. : 23.00.02. Київ, 1995. 46 с.
29. Балахтар В. В. Педагогічні засади організації дозвілля дітей та підлітків у системі позашкільної освіти в Україні (1960–1991 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.
30. Барабаш В. В. Інституціоналізація сучасного молодіжного руху України : тенденції та проблеми : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Харків, 2005. 21 с.
31. Барбакова К. Г., Мансуров В. А. Молодёжное движение и самосознание молодёжи. *ФРГ глазами западногерманских социологов*. Москва : Наука, 1989. С. 280–295.
32. Барышников Е. Н. Воспитание социальной активности молодежи : полисистемный подход. *Социальная активность молодёжи как условие развития современного общества* : сб. научных трудов по итогам Всероссийских социально-педагогических чтений им. Б. И. Лившица, г. Екатеринбург, 2–3 февраля 2010 г. Екатеринбург, 2009. Ч. 1. С. 52–61.
33. Басараб М. М. Роль громадських організацій Закарпаття в державотворчих процесах наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Ужгород, 2007. 22 с.

34. Бахаровская Е. В. Социальная активность студенческой молодёжи как объект управления : автореф. дис. ... канд. социол. наук : 22.00.08. Чита, 2015. 25 с.
35. Баяновська М. Р. Соціально-педагогічна діяльність самодіяльних і молодіжних об'єднань (на матеріалах Закарпаття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 ; 13.00.01. Київ, 1996. 186 с.
36. Бевз В., Годованюк Т., Дубовик В. Електронні квест-посібники у фаховій підготовці майбутніх учителів математики. Інформаційні технології і засоби навчання. 2019. №1, Т. 69. С. 100-111.
37. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді : теоретико-методичні основи : монографія. Київ : Науковий світ, 2006. 408 с.
38. Безпалько О. В. Розвиток соціальної активності особистості у дитячому об'єднанні. *Вісн. психології і педагогіки*. 2012. Вип. 8. URL: <http://www.psych.kiev.ua> (дата звернення: 17.03.2019).
39. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
40. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 176 с.
41. Безпалько О. В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2006. 467 с.
42. Безрукова О. Н. Социология молодежи : учеб.-метод. пособие. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2004. 35 с.
43. Без'язикий Б. І. Теоретичні і методичні засади формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури у процесі професійної підготовки: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Харків, 2016. 435 с.
44. Беленький В. Х. Активность народных масс. Красноярск : Красноярское книжное изд-во, 1973. 288 с.

45. Белинская Е. П., Стефаненко Т. Г. Этническая социализация подростка. Москва : МОДЕК, 2000. 208 с.
46. Белицкая Г. Э. Социальная компетентность личности. *Сознание личности в кризисном обществе*. Москва : Ин-т психол. РАН, 1995. С. 42–57.
47. Бень О. Т. Інституціоналізація молодіжних громадських організацій у сучасному українському суспільстві (на прикладі м. Львова) : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Запоріжжя, 2008. 20 с.
48. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем. Воронеж : Воронеж. ун-т, 1977. 244 с.
49. Беспалько В. П. Педагогические и прогрессивные технологии обучения. Москва : Новая школа, 1995. 336 с.
50. Беспалько В. П., Татур В. Г. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалиста : учеб.-метод. пособие. Москва : Высш. шк., 1989. 144 с.
51. Бех В. П., Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціальна робота і формування громадянського суспільства : монографія. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 599 с.
52. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. 278 с.
53. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 203 с.
54. Бим-Бам Б. М. Педагогическая антропология : учеб. пособие. Москва : УРАО, 2002. 208 с.
55. Білецький І. П., Кузь О. М. Філософія науки : навч. посіб. Харків : ХНЕУ, 2005. 128 с.
56. Біляченко Г. П. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до співпраці з недержавними організаціями в контексті діяльнісного підходу. *Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 2. С. 183-189.

57. Благодійні інституції України : сучасний стан та перспективи розвитку (за результатами соціологічного дослідження) / О. В. Безпалько та ін.; за заг. ред. А. В. Гулевської-Черниш. Київ : Книга плюс, 2008. 120 с.

58. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. Москва : Наука, 1973. 270 с.

59. Богданова Т. П. Трудовая и социальная активность молодежи. Минск : Изд-во БГУ, 1972. 240 с.

60. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. Избр. психолог. турды / ред. Д. И. Фельдштейна. Москва : МПСУ ; Воронеж : НПО „МОДЭК”, 2001. 352 с.

61. Бойко О. П. Культура дозвілля в суспільстві ризику : монографія. Суми : УАБС НБУ, 2011. 285 с.

62. Болотська О. А. Соціально-педагогічні умови гендерного виховання жінок-лідерів у діяльності громадських організацій та рухів : авторфе. канд. ... пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2008. 20 с.

63. Бондаренко З. П., Лях Т. Л. Основні поняття і категорії соціальної роботи. Соціальна робота в Україні; за ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. К. : Наук. світ, 2004. С. 25–39.

64. Борисова О. В. Формирование социальной активности студентов в условиях клубных объединений вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Чебоксары, 2005. 235 с.

65. Бородін Є. І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991–2004 рр.) : монографія. Дніпропетровськ : Герда, 2006. 472 с.

66. Бочарова В. Г. Профессиональная социальная работа : личностно-ориентированный подход. Москва : Ин-т пед-ки и соц. работы РАО, 1999. 182 с.

67. Бочелюк В. Й., Бочелюк В. В. Дозвіллєзнавство : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2006. 208 с.

68. Буева Л. П. Социальная среда и сознание личности. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1968. 268 с.

69. Буяк Б. Молодь як особлива соціально-демографічна група в умовах становлення соціально-правової держави та громадянського суспільства. Наукові записки. Випуск 36. С. 198-206.

70. Вакуленко В. М. Акмеологічний підхід у теорії й практиці вищої педагогічної освіти України, Білорусі, Росії (порівняльний аналіз) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2008. 562 с.

71. Валгаева И. А. Становление и развитие взаимоотношений взрослых и детей в общественных объединениях : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 1994. 156 с.

72. Василькова Ю. В., Василькова Т. А. Социальная педагогика. Москва : Издат. центр „Академия”, 1999. 440 с.

73. Ваховський Л. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу : постановка проблеми. *Шлях освіти*. 2005. № 2 (36). С. 7–11.

74. Вдовенко Т. В. Теория и методика социальной работы в сфере досуга в странах Западной Европы : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.06. Москва, 1999. 279 с.

75. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. 1728 с.

76. Вербицкий А. А. Концепция знаковоконтекстного обучения в вузе. Вопросы психологии. 1987. №5. С. 31–39.

77. Вернигорова Т. П. Социально-педагогические условия формирования культуры демократических отношений у старшеклассников в деятельности детских организаций : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Ярославль, 1994. 157 с.

78. Викторова Л. Г. О педагогических системах. Красноярск : Красноярский ун-т, 1989. 101 с.

79. Виноградова В. С., Мордасов В. И., Попов А. А. Развитие познавательной активности. Москва : Политиздат. 1980. 126 с.

80. Виховання громадянина : психолого-педагогічний і народознавчий аспект / Р. П. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька та ін. Київ : Ін-т змісту і методів навчання, 1997. 252 с.

81. Вища освіта в Україні у 2017 році : статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 298 с.

82. Вінніков О. Ю., Красносільська А. О., Лациба М. В. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні. Київ : агентство „Україна”, 2012. 80 с.

83. Вітвицька С. С. Аксиологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя. *Креативна педагогіка*. 2015. Вип. 10. С. 63-67.

84. Влада і суспільство : діалог через громадські ради : монографія / Ю. Ж. Шайгородський та ін. ; за заг. ред. Ю. Ж. Шайгородського. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. 148 с.

85. Власенко О. М. Практичне застосування системного підходу в моделюванні науково-дослідної роботи студентів. *Професійна педагогічна освіта : системні дослідження* : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 268–278.

86. Власов П. В. Благотворительность и милосердие в России. Москва, Центрполиграф, 2001. 443 с.

87. Вознюк О. В. Синергетичний підхід як метод аналізу розвитку вітчизняної педагогічної думки (друга половина ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Житомир, 2009. 290 с.

88. Волобуева Л. Н. Досуг в структуре образа жизни (философско-культурологические аспекты) : дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01. Москва, 2004. 152 с.

89. Воловик А., Воловик В. Педагогіка дозвілля. Харків, 1999. 332 с.

90. Волохов А. В. Теория и методика социализации ребёнка в детских общественных организациях : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Ярославль, 1999. 467 с.

91. Волошин П. М. Виховання громадянськості молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2010. 25 с.

92. Воронин А. С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике. Екатеринбург : ГОУ ВПО УГТУ-УПИ, 2006. 135 с.

93. Гайванович І. Молодіжний рух України : тенденції і перспективи розвитку. *Молода нація*. 2000. С. 115–122.

94. Ганич Е. С. Проблема воспитания социальной активности студентов педагогических вузов в отечественной педагогике : дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Мурманск, 2007. 175 с.

95. Гиль С. С. Муниципальная система социально-педагогической поддержки молодежных инициатив : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Оренбург, 2011. 44 с.

96. Гиль С. С., Осинцева С. А. Теоретические и прикладные основы создания систем социально-педагогической поддержки молодёжных инициатив на муниципальном уровне : монография. Москва : МГСУ, 2003. 188 с.

97. Головатий М. Ф. Формування державної молодіжної політики в сучасній Україні (політологічний аналіз) : дис. ... д-ра політ. наук : 07.00.03. Київ, 1996. 380 с.

98. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 1995. 224 с.

99. Головенько В. А., Корнієвський О. А. Український молодіжний рух : історія та сьогодення. Київ : Наук. думка, 1994. 111 с.

100. Гончаренко С. У. Методологія. Енциклопедія освіти. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

101. Гончарова Ю. А. Социально-педагогическая диагностика : учеб.-метод. пособие для вузов. Воронеж : Изд.-полиграф. центр ВГУ, 2011. 90 с.

102. Горбушина М. В. Формирование правовой компетентности у будущих специалистов социальной работы в процессе профессиональной подготовке в вузе : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Ульяновск, 2007. 210 с.
103. Гордієнко Л. О. Соціалізація молоді Великої Британії у діяльності молодіжних організацій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2005. 25 с.
104. Грабовська С., Чолій С. Соціальна активність в процесі соціалізації особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2010. Т. XII. Ч. 1. С. 171–181.
105. Грамчук А. В. Особливості становлення громадянського суспільства в Україні : теорія і практика : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2001. 18 с.
106. Громадські організації в Україні : статист. бюлетень. Державний комітет статистики України. Київ, 2004. 157 с.
107. Громадські ради в Україні. Довідник / упор. М. Лациба. Київ : Укр. незалеж. центр політ. дослідж., 2003. 232 с.
108. Громадянська освіта : книга для вчителя / Р. А. Арцишевський та ін. Львів : Тека, 2002. 157 с.
109. Громадянське суспільство в сучасній Україні : специфіка становлення, тенденції розвитку. Київ : Парламент. вид-во, 2006. 412 с.
110. Грязнов І. О. Обґрунтування компонентів системи морального виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. *Педагогічні науки*. 2004. Вип. 8. С. 257–262.
111. Губа А. В. Теоретико-методичні засади формування управлінської культури вчителя – майбутнього менеджера освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Харків, 2010. 512 с.
112. Губанов В. А., Захаров В. В., Коваленко А. Н. Введение в системный анализ. Львів : ЛГУ, 1988. 232 с.

113. Гураль П. Ф. Громадянське суспільство і держава в Україні : взаємодія і розвиток. *Часопис Київського університету права. Теорія та історія держави і права. Філософія права.* 2013. № 3. С. 13–16.
114. Давиденко В. В. Соціальний діалог в контексті взаємодії громадянського суспільства і держави : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Львів, 2008. 38 с.
115. Даниленко Л. І. Теоретико-методичні засади управління інноваційною діяльністю в загальноосвітніх навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 2005. 478 с.
116. Данілова А. П. Педагогічна підтримка соціальної ініціативи студентської молоді у проектній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2013. 20 с.
117. Демин М. В. К вопросу о соотношении понятий „деятельность”, „активность”, „поведение”. *Вестник МГУ. Серия философии.* 1975. № 5. С. 11–22.
118. Державна служба статистики України. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/news/op_popul.asp (дата звернення: 20.05.2020).
119. Детское движение : словарь-справочник. 2-е изд. / под ред. Т. В. Трухачевой, А. Г. Кипричника. Москва : Ассоциация исследователей детского движения, 2005. 543 с.
120. Деятельность : теория, методология, проблемы. Москва : Политиздат, 1990. 366 с.
121. Диба О. П. Педагогічні засади організації дозвілля дітей та молоді української діаспори : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. Київ, 2005. 21 с.
122. Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2015 році : статистичний бюлетень / Державна служба статистики ; відп. за вип. О. О. Кармазіна. Київ, 2015. 100 с.

123. Дмитренко Т. О., Яресько К. В. *Методологічні основи соціальної педагогіки*. Харків : Крок, 2003. 32 с.
124. Дмитрук С. В. *Розвиток креативності студентів в умовах дозвілля засобами туристських ігор* : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. Київ. Київ, 2007. 20 с.
125. Докучаєва В. В. *Проектування інноваційних педагогічних систем як галузь міждисциплінарного синтезу. Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні* : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С. 50–89.
126. Докучаєва В. В. *Теоретико-методологічні засади проектування інноваційних педагогічних систем* : автореф. дис.. д-ра пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2007. 46 с.
127. Донік О. М. *Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.)*. *Український історичний журнал*. 2005. № 4. С. 160–174.
128. Доннік М. С. Система соціально-педагогічної діяльності соціального гуртожитку, спрямована на соціалізацію молоді, позбавленої батьківського піклування. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2013. № 4. С. 27–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spttp_2013_4_7 (дата звернення: 15.09.2019).
129. Дубасенюк О. А. *Теоретико-технологічні засади впровадження особистісно орієнтованого підходу у професійнопедагогічній підготовці майбутнього вчителя. Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід* : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 14-40.
130. Дубовицкая Т. Д. *Диагностика уровня профессиональной направленности. Психологические науки и образование*. 2004. № 2. С. 82–86.
131. Дюверже М. *Политические институты и конституционное право. Социология власти*. 2011. № 5. С. 206–217.

132. Дьяконов Г. В. Основы диалогического подхода в психологической науке и практике. Кировоград : РИО КГПУ им. В.Винниченко. 2007. 847 с.
133. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
134. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за ред. проф. І. Д. Звереві. Київ ; Сімферполь : Універсум, 2012. 536 с.
135. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
136. Ерошенков И. Н. Культурно-досуговая деятельность в современных условиях. Москва : МГИК, 1994. 32 с.
137. Євтух М. Б., Сердюк О. П. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : МАУП, 2003. 232 с.
138. Жданович Ю. Особливості соціалізації підлітка у дозвільній діяльності. *Соціальний педагог*. 2009. № 9. С. 46–50.
139. Жигір В. І. Методологічні підходи як основа науковопедагогічних досліджень у професійній освіті. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 48 (101). С. 107–115.
140. Жилина А. И. Системный подход как методология педагогического исследования. *Человек и образование*. 2007. № 1–2. С. 15–20.
141. Журба М. А. Громадські об'єднання українського села : етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності (20–30 рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Київ, 2002. 30 с..
142. За нашу школу. *Робітнича освіта*. 1927. № 8. С. 17–18.
143. Завалевський Ю. І. Громадянське виховання старшокласників : проблеми, досвід, перспективи : навч.-метод. посіб. Київ, 2003. 104 с.

144. Заверико Н. В. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Слово, 2011. 240 с.
145. Заверико Н., Зверева І. Історико-теоретичний аналіз досліджень проблеми соціалізації особистості. *Соціальна педагогіка і адаптивність особистості*. Суми : Мрія, 1994. С. 49–59.
146. Загвязинский В. И. Методология и методика дидактического исследования. Москва : Педагогика, 1982. 160 с.
147. Загидуллин Р. Р. Педагогические условия развития творческой активности подростков в процессе совместной деятельности в детских сообществах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ульяновск, 2003. 229 с.
148. Загородній Ю. І. Педагогічні умови політичної соціалізації студентської молоді в умовах великого промислового міста : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2004. 20 с.
149. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 24.01.2020).
150. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні : теорія і практика : монографія. Київ : Правда Ярославичів, 1998. 333 с.
151. Зверева І. Д. Теорія і практика соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю в Україні : автореф. дис... д-ра. пед. наук : 13.00.05. Київ, 1998. 24 с.
152. Зеленько Г. І. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн вишеградської групи та України) : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Київ, 2007. 32 с.
153. Зимогляд В. Я. Інституціоналізація громадянського суспільства в Україні як політична проблема. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2011. № 11. С. 234–242.
154. Зозуляк-Случик Р. В. Вибір методологічних підходів дослідження формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах. *Збірник наукових праць Хмельницького*

інституту соціальних технологій Університету „Україна”. 2017. № 14. С. 16-21.

155. Золотухіна С. Т., Рацул О. А. Громадянське виховання студентів вищих навчальних закладів України в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. 252 с.

156. Иваненков С. П. Проблемы социализации современной молодежи : монография. Санкт-Петербург, 2003. 420 с.

157. Иванов А. В. Методика формирования социальной активности учащегося : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва, 2013. 329 с.

158. Ильина Т. А. Структурно-системный подход к организации обучения. Москва : Знание, 1972. Вып. 2. 88 с.

159. Ильясова Т. В. Системное исследование учебного процесса средней школы с включением технических средств обучения : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 1979. 229 с.

160. Ипполитова Н. В. Методологические основания исследования проблем профессиональной педагогики. *Научные исследования в образовании*. 2012. № 11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimosvyaz-ponyatiy-metodologiya-i-metodologicheskiiy-podhod> (дата звернення: 17.11.2018).

161. Исаев И. Ф. Теория и практика формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы. Москва : МПГУ, 1993. 187 с.

162. Іванюк М. І. Інституціоналізація та функціонування громадянського суспільства в західному регіоні України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Чернівці, 2010. 20 с.

163. Ідеї. Натхнення. Рішення : посіб. / Трамовецька Н. та ін. Київ, 2015. 70 с.

164. Ильясова Т. В. Системне дослідження навчального процесу середньої школи з включенням технічних засобів навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Москва, 1979. 229 с.

165. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / упоряд. : С. Я. Харченко та ін. Луганськ : Альма-матер, 2005. 408 с.
166. Кавилін О. А. Інституціоналізація політичної участі молоді в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Львів, 2016. 20 с.
167. Каган М. С. Системный подход и гуманитарное знание : избр. ст. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1991. 383 с.
168. Каган М. С. Человеческая деятельность. Опыт системного анализа. Москва : Политиздат, 1987. 325 с.
169. Калениченко Р. А. Волонтерство в соціальній роботі : навч. посіб. Київ : КиМУ, 2008. 86 с.
170. Калугин Ю. Е. Основы педагогики профессионального дополнительного образования и профессионального самообразования. Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2004. 161 с.
171. Каравай А., Трамбовецька Н., Дятел О. Форум для людей : місце зустрічі людей і сенсів. Інша Освіта, 2019. 25 с. URL: http://insha-osvita.org/wp-content/uploads/2019/04/Publication_ForumDliaLudei_05-11.pdf (дата звернення: 12.06.2019).
172. Караман О. Л. Наукове обґрунтування та розробка системи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України. *Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні* : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С. 153–180.
173. Караман О. Л. Теорія і методика соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2013. 570 с.
174. Кармазіна М., Шурбована О. „Інститут” та „інституція” : проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 10–19.

175. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики. *Психологический журнал*. 2003. Т. 24. № 5. С. 45–57.
176. Качалова Л. П., Качалов Д. В., Качалов А. В. Личностно-ориентированный подход в образовании: педагогика личности. Шадринск: Изд-во „Шадринский дом печати”, 2007. 82 с.
177. Квасова О., Лямзіна Н. Застосування технології вебквест у навчанні англійської мови майбутніх економістів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. №6, Т. 74. С. 177-185.
178. Квитков М. Г. Педагогические условия самореализации молодёжи в общественных организациях : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Омск, 2000. 160 с.
179. Кизименко Л. Д., Бедна Л. М. Словник-довідник соціального працівника. URL: <http://ipp.lp.edu.ua/Library/004/004.html#k> (дата звернення: 12.09.2016)
180. Киселева Т. Г., Красильников Ю. Д. Основы социально-культурной деятельности. Москва : Изд-во МГУК, 1995. 136 с.
181. Кірсанов В. В. Теоретико-методологічні та методичні засади педагогічної діагностики організації дозвілля : монографія. Київ : Альтпрес, 2006. 352 с.
182. Клімкіна Н. Г. Формування соціальної активності підлітків із неповних сімей у навчально-виховному процесі основної школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2009. 24 с.
183. Клімкіна Н. Г. Формування соціальної активності підлітків із неповних сімей у навчально-виховному процесі основної школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2009. 212 с.
184. Кобзар Б. С., Пустовойтов Є. П. Виховання громадянськості як інтегральної якості особистості в умовах соціально – реабілітаційного центру. Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 2000. 225 с.

185. Кобильник Л. М. Психологічні особливості самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2007. 20 с.
186. Кобышева Л. И. Влияние социальной активности на нравственное самоопределение студентов. *Интернет-журнал „НАУКОВЕДЕНИЕ”*. 2013. № 4. С. 2–3. URL: <http://publ.naukovedenie.ru>_(дата звернення: 19.11.2018).
187. Коваль Г. В. Розвиток державної молодіжної політики: теорія, методологія, механізми реалізації. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 432 с.
188. Коваль Г., Остапюк О. Залучення молоді до процесів державотворення в Україні. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2010. Вип. 21. С. 180–188.
189. Ковтун О. В. Формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі : монографія. Київ : Освіта України, 2012. 478 с.
190. Кожемякин М. В. Психологические условия социальной активности молодёжи в студенческом возрасте : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Белгород, 2008. 22 с.
191. Козлова О. Г., Гребеник Т. В. Керівництво громадянським вихованням студентської молоді : навч.-метод. посіб. Суми : Університетська книга, 2010. 188 с.
192. Колодій Н. В. Обґрунтування моделі формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи. *Загальна педагогіка та історія педагогіки. Теорія і методика професійної освіти*. 2019. Вип. 12. Т. 1. С. 106–110.
193. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні : монографія. Львів: Червона Калина, 2002. 275 с.
194. Коломієць А. М., Лазаренко Н. І. Сучасні методологічні підходи в організації вищої педагогічної освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського*

національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. 2016. № 3 (110). С. 47–52.

195. Колосова Н. А. Європейські традиції меценатства в історії культури України. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 3. С. 67–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2013_3_18 (дата звернення: 22.07.2019).

196. Коляда Н. Підготовка педагогів-організаторів дитячого руху: історико-педагогічний аспект. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2010. № 1. С. 219–225.

197. Компас: Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass> (дата звернення: 12.11.2019).

198. Конвисарева Л. П. Волонтерское движение как фактор развития социальной активности молодежи : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Кострома, 2006. 211 с.

199. Коновальчук І. І. Сутність та властивості інноваційної педагогічної системи. *Нові технології навчання*. 2011. Вип. 67. Ч. 1. С. 89–93

200. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.

201. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави : проект. *Освіта України*. 2000. С. 6–7.

202. Копилов С. О. Діалог культур як простір буття особистості. *Психологія діалогу і світ людини*. 2011. Вип 1. С. 19-27.

203. Корені трави : громадянське суспільство в Україні : стан та перспективи розвитку. Київ : Європа ХХІ ст., 2003. 288 с.

204. Корнієвський О. А., Якушик В. М. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні. Київ : УІСД, 1997. 193 с.

205. Корнієнко В. О. Правові основи громадянського суспільства сучасної України (інституційний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2007. 19 с.

206. Коротяєв Б. І., Курило В. С. Освітній простір : очікування та виклики часу й життя : монографія. Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. 308 с.

207. Косовець В. І. Розвиток соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2009. 24 с.

208. Костюк Є. С. Громадські об'єднання у соціалістичній модернізації індустріальної сфери України (20–30-ті рр. ХХ СТ.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2010. 22 с.

209. Кошіль В. І. Управління організаційно-педагогічною діяльністю недержавних установ у сфері соціального захисту дітей та молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. Київ, 2015. 20 с.

210. Коэн Дж. Л., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. Москва : Весь Мир, 2003. 784 с.

211. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Лапина. Москва : Политиздат, 1989. 479 с.

212. Крицкалюк Н. І. Інституціоналізація громадянського суспільства як чинник становлення демократії в Україні : автореф. дис ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2016. 20 с.

213. Кріцак І. В. Нормативно-правове забезпечення розвитку громадянського суспільства в Україні. *Правоохоронна функція держави : теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. круглого столу, м. Харків, 27 жовт. 2017 р. Харків, 2017. С. 109–111.

214. Крупник А. С. Громадський контроль : сутність та механізми здійснення. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2007. Вип. 1. URL: http://novyi-stryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf (дата звернення: 14.09.2019).

215. Крупнов А. И. Психологические проблемы исследования активности человека. *Вопросы психологии*. 1984. № 3. С. 25–32.

216. Крутій О. М. Сучасний стан діалогової комунікації між органами державної влади та громадськістю в українському суспільстві. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2012. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=386> (дата звернення: 13.11.2019).
217. Кубанов Р. Методологічні засади використання системного підходу в дослідженні якості професійної підготовки студентів вищого навчального закладу. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2014. Вип. 49. С. 13–18.
218. Кузьменко Б. В., Чайковська О. А. Моделювання систем : навч. посіб. Київ : КНУКіМ, 2009. 134 с.
219. Кузьменко О. А. Соціальне становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1998. 18 с.
220. Кузьміна Н. В. Методы системного педагогического исследования. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1980. 172 с.
221. Кулик В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна : сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива. Київ : Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. 460 с.
222. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті. Луганськ : ЛДПУ, 2000. 460 с.
223. Курліщук І. І. Педагогічні засади соціалізації студентської молоді засобами масової комунікації : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2008. 20 с.
224. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.
225. Лаврецова С. В. Социально-культурная деятельность как средство оптимизации семейного досуга : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Санкт-Петербург, 2007. 19 с.
226. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації : Європейські абриси. Київ : Віра ІНСАЙТ, 2000. 444 с.

227. Лазос К. Д. Молодёжная политика в Европейском сообществе : структуры и подготовка молодёжных работников / под ред. А. А. Ярёмка, Н. Ф. Головатого. Київ : Український науково-дослідний інститут проблем молоді, 1994. 169 с.

228. Лактионова Г. М. Социально-педагогическая работа с женской молодёжью в крупном городе : теоретико-методические основы. Київ : Украинский центр духовной культуры, 1998. 326 с.

229. Лактионова Г. М. Теоретико-методические основы социально-педагогической работы с женской молодёжью в условиях крупного города : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Киев, 1999. 419 с.

230. Лактіонова Г. М. Підготовка волонтерів та їх роль у реалізації соціальних проектів : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової. Київ : Науковий світ, 2001. 49 с.

231. Лапиша Т. С. Этика социальной активности личности. Москва : Высшая школа, 1974. 112 с.

232. Ларионова И. А., Дегтерев В. А. Социальное образование и социальная активность молодежи. *Социальная активность молодёжи как условие развития современного общества* : сб. науч. трудов по итогам Всероссийских социально-педагогических чтений им. Б. И. Лившица, г. Екатеринбург, 2–3 фев. 2010 г. Екатеринбург, 2010. Ч. 1. С. 146–156.

233. Латишева В. В. Громадські слухання як механізм громадського контролю за якістю управлінських послуг. *Державне будівництво*. 2007. № 2. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/3/08.pdf> (дата звернення: 11.12.2019).

234. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности. Москва : Смысл, 1997. 64 с.

235. Лисовский В. Т. Духовный мир и ценностные ориентации молодежи России : учебное пособие. Санкт-Петербург : СПбГУП, 2000. 508 с.

236. Лисовский В. Т. Социология молодежи : уч. пособ. Санкт-Петербург : СПбГУП, 1996. 361.

237. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України : навч. посіб. Київ : ВЦ „Академія”, 2011. 256 с.
238. Лісовець О. В. Теорія та практика формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Слов'янськ, 2018. 575 с.
239. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч. метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 112 с.
240. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика): навч. посіб. К. : ІПК ДСЗУ, 2007. 341 с.
241. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства : монографія. Харків : Одісей, 2006. 352 с.
242. Лях Т. Л. Методика організації волонтерських груп : навч. посіб. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2010. 160 с.
243. Лях Т. Л. Соціально-педагогічна діяльність студентських волонтерських груп : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2009. 304 с.
244. Мазурик О. В., Єрескова Т. В. Соціальна активність сучасного українського соціуму : форми, ресурси, наслідки. URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/view/90254/85787> (дата звернення: 25.01.2018).
245. Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. Київ : Довіра, 2002. 558 с.
246. Максакова В. И. Педагогическая антропология : учеб. пособие. Москва : Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
247. Максимовська Н. О. Теоретичні і методичні засади соціально-педагогічної діяльності зі студентською молоддю у сфері дозвілля : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Харків, 2015, 559 с.

248. Малков Д. Ю. Шендеровський К. С. Діяльність клубів за місцем проживання дітей та молоді в системі ЦССМ м. Києва : навч.-метод. збірка. Київ, 2002. 61 с.
249. Малько А. О. Теоретико-методологічні основи розвитку соціальної педагогіки. Харків : ХДАК, 2004. 285 с.
250. Мальковская Т. Н. Воспитание социальной активности старших школьников : учебное пособие. Ленинград, 1973. 172 с.
251. Мардахаев Л. В. Социальная педагогіка : учеб. Москва : Гардарики, 2003. 269 с.
252. Мартинюк І. Молодь України : штрихи до соціального портрета. *Соціальні виміри суспільства*. 2011. Вип. 3. С. 221–234. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/svs_2011_3_20 (дата звернення: 12.10.2019).
253. Мартинюк Т. С. Методика реалізації діяльнісного підходу у процесі навчання географії України учнів 8 – 9 класів : дис. канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2016. 270 с.
254. Марущак О. Структура системного підходу до професійної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnuk_nauk_praz/2010/2010_3_6.pdf (дата звернення: 06.10.2019).
255. Матвійчук А. В. Громадські організації як чинник становлення громадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2008. 20 с.
256. Математична статистика : навч.-метод. посіб. : у 2-х ч. Київ : КНЕУ, 2001. Ч. 2. 336 с.
257. Мерлин В. С., Хрякова М. Ф. Вопросы развития социального мировоззрения у детей. Ленинград : ГИЗ, 1930. 126 с.
258. Методология и методы социально-педагогических исследований : науч., учеб.-метод. пособие для студентов, магистрантов, аспирантов и специалистов в области воспитания и образования, соц. педагогов и соц. работников / С. Я. Харченко и др. Луганск : Альма-матер, 2001. 216 с.

259. Методологія і організація наукових досліджень.
URL: http://dn.khnu.km.ua/dn/k_default.aspx?M=k0356&T=01_2&lng=1&st=0
(дата звернення: 06.12.2019).
260. Методологія системного підходу та наукових досліджень : опорний конспект лекцій / уклад. Н. В. Фоміцька. Харків : Вид-во ХвРІ НАДУ „Магістр”, 2015. 60 с.
261. Михайловська О. Г. Інституціоналізація громадянського суспільства в умовах політичної модернізації в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Луганськ, 2009. 26 с.
262. Мітлощ А. В., Маляко В. О., Бажанюк В. С., Камишин В. В. Психологічні особливості лідерської обдарованості : концепції, діагностика, тренінги : монографія. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2014. 290.
263. Мокрій О. Молодіжні громадські організації та їх міжнародне співробітництво. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/17307/1/208-211.pdf> (дата звернення: 09.07.2019).
264. Молодежное участие в Финляндии и Германии анализ состояния вопроса и рекомендации, основывающиеся на полученных данных / Eva Feldmann-Wojtachnia та ін. Хельсинки, Финляндия, 2011. 100 с.
265. Молодёжь планеты: глобальная ситуация в 90-х годах, тенденции и перспективы / Ильинский И. М. и др. Москва : Изд-во Ин-та молодежи, Голос, 1999. 323 с.
266. Молодіжні центри України : досвід, передумови, приклади створення. Київ, 2017. 12 с.
267. Молодіжний центр. Основні принципи та засади: методичні рекомендації, 2017. URL: http://dodmc.dn.ua/images/stories/Biblioteka/molodizni_centri.pdf (дата звернення: 23.05.2019)
268. Молодь на ринку праці: навички XXI століття та побудова кар'єри. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України,

Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2018 року). Київ : Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2019. 107 с.

269. Молодь України – 2018. Результати репрезентативного соціологічного дослідження. Київ : ДП „Редакція інформаційного бюлетеня „Офіційний вісник Президента України”, 2018. 72 с.

270. Молоткіна В. К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій України в умовах НЕПу (1921–1929 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2005. 20 с.

271. Монарьов Р.Г. Формування соціально-професійної активності майбутнього вчителя в навчально-виховному середовищі педагогічного університету : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Черкаси, 2009. 20 с.

272. Мордкович В. Г. Социальная активность : суть и споры. *Социальная активность*. 1976. Вып. 3. С. 3–25.

273. Морова Н. С. Формирование социальной активности студентов в условиях воспитательной системы педагогического вуза : монография. Йошкар-Ола : МГПИ им. Н. К. Крупской, 2007. 103 с.

274. Мосалев Б. Г. Досуг : методология и методика социологических исследований : учеб. пособие. Москва : Изд-во МГУК, 1995. 96 с.

275. Москаленко С. О. Громадські організації як суб'єкти формування та реалізації соціальної політики в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2009. 22 с.

276. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов. 3-е изд., испр. и доп. / под ред. В. А. Слостенина. Москва : Академия, 2000. 200 с.

277. Навчальна програма „Молодіжний працівник”. URL: www.youth-worker.org.ua (дата звернення: 16.10.2018).

278. Надрага В. І. Взаємодія владних структур, політичних і громадських організацій як засіб підвищення ефективності управління на регіональному рівні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2003, 16 с.

279. Наркевич Н. Ю. Формирование социальной активности школьников в условиях взаимодействия семьи и школы : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Новгород, 2007. 140 с.
280. Нисман О. Ю. Формирование социальной активности студентов в учреждениях среднего профессионального образования : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Самара, 2006. 278 с.
281. Ничипоренко С. В. Молодіжна сімейна політика в Україні : монографія. Умань : Вид-во „Сочінський”, 2011. 217 с.
282. Новак В. В. Організаційно-правові питання соціального партнерства органів державної влади та громадських об'єднань в Україні : стан та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2008. 22 с.
283. Новоскольцева Л. О. Проблема формування громадянського суспільства в незалежній Україні : монографія. Луганськ, 2012. 244 с.
284. Нормативно-правова база діяльності громадських молодіжних організацій / голова ред. кол. В. Л. Рябіка. Київ : Четверта хвиля, 2001. 388 с.
285. Образцов П. И. Методы и методология психолого-педагогического исследования. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 268 с.
286. Омельченко С. О. Взаємодія соціальних інститутів суспільства у формуванні здорового способу життя дітей та підлітків : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2007. 379 с.
287. Омельченко С. О. Науково-методологічне обґрунтування та розробка відкритої системи взаємодії соціальних інститутів суспільства з формування здорового способу життя підлітків. *Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні* : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С. 218–252.
288. Омельчук В. О. Формування державної молодіжної житлової політики в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2004. 243 с.
289. Он-лайн-словники „Словопедія”. URL: <http://slovopedia.org.ua/29/53409/20574.html> (дата звернення: 17.09.2019).

290. Опачко М. В. Особистісно-діяльнісний підхід у підготовці майбутнього вчителя фізики з дидактичного менеджменту. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. соціальна робота. 2018. 2 (43). С. 196-200
291. Отрощенко Н. Л. Діяльність соціального педагога з профорієнтації учнів загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. 22 с.
292. Павленок П. Д. Краткий словарь по социологии. Москва : ИНФРА-М, 2001. 272 с.
293. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Кондор, 2005. 560 с.
294. Панагушина О. Є. Соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2008. 20 с
295. Панок В. Г., Привалов Ю. А. Социальная активность личности старшеклассника. Київ : ЦСЕС, 1999. 129 с.
296. Пастухова Л. С. О молодежном парламентаризме в Российской Федерации. *Право и политика*. 2007. № 7 (91). С. 123–129.
297. Пащенко В. І. Неурядові організації як інститут громадянського суспільства : методологія дослідження та стан в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2005, 16 с.
298. Пащенко С. В. Підготовка соціальних педагогів до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнівської молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2000. 19 с.
299. Пейн М. Сучасна теорія соціальної роботи. Київ : Либідь, 2000. 438 с.
300. Переглянута Європейська хартія участі молоді в громадському житті на місцевому і регіональному рівні (21 травня 2003 р.). URL: http://humanrightsinukraine.org.ua/wp-content/uploads/2015/10/eu_charter_ukr.pdf (дата звернення: 18.09.2019).

301. Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект) : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2001. 202 с.
302. Петришин Л. Й. Системний підхід як методологічна основа наукового дослідження та моделювання. *Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні* : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С. 89–119.
303. Пилипчевская Н. В. Изучение социальной активности студентов пед. вуза : теория и практика. *Вестник Томского государственного педагогического университета*. 2008. № 2 (76). С. 5–8.
304. Підготовка волонтерів та їх роль у реалізації соціальних проєктів / заг. ред. І. Зверевої, Г. Лактіонової. Київ : Науковий світ, 2001. С. 4–5.
305. Пікалова О. Стан та динаміка неурядових організацій в українському суспільстві. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2010. № 19. С. 206–211.
306. Плоский К. В. Молодіжний громадський рух як чинник державотворення в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2009. 238 с.
307. Плотніков П. В. Соціально-педагогічні основи соціалізації молоді промислового регіону : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2004. 495 с.
308. Повстин О. В. Благодійність як інструмент реалізації державної соціальної політики. *Сталий розвиток економіки*. 2014. № 2. С. 24–33.
309. Пожидаев Є. О. Молодіжний чинник у становленні громадянського суспільства в Україні. *Стратегічні пріоритети*,. 2009. № 3 (12). С. 124–128.
310. Політична участь молоді сучасної України : психологічні чинники активізації : монографія / за ред. Л. О. Кияшко. Київ : Міленіум, 2013. 216 с.
311. Політологічний словник.
URL: <https://subject.com.ua/political/dict/891.html> (дата звернення:
15.10.2018).

312. Поліщук Ю. Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2006. 315 с.

313. Попова О. В. Контекстний підхід як детермінанта професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх перекладачів китайської мови. Наука і освіта, №9, 2015. 156-166.

314. Портфоліо молодіжної роботи Ради Європи. Інструмент для оцінювання та розвитку компетенцій молодіжної роботи. 2016. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/331/pmr.pdf> (дата звернення: 10.01.2017).

315. Посібник з адвокатури для провайдерів правової допомоги / заг. ред. В. Бабаєв, Л. Денисенко. Київ, 2016. 52 с.

316. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 3.11.2010 р. № 996. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF> (дата звернення: 14.10.2019).

317. Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні. Декларація : Відомості Верховної Ради України від 15.12.1992 р. № 2859-ХІІ. Дата оновлення: 03.03.2006. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2859-12> (дата звернення: 14.07.2019).

318. Про затвердження Державної цільової соціальної програми „Молодь України” на 2009–2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2009 р. № 41. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/41-2009-п> (дата звернення: 12.07.2019).

319. Про затвердження типових положень про молодіжний центр та про експертну раду при молодіжному центрі : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р. № 1014. Дата оновлення: 29.03.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1014-2017-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2019).

320. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 09.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 30.01.2020).

321. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 05.02.1993 № 2998-XII. Дата оновлення: 09.08.2019. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2998-12> (дата звернення: 30.10.2019).

322. Проблеми соціалізації молоді : навч. посіб. / Ж. М. Володченко та ін. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 206 с.

323. Прошкін В. В. Упровадження педагогічної системи інтеграції науково-дослідної та навчальної роботи майбутніх учителів у практику університетської освіти. *Науковий вісник Донбасу*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_1_26 (дата звернення: 11.03.2019).

324. Пряжников Н. С. Психологический смысл труда : учеб. пособ. Москва : Изд-во „Институт практической психологии” ; Воронеж : НПО „МОДЭК”, 1997. 352 с.

325. Публічна політика в процесах реформування системи державного управління України / Телешун С. О. та ін. Київ : НАДУ, 2016. 192 с.

326. Радченко О., Крюков О. Державна молодіжна політика : основні поняття та принципи як архетипи формування та реалізації в публічному просторі. *Публічне управління : теорія та практика*. 2014. Вип. 2. С. 142–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_2%28spets._21 (дата звернення: 19.04.2019).

327. Рассказова О. І. Розвиток соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти. Теорія та технологія: монографія. Х. : ФОП Шейніна О.В., 2012. 468 с.

328. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2005. 47 с.

329. Рижанова А. О. Розвиток соціальної суб'єктності та принцип субсидіарності соціально-педагогічної діяльності. *Педагогіка та психологія*. 2015. № 48. С. 130–141.
330. Рижанова А. О. Сучасна соціалізація молоді в позанавчальній діяльності. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2009. № 4. С. 27–34.
331. Рідкодубська А.А. Синергетичний підхід у підготовці до професійної мобільності майбутніх фахівців // *Фізикоматематична освіта : науковий журнал*. – 2017. – Випуск 1(11). – С. 93-96.
332. Розвиток громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп. / В. М. Яблонський та ін. ; за ред. О. А. Корнієвського, М. М. Розумного. Київ : НІСД, 2015. 60 с.
333. Розробка Концептуальної Ноти проекту : практ. посіб. URL: https://www.surdp.eu/uploads/files/SURDP_Manuals/Project_Concept_Development_Manual_UA.pdf (дата звернення: 14.06.2019).
334. Роман С. В. Теоретичні засади системного підходу до проблеми формування еколого-гуманістичних цінностей у процесі шкільної хімічної освіти. *Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні* : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С. 281–305.
335. Романовська Л. І. Соціально-педагогічна підтримка діяльності дитячих громадських об'єднань України : історія і сучасність : монографія. Вінниця : „Меркюрі-Поділля”, 2012. 420 с.
336. Ромм Т. А. Социальное воспитание : эволюция теоретических образов. Новосибирск : Изд-во НГТУ. 2007. 380 с.
337. Рудовська С. І. Ключові поняття в діяльності консультативно-дорадчих органів. *Філософія, методологія, теорія та історія державного управління*. 2015. № 1. С. 60–68.
338. Саврасова-В'юн Т. О. Психологічні особливості розвитку громадянської активності старшокласників : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2013. 23 с.

339. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2004. 455 с.
340. Савченко С. В. Соціальна педагогіка : теорія і технології. Київ : Центр навч. л-ри, 2006. 316 с.
341. Самохіна Н. М. Педагогічна система професійно-творчої самореалізації майбутніх учителів музики в освітньо-виховному середовищі вишу. *Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні* : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С. 305–335.
342. Самохіна Н. М. Громадянська соціалізація майбутніх учителів засобами мистецтвознавчого краєзнавства : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2005. 20 с.
343. Сапріянчук А. П. Соціальна ініціатива особистості як суттєва риса її суспільної активності. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2010. Вип. 54. С. 158–161.
344. Свиридон Р. А. Молодёжные организации как фактор социализации подрастающего поколения Великой Британии : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Красноярск, 1996. 179 с.
345. Сербин Р. А. Феномен понять „благодійність” та „благодійна діяльність”. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2014. № 12. Т. 1. С. 116–119.
346. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем : учеб. пособ. Москва : Издательская корпорация „Логос”, 1999. 272 с.
347. Сетров М. И. Основы функциональной теории организации : Философ. очерк. Ленинград : Наука, 1972. 164 с.
348. Севаст'янова О. А. Соціально-педагогічні умови соціалізації студентської молоді у виховному процесі вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2007. 22 с.

349. Сечка С. В. Соціалізація молоді в студентських громадських організаціях та об'єднання (60–80-ті роки ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Старобільськ, 2016. 248 с.

350. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург : ООО „Речь”, 2000. 350 с.

351. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень : підручник. Рівне : Волинські обереги, 2013. 360 с.

352. Системний підхід у вищій школі : навч. посіб. / авт.-упоряд. : Кочубей Т. Д., Іващенко К. В. Умань : ПП Жовтий О. О., 2014. 131 с.

353. Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. 488 с.

354. Скажи своє слово! Посібник з Переглянутої Європейської хартії про участь молодих людей у місцевому та регіональному житті. Страсбург : Видавництво Ради Європи, 2015. 140 с.

355. Скоробогатова В. И. Роль молодёжных общественных организаций в формировании гражданского общества. *Молодёжь и детские общественные объединения : проблемы преемственности деятельности и исследований* : сб. докл. и выст. Москва : Логос, 2002. С. 11–17.

356. Славина Л. С. Психологические условия повышения интеллектуальной активности учащихся I класса в учебной работе. *Возрастная и педагогическая психология : Хрестоматия* : учеб. пособие / сост. И.В. Дубровина, А. М. Прихожан, В. В. Зацепин. Москва : Академия, 1999. С. 103–106.

357. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / ав. сост. Л. В. Мардахаева. Москва : Издательский центр „Академия”, 2002. 368 с.

358. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ, 1974. 865 с.

359. Социальная активность специалиста : истоки и механизм формирования (Социологический анализ) / Е. А. Якуба и др. Харьков : Вища школа, 1983. 216 с.
360. Социальная педагогика : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / И. М. Бгажнокова и др. ; под ред. В. А. Никитина. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. 270 с.
361. Социология молодежи : учеб. пособие / Ю. Г. Волков и др. ; под ред. Ю. Г. Волкова. Ростов-на-Дону, 2001. 576 с.
362. Соціальна ініціативність : змістово-технологічне забезпечення : посіб. / Т. К. Окушко та ін. ; наук. ред. Т. К. Окушко. Харків : „Друкарня Мадрид”, 2015. 222 с.
363. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
364. Соціальна політика та менеджмент у соціальній роботі / під заг. ред. І. Зверевої, Г. М. Лактіонової. Київ : Наук. світ, 2001. 53 с.
365. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І. Д. Зверева та ін. ; за заг. ред. : І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
366. Соціальна робота: технологічний аспект: навчальний посібник; за ред. проф А Й Капської. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.
367. Соціальна робота в Україні : перші кроки / під ред. В. Полтавця. Київ : КМ „Academia”, 2000. 233 с.
368. Соціальна робота з дітьми та молоддю (теоретико-методологічні аспекти) / Зверева І. Д. та ін. Ужгород : УжНУ, 2000. 190 с.
369. Соціально-педагогічна робота з дитячими та молодіжними об'єднаннями й організаціями : навч.-метод. посіб. / С. О. Омельченко та ін. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Моторіна, 2015. 453 с.
370. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002–2011 роки : звіт за даними дослідження / Л. Паливода, С. Голота. Київ : БФ „Творчий центр ТЦК”, 2013. 118 с.

371. Становище молоді в Україні. Аналітичний звіт, складений Робочою групою ООН у справах молоді. Київ, 2019. 82 с.
372. Станкевич-Волосянчук О. Адвокація як метод впливу (практичний посібник). Ужгород, 2013. 80 с.
373. Старикова Л. Д., Стариков С. А. Методы педагогического исследования : учеб. пособ. для вузов. Екатеринбург : Изд-во РГППУ, 2010. 336 с.
374. Степаненко В. П. Громадянське суспільство : дискурси і практики. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2015. 420 с.
375. Сторожук Р. П. Зарубіжний досвід реалізації молодіжної політики. Київ : Академпрес, 1999. 197 с.
376. Стратегия молодежной работы в Эстонии на 2006–2013 годы. Тарту, 2006. 40 с.
377. Ступак О.Ю. Формування соціальної активності молоді як психолого-педагогічна проблема. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2020. Вип. 188. С. 144-148.
378. Ступак О.Ю. Діагностичний інструментарій дослідження рівня соціальної активності молоді. *Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць*. 2019. Вип. № 6 (98). С. 213-227.
379. Ступак О.Ю. Діагностування рівня сформованості соціальної активності молоді. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка*. 2019. Вип. 2. С. 8-78.
380. Ступак О.Ю. Система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства: інформаційний етап. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Педагогіка та психологія*. 2019. Вип. 31. С. 148-154.
381. Ступак О. Ю. Інформаційний етап реалізація системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського

суспільства. *Вісник КНЛУ. Серія Педагогіка та психологія*. 2019. Вип. 31. С. 148–154.

382. Ступак О. Ю. Історико-педагогічні засади формування соціальної активності молоді. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2019. № 6 (329). Ч. II. С. 171–192.

383. Ступак О. Ю. Концептуальні основи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2019. № 5 (97). С. 56–68.

384. Ступак О. Ю. Методологічні підходи до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. Вип. 2. С. 127–138.

385. Ступак О. Ю. Особливості соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Професіоналізм педагога : теоретичні й методичні аспекти*. 2019. Вип. 10. С. 223–234. DOI: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.10.2019.182198>.

386. Ступак О. Ю. Просвітницький етап системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2020. №1(34). С. 41-47.

387. Ступак О. Ю. Роль громадських організацій у процесі формування соціальної активності молоді. *Професіоналізм педагога : теоретичні й методичні аспекти*. 2016. Вип. 4. С. 78–84.

388. Ступак О., Бондаренко А. Роль студентських організацій у становленні громадянської свідомості молоді. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2016. Вип. LXXV. С. 83–90.

389. Ступак О. Ю. Сутність поняття „соціальна активність молоді”. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 1–2 (54–55). С. 164–171.

390. Ступак О. Ю. Теоретичні засади використання системного підходу до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах

громадянського суспільства. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2019. № 4 (129). С. 33–41. DOI: <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2019-4-4>.

391. Ступак О. Ю. Технології формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Витоки педагогічної майстерності*. 2019. Вип. 24. С. 185-190.

392. Ступак О. Ю. Характеристика компонентів системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Наука і освіта*. 2019. № 4. С. 23–30.

393. Ступак О. Ю. Характеристика критеріїв та рівнів соціальної активності молоді. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2019. Вип. 11. С. 168-177.

394. Ступак О. Діяльнісний етап реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Нова педагогічна думка*. 2020. 2 (102). С. 83-87.

395. Ступак О. Характеристика соціального становища молоді в Україні. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: збірник наукових праць / гол. редактор Г. П. Шевченко. Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2020. Випуск 1 (94). С. 223-231.

396. Ступак О. Ю., Березка С. В., Шульга Т. В. Молодіжна громада : стан та перспективи. Слов'янськ : Ррк "СМІК", 2019. 100 с.

397. Ступак О. Ю., Чайченко С. О. Основні напрями міжнародного наукового співробітництва Донбаського державного педагогічного університету. *Польсько-українське співробітництво в розв'язанні сучасних соціально-економічних проблем: наука, освіта, досвід* : збірник тез доповідей на міжнародній науково-практичній конференції (16-18 лютого 2017 р., м. Слов'янськ). Слов'янськ : ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, 2017. С. 151-153.

398. Сухобская Г. С. Социальная и социально-психологическая зрелость : основы идентификации личности в образовательном процессе. *Понятийный аппарат педагогики и образования*. 2007. С. 215–218.
399. Сухомлинська О. Громадянське виховання: спадщина і сучасність. *Управління освітою*. 2005. 24. С. 3
400. Сучасний європейський досвід формування та реалізації молодіжної політики : навч. посіб. / С. Є. Бородин та ін. Дніпропетровськ : Пороги, 2008. 116 с.
401. Сучасний тлумачний словник української мови : 100000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : ВД „ШКОЛА”, 2009 1008 с.
402. Сушенцева Л. Л. Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічному навчальному закладі : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2012. 469 с.
403. Таран В. О., Зотов В. М., Резанова Н. О. Соціальна філософія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 272 с.
404. Тельна О. А. Формування соціальної активності незрячих учнів молодшого шкільного віку засобами рольової гри : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2011. 208 с.
405. Теоретико-методичні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи : навч.-метод. посіб. / С. Я. Харченко та ін. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Моторіна, 2016. 433 с.
406. Тепсаева З. М. Развитие социальной активности студента в воспитательной системе колледжа : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Майкоп, 2007. 156 с.
407. Терницька С. В. Соціально-педагогічні умови взаємодії державних і громадських організацій з профілактики ВІЛ/СНІДУ серед учнівської молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2009. 22 с.
408. Тетерский С. В. Развитие социальной инициативности детей и молодежи : автореф. дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Тамбов, 2004. 40 с.

409. Тимошук О. Дидактичні аспекти використання мережевих технологій та їх системні зв'язки із концепцією комп'ютерно орієнтованої педагогіки Аллана Каррінгтона. *Нова педагогічна думка*. 2016. 2 (86). С. 25-29.

410. Тиханова С. В. Формирование ценностных ориентаций подростков в деятельности детских общественных объединений : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Челябинск, 1999. 187 с.

411. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи. 2-ге вид., оновл. / упор. Л. В. Лохвицька. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232 с.

412. Тогочинський О. М. Критерії та показники сформованості соціальної компетентності майбутніх працівників органів внутрішніх справ та керівників основних підрозділів МВС. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2014. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_3_13 (дата звернення: 05.07.2019).

413. Толковый словарь живаго великорускаго языка Владимира Даля. *Толковый словарь Даля онлайн*. URL: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=37673> (дата звернення: 17.06.2019).

414. Третій сектор в Україні : проблеми становлення / М. Ф. Шевченко та ін. Київ : Укр. ін.-т соц. дослідж., 2001. 173 с.

415. Третьяков П. И. Адаптивное управление педагогическими системами. Москва : Академия, 2003. 368 с.

416. Трілленберг В. Проектний менеджмент : конспект лекцій і семінарів. Тернопіль : Економічна думка, 2001. 95 с.

417. Троцько Г. В., Трубавіна І. М., Хлебнікова Т. М. Українські дитячі та молодіжні громадські організації. Харків : ХДПУ, 1999. 206 с.

418. Тушева В. В. Основи наукових досліджень : навч. посіб. Харків : Федорко, 2014. 408 с.

419. Тюптя Л. Т. Іванова І. Б. Соціальна робота. Теорія і практика : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 574 с.

420. Устемиров К., Шаелов Н., Васильев И. Профессиональная педагогика : учеб. для учащихся. Алматы : Акнур и К, 2005. 431 с.
421. Участь молоді в процесах реформування держави. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2017 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Ярема О. Й. та ін.]. Київ : Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України», 2018. 100 с.
422. Федоров Г. В. Системний підхід до управлінської діяльності керівника навчальних закладів у ринкових умовах : монографія. Київ : Дорадо-Друк, 2012. 240 с.
423. Федорчак О. В. Проектний підхід як інноваційний механізм державного управління. *Державне управління: теорія та практика*. 2006. Вип. 1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej3/txts/TEKNOLOGIYA/02-FEDORCHAK.pdf> (дата звернення: 22.08.2019).
424. Фельдштейн Д. И. Психология развития человека как личности : избранные труды : в 2 т. Москва ; Воронеж : Изд-во МПСИ : МОДЭК, 2005. Т. 1. 566 с. Т. 2. 455 с.
425. Фельдштейн Д. И. Психолого-педагогическая наука как ресурс подготовки кадров для инновационной России. Москва : МАН „Интеллект будущего”, 2012. 24 с.
426. Феномен інновації : освіта, суспільство, культура : монографія / В. Г. Кремень та ін. Київ : Пед. думка, 2008. 471 с.
427. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва : Изд-во Института Психотерапии, 2002. 490 с.
428. Фещенко В. В. Социальные аспекты взаимодействия молодёжных общественных объединений и государства : дисс. ... канд. социол. наук : 22.00.04. Балашиха, 2002. 214 с.

429. Фирсов М. В., Шапиро Б. Ю. Психология социальной работы. Содержание и методы психосоциальной практики : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Изд-й центр „Академия”, 2002 192 с.

430. Філіппов Ю. М. Основні аспекти трудової соціалізації молоді у діяльності громадських організацій. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. № 9. С. 122–131.

431. Філіппов Ю. М. Трудова соціалізація молоді в діяльності громадських організацій та рухів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. 20 с.

432. Формування та реалізація державної молодіжної політики в Україні в умовах децентралізації. Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2016 року). Тернопіль: Тернограф, 2017. 100 с.

433. Хайкин В.Л. Активность (характеристика и развитие). Москва : Логос, 2000. 416 с.

434. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства. *Міністерство юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33565 (дата звернення: 01.05.2017).

435. Харланова Е. М. Концепция развития социальной активности студентов в процессе интеграции формального и неформального образования : монография. Челябинск : Изд-во ЧГПУ, 2014. 380 с.

436. Харланова Е. М. Развитие социальной активности будущих специалистов в условиях студенческого педагогического отряда : монография. Челябинск : Изд-во ЧГПУ, 2007. 194 с.

437. Харланова Е. М. Социальная активность студентов : сущность понятия. *Теория и практика общественного развития*. 2011. № 4. С. 358–362.

438. Харламов М. І. Соціальна робота: Курс лекцій. Х.: НУЦЗУ, 2013. 96 с.

439. Харченко С. Я. Значення категорії „соціальність” у пошуках методологічної основи розвитку сучасної соціально-педагогічної науки. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2012. № 3. С. 4–13.

440. Харченко С. Я. Методологія дослідження професійної підготовки соціальних працівників і соціальних педагогів на основі використання системного підходу. *Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні* : монографія / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2016. С. 6–50.

441. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності : теорія та практика. Луганськ : Альма-матер, 2006. 320 с.

442. Харченко С. Я., Краснова Н. П., Харченко Л. П. Соціально педагогічні технології : навч. метод. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Луганськ : Альма матер, 2005. 552 с.

443. Хмуринська Т. О. Компонентно-структурний аналіз соціальної зрілості у студентів – майбутніх соціальних педагогів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Педагогіка, соціальна робота*. 2011. Вип. 21. С. 205–207.

444. Цвих В. Ф. Профспілки і громадське суспільство : особливості парадигми відносин : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Київ, 2004 . 36 с.

445. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президента України Верховній Раді про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / редкол. : Жданов І. О., гол. ред. колег. Ярема О. Й., Беляєва І. І. та ін. Київ, 2016. 200 с.

446. Чейз Р., Эквилайн Н., Якобе Р. Производственный и операционный менеджмент. 8-е издание. Москва : Издательский дом „Вильяме”, 2001. 704 с.

447. Черкасова С. О. Просвітницько-педагогічна діяльність студентських громадських організацій університетів України (друга половина

XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01, Харків, 2001. 20 с.

448. Чернета С. Соціальна активність особистості як умова розвитку сучасного українського суспільства. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 177–180. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/6576/1/37.pdf> (дата звернення: 18.07.2019).

449. Чернишова К. Г. Формування громадянської позиції майбутніх економістів у навчально-виховному процесі університету : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2009. 20 с.

450. Чернуха Н. М. Інтеграція виховних соціальних впливів суспільства у формуванні громадянськості учнівської молоді : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2007. 44 с.

451. Чернуха Н., Саврасова-В'юн Т. Громадянська активність студентів : психологічна характеристика проявів розвитку. *Освітологія*. 2014. Вип. 3. С. 122–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ocvit_2014_3_22 (дата звернення: 14.05.2019).

452. Чернявська О. В., Соколова А. М. Фандрайзинг : навч. посіб. 2-е вид., з доопрац. та допов. Київ : Алерта, 2015. 272 с.

453. Чистоколяний Я. В. Основні напрями розвитку громадянського суспільства в незалежній Україні в трансформаційний період. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 3. С. 13–19.

454. Чолій С. М. Мотиваційно-ціннісний аспект соціальної активності молоді. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 10. С. 808–822.

455. Чолій С. М. Мотивація участі молоді в діяльності громадських організацій : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.11. Київ, 2011. 21 с.

456. Чмиленко Ф. О., Жук Л. П. Посібник до вивчення дисципліни „Методологія та організація наукових досліджень” Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2014. 48 с.
457. Шабанов В. П. Громадянська соціалізація студентів коледжу в позанавчальній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2012. 23 с.
458. Шалбаева О. В. Социальная активность старшеклассников в психолого-педагогической науке. *Вестник ЧГПУ. Педагогика и психология*. 2011. № 9. С. 235–241.
459. Шаповаленко С. Г. Обучение и научное познание. Москва : Педагогика, 1981. 152 с.
460. Шафран О. І. Система інноваційної підготовки майбутнього вчителя в умовах навчально-науковопедагогічних комплексів : монографія. Переяслав-Хмельницький : С. В. Карпук, 2007. 370 с.
461. Шашенко С. Ю. Соціальне становлення студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2004. 20 с.
462. Швальбе Б., Швальбе Х. Личность, карьера, успех. Москва : Прогресс-Интер, 1993. 240 с.
463. Швець Т. Е. Громадянська соціалізація старшокласників у позакласній діяльності загальноосвітнього навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2011. 20 с.
464. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. для студ. вузів. Київ : Центр учбової літ. (ЦУЛ), 2012. 246 с.
465. Шевцова Ю. М. Особливості роботи з молоддю в контексті людського розвитку : нова державна парадигма. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12SYUMNDP.pdf> (дата звернення: 24.02.2019).
466. Шехавцова С. А. Субъектная активность как детерминант формирования субъектности студента университета. *Теория и практика*

образования в современном мире : материалы междунар. науч. конф., г. Санкт-Петербург, 2012 г. Санкт-Петербург, 2012. С. 386–388.

467. Штефан Л. А. Соціально-педагогічна теорія та практика в Україні (20-ті – 90-ті рр. ХХ ст.). Харків : ТО Ексклюзив, 2002. 263 с.

468. Щедрова Г. Громадянське суспільство : прагнення та реалії. *Наукові записки Інституту політичних і етнополітичних досліджень НАН України*. 2004. Вип. 25. С. 237–247.

469. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Москва : Наука, 1978. 391 с.

470. Ямкова К. С. Визначення сутності та змісту соціальної активності в науковій думці. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія педагогіка*. 2011. С. 357–365.

471. Яременко И. А. Организационно-педагогические условия формирования социальной активности личности средствами массовой : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Магнитогорск, 2000. 20 с.

472. A Rapid Review of Innovation in the Context of Social Determinants : Lessons from Europe. URL: <https://eurohealthnet.eu/sites/eurohealthnet.eu/files/publications/Working-Document-2-%28Innovative-Approaches%29.pdf> (Last accessed: 12.11.2019).

473. Banathy Bela H. Designing Education as a Social System. *Educational technology*. 1998. P. 51–55.

474. Charlton E. These are the 100 most in-demand skills of 2019? According to LinkedIn. World Economic Forum. URL: <https://www.cnbc.com/2019/01/08/the-25-most-in-demand-technical-skills-of-2019-according-to-linkedin-.html> (Last accessed: 21.01.2020)

475. Denstad F. Youth Policy Manual How to develop a national youth strategy. Paris, 2009. URL: https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47261809/YP_Manual_pub.pdf/7b17e1e6-e8b6-4041-902e-3b3ad0973c45 (Last accessed: 25.06.2019).

476. Dialogue box : Підходи та практики з молодіжних проєктів для порозуміння та діалогу. URL: nsha-osvita.org/wp-content/uploads/2016/01/DIALOGUE-BOX_збірка-матеріалів-та-методик.pdf (Last accessed: 11.05.2019).

477. Dominelli L. *Introducing social work, short introduction*. Cambridge: Policy Press, 2009. 184 p.

478. EU White Paper. “A new impetus for European youth”. URL: http://aei.pitt.edu/1186/1/youth_wp_COM_2001_681.pdf (Last accessed: 14.03.2019).

479. European Conference on the future EU Youth Strategy. Report, Brussels, 3–4 May 2017. URL: https://ec.europa.eu/youth/sites/youth/files/youth-strategy-report_en.pdf (Last accessed: 11.05.2019).

480. Hart R. *Children’s Participation : from Tokenism to Citizenship*. Florence : Innocenti Essay. 1992. No. 4. 44 p.

481. Haikkola L. Shaping activation policy at the street level: Governing inactivity in youth employment services. *Acta Sociologica*. 2019. 62(3), 334–348.

482. Huang Y. M. Exploring students’ acceptance of educational computer games from the perspective of learning strategy. *Australasian Journal of Educational Technology*. 2019. 35(3). P. 132-147.

483. Huang Y. M. Reason and emotion: How they drive students to play a color game. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. 2018. 14(5). P. 1911–1924.

484. Karlinska A. *European Youth Policy: How Does It Work?* URL: https://www.auca.kg/uploads/Article%20%201%20European%20Youth%20Policy_graphic.pdf (Last accessed: 19.07.2019)

485. Lavchyan Z., Williamson H., Retore S. *Youth Policy : The Essentials*. URL: <https://pjp-eu.coe.int/en/documents/1017981/9907025/Essentials/9e7efd7b-483d-fb92-1e04-31d5024e8f20> (Last accessed: 29.07.2018).

486. Mertanena K., Mäkeläb K., Brunilac K.. What’s the problem (represented to be) in finnish youth policies and youth support systems?

International studies in sociology of education. March 2020.
URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09620214.2020.1752770>
(Last accessed: 20.04.2020).

487. Masoud A., Kurki T., Brunila M. Learn skills and get employed: Constituting the Employable Refugee Subjectivity through Integration Policies and Training Practices. Helsinki: Helsinki University Press, 2020. 23 p.

488. Promoting the creativity and innovative capacity of young people by identifying competences and skills acquired through non formal and informal learning relevant for employability. URL: <http://www.msmt.cz/mezinarodni-vztahy/promoting-the-creativity-and-innovative-capacity-of-young> (Last accessed: 12.11.2019).

489. Siurala L. A European framework for youth policy: What is necessary and what has already been done? *Diskurs Kindheits- und Jugendforschung*. 2007. 2 (4). S. 377–390.

490. Stupak O. European Youth Experience. *East European scientist journal*. 2020. #1(52), part 8. P. 14-21.

491. Stupak O. Social organizations in the system of management of higher educational establishments. *Social and economic change of contemporary society* : monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2017. P. 229–234.

492. Stupak O. The influence of social institutes on the formation of the active civil position. *Youth involvement in civil society development : current state and prospective trends* : monograph / ed. M. Wierzbik-Strońska. Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. P. 195–201.

493. Stupak O. Monitoring social activity of youth in eastern Ukraine. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*. 2020. DOI: 10.1080/10911359.2020.1732255.

494. Stupak O. Educational technologies in training future managers. *Advanced Education*. 15, 2020. 97-104. DOI: 10.20535/2410-8286.200229

495. The future of youth policy cooperation in Europe post-2018 – Prerequisites for a successful European youth policy.

URL: https://www.agj.de/fileadmin/user_upload/FA/II/AGJ-Positionspapier_Fortfu%CC%88hrung_jugendpolitische_Zusammenarbeit_in_Europa_ab_2019_final_EN.pdf (Last accessed: 13.08.2019).

496. Turner P., Johnston E., Kebritchi M., Evans S., David A. Heflich Influence of online computer games on the academic achievement of nontraditional undergraduate students. *Cogent Education*. 2018.

URL: https://www.researchgate.net/publication/323127807_Influence_of_Online_Computer_Games_on_the_Academic_Achievement_of_Nontraditional_Undergraduate_Students (Last accessed: 20.01.2020)

497. Ukrainian Volunteer. URL: <https://volunteer.country/about> (Last accessed: 11.12.2017).

498. Yadav A. K. Youth and Development: Role of social Worker URL: <http://www.sharing4good.org/article/youth-and-development-role-social-worker> (Last accessed: 10.06.2018).

ДОДАТКИ

Додаток А

Періодизація розвитку інститутів громадянського суспільства

Етапи розвитку ІГС	Характеристика
<p>I – „Зародження інститутів громадянського суспільства” (IX – XIX століття)</p>	<p>Монастирі були центрами соціальної допомоги знедоленим і незаможним, забезпечуючи нужденних грошима, продуктами, лікуванням та навчанням. Меценатська діяльність київських князів охоплювала будівництво християнських храмів.</p> <p>Родову князівсько-боярську знать замінює нова верства українського суспільства – козаки, розпочавши міщансько-братський період. Братства як громадські об'єднання захищали певні групи населення з релігійною, благодійною чи культурно-просвітницькою метою</p>
<p>II – „Організаційний розвиток інститутів громадянського суспільства” (XIX – початок XX ст.)</p>	<p>Освітня галузь стає пріоритетним об'єктом доброчинності, громадська ініціатива й благодійні капітали сприяли розвитку всіх ланок системи освіти – від заснування громадських організацій та установ, які займалися поширенням освіти серед незаможного населення, до створення професійних навчальних закладів усіх рівнів.</p> <p>Розвивається масовий громадський рух, проте громадські структури залишаються залежними від держави, яка жорстко контролювала діяльність товариств.</p> <p>Почали формуватися молодіжні організації в студентському середовищі, спрямувавши свою діяльність на розв'язання загальнонаціональних питань, зокрема проблем соціальної справедливості, національного самовизначення</p>
<p>III – „Застій розвитку інститутів громадянського суспільства” (1919 – 1980 рр. XX ст.)</p>	<p>Радянська доба визначила громадянську активність як нелегальну, що значно пригальмувало розвиток громадянського суспільства. Формувалась значна кількість об'єднань дитячого та молодіжного руху, що мали допомагати досягненню цілей партійних органів.</p> <p>Меценатство з чітко окресленим національним характером особливо було піддано нищівній критиці з ідеологічних позицій, а соціальна база меценатства ліквідована, як і всі організаційні структури благодійництва.</p> <p>При житлово-експлуатаційних конторах в Україні починають створюватися перші підліткові клуби (аналог європейських молодіжних центрів)</p>
<p>IV – „Первинна інституціалізація” (1980 – 1991 рр. XX ст.)</p>	<p>Розвиток громадських об'єднань (добровільні організації, благодійні фонди, творчі спілки, клуби за інтересами, незалежні засоби масової інформації, різноманітні конфесії), неформальних рухів, становлення державних структур, що займаються створенням та реалізацією молодіжної політики,</p>

	<p>упровадженням необхідної правової бази розвитку молодіжного руху.</p> <p>Молодь прагне реалізувати свої потреби через активну політичну діяльність, а молодіжний рух набув організованих форм національно-патріотичного волевиявлення молоді, почав, образно кажучи, виходити з оболонки клубної самодіяльності</p>
<p>V – „Законодавче регулювання” (1991 – 2004 рр. XX ст.)</p>	<p>Громадські організації, що боролися з радянським режимом, зменшили рівень своєї активності, багато з них почали діяти при новосформованих політичних партіях.</p> <p>Оновлюється політико-правова база для функціонування ІГС. Об'єднання молоді дедалі активніше беруть участь у суспільно-політичних процесах, реалізують програми щодо залучення молоді до державотворчих процесів, займаються її професійною орієнтацією</p>
<p>VI – „Формування функційної дієздатності” (2004 – 2013 рр. XXI ст.)</p>	<p>Зростає співпраця органів державної влади та громадськості через громадські ради, які діяли при більшості центральних і місцевих органів виконавчої влади, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики.</p> <p>Водночас загальнодержавні програми підтримки молоді сприяють збільшенню громадських об'єднань за участю молоді, а також платформ для реалізації молодіжної активності.</p> <p>Створюються десятки незалежних засобів масової інформації, теле-, радіоканалів та мережа Internet, які сприяють формуванню таких важливих цінностей демократії, як вільне висловлювання, формування громадської думки</p>
<p>VII – „Трансформаційний період” (з 2013 р. до сьогодні)</p>	<p>Спостерігається активізація громадянського суспільства, посилення волонтерських рухів та реформаторських рухів, спрямованих на євроінтеграцію, проведення правових реформ</p>

Регіональний розподіл молодіжних громадських організацій**2014 – 2018 роки:**

– Вінницька область: 18 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодіжний центр європейських ініціатив”, 2014 р., ГО „Молодіжне об'єднання «Студентське Братство Вінниччини»”, 2015 р., ГО „Українсько-польська асоціація робітників”, 2016 р.);

– Волинська область: 8 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодіжний автоклуб «ДРАЙВ»”, 2014 р., ГО „ Молодіжний військово-патріотичний центр «Третій полк»”, 2015 р., ГО „Молодіжний центр «Нові крила»”, 2016 р., ГО „Фундація розвитку сільської молоді”, 2017 р.);

– Дніпропетровська область: 24 молодіжних громадських об'єднання (ГО „Молодіжний спортивно-туристичний клуб «Гільдія Подорожей та Екстриму»”, 2014 р., ГО „Час молодих”, 2015 р., ГО „Новий міст”, 2016 р., ГО „Молодіжне Віче”, 2017 р., ГО „Молодь будує майбутнє”, 2018 р.);

– Донецька область: 25 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Молодіжний союз України»”, 2014 р., ГО „Молодь Сходу України”, 2015 р., ГО „Молодіжна фундація”, 2016 р., ГО „Молодіжна платформа «Новосхід»”), 2017 р., ГО „Асоціація молодіжних центрів Донеччини”, 2018 р.);

– Житомирська область: 28 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодь за Єдину Україну”, 2014 р., ГО „Студентське братство ЖДУ ім. Івана Франка”, 2015 р., Асоціація молодіжних організацій міста Бердичева, 2016 р., ГО „Молодь в дії”, 2017 р., ГО „ДІЄВА МОЛОДЬ”, 2018 р.);

– Закарпатська область: 10 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Спілка закарпатських угорських молодих митців”, 2014 р., ГО „Молодь села Рафайново за Європу”, 2015 р., ГО „Закарпатська обласна молодіжна громадська організація «Гідність» («Патів»»), 2016 р., ГО „Молодіжний спортивний клуб «СМОЛЛ МІРАКЛЕС»”, 2017 р., ГО „Триста шістдесят”, 2018 р.);

– Запорізька область: 21 молодіжне громадське об'єднання (ГО „Інститут інноваційної освіти”, 2014 р., ГО „Молодіжне об'єднання «Мое майбутнє ”, 2015 р., ГО „Всеукраїнський рух розвитку молоді та спорту”, 2016 р., ГО „Молодіжна громада Запоріжжя”, 2017 р.);

– Івано-Франківська область: 16 молодіжних громадських об'єднань (Тлумацька молодіжна громадська організація-євроклуб „Esperanto”, 2014 р., ГО „Молодіжне телебачення”, 2015 р., ГО „ Молодіжне жіноче об'єднання захід Екомедсоцарт”, 2016 р.);

– Київська область: 44 молодіжних громадських об'єднання (ГО „Донецький молодіжний дебатний центр”, 2014 р., ГО „Відкрита сім'я”, 2015 р., молодіжна громадська організація „Бучанська Асоціація лідерів”, 2016 р., ГО „Об'єднання бітбоксерів України”, 2017 р.);

– Кіровоградська область: 21 молодіжне громадське об'єднання (ГО „Молодь Олександрійщини”, 2014 р., ГО „Християнська асоціація молодих людей-діти міста Кіровограда”, 2015 р., ГО „Кіровоградська обласна федерація брейк-дансу”, 2016 р., ГО „Молодіжний табір "Патріот”, 2017 р., ГО „Комп'ютерні інженери”, 2018 р.);

– Луганська область: 7 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Луганська обласна молодіжна організація «Сила слова»”, 2014 р., ГО „Молодіжна організація «Ми покоління за зміни»”, 2018 р.);

– Львівська область: 29 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодіжна організація «Шлях до змін»”, 2018 р., ГО „Цікаві люди”, 2017 р., ГО „Молодіжне об'єднання «Дрогобицька ліга КВН „Далеко”, 2016 р., ГО „Молодіжна спортивна спільнота України”, 2015 р., ГО „Молодіжний Рух Життя”, 2014 р.);

– Миколаївська область: 11 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодіжне об'єднання молодий патріот”, 2014 р., ГО „Молодіжна рада Миколаєва”, 2015 р., ГО „Южноукраїнське молодіжне об'єднання «Місто дитинства», 2016 р., ГО „Молодіжна організація «Центр учнівського прогресу»”, 2018 р.);

– Одеська область: 23 молодіжних громадських об'єднання (ГО „Лиманська організація скаутів Роздільнянського району”, 2014 р., ГО „Центр демократичного розвитку молоді «Синергія»”, 2015 р., ГО „Студія дизайну одягу «Грація»”, 2016 р., ГО „Молодіжний християнський центр «ФРІ ДОМ»”, 2017 р.);

– Полтавська область: 21 молодіжне громадське об'єднання (ГО „Творча молодь Полтавщини”, 2014 р., Кременчуцька міська організація всеукраїнської молодіжної громадської організації „Фундація регіональних ініціатив”, 2015 р., ГО „Молодіжний психологічний клуб «Арбуз»”, 2016 р., ГО „Твоя відповідальність”, 2017 р., ГО „Молодіжна агенція з адвокації ромської культури «АРКА», 2018 р.);

– Рівненська область: 5 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодіжний військово-патріотичний клуб «Спис», 2015 р., ГО „Молодіжний клуб «АВАНТИ»”, 2017 р.);

– Сумська область: 24 молодіжних громадських об'єднання (Роменська міська громадська молодіжна організація „Вулична молодіжна культура Роменщини”, 2014 р., Молодіжна громадська організація „Хто, як не ми?”, 2015 р., ГО „Військово-спортивний клуб «СІЧ»”, 2016 р.);

– Тернопільська область: 12 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодіжний центр розвитку «Міст»”, 2014 р., Тернопільська Обласна Громадська організація „Молодіжний рух «Студентський Патруль Країни»”, 2015 р., Громадська організація „Освітньо-аналітичний центр розвитку громад”, 2016 р., Громадська організація „Молодіжна організація «Починаймо з себе»”, 2017 р.);

– Харківська область: 25 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Вільний форум”, 2014 р., ГО „Молодіжно-дитячий спортивний клуб «ЮМЕ»”, 2015 р., Чугуївська громадська організація „Асоціація батьків позашкілля Чугуєва”, 2016 р., ГО „Молодіжний літературний клуб «Книгар»”, 2017 р.);

– Херсонська область: 8 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Центр соціального партнерства «Перспектива»”, 2014 р., ГО „Молодь. Єдність. Майбутнє”, 2016 р.);

– Хмельницька область: 10 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодіжна асоціація каліграфів”, 2014 р., ГО „КВН Поділля”, 2015 р., ГО „Хмельницький молодіжний курінь імені Івана Сірка”, 2016 р., ГО „Молодіжний спортивний клуб «Школа боксу «Гладіатор»”, 2017 р.);

– Черкаська область: 26 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Молодь Христинівщини”, 2014 р., ГО „Черкаська молодіжна платформа”, 2015 р., Маньківська районна організація товариства Червоного хреста України, 2016 р., ГО „Творчо молодіжний центр «Жовта субмарина»”, 2017 р., ГО „Молодіжне об'єднання «Сила нації»”, 2018 р.);

– Чернівецька область: 7 молодіжних громадських об'єднань (Громадська організація „Українська асоціація «Громадський Ресурс»”, 2014 р., Громадська організація „Молодіжне об'єднання «Студентська рада Буковини»”, 2015 р., ГО „Молодь фест”, 2016 р., ГО „Спортивний клуб КІН-ХІН, ТАЙ БО”, 2017 р.);

– Чернігівська область: 5 молодіжних громадських об'єднань (ГО „Всеукраїнська молодіжна організація «Зелене плем'я»”, 2014 р., ГО Молодіжна громадська організація „Інтелектуальний клуб «Кліо»”, 2015 р., ГО „ТЮТОР-ХАБ”, 2017 р., ГО „Молодіжне об'єднання «Снюнацька вулиця»”, 2018 р.).

Приклади молодіжних рад

Ірпінська молодіжна громадська рада при міському голові є тимчасовим консультативно-дорадчим органом, утвореним для сприяння участі молоді міста Ірпеня у формуванні та реалізації державної політики, здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, налагодження ефективної взаємодії зазначених органів з громадськістю.

Основними завданнями громадської ради є:

- сприяння реалізації молоддю міста Ірпеня конституційного права на участь в управлінні державними справами;
  - здійснює громадський контроль за врахуванням органом виконавчої влади пропозицій та зауважень громадськості, забезпечення ним прозорості та відкритості своєї діяльності, доступу до публічної інформації, яка знаходиться в його володінні, а також дотриманням ним нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію корупції;
- 2) здійснення громадського контролю за діяльністю органу виконавчої влади;
- 3) участь у формуванні та реалізації державної молодіжної політики органом виконавчої влади.

До складу молодіжної громадської ради можуть бути обрані представники, віком від 18 до 35 років, громадських об'єднань, релігійних, благодійних організацій, творчих спілок, професійних спілок та їх об'єднань, асоціацій, організацій роботодавців та їх об'єднань, недержавних засобів масової інформації (далі – інститути громадянського суспільства), які зареєстровані в установленому порядку і провадять діяльність на території України, та громадські діячі, активісти, які працюють індивідуально. До складу молодіжної громадської ради при органі виконавчої влади можуть бути обрані представники інститутів громадянського суспільства, які провадять свою діяльність у сфері, що пов'язана з діяльністю молодіжної громадської

ради, та мають пропозиції щодо покращення благоустрою або соціально-економічного стану міста Ірпеня.

Ірпінська молодіжна громадська рада має структуру:

- 1) голова;
- 2) заступник з питань регіонального розвитку;
- 3) заступник з питань освіти і науки;
- 4) заступник з питань культури та спорту;
- 5) заступник з питань зовнішніх зв'язків;
- 6) секретар;
- 7) члени молодіжної громадської ради.

Іншим прикладом можна вважати **Раду з питань молодіжної політики при міському голові м. Миколаєва**, що покликана максимально сприяти взаємодії виконавчих органів Миколаївської міської ради та молоді міста Миколаєва, забезпечувати узгодженість дій у вирішенні питань, пов'язаних із життям молоді та її участю в усіх сферах життя суспільства, проведення інформаційно-навчальної роботи серед молоді та консолідації молодіжного руху міста Миколаєва.

Рада має право:

– утворювати в разі потреби тимчасові експертні та робочі групи, залучати до участі в них представників наукових установ та громадських організацій (за узгодженням з їх керівниками);

– одержувати в установленому порядку необхідні для її діяльності інформацію та матеріали;

– заслуховувати на своїх засіданнях керівників виконавчих органів міської ради, керівників державних підприємств, установ і організацій (за узгодженням) з питань, що належать до компетенції ради.

Забезпечення поточної та організаційної роботи ради здійснює управління у справах сім'ї, дітей та молоді.

Серед питань, що розграє рада, найбільш важливими є проєкт Програми забезпечення молодих сімей та одиноких молодих громадян міста Миколаєва

житлом на 2018 – 2022 роки, створення та облаштування молодіжного простору в місті та ін.

Молодіжна громадська рада при виконавчому комітеті Васильківської міської ради є консультативно-дорадчим органом, який утворюється при виконавчому комітеті Васильківської міської ради з метою здійснення координації заходів, пов'язаних із забезпеченням проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації молодіжної політики, а також сприяння участі молоді Василькова у формуванні та реалізації молодіжної політики міста в усіх сферах життя молоді, координації спільної діяльності молодіжних громадських організацій, інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування, що займаються реалізацією молодіжної політики.

Основними завданнями Ради є:

- сприяння молоді в реалізації її проєктів, програм, заходів, акцій та підтримка будь-яких молодіжних ініціатив, що не суперечать чинному законодавству України та цьому Положенню;
- захист прав та інтересів молоді міста Василькова;
- проведення аналізу проблем і потреб молоді міста Василькова;
- здійснення моніторингу діяльності ІГС у сфері реалізації молодіжної політики;
- різнобічне сприяння самореалізації молоді;
- сприяння патріотичному вихованню та підвищенню рівня національної свідомості молоді;
- проведення інформаційно-просвітницької діяльності серед молоді та підвищення рівня правової культури молоді;
- залучення молоді міста до участі в усіх сферах розвитку міста;
- інформування громади міста про власну діяльність, діяльність молодіжних громадських організацій, органів студентського (учнівського) самоврядування щодо провадження молодіжної політики в місті Василькові;

- здійснення іншої діяльності з метою реалізації молодіжної політики, що не суперечить чинному законодавству та цьому Положенню.

Згідно із Законом України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” до складу ради можуть бути включені громадяни віком від 14 до 35 років, зокрема представники молоді з числа міських молодіжних та дитячих громадських організацій, учнів навчальних закладів та інших об’єднань громадян, органів місцевого самоврядування та активної молоді. Склад ради формується та затверджується розпорядженням Васильківського міського голови. Кількісний склад молодіжної громадської ради визначається установчими зборами та не може становити більш як 20 осіб.

Київська обласна молодіжна громадська рада при голові Київської обласної державної адміністрації є консультативно-дорадчим органом, який утворений з метою здійснення координації заходів, пов’язаних із забезпеченням проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної молодіжної політики.

Основними завданнями молодіжної громадської ради є:

- сприяння реалізації молодими громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами;
- забезпечення врахування громадської думки в процесі підготовки та організації виконання рішень центральних органів виконавчої влади та розпоряджень голови обласної державної адміністрації.

До складу молодіжної громадської ради входять представники молоді від кожного району та міста Київської області із числа молодіжних та дитячих громадських організацій, студентів закладів вищої освіти та інших об’єднань громадян, органів місцевого самоврядування та активної молоді.

Молодіжна громадська рада складається з комісій, які працюють, зокрема, з таких питань: культури та дозвілля; розвитку студентського самоврядування; фізичної культури та спорту; охорони здоров’я та екології; волонтерського руху; фінансового забезпечення.

Приклади діяльності молодіжних центрів в Україні

Сумський міський центр дозвілля для молоді (Центр дозвілля молоді) заснований у 2007 р. Діє у формі комунальної установи (у сфері молоді), але як заклад культури. Центр реалізує молодіжну політику в м. Сумах і працює над: створенням умов для самовизначення та самореалізації молоді міста; організацією змістовного дозвілля, культурологічних та освітніх заходів для молоді; підтримкою молодіжних громадських організацій.

Ініціатива створення центру виникла на хвилі активізації студентського руху в Сумах, коли навколо студентських об'єднань гуртувалися громадські активісти. У результаті за підтримки Програми розвитку ООН регіональною громадською організацією „Центр соціального партнерства” та кількома новими ГО створено центр дозвілля. Після закінчення проєкту громадські організації пролобіювали можливість подальшої роботи центру за підтримки міської ради.

Досягнення, якими пишається центр:

- 1) приміщення центру відчинене для всіх і завжди;
- 2) команда центру є лідером думки в молодіжній сфері регіону;
- 3) постійно залучає нові категорії молоді (наприклад, 2013 року започатковано системну роботу зі студентським самоврядуванням коледжів і технікумів, 2016 року розпочалася робота з професійно-технічними закладами освіти).

Центр як комунальна установа підпорядкований відділу у справах сім'ї, молоді та спорту Сумської міської ради. Керівника центру призначає міський голова. Штатний розпис затверджує також міський голова на подання керівника Центру.

Станом на 2017 рік у центрі працює 9 найманих працівників.

Центр має два структурні підрозділи: відділ інформаційно-ресурсного забезпечення молодіжних ініціатив; відділ організації дозвілля молоді.

Молодіжний центр „М-Формація” (Бердичів) „М-Формація” (створена у 2016 р.) слугує майданчиком для генерування ідей, об’єднання зусиль та потенціалу молоді для реалізації суспільно корисних ініціатив. Окрім того, у центрі створюються всі умови розвитку та реалізації ідей для творчих особистостей із цікавими й змістовними планами.

Ініціювання створення центру обумовлено необхідністю перетворення бібліотек зі звичайних книгозбірень із функцією „видав книжку – отримав книжку” на культурно-дозвілліві центри. Молодіжний центр – структурний підрозділ центральної міської бібліотеки, яка є комунальним неприбутковим закладом культури та безпосередньо підпорядковується відділу культури виконавчого комітету Бердичівської міської ради. Керівником центру є директор ЦБС.

Станом на 2018 рік у центрі разом з керівником працюють 5 осіб. Також є бібліотекарі, які працюють за окремими посадовими інструкціями. Окремо у штаті бібліотеки є заступник директора ЦБС по роботі з молоддю. Центр діє відповідно до щорічного плану роботи центру, а також міської комплексної Програми соціально-економічного розвитку Бердичева на 2016 – 2018 рр.

Досягнення, якими пишається центр:

1. Культурно-мистецький фест „Дороги світу”.
2. Участь у фестивалі французької культури „Французька весна в Україні”.
3. Участь „М-Формації” у Днях Європи, молоді та міста.

Джерелами фінансування є:

- кошти з міського бюджету;
- грантові кошти;
- спонсорська та партнерська допомога на реалізацію заходів у негрошовому еквіваленті (придбання необхідного інвентарю, оплата послуг тощо).

Відкриті простори від Львівської освітньої фундації

„Вільна Хата” в Краматорську (ВільХА) – це неформальний, вільний мистецький простір. Місце зустрічі вільних людей. Місце для творчості, саморозвитку, представлення та втілення своїх ідей.

III „Теплиця” в Слов’янську – платформа ініціатив, відкритий простір для громадських ініціатив, кожен може долучитися до його творення. Це простір для неформальної освіти, саморозвитку і творчості вільних людей.

Ідея вільних громадських просторів виникла в Краматорську після успішного завершення проєкту Львівської освітньої фундації „Будуємо Україну разом”. Тоді місцеві активісти ініціювали створення молодіжного хабу. Після цього почали думати, як створити простір, де можна було б щодня збиратися, проводити якісь культурно-освітні заходи. Представники фонду Раст дізналися про ініціативу із Фейсбука і запропонували допомогу. Фактично за місяць була готова концепція простору, знайдене приміщення. Фактично за два місяці, у грудні 2014 року, вже запустили „Вільну Хату”.

Після відкриття „Вільної Хати” в Краматорську велика група волонтерів зі Слов’янська, які там побували, загорілись ідеєю створити таку платформу у своєму місті. 16 травня 2015 року в місті Слов’янськ почала роботу платформа ініціатив „Теплиця”.

„Вільна Хата” залучає молодь до соціальних проєктів, таких як: „Добрий сусід” (допомога сім’ям, які потребують), волонтерський табір „Будуємо Україну разом” (БУР), що полягає у відбудові помешкань унаслідок військових дій, а також розвиває соціальне підприємництво на базі музичної студії / репетиційної бази для музикантів, також працює над розвитком соц. підприємництва в місті та регіоні в межах проєкту „Kramatorsk innovation platform”, і все це супроводжується розвитком культурної спільноти міста, шляхом зустрічей з відомими діячами культури та громадського сектору та використовуючи отриманні знання, організовує міські фестивалі та свята.

Платформа ініціатив „Теплиця” працює за трьома основними напрямками:

- неформальна освіта (тренінги, воркшопи, семінари, майстер-класи тощо);
- соціальний напрям (розвиток волонтерського руху, допомога дітям шкіл-інтернатів, робота з дітьми з особливими потребами);
- культурно-мистецький напрям.

Вільні простори були засновані як громадські проекти, без статусу юридичної особи. З часом для стабільності зареєструвалися як громадські неприбуткові організації.

ПІ „Теплиця” як громадська організація має самостійне управління. За Статутом найвищим органом управління є Загальні збори громадської організації. Організація має наглядову раду з 3-х осіб: представники організації-засновника, представник локального бізнесу. Станом на 2018 р. Платформа має 7 працівників: менеджер проектів; 4 координатори напрямів діяльності; PR-менеджер; бухгалтер, а також 18 волонтерів. Діяльність платформи фінансується через гранти.

Молодіжний центр Волині (створений у 2015 році) має на меті забезпечити системний всебічний розвиток організованого молодіжного громадського руху та кожної молодої особистості за принципами спільної відповідальності, участі та братства.

У своїй діяльності має 4 напрями роботи: неформальна освіта (тренінги, семінари, воркшопи, освітні програми, лекції); міжнародна співпраця (мультикультурна комунікація, поїздки, обміни, гранти), патріотичне виховання (співпраця з патріотичними неурядовими організаціями, таборування, вишколи), студентське самоврядування (форуми, спілкування студрад, семінари, масштабні акції).

Центр став одним із флагманів реформування відкритої роботи із молоддю. Протягом 2015 – 2018 рр. центр провів більше 600 заходів різного масштабу. Центр менеджерує 4 освітні програми, 4 клуби та має більше 50 волонтерів.

Молодіжний центр „Кузня української інтелігенції” створений у 2017 р. на базі гуртожитку Дніпровського національного університету ім. О. Гончара. Активні студенти долучили до співпраці адміністрацію університету, органи місцевого та обласного самоврядування, спонсорів. Центр має на меті виховання молоді в дусі патріотизму та розуміння важливості розбудови Української держави, надати можливість молоді розвиватися в різних сферах та долучатися її до державотворчих процесів.

Напрями роботи:

- національно-патріотичне виховання;
- освітньо-просвітницький / профорієнтаційний / тренінговий
- розважально зорієнтований / культурний;
- маркетинговий / інформаційний / фандрайзинговий.

Одним із напрямів центру є створення в приміщенні Кузні українськомовної бібліотеки, що станом на 2017 рік налічує 420 книг, які студенти можуть читати в центрі та брати додому. Збору книг допомагали книжкові магазини, автори та небайдужі мешканці. У приміщенні центру молодь має можливість дивитися фільми, відпочивати, спілкуватися, читати, навчатися, а також створювати артоб'єкти.

18. Якщо ви знаєте про діяльність молодіжних організацій / центрів, оцініть рівень їхньої роботи за 5-бальною шкалою.

1   2   3   4   5

19. На вашу думку, яку діяльність повинні здійснювати молодіжні громадські організації / центри / платформи?

- формування здорового способу життя
- неформальна освіта
- інформаційні послуги
- організація дозвілля
- національно-патріотичне виховання
- об'єднання молоді за інтересами
- консультації за різними питаннями
- вони не потрібні

20. Хто, на вашу думку, має вирішувати молодіжні проблеми?

- органи законодавчої влади
- центральні та місцеві органи виконавчої влади
- молодіжні громадські організації
- молодіжні центри
- батьки
- сама молодь

21. Чи відчуваєте ви особисто підтримку з боку держави?

Так   Незначну   Ні   Важко відповісти

22. Хто, на вашу думку, має фінансувати діяльність молодіжних організацій / центрів / платформ?

- держава
- спонсори, підприємці
- органи місцевого самоврядування
- міжнародні та благодійні фонди
- грантова підтримка проєктів
- сама молодь

23. Які проблеми є актуальними для молоді? Оберіть максимум 3 варіанти.

- працевлаштування
- організація дозвілля
- відсутність можливостей для самореалізації
- забезпечення житлом
- матеріальні складнощі
- доступність і якість освіти
- стан здоров'я та спосіб життя
- захист прав та інтересів
- взаємодія з місцевою владою
- фінансова підтримка молодіжних ініціатив

24. Чи знаєте ви про діяльність громадських організацій, молодіжних центрів / платформ, студентського самоврядування у своєму місті (ЗВО)?
так, але не долучаюсь
так, інколи беру участь у їх ініціативах
(заходах)
так, беру активну участь
ні, не знаю
25. Чи є ви членом громадської організації?
Так
Ні
26. Чи знаєте ви про діяльність громадських організацій, спрямовану на підтримку молодіжних ініціатив і вирішення проблем молоді?
Так
Ні
27. Чи готові особисто взятись за організацію громадських ініціатив у житті свого міста?
Так
Ні
28. Чи готові ви долучитися до вже наявних ініціатив молоді у своєму місті?
Так
Ні
29. Чи стикалися ви з „декоративним” залученням молоді до прийняття рішень для маніпуляції та використання цього у своїх інтересах владою?
Так
Ні
30. Чи вважаєте ви, що молодь повинна активно брати участь у процесі прийняття рішень на рівні міста, громади, регіону?
Так
Ні
31. Чи готові ви долучитися до роботи молодіжних рад міста, громади?
Так
Ні
32. Чи вважаєте ви, що влада готова до партнерства з молоддю у вирішенні проблем молоді?
Так
Ні
33. Ви цікавитесь політикою?
Так, постійно стежу за політичним життям в Україні
Іноді продивляюся новини в країні та світі
Ні, не маю інтересу до політичних процесів у державі

- Ні, не розумію політичних процесів
узагалі
34. Як ви оцінюєте рівень екології в Донецькому регіоні?
Достатній для життя
Дуже поганий, потрібні зміни
Не цікавить екологія
35. Як ви оцінюєте рівень безпеки у своєму місті, громаді?
Достатній для комфортного життя
Середній, іноді буває неспокійно
Небезпечно для життя
36. Чи задоволені ви якістю освіти в школі?
Так
Ні
37. Чи задоволені ви якістю освіти в університеті, технікумі?
Так
Ні
38. Чи вважаєте ви, що українська освіта відповідає потребам сучасного ринку праці?
Так
Ні
39. Чи користувалися ви можливостями неформальної освіти за останні три роки?
Так, використовував(ла) як засіб
додаткового навчання
Так, проходив(ла) водійські курси
Так, відвідував(ла) курси іноземних
мов
Так, використовував(ла) для
підвищення професійного рівня
Ні
40. Опишіть вашу ситуацію з працевлаштуванням (вибрати кілька варіантів):
Працюю на постійній основі
Маю тимчасову роботу
Працюю офіційно
Працюю без офіційного оформлення
або маю тимчасовий договір
Працюю не за фахом
Працюю за фахом
Хочу виїхати на роботу за кордон для
роботи
Ще не маю досвіду
41. Чи хотіли б ви займатися власним бізнесом?
Так, але не маю на це коштів
Так, але не знаю, з чого почати

- Ні, мені це не цікаво
Уже займаюсь власною справою
42. Якому джерелу інформації ви довіряєте? (кілька варіантів):
телебачення
радіо
друковані газети
сайти інтернет-новин
соціальні мережі
родичі, друзі
не довіряю жодному
43. Яка ситуація вашої мобільності? (можна обрати кілька варіантів)
Проживаю в тому населеному пункті,
де народив(ла)ся
Ніколи не залишав(ла) рідне
поселення більше ніж на 6 місяців
Ніколи не був(ла) за кордоном
Проходив(ла) навчання в освітніх
закладах за кордоном
За останні 3 роки був(ла) закордоном
За останні 3 роки відвідував(ла) інші
регіони країни
44. Чи відвідуєте ви молодіжний центр у своєму місці?
Так, часто
Так, іноді відвідую заходи
Ні, не знаю про молодіжні центри
Ні, у нашому місті, районі немає
молодіжного центру

Самоактуалізаційний тест

Інструкція до тесту: Вам пропонується тест-питальник, кожен пункт якого містить два висловлювання, позначені буквами „а” і „б”. Уважно прочитайте кожну пару та позначте на реєстраційному бланку навпроти номера відповідного питання те з них, яке більшою мірою відповідає Вашій думці.

Питання тесту

1. а. Я вірю в себе тільки тоді, коли відчуваю, що можу справитися з усіма завданнями, що стоять переді мною.
б. Я вірю в себе навіть тоді, коли відчуваю, що не можу справитися з усіма завданнями, що стоять переді мною.
2. а. Я часто внутрішньо ніяковію, коли мені кажуть компліменти.
б. Я рідко внутрішньо ніяковію, коли мені кажуть компліменти.
3. а. Мені здається, що людина може прожити своє життя так, як їй хочеться.
б. Мені здається, що в людини мало шансів прожити своє життя так, як їй хочеться.
4. а. Я завжди знаходжу в собі сили для подолання життєвих незгод.
б. Мені зрозуміло, коли люди ображаються, почувши щось неприємне про себе.
9. а. Я можу без усяких докорів сумління відкласти на завтра те, що можу зробити сьогодні.
б. Мене мучить сумління, якщо я відкладаю на завтра те, що можу зробити сьогодні.
10. а. Іноді я буваю таким злим, що мені хочеться „кидатися” на людей.
б. Я ніколи не буваю таким злим, щоб мені хотілося „кидатися” на людей.
11. а. Мені здається, що в майбутньому мене чекає багато хорошого.
б. Мені здається, що в майбутньому мене чекає мало хорошого.
12. а. Людина має залишатися чесною в усьому й завжди.
б. Бувають ситуації, коли людина має право бути нечесною.
13. а. Дорослі не повинні стримувати допитливість дитини, навіть якщо її задоволення буде мати негативні наслідки.
б. Не треба спряти надлишковій допитливості дитини, коли вона може призвести до поганих наслідків.
14. а. У мене часто є потреба знайти підґрунтя для тих моїх дій, котрі я роблю просто тому, що мені так хочеться.
б. У мене майже ніколи немає потреби знайти підґрунтя для тих моїх дій, котрі я роблю просто тому, що мені так хочеться.
15. а. Я всіляко прагну уникати смутку.
б. Я не завжди прагну уникати смутку.
16. а. Я часто непокоюся, думаючи про майбутнє.
б. Я рідко непокоюся, думаючи про майбутнє.

17. а. Я не хотів би поступитися принципами навіть заради того, щоб здійснити щось, за що люди будуть вдячні мені.

б. Я хотів би здійснити щось, за що люди будуть вдячні мені, навіть якщо для цього потрібно буде дещо поступитися принципами.

18. а. Мені здається, що більшість часу я не живу, а немовби готуюся, щоб жити в майбутньому.

б. Мені здається, що більшість часу я не готуюся до майбутнього „справжнього” життя, а живу по-справжньому вже зараз.

19. а. Зазвичай я висловлюю й роблю те, що вважаю за потрібне, навіть якщо це загрожує ускладненнями у взаєминах з товаришем.

б. Я намагаюся не робити і не казати нічого такого, що може викликати ускладнення у взаєминах з товаришем.

20. а. Люди, які виявляють надмірну цікавість до всього на світі, іноді мене дратують.

б. Люди, які виявляють надмірну цікавість до всього на світі, викликають у мене симпатію.

21. а. Мені не подобається, коли люди проводять багато часу в безцільних мріях.

б. Мені не здається поганим, коли люди проводять багато часу в безцільних мріях.

22. а. Я часто замислююсь над тим, чи відповідає моя поведінка ситуації.

б. Я рідко замислююсь над тим, чи відповідає моя поведінка ситуації.

23. а. Мені здається, що будь-яка людина за своєю природою здатна долати труднощі, що висуває перед нею життя.

б. Мені не здається, що будь-яка людина за своєю природою здатна долати труднощі, що висуває перед нею життя.

24. а. Головне в нашому житті – створювати щось нове.

б. Головне в нашому житті – бути корисним людям.

25. а. Мені здається, що було б краще, якби в більшості чоловіків домінували б чоловічі риси характеру, а в жінок – традиційно жіночі.

б. Мені здається, що було б краще, якби і чоловіки, і жінки поєднували в собі і традиційно чоловічі, і традиційно жіночі риси характеру.

26. а. Двоє людей краще порозуміються, якщо кожний з них хоче задовольнити іншого, а не вільно виражати свої почуття.

б. Двоє людей краще порозуміються, якщо кожний з них хоче вільно виражати свої почуття, а не задовольнити іншого.

27. а. Жорстокі та егоїстичні дії, які вчиняють люди, є природним проявом їхньої людської природи.

б. Жорстокі та егоїстичні дії, які вчиняють люди, не є природним проявом їхньої людської природи.

28. а. Здійснення моїх планів у майбутньому багато в чому залежить від того, чи багато в мене друзів.

б. Здійснення моїх планів у майбутньому лише незначною мірою залежить від того, чи багато в мене друзів.

29. а. Я впевнений у собі.

б. Я невпевнений у собі.

30. а. Мені здається, що найбільш цінним для людини є улюблена робота.

б. Мені здається, що найбільш цінним для людини є щасливе сімейне життя.

31. а. Я ніколи не поширюю чутки.

б. Іноді мені подобається поширювати чутки.

32. а. Я мирюся з суперечностями в самому собі.

б. Я не можу примиритися з суперечностями в самому собі.

33. а. Якщо незнайома людина зробить мені послугу, я почувуюся зобов'язаним їй.

б. Якщо незнайома людина зробить мені послугу, я не почувуюся зобов'язаним їй.

34. а. Іноді мені важко бути відвертим, навіть тоді, коли мені цього хочеться.

б. Мені завжди вдається бути відвертим, коли мені цього хочеться.

35. а. Мене рідко непокоїть почуття провини.

б. Мене часто непокоїть почуття провини.

36. а. Я постійно відчуваю себе зобов'язаним робити все, що від мене залежить, щоб у тих, з ким я спілкуюся, був гарний настрій.

б. Я не відчуваю себе зобов'язаним робити все, що від мене залежить, щоб у тих, з ким я спілкуюся, був гарний настрій.

37. а. Мені здається, що кожна людина повинна мати уявлення про основні закони фізики.

б. Мені здається, що багато людей можуть обійтися без знання про основні закони фізики.

38. а. Я вважаю за необхідне наслідувати правилу „не гай часу даремно”.

б. Я не вважаю за необхідне наслідувати правилу „не гай часу даремно”.

39. а. Критичні зауваження на мою адресу знижують мою самооцінку.

б. Критичні зауваження на мою адресу не знижують моєї самооцінки.

40. а. Я часто переживаю через те, що на цей момент не роблю нічого значного.

б. Я рідко переживаю через те, що на цей момент не роблю нічого значного.

41. а. Я прагну залишати приємне „на потім”.

б. Я не залишаю приємне „на потім”.

42. а. Я часто приймаю спонтанні рішення.

б. Я рідко приймаю спонтанні рішення.

43. а. Я прагну відкрито виражати свої почуття, навіть якщо це може призвести до якихось неприємностей.

б. Я не намагаюся відкрито виражати свої почуття, якщо це може призвести до якихось неприємностей.

44. а. Я не можу сказати, що я собі до вподоби.

б. Я можу сказати, що я собі до вподоби.

45. а. Я часто згадую неприємні для мене речі.

б. Я рідко згадую неприємні для мене речі.

46. а. Мені здається, що у спілкуванні люди повинні відкрито виявляти своє незадоволення іншими.

б. Мені здається, що в спілкуванні люди повинні приховувати своє незадоволення іншими.

47. а. Мені здається, що я можу судити про те, як мають себе поводити інші люди.

б. Мені здається, що я не можу судити про те, як мають себе поводити інші люди.

48. а. Мені здається, що заглиблення у вузьку спеціалізацію є необхідністю для кожного вченого.

б. Мені здається, що заглиблення у вузьку спеціалізацію робить людину обмеженою.

49. а. При визначенні того, що добре, а що погано, мені важлива думка інших людей.

б. Я намагаюся сам визначити, що добре, а що погано.

50. а. Мені буває важко відрізнити кохання від простого сексуального потягу.

б. Я легко відрізняю кохання від простого сексуального потягу.

51. а. Мене постійно хвилює проблема самовдосконалення.

б. Мене мало хвилює проблема самовдосконалення.

52. а. Досягнення щастя не може бути метою людських взаємин.

б. Досягнення щастя – це головна мета людських взаємин.

53. а. Мені здається, що я сповна можу довіряти своїм оцінкам.

б. Мені здається, що я не дуже можу довіряти своїм оцінкам.

54. а. За необхідності людина може достатньо легко позбавитися своїх звичок.

б. Людині дуже важко позбавитися своїх звичок.

55. а. Мої почуття іноді викликають у мене подив.

б. Мої почуття ніколи не викликають у мене подив.

56. а. У деяких випадках я вважаю себе правим, коли даю людині зрозуміти, що вважаю її дурною та нечесною.

б. Я ніколи не вважаю себе правим, коли даю людині зрозуміти, що вважаю її дурною та нечесною.

57. а. Можна судити збоку, наскільки люди щасливі у своїх стосунках.

б. Спостерігаючи збоку, неможливо сказати, наскільки люди щасливі у своїх стосунках.

58. а. Я часто перечитую кілька разів книги, що мені сподобалися.

б. Я вважаю, що краще прочитати нову книгу, ніж повертатися до вже прочитаного.

59. а. Я дуже захоплений своєю роботою.

б. Я не можу сказати, що дуже захоплений своєю роботою.

60. а. Я незадоволений своїм минулим.

б. Я задоволений своїм минулим.

61. а. Я почуваюся зобов'язаним завжди говорити правду.

- б. Я не почуваюся зобов'язаним завжди говорити правду.
62. а. Існує мало ситуацій, коли я можу дозволити собі „клеїти дурня”.
- б. Існує багато ситуацій, коли я можу дозволити собі „клеїти дурня”.
63. а. Намагаючись розібратися в характері та почуттях оточення, люди бувають надмірно нетактовні.
- б. Прагнення розібратися в характері та почуттях оточення природно для людини й тому може виправдати нетактовність.
64. а. Зазвичай я засмучуюся через втрату чи пошкодження деяких речей.
- б. Зазвичай я не засмучуюся через втрату чи пошкодження деяких речей.
65. а. Я почуваю себе зобов'язаним чинити так, як від мене очікують інші.
- б. Я не почуваю себе зобов'язаним чинити так, як від мене очікують інші.
66. а. Цікавість до самого себе характерна для людини.
- б. Надлишкове самокопання завжди має погані наслідки.
67. а. Іноді я боюся бути самим собою.
- б. Я ніколи не боюся бути самим собою.
68. а. Велика частина того, що мені доводиться робити, приносить мені задоволення.
- б. Мало з того, що мені доводиться робити, приносить мені задоволення.
69. а. Лише марнославні люди думають про свої переваги, а не про недоліки.
- б. Не тільки марнославні люди думають про свої переваги, а не про недоліки.
70. а. Я можу робити щось для інших, не вимагаючи, щоб вони це оцінили.
- б. Я маю право очікувати від інших, щоб вони оцінили те, що я роблю.
71. а. Людина повинна сама каятися у своїх вчинках.
- б. Людина зовсім не повинна сама каятися у своїх вчинках.
72. а. Мені необхідне обґрунтування для прийняття моїх почуттів.
- б. Я зазвичай не потребую обґрунтування для прийняття моїх почуттів.
73. а. У більшості ситуацій я хочу зрозуміти, чого я хочу сам.
- б. У більшості ситуацій я хочу зрозуміти, чого хочуть люди.
74. а. Я намагаюся ніколи не бути „білою вороною”.
- б. Я дозволяю собі бути „білою вороною”.
75. а. Коли я подобаюся сам собі, мені здається, що я подобаюся всім іншим.
- б. Навіть коли я сам собі не до вподоби, я розумію, що є люди, яким я здаюся неприємним.
76. а. Моє минуле визначає моє майбутнє.
- б. Моє минуле дуже слабо визначає моє майбутнє.
77. а. Часто буває так, що висловити свої почуття важливіше, ніж обдумувати ситуацію.

б. Рідко буває так, що висловити свої почуття важливіше, ніж обдумувати ситуацію.

78. а. Ті зусилля та витрати, яких потребує пізнання істини, виправдані хоча б тим, що несуть людям користь.

б. Ті зусилля та витрати, яких потребує пізнання істини, виправдані хоча б тим, що несуть людям емоційне задоволення.

79. а. Мені завжди необхідно, щоб інші схвалювали те, що я роблю.

б. Мені не завжди необхідно, щоб інші схвалювали те, що я роблю.

80. а. Я довіряю тим рішенням, які я приймаю спонтанно.

б. Я не довіряю тим рішенням, які я приймаю спонтанно.

81. а. Скоріше за все, я можу сказати, що живу з відчуттям щастя.

б. Скоріше за все, я не можу сказати, що живу з відчуттям щастя.

82. а. Досить часто мені буває нудно.

б. Мені ніколи не буває нудно.

83. а. Я часто виявляю свою приязнь до людини незалежно від того, чи це взаємно.

б. Я рідко виявляю свою приязнь до людини, поки не буду точно знати, що це взаємно.

84. а. Я легко приймаю ризиковані рішення.

б. Зазвичай мені буває важко прийняти ризиковане рішення.

85. а. Я намагаюся завжди й у всьому вчиняти чесно.

б. Іноді я вважаю за можливе обдурювати інших.

86. а. Я готовий примиритися зі своїми помилками.

б. Мені важко примиритися зі своїми помилками.

87. а. Зазвичай я почуваюся винним, коли чиню егоїстично.

б. Зазвичай я не почуваюся винним, коли чиню егоїстично.

88. а. Діти повинні розуміти, що в них немає тих прав та привілеїв, як у дорослих.

б. Дітям не обов'язково усвідомлювати, що в них немає тих прав та привілеїв, як у дорослих.

89. а. Я добре знаю, які почуття я здатний відчувати, а які ні.

б. Я сам не розумію остаточно, які почуття я здатний відчувати, а які ні.

90. а. Я думаю, що більшості людей можна довіряти.

б. Я думаю, що без крайньої необхідності людям не варто довіряти.

91. а. Минуле, сьогодні, майбутнє для мене – єдине ціле.

б. Моє сьогодні мало пов'язано для мене з минулим та майбутнім.

92. а. Я надаю перевагу спокійній відпустці, навіть якщо це пов'язано з великими незручностями.

б. Я надаю перевагу спокійній відпустці у комфортабельних умовах.

93. а. Буває, що мені подобаються люди, чию поведінку я не схвалюю.

б. Мені зовсім не подобаються люди, чию поведінку я не схвалюю.

94. а. Людям від природи притаманно розуміти один одного.

б. За природою людям притаманно думати про власні інтереси.

95. а. Мені ніколи не подобаються жарти „нижче пояса”.

б. Мені іноді не подобаються жарти „нижче пояса”.

96. а. Мене люблять тому, що я сам здатний любити.
б. Мене люблять тому, що я намагаюся заслужити любов інших.
97. а. Мені здається, що емоційне й раціональне в людині не суперечать одне одному.
б. Мені здається, що емоційне і раціональне в людині суперечать одне одному.
98. а. Я почуваюся впевненим у взаєминах з іншими.
б. Я почуваюся невпевненим у взаєминах з іншими.
99. а. Захищаючи власні інтереси, люди часто ігнорують інтереси інших.
б. Захищаючи власні інтереси, люди не забувають інтересів інших.
100. а. Я завжди можу покласти на здатність орієнтуватися в ситуації.
б. Я далеко не завжди можу покласти на здатність орієнтуватися в ситуації.
101. а. Я вважаю, що здатність до творчості – природна здатність людини.
б. Я вважаю, що далеко не всі люди обдаровані здатністю до творчості.
102. а. Зазвичай я не журюся, якщо мені не вдається досягти досконалості в чомусь.
б. Я часто журюся, якщо мені не вдається досягти досконалості в чомусь.
103. а. Іноді я боюся здатися надміру ніжним.
б. Я ніколи не боюся здатися надміру ніжним.
104. а. Мені легко змиритися зі своїми слабкостями.
б. Мені важко змиритися зі своїми слабкостями.
105. а. Мені здається, що я маю досягти досконалості в усьому, що я роблю.
б. Мені не здається, що я маю досягти досконалості в усьому, що я роблю.
106. а. Мені часто доводиться виправдовувати перед собою свої вчинки.
б. Мені рідко доводиться виправдовувати перед собою свої вчинки.
107. а. Обираючи для себе якийсь заняття, людина повинна думати, наскільки це необхідно.
б. Людина повинна завжди займатися тим, що їй цікаво.
108. а. Я можу сказати, що мені подобається більшість людей, котрих я знаю.
б. Я не можу сказати, що мені подобається більшість людей, котрих я знаю.
109. а. Іноді я не проти, щоб мною керували.
б. Мені ніколи не подобається, коли мною керують.
110. а. Не ніяковію, коли показую перед друзями свої слабкості.
б. Мені нелегко показувати свої слабкості навіть перед друзями.
111. а. Я часто боюся якось схибити.
б. Я не боюся якось схибити.
112. а. Найбільше задоволення людина отримує, досягаючи результату роботи.
б. Найбільше задоволення людина отримує від самого процесу роботи.

113. а. Про людину ніколи не можна з упевненістю сказати, вона добра чи зла.

б. Зазвичай про людину можна з упевненістю сказати, вона добра чи зла.

114. а. Я майже завжди відчуваю в собі сили вчиняти так, як я вважаю за потрібне, незважаючи на наслідки.

б. Я далеко не завжди відчуваю в собі сили вчиняти так, як я вважаю за потрібне, незважаючи на наслідки.

115. а. Люди часто дратують мене.

б. Люди рідко дратують мене.

116. а. Моє почуття самоповаги багато в чому залежить від того, чого я досяг.

б. Моє почуття самоповаги не дуже залежить від того, чого я досяг.

117. а. Зріла людина повинна завжди усвідомлювати причину кожного свого вчинку.

б. Зріла людина зовсім не обов'язково повинна завжди усвідомлювати причину кожного свого вчинку.

118. а. Я сприймаю себе таким, яким мене бачать інші.

б. Я сприймаю себе зовсім не таким, яким мене бачать інші.

119. а. Буває, що я соромлюся своїх почуттів.

б. Я ніколи не соромлюся своїх почуттів.

120. а. Мені до вподоби брати участь у гарячих дискусіях.

б. Мені не до вподоби брати участь у гарячих дискусіях.

121. а. У мене бракує часу для того, щоб стежити за новинками у світі мистецтва і літератури.

б. Я постійно стежу за новинками у світі мистецтва і літератури.

122. а. Мені завжди вдається керуватися в житті своїми почуттями та бажаннями.

б. Мені не часто вдається керуватися в житті своїми почуттями та бажаннями.

123. а. Я часто керуюся загальноприйнятими уявленнями для розв'язання власних проблем.

б. Я рідко керуюся загальноприйнятими уявленнями для розв'язання власних проблем.

124. а. Мені здається, що для того, щоб займатися творчою діяльністю, людина повинна володіти певними знаннями в цій сфері.

б. Мені здається, що для того, щоб займатися творчою діяльністю, людина не завжди повинна володіти певними знаннями в цій сфері.

125. а. Я боюся невдач.

б. Я не боюся невдач.

126. а. Мене часто непокоїть питання, що саме відбудеться в майбутньому.

б. Мене не хвилює непокоїть питання, що саме відбудеться в майбутньому.

КЛЮЧІ ДО ТЕСТУ

Шкала орієнтацій у часі: 11а, 16б, 18б, 21а, 28б, 38б, 40б, 41б, 45б, 60б, 64б, 71б, 76б, 82б, 91б, 106б, 126б.

Шкала підтримки: 1б, 2б, 3б, 4а, 5б, 7б, 8а, 9а, 10а, 12б, 14б, 15б, 17а, 19а, 22б, 23а, 25б, 26б, 27б, 29а, 31б, 32а, 33б, 34а, 35б, 36б, 39б, 42а, 43а, 44б; 46а, 47б, 49б, 50б, 51б, 52а, 53а, 55а, 56а, 57б, 59а, 61б, 62б, 65б, 66а, 67б, 68а, 69б, 70а, 72б, 73а, 74б, 75б, 77а, 79б, 80а, 81а, 83а, 85б, 86а, 87б, 88б, 89б, 90а, 93а, 94а, 95б, 96а, 97а, 98а, 99б, 100а, 102а, 103б, 104а, 105б, 108б, 109а, 110а, 111б, 113а, 114а, 115а, 116б, 117б, 118а, 119б, 120а, 122а, 123б, 125б.

Шкала ціннісних орієнтацій: 17а, 29а, 42а, 49б, 50б, 53а, 56а, 59а, 67б, 68а, 69б, 80а, 81а, 90а, 93а, 97а, 99б, 113а, 114а, 122а.

Додаток Д.3

Методика „МАС”

Інструкція. Прочитайте уважно кожне наведене нижче твердження і закресліть відповідну цифру праворуч, якщо ви згодні з цим висловлюванням. Намагайтесь відповідати щиро й точно.

Ключ до постановки діагнозу

Шкала „*прагнення до соціального престижу*”: ураховують бали зі знаком „+” при позитивних відповідях за позиціями 1, 4, 7, 10, 13, 16, 22, 28, 31, 34 і зі знаком „-” при позитивних відповідях за позиціями 19 і 25.

Текст питальника

№ п/п	Твердження	Ніколи	Часто	Дуже часто
1	Мені подобається перебувати в центрі уваги	1	2	3
2	Коли я працюю, це виглядає так, наче я все ставлю на карту	1	2	3
3	Мені важливо, щоб мої результати були найкращими	1	2	3
4	Я прагну належати до обраного середовища	1	2	3
5	До себе я більш строгий, ніж до інших	1	2	3
6	Я порівнюю свої результати й успіхи з результатами інших людей	1	2	3
7	Я дорожу визнанням інших	1	2	3
8	Невдачі стимулюють мене сильніше, ніж успіхи	1	2	3
9	Азарт змагання мені невластивий	1	2	3
10	Мені подобається виступати перед великою аудиторією	1	2	3
11	Я витрачаю більше часу на читання спеціальної літератури, ніж художньої	1	2	3
12	Я готовий працювати на межі своїх сил, щоб випередити конкурентів	1	2	3
13	Моє честолюбство допомагає моїм досягненням	1	2	3
14	Я не роблю вчасно те, що необхідно було зробити	1	2	3
15	Я люблю оглядати спортивні змагання і брати в них участь	1	2	3
16	Похвала і визнання інших окриляють мене	1	2	3
17	Труднощі й перешкоди змушують мене діяти	1	2	3
18	Я задоволений, коли мені вдається продемонструвати іншим свої сильні якості або вийти переможцем із важкої ситуації	1	2	3
19	Я задоволений тією посадою, що обіймаю, і не прагну більшого	1	2	3
20	Мене радує можливість багато та інтенсивно працювати	1	2	3

21	Мені подобаються складні задачі (ситуації), коли необхідно максимально мобілізуватися	1	2	3
22	Для мене важливо „вибитися в люди”	1	2	3
23	Коли в мене немає справ, відчуваю себе некомфортно	1	2	3
24	Я зроблю все, щоб інші не могли мене випередити	1	2	3
25	Я не маю бажання мати високий соціальний статус	1	2	3
26	Мої друзі вважають мене ледачим	1	2	3
27	Мене дивують люди, які витрачають усі сили і час на те, щоб обійти конкурентів	1	2	3
28	Траплялося, що я заздрив успіху або популярності інших людей	1	2	3
29	Я не звертаю уваги на свої досягнення	1	2	3
30	В атмосфері боротьби і конкуренції почуваюся добре	1	2	3
31	Мені хотілося б бути відомою людиною	1	2	3
32	Інколи я не доводжу справу до кінця	1	2	3
33	Я завжди прагну випередити інших, досягти кращих результатів	1	2	3
34	Я зроблю все, щоб домогтися поваги авторитетних для мене людей	1	2	3
35	Я заздрю людям, які не завантажені роботою	1	2	3
36	Успіх інших мене активізує і змушує діяти краще і швидше	1	2	3

Шкала „*прагнення до досягнення мети*”: ураховують бали зі знаком „+” при позитивних відповідях за позиціями 3, 6, 12, 15, 18, 21, 24, 30, 33, 36 і зі знаком „-” при позитивних відповідях за позиціями 9 і 27.

За кожною шкалою підраховують суму балів з урахуванням знаків.

Шкала „*прагнення до суперництва*”: ураховують бали зі знаком „+” при позитивних відповідях за позиціями 2, 5, 8, 11, 17, 20, 23 і зі знаком „-” при позитивних відповідях за позиціями 14, 26, 29, 32, 35.

Висновки: Чим більша сума балів за тією чи тією шкалою, тим сильніше в обстежуваного виражене відповідне прагнення.

Додаток Д.4**Анкета громадської думки для оцінки змін в обізнаності молоді щодо громадських об'єднань та їхньої діяльності**

1. Що особисто Ви готові зробити для врегулювання нинішньої кризи на сході України:

а) допомогти українській армії фінансово, продуктами харчування чи придбанням обладнання;

б) допомогти українським добровольчим батальйонам фінансово, продуктами харчування чи придбанням обладнання;

в) зробити пожертву для надання допомоги переселеним особам;

г) допомогти переселенцям з житлом, харчуванням або надати інші безоплатні послуги (правову допомогу, медичні послуги тощо);

д) служити в українській армії чи добровольчих батальйонах;

е) бути волонтером у відновленні Сходу після конфлікту;

ж) виділяти кошти на відновлення Сходу після конфлікту.

2. Чи Ви обізнані в питаннях про...:

а) скарги до місцевих органів влади щодо ям на дорогах чи інших інфраструктурних питань (особисто або телефоном);

б) участь у мирних зібраннях/акціях з конкретних питань;

в) створення будинкового, вуличного чи квартального комітету або участь у роботі такого комітету;

г) подача офіційних скарг представнику державних органів влади;

д) участь у громадських слуханнях;

е) повідомлення про випадки корупції в прокуратуру чи поліцію (особисто або телефоном);

ж) подача офіційних інформаційних запитів до державних органів;

з) відкрите повідомлення про корупцію у ЗМІ (будь-яких видів, включно з блогами та соціальними мережами);

и) ініціювання та підписання електронних петицій до мера міста, міської, районної, обласної ради, Президента тощо.

к) обговорення законопроектів (на державному та місцевому рівнях);

л) анонімні повідомлення онлайн про корупцію чи порушення на виборах;

м) участь у офіційному дорадчому органі при місцевих / державних органах влади.

3. Чи доводилось Вам коли-небудь займатись таким / чи зацікавить Вас участь у такому:

а) створення будинкового, вуличного чи квартального комітету або участь у роботі такого комітету;

б) участь у мирних зібраннях / акціях з конкретних питань;

в) участь у громадських слуханнях;

г) скарги до місцевих органів влади щодо ям на дорогах чи інших інфраструктурних питань (особисто або телефоном);

д) подача офіційних інформаційних запитів до державних органів;

- е) скарги до місцевих органів влади стосовно ям на дорогах чи інших інфраструктурних питань через онлайн платформу (вебсайт);
- ж) подача офіційних скарг представнику державних органів влади;
- з) Ініціювання та підписання електронних петицій до мера міста, міської, районної, обласної ради, Президента тощо;
- и) обговорення законопроектів (на державному та місцевому рівнях);
- и) участь у офіційному дорадчому органі при місцевих / державних органах влади;
- к) відкрите повідомлення про корупцію у ЗМІ (будь-яких видів, включно з блогами та соціальними мережами);
- л) повідомлення про випадки корупції в прокуратуру чи поліцію (особисто або телефоном);
- м) анонімні повідомлення онлайн про корупцію чи порушення на виборах.

4. Як Ви оцінюєте свій досвід участі у будь-якому виді активності:

- а) загалом позитивно, я досягнув/ла мети, яку ставив/ла перед собою;
- б) це забрало багато зусиль, і в кінцевому рахунку результати були неоднозначними, але принаймні щось змінилось;
- в) я витратив/ла багато часу на те, що не принесло особливих результатів, але мені здається, що якщо більше людей будуть практикувати таку діяльність, це може призвести до результатів;
- г) я не досягнув/ла цілей, які ставив/ла перед собою і не планую більше брати участь у такому виді діяльності, оскільки не хочу марнувати свій час;
- д) важко сказати.

5. Що заважає Вам брати більш активну участь у громадській діяльності?

- а) не маєте часу / мотивації брати участь у такій діяльності;
- б) не вірите, що така діяльність може мати реальний вплив на ситуацію;
- в) вважаєте, що держава має потурбуватися про вирішення проблем;
- г) не довіряєте відомим Вам організаціям чи групам;
- д) не знаєте про доступні можливості;
- е) самі потребуєте допомоги, оскільки належите до вразливої групи, якій допомагають такі ініціативи;
- ж) не знайшли ініціативу, до якої хотіли би приєднатися;
- з) ніхто не запросив /не попросив / не запропонував;
- и) інше: я занадто старий / недостатньо здоровий для цього.

6. Чи є щось, що б мотивувало Вас займатися якимось із зазначених вище видів громадської діяльності або тісніше співпрацювати з громадськими ініціативами, які ними займаються?

- а) якщо це буде безпосередньо стосуватися моїх інтересів та інтересів моєї сім'ї;
- б) якщо діяльність призведе до певних результатів без ускладнень для мене;
- в) якщо я буду співпереживати людям, яких стосується та чи та проблема;

г) якщо цілі ініціативи будуть збігатися з моїми особистими цілями (кар'єра, політичні амбіції тощо);

д) якщо мені подобатиметься / я буду довіряти лідеру ініціативи;

е) якщо інші люди з мого особистого оточення будуть залучені до такої діяльності;

ж) якщо це допоможе мені створити нові зв'язки в колі однодумців.

7. Чи доводилося Вам коли-небудь захищати свої права (у поліції, прокуратурі, суді тощо), коли вони були порушені?

а) так, захищали свої права самостійно;

б) так, захищали свої права за допомогою адвоката;

в) так, захищали свої права через суд;

г) так, захищали свої права через правоохоронні органи (поліцію, прокуратуру);

д) так, захищали свої права через профспілку;

е) так, захищали свої права за допомогою громадської / правозахисної організації;

ж) так, захищали свої права за допомогою інших людей та організацій;

з) ні, мої права були порушені, але я не захищав/ла їх, тому що я не вірю, що є спосіб це зробити;

и) ні, мої права ніколи не були порушені.

8. Чи Ви отримували благодійну допомогу протягом останніх 12 місяців?

а) так;

б) ні.

9. Чи Ви робили будь-які внески до благодійних або громадських організацій протягом останніх 12 місяців?

а) так;

б) ні.

10. Якщо так, чи Ви використали своє право на податкову знижку завдяки благодійним внескам, які Ви робили протягом останніх 12 місяців?

а) так;

б) ні;

в) не знаєте про цю знижку.

11. Чи знаєте Ви про конкретні громадські ініціативи, які...

а) надають допомогу переселенцям („внутрішньо переміщеним особам”);

б) моніторять процес виборів;

в) борються з корупцією в Україні;

г) забезпечують безоплатну юридичну підтримку постраждалим під час протесту або в ході АТО;

д) просувають реформи в Україні;

е) надають інформацію, що відрізняється від версії національних каналів ЗМІ;

ж) висвітлюють політичні події як Інтернет ЗМІ;

з) здійснюють активну інформаційну кампанію щодо процесу виборів;

и) сприяють інтеграції України до ЄС;

к) моніторять роботу парламенту.

12. Чи Відомі вам які-небудь із таких типів організацій / ініціатив, що діють в Україні?

а) благодійні фонди;

б) волонтерські групи;

г) приватний фонд чи компанія, що фінансує благодійність;

д) незалежні профспілки;

е) громадські неполітичні ініціативи чи рухи, створені для досягнення певної мети;

ж) організації, що фінансують громадські ініціативи;

з) приватний фонд чи компанія, що фінансує громадські ініціативи;

и) асоціації, що захищають права своїх членів;

к) неурядові неприбуткові організації;

л) мені невідомі організації з жодної з категорій;

м) важко сказати.

13. Ви могли б назвати таку організацію чи рух, про діяльність якої Ви обізнані найкраще?

14. Як би Ви оцінили діяльність цієї організації / ініціативи?

а) її діяльність спрямована на вирішення ключових суспільних проблем;

б) її діяльність не є системною, але корисна певним групам громадян;

в) її діяльність спрямована не на вирішення суспільно важливих питань, а скоріше на задоволення особистих потреб (наприклад, особистий піар чи політичні амбіції);

г) недостатньо знайомий/ма з діяльністю цієї організації /руху;

д) важко сказати.

15. Чи підтримуєте Ви законодавчу ініціативу, яка б зобов'язувала уряд інвестувати сплачені Вами податки на підтримку діяльності громадських організацій?

а) так;

б) так, за певних умов;

в) ні;

г) важко сказати.

16. Чи Ви відчули конкретні наслідки реформ?

а) Ви поки не відчули жодних наслідків реформ;

б) Ви вже відчули негативні наслідки реформ;

в) Ви вже відчули і позитивні, і негативні наслідки реформ;

г) Ви вже відчули позитивні наслідки реформ;

д) важко сказати.

17. Що, на Вашу думку, може бути першою ознакою незворотності позитивних змін в Україні?

а) рівень достатку в моїй родині збільшиться;

б) позитивні темпи зростання економіки країни;

- в) я зможу отримувати якісні послуги від держави (наприклад, медичні, освітні);
- г) зміцнення курсу гривні;
- д) високопосадовці, замішані в корупції, понесуть справедливе покарання за рішенням суду;
- е) у моєму місті відремонтують дороги та об'єкти комунальної власності;
- ж) корумпований чиновник у моєму місті понесе відповідальність за свої протиправні дії;
- з) полегшення умов ведення бізнесу в Україні;
- и) зарплатню працівників бюджетної галузі буде збільшено щонайменше вдвічі.

18. З яким з цих тверджень Ви найбільше погоджуєтесь?

- а) я готовий/а до погіршення умов життя через реформи, якщо це призведе до успіху держави;
- б) я готовий/а до погіршення умов життя через реформи, але не довше ніж на рік;
- в) я готовий/а вкласти мої знання та ідеї в процес реформ чи бути волонтером, щоб сприяти змінам у моїй державі;
- г) мені треба більше знати про реформи, щоб оцінити, наскільки я готовий/а до погіршення умов життя заради них (наприклад, яким буде кінцевий результат, коли це станеться тощо);
- д) я вважаю, що умови життя вже погіршилися, і все одно нічого не зміниться;

е) важко сказати.

19. Звідки Ви отримуєте інформацію про реформи в країні?

- а) новини по телебаченню;
- б) друзі, колеги;
- в) Інтернет, ЗМІ (крім сайтів соц. мереж);
- г) сайти соціальних мереж;
- д) політичні ток-шоу по телебаченню;
- е) місцеві газети та журнали;
- ж) національні газети та журнали;
- з) радіо;
- и) публічні події за участю політиків та експертів у моєму населеному пункті;
- к) не зацікавлений(на) в інформації про реформи.

20. Оберіть три напрями з найбільшим прогресом у реформуванні, починаючи з березня 2014-го року, серед таких:

- а) децентралізація;
- б) медична реформа;
- в) пенсійна реформа;
- г) боротьба з корупцією;
- д) освітня реформа;
- е) енергетична незалежність;

- ж) податкова реформа;
- з) банківський сектор;
- и) приватизація та реформа держпідприємств;
- к) регулювання бізнесу;
- л) важко сказати.

21. На Вашу думку, із зазначених нижче перешкод для подальшого прогресу втілення реформ в Україні, які три є на сьогодні найбільшими?

- а) корумпованість депутатів;
- б) війна;
- в) олігархи;
- г) корумпованість держслужбовців;
- д) відсутність політичної волі Президента;
- е) погана судова система;
- ж) бюрократизованість та повільність процесу реформування;
- з) неготовність суспільства до змін;
- и) компетентність депутатів, які приймають закони;
- к) компетентність держслужбовців, які втілюють закони;
- л) відсутність достатнього тиску суспільства та активістів на владу.

22. Наскільки Ви довіряєте ...?

- а) волонтерам та волонтерським організаціям;
- б) громадським організаціям та їхнім учасникам;
- в) індивідуальним громадським активістам, неформальним спільнотам активістів.

23. Серед запропонованих позицій оберіть ті, які найкраще описують волонтерів та волонтерські організації?

- а) допомога нужденним;
- б) небайдужість до стану справ у країні та/або населеному пункті;
- в) прояв громадянської позиції;
- г) обов'язок перед суспільством;
- д) особисте збагачення;
- е) бажання стати відомим;
- ж) шлях у політику;
- з) упровадження реальних змін у країні та/або населеному пункті;
- и) імітування діяльності, зайнятості;
- к) відмивання грошей;
- л) боротьба з корупцією;
- м) контроль державних інституцій;
- н) важко сказати.

24. Серед запропонованих позицій оберіть ті, які найкраще описують громадські організації та їх учасників?

- а) допомога нужденним;
- б) небайдужість до стану справ у країні та/або населеному пункті;
- в) прояв громадянської позиції;
- г) обов'язок перед суспільством;
- д) особисте збагачення;

- е) бажання стати відомим;
- ж) шлях у політику;
- з) упровадження реальних змін у країні та/або населеному пункті;
- и) імітування діяльності, зайнятості;
- к) відмивання грошей;
- л) боротьба з корупцією;
- м) контроль державних інституцій;
- н) важко сказати.

25. Що для Вас є чи буде ознакою того, що європейська інтеграція відбувається у вашій області?

- а) якісніше обслуговування в закладах соціальної інфраструктури;
- б) транспортна інфраструктура покращується;
- в) у моєму місті / селі з'являтимуться нові робочі місця, приходять іноземні інвестори;
- г) громада сама активніше дбає про вирішення проблем населеного пункту, не чекаючи, що це зробить держава;
- д) місцева влада дослухається до громади;
- е) місцева влада демонструє прозорість і підзвітність;
- ж) місцеві виробники починають експортувати товари до ЄС;
- з) краща ситуація з довкіллям;
- и) спрощення документообігу на місцях;
- к) кращі умови для життя для мешканців;
- л) інше _____;
- м) важко сказати.

26. Що становить перешкоду європейській інтеграції у вашій області?
(оберіть три ключові перешкоди)

- а) хабарництво місцевих чиновників;
- б) недостатність коштів;
- в) некомпетентність та опір місцевої влади;
- г) пасивність громадськості та слабкість місцевих громадських організацій;
- д) нерозуміння сутності євроінтеграційних реформ;
- е) відсутність належного тиску з боку Києва;
- ж) не бачу жодних перешкод;
- з) інше: відсутність бажання серед мешканців / влади;
- и) інше;
- к) важко сказати.

27. Який ступінь зближення України з Євросоюзом Вас влаштував би?

- а) повне членство;
- б) вільна торгівля без жодних обмежень;
- в) влаштовує нинішній ступінь;
- г) треба взагалі відмовитися від зближення;
- д) важко сказати.

28. Чи знаєте Ви, яким чином можна зробити таке, і чи робите це?

	Так, знаю і роблю це	Так, знаю, але не роблю цього	Ні, не знаю, але було б цікаво дізнатися	Ні, не знаю і не маю потреби дізнаватися	Така можливість відсутня	Важко сказати
Записати дитину до школи чи садочок онлайн						
Перевірити декларації про доходи чиновників						
Подати онлайн запит на отримання інформації з державних реєстрів, міських чи селищних рад						
Перевірити, на що були витрачені бюджетні кошти міської чи селищної ради						
Перевірити, як і на що були витрачені бюджетні кошти школою, садочком, лікарнею						
Перевірити рівень суми фінансування з бюджету на дитячий садочок / школу / ЗВО						
Долучитися до роботи антикорупційних організацій у регіоні						
Дізнатися про роботу антикорупційних громадських організацій у регіоні						

Питальник

„Стиль саморегуляції поведінки” В. Морсанова

Інструкція: Пропонуємо Вам низку висловлювань про особливості поведінки.

Послідовно прочитавши кожне висловлювання, виберіть одну з чотирьох можливих відповідей: „Правильно”, „Мабуть, правильно”, „Мабуть, неправильно”, „Неправильно” та поставте плюстик у відповідній графі на аркуші відповідей.

Не пропускайте жодного висловлювання. Пам’ятайте, що не може бути хороших чи поганих відповідей, тому що це не випробування Ваших здібностей, а лише виявлення індивідуальних особливостей Вашої поведінки.

№	Твердження
1	Свої плани на майбутнє люблю розробляти в найменших деталях
2	Люблю всякі пригоди, можу йти на ризик
3	Намагаюся завжди приходити вчасно, але все одно часто запізнююся
4	Дотримуюся девізу: „Послухай пораду, але зроби по-своєму”
5	Часто покладаюся на свої здібності орієнтуватися по ходу справи і не прагну заздалегідь уявити послідовність своїх дій
6	Інші відзначають, що я недостатньо критичний до себе і своїх дій, але сам я це не завжди помічаю
7	Напередодні контрольних або іспитів у мене зазвичай з’являлося відчуття, що мені не вистачило 1 – 2 днів для підготовки
8	Щоб відчувати себе впевнено, необхідно знати, що чекає на тебе завтра
9	Мені важко себе змусити щось переробляти, навіть якщо якість зробленого мене не влаштовує
10	Не завжди помічаю свої помилки, частіше це роблять люди, які мене оточують
11	Перехід на нову систему роботи не завдає мені особливих незручностей
12	Мені важко відмовитися від прийнятого рішення навіть під впливом близьких мені людей
13	Я не зараховую себе до людей, життєвим принципом яких є „Сім разів відмір, один раз відріж”
14	Ненавиджу, коли мене опікують і за мене щось вирішують
15	Не люблю багато роздумувати про своє майбутнє
16	У новому одязі часто відчуваю себе ніяково
17	Завжди заздалегідь планую свої витрати, не люблю робити незапланованих покупок
18	Уникаю ризику, погано справляюся з несподіваними ситуаціями

19	Моє ставлення до майбутнього часто змінюється: то будую „райдужні” плани, то майбутнє здається мені „похмури́м”
20	Завжди намагаюся продумати способи досягнення мети, перш ніж почну діяти
21	Віддаю перевагу зберігати незалежність навіть від близьких для мене людей
22	Мої плани на майбутнє зазвичай реалістичні, і я не люблю їх змінювати
23	У перші дні відпустки (канікул) при зміні способу життя завжди з’являється почуття дискомфорту
24	При великому обсягу роботи неминуче страждає якість результатів
25	Люблю зміни в житті, зміну обстановки й способу життя
26	Не завжди вчасно помічаю зміни обставин і через це терплю невдачі
27	Буває, що наполягаю на своєму, навіть коли не впевнений у своїй правоті
28	Люблю дотримуватися заздалегідь наміченого на день плану
29	Перш ніж з’ясовувати стосунки, намагаюся уявити собі різні способи подолання конфлікту
30	У разі невдачі завжди шукаю, що ж було зроблено неправильно
31	Не люблю посвячувати кого-небудь у свої плани, рідко дотримуюся чужих порад
32	Уважаю розумним принцип: спочатку треба вплутатися в бій, а потім шукати кошти для перемоги
33	Люблю помріяти про майбутнє, але це скоріше фантазії, ніж реальність
34	Намагаюся завжди враховувати думку товаришів про себе та свою роботу
35	Якщо я зайнятий чимось важливим для себе, то можу працювати в будь-якій обстановці
36	В очікуванні важливих подій прагну заздалегідь уявити послідовність своїх дій при тому чи тому розвитку ситуації
37	Перш ніж узятися за справу, мені необхідно зібрати докладну інформацію про умови її виконання і супутніх обставин
38	Рідко відступаю від розпочатої справи
39	Часто допускаю недбале ставлення до своїх зобов’язань у разі втоми і поганого самопочуття
40	Якщо я вважаю, що правий, то мене мало хвилює думка інших про мої дії
41	Про мене кажуть, що я „розкидаюся”, не вмію відокремити головне від другорядного
42	Ч не вмію і не люблю заздалегідь планувати свій бюджет
43	Якщо в роботі не вдалося домогтися певної якості, яка б мене влаштовувала, прагну переробити, навіть якщо іншим це неважливо

44	Після вирішення конфліктної ситуації часто подумки до неї повертаюся, перевіряю вжиті заходи і результати
45	Невимушено відчуваю себе в незнайомій компанії, нові люди мені зазвичай цікаві
46	Зазвичай різко реауюю на заперечення, намагаюся думати і робити все по-своєму

Обробка результатів

Підрахунок показників питальника проводиться за ключами, представленим нижче, де „Так” означає позитивні відповіді, а „Ні” – негативні.

Ключ до шкал

Регуляторні шкали	Відповіді, що збігаються з ключем (1 бал)	
	Правильно; мабуть, правильно	Неправильно; мабуть, неправильно
Планування	1, 8, 17, 22, 28, 31, 36	15, 42
Моделювання	11, 37	2, 7, 19, 23, 26, 33, 41
Програмування	12, 20, 25, 29, 38, 43	5, 9, 32
Оцінювання результатів	30, 44	6, 10, 13, 16, 24, 34, 39
Гнучкість	2, 11, 25, 35, 36, 45	16, 18, 43
Самостійність	4, 12, 14, 21, 27, 31, 40, 46	34
Загальний рівень саморегуляції	1, 2, 4, 8, 11, 12, 14, 17, 20,	3, 5, 6, 7, 9, 10, 13, 15, 16, 18,
	21, 22, 25, 27, 28, 29, 30, 31,	19, 23, 24, 26, 32, 33, 34, 39,
	35, 36, 37, 38, 40, 43, 44, 45, 46	41, 42

Кількість балів

Регуляторні шкали	Кількість балів		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Планування	<3	4 – 6	>7
Моделювання	<3	4 – 6	>7
Програмування	<4	5 – 7	>8
Оцінювання результатів	<3	4 – 6	>7
Гнучкість	<4	5 – 7	>8
Самостійність	<3	4 – 6	>7
Загальний рівень саморегуляції	<23	24 – 32	33

Додаток Д.6

Методика діагностики комунікативної соціальної компетентності (КСК)

Ця методика призначена для отримання більш повного уявлення про особистість, складання ймовірнісного прогнозу успішності її професійної діяльності.

Інструкція до тесту: Вам пропонується низка питань і три варіанти відповідей на кожен з них (а, б, в). Відповідати потрібно таким чином:

1. спочатку прочитайте питання та варіанти відповідей на нього;
2. оберіть один із запропонованих варіантів відповіді, що відображає вашу особисту думку, та поставте відповідну букву (а, б чи в) у клітинку на аркуші для відповідей.

Тестовий матеріал

1. Я добре зрозумів інструкцію та готовий відверто відповідати на питання:

- а. так;
- б. не впевнений;
- в. ні

2. Я волів би знімати дачу:

- а. у людному дачному селищі;
- б. щось середнє;
- в. у відокремленому місці, у лісі

3. Я віддаю перевагу нескладній класичній музиці сучасним популярним мелодіям:

- а. правильно;
- б. не впевнений;
- в. неправильно

4. На мій погляд, цікавіше бути:

- а. інженером-конструктором;
- б. не знаю;
- в. драматургом

5. Я досяг би в житті набагато більшого, якби люди не були налаштовані проти мене:

- а. так;
- б. не знаю;
- в. ні

6. Люди були б щасливішими, якщо б більше часу проводили в колі своїх друзів:

- а. так;
- б. щось середнє;
- в. ні

7. Будуючи плани на майбутнє, я часто розраховую на вдачу:

- а. так;
- б. важко відповісти;
- в. ні

8. „Лопата” так належить до „копати”, як „ніж” до:
- гострий;
  - різати;
  - точити
9. Майже всі родичі гарно до мене ставляться:
- так;
  - не знаю;
  - ні
10. Іноді яка-небудь нав’язлива ідея не дає мені заснути:
- так;
  - не впевнений;
  - ні.
11. Я іноді ні на кого не серджусь:
- так;
  - важко відповісти;
  - ні
12. При однаковій тривалості робочого часу та заробітної плати мені було б цікаво бути:
- столяром чи кухарем;
  - не знаю, що обрати;
  - офіціантом у гарному ресторані
13. Більшість знайомих уважають мене веселим співрозмовником:
- так;
  - не впевнений;
  - ні
14. У школі я надавав перевагу:
- урокам музики (співу);
  - важко відповісти;
  - заняттям у майстернях, ручній праці
15. Мені, безумовно, не щастить у житті:
- так;
  - правильно дещо середнє;
  - ні
16. Коли я навчався в 7 – 10 класах, я брав участь у спортивному житті школи:
- дуже рідко;
  - іноді;
  - досить часто
17. Я підтримую вдома порядок та завжди знаю, що де лежить:
- так;
  - правильно дещо середнє;
  - ні
18. „Утомлений” так належить до „роботи”, як „гордий” до:
- посмішки;
  - успіху;

- в. щасливий
19. Я веду себе так, як прийнято в колі людей, серед яких я знаходжусь:
- а. так;
  - б. іноді;
  - в. ні
20. У своєму житті я зазвичай досягаю тих цілей, які ставлю перед собою:
- а. так;
  - б. не впевнений;
  - в. ні
21. Іноді я із задоволенням слухаю непристойні анекдоти:
- а. так;
  - б. важко відповісти;
  - в. ні
22. Якби мені прийшлося обирати, я надав би перевагу бути:
- а. лісничим;
  - б. важко обрати;
  - в. учителем старших класів
23. Мені хотілось би ходити в кіно, на різні вистави та в інші місця, де можна розважитись:
- а. частіше одного разу на тиждень (частіше, ніж більшість людей);
  - б. приблизно раз на тиждень (як більшість);
  - в. рідше одного разу на тиждень (рідше, ніж більшість)
24. Я добре орієнтуюсь в незнайомій місцевості: легко можу сказати, де північ, південь, схід, захід:
- а. так;
  - б. щось середнє;
  - в. ні
25. Я не ображаюсь, коли люди наді мною жартують:
- а. так;
  - б. іноді;
  - в. ні
26. Мені б хотілось працювати в окремій кімнаті, ніж разом з колегами:
- а. так;
  - б. не впевнений;
  - в. ні
27. У багатьох випадках я вважаю себе досить зрілою людиною:
- а. це правильно;
  - б. не впевнений;
  - в. це неправильно
28. Яке з поданих слів не підходить до двох інших:
- а. свічка;
  - б. місяць;

- в. лампа
29. Зазвичай люди неправильно розуміють мої вчинки:
- а. так;
  - б. правильно дещо середнє;
  - в. ні
30. Мої друзі:
- а. мене не підводили;
  - б. іноді;
  - в. досить часто
31. Зазвичай я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де потрібно:
- а. так;
  - б. важко відповісти;
  - в. ні
32. Якби я зробив корисний винахід, я надав би перевагу:
- а. далі працювати над ним у лабораторії;
  - б. важко відповісти;
  - в. подбав про його практичне застосування.
33. У мене, безумовно, менше друзів, ніж у більшості людей:
- а) так;
  - б) щось середнє;
  - в) ні
34. Мені більше подобається читати:
- а) реалістичні описи гострих військових чи політичних конфліктів;
  - б) не знаю, що вибрати;
  - в) роман, що збуджує уяву та почуття.
35. Моїй родині не подобається спеціальність, яку я обрав:
- а) так;
  - б) правильно щось середнє;
  - в) ні
36. Мені легше вирішити важке запитання або проблему:
- а) якщо я обговорюю їх з іншими;
  - б) правильно щось середнє;
  - в) якщо обмірковую їх на самоті
37. Виконуючи якусь роботу, я не заспокоюсь, поки не будуть враховані навіть найбільш незначні деталі
- а) правильно;
  - б) середнє;
  - в) неправильно
38. „Подив” належить до „незвичайний”, як „страх” до:
- а) хоробрий;
  - б) неспокійний;
  - в) жахливий
39. Мене завжди обурює, коли будь-кому спритно вдається уникнути заслуженого покарання:

- а) так;
  - б) по-різному;
  - в) ні
40. Мені здається, що деякі люди не помічають або уникають мене, хоча не знаю, чому:
- а) правильно;
  - б) не впевнений;
  - в) неправильно.
41. У житті не було випадку, щоб я порушив обіцянку:
- а) так;
  - б) не знаю;
  - в) ні
42. Якби я працював у господарській сфері, мені було б цікаво:
- а) розмовляти із замовниками, клієнтами;
  - б) щось середнє;
  - в) вести звіти та іншу документацію.
43. Я вважаю, що:
- а) треба жити за принципом: „Уперед діло, тоді забава”;
  - б) щось середнє між „а” і „в”;
  - в) жити потрібно весело.
44. Мені було б цікаво повністю поміняти сферу діяльності:
- а) так;
  - б) не впевнений;
  - в) ні
45. Я вважаю, що моє сімейне життя не гірше, ніж у більшості моїх знайомих:
- а) так;
  - б) важко сказати;
  - в) ні
46. Мені неприємно, якщо люди вважають, що я занадто невитриманий і нехтую правилами пристойності:
- а) дуже;
  - б) трохи;
  - в) зовсім не турбує
47. Бувають періоди, коли важко втриматися від почуття жалю до самого себе:
- а) часто;
  - б) іноді;
  - в) ніколи
48. Який з наступних дробів не підходить до двох інших:
- а) $\frac{3}{7}$;
  - б) $\frac{3}{9}$;
  - в) $\frac{3}{11}$
49. Я впевнений, що про мене говорять за мою спиною:
- а) так;

- б) не знаю;
в) ні
50. Коли люди ведуть себе нерозсудливо й нерозважливо:
а) я ставлюся до цього спокійно;
б) щось середнє;
в) відчуваю до них почуття презирства.
51. Іноді мені дуже хочеться вилаятися:
а) так;
б) важко відповісти;
в) ні
52. При однаковій зарплаті я волів би бути:
а) адвокатом;
б) важко відповісти;
в) штурманом або льотчиком
53. Мне приносить задоволення робити ризиковані вчинки тільки для забави:
а) так;
б) щось середнє;
в) ні
54. Я люблю музику:
а) легку, живу;
б) щось середнє;
в) емоційно насичену, сентиментальну
55. Найважче для мене – це справитися з собою:
а) правильно;
б) не впевнений;
в) неправильно
56. Я віддаю перевагу планувати свої справи сам, без стороннього втручання і чужих порад:
а) так;
б) щось середнє;
в) ні
57. Іноді почуття заздрості впливає на мої вчинки:
а) так;
б) щось середнє;
в) ні
58. „Розмір” так належить до „сума”, як „нечесний” до:
а) в’язниця;
б) грішний;
в) який вкрав
59. Батьки та члени сім’ї часто чіпляються до мене:
а) так;
б) правильно щось середнє;
в) ні
60. Коли я слухаю музику, а поруч голосно розмовляють:

- а) це мені не заважає, я можу зосередитися;
- б) правильно щось середнє;
- в) це псує мені задоволення і злить мене.

61. Часом мене приходять у голову такі нехороші думки, що про них краще не розповідати:

- а) так;
- б) важко відповісти;
- в) ні

62. Мені здається, цікавіше бути:

- а) художником;
- б) не знаю, що вибрати;
- в) директором театру або кіностудії

63. Я волів би одягатися швидше скромно, так, як усі, ніж помітно й оригінально:

- а) згоден;
- б) не впевнений;
- в) не згоден

64. Не завжди можна здійснити що-небудь поступовими, помірними методами, іноді необхідно прикласти силу:

- а) згоден;
- б) щось середнє;
- в) ні

65. Я любив школу:

- а) так;
- б) важко сказати;
- в) ні

66. Я краще засвоюю матеріал:

- а) читаючи добре написану книгу;
- б) правильно щось середнє;
- в) беручи участь у колективному обговоренні

67. Я краще буду діяти по-своєму, замість того, щоб дотримуватися загальноприйнятих правил:

- а) згоден;
- б) не впевнений;
- в) не згоден

68. АВ так належить до ГВ, як СР до:

- а) ПЗ;
- б) ОП;
- в) ТУ

69. Зазвичай я задоволений своєю долею:

- а) так;
- б) не знаю
- в) ні

70. Іноді приходиться час для здійснення того, що я заздалегідь планував і чекав, я іноді відчуваю себе не в змозі це зробити:

- а) згоден;
б) щось середнє;
в) не згоден
71. Не всі мої знайомі мені подобаються:
а) так;
б) важко відповісти;
в) ні
72. Якби мене попросили організувати збір грошей на подарунок кому-небудь або брати участь в організації ювілейного торжества:
а) я погодився б;
б) не знаю, що зробив би;
в) сказав би, що, на жаль, дуже зайнятий
73. Вечір, проведений за улюбленим заняттям, приваблює мене більше, ніж жвава вечірка:
а) згоден;
б) не впевнений;
в) не згоден
74. Мене більше приваблює краса вірша, ніж краса і досконалість зброї:
а) так;
б) не впевнений;
в) ні
75. У мене більше причин чого-небудь побоюватися, ніж у моїх знайомих:
а) так;
б) важко сказати;
в) ні
76. Працюючи над чимось, я волів би робити це:
а) у колективі;
б) не знаю, що вибрати;
в) самотійно
77. Перш ніж висловити свою думку, я віддаю перевагу очікуванню, поки буду повністю впевнений у своїй правоті:
а) завжди;
б) звичайно;
в) тільки якщо це практично можливо
78. „Кращий” так належить до „найгірший”, як „повільний” до:
а) швидкий;
б) найкращий;
в) якнайшвидший
79. Я здійснюю багато вчинків, про які потім шкодую:
а) так;
б) важко відповісти;
в) ні

80. Зазвичай я можу зосереджено працювати, не звертаючи уваги на те, що люди навколо мене шумлять:

- а) так;
- б) щось середнє;
- в) ні

81. Я ніколи не відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні:

- а) так;
- б) важко відповісти;
- в) ні

82. У мене було:

- а) дуже мало виборних посад;
- б) кілька;
- в) багато виборних посад.

83. Я проводжу багато вільного часу, розмовляючи з друзями про ті приємні події, які ми разом переживали колись:

- а) так;
- б) щось середнє;
- в) ні.

84. На вулиці я зупинюся, щоб подивитися швидше на роботу художника, ніж на вуличну сварку або дорожню пригоду:

- а) так;
- б) не впевнений;
- в) ні.

85. Іноді мені дуже хотілося піти з дому:

- а) так;
- б) не впевнений;
- в) ні.

86. Я волів би жити тихо, як мені подобається, ніж бути предметом захоплення завдяки своїм друзям:

- а) так;
- б) правильно щось середнє;
- в) ні.

87. Розмовляючи, я схильний:

- а) висловлювати свої думки відразу, як тільки вони приходять у голову;
- б) правильно щось середнє;
- в) раніше гарненько зібратися з думками.

88. Яке з наступних поєднань знаків має продовжити цей ряд ХООООХХОООХХХ:

- а) Оххх;
- б) ООХХ;
- в) ХОГО

89. Мені байдуже, що про мене думають інші:

- а) так;
- б) щось середнє;
- в) ні.

90. У мене бувають такі хвилюючі сни, що я прокидаюся:
а) часто;
б) іноді;
в) практично ніколи
91. Я кожен день прочитую всю газету:
а) так;
б) важко сказати;
в) ні
92. До дня народження, до свят:
а) я люблю робити подарунки;
б) важко відповісти;
в) вважаю, що купівля подарунків – це неприємний обов'язок
93. Дуже не люблю бувати там, де нема з ким поговорити:
а) правильно;
б) не впевнений;
в) неправильно
94. У школі я найбільше любив предмет:
а) мову;
б) важко сказати;
в) математику
95. Дехто затаїв злобу проти мене:
а) так;
б) не знаю;
в) ні
96. Я охоче беру участь у суспільному житті, у роботі різних комісій тощо:
а) так;
б) іноді;
в) ні
97. Я твердо переконаний, що начальник може бути не завжди правий, але завжди має можливість настояти на своєму:
а) так;
б) не впевнений;
в) ні
98. Яке з поданих слів не підходить до двох інших:
а) який-небудь;
б) декілька;
в) більшість
99. У веселій компанії мені буває незручно:
а) так;
б) по-різному;
в) ні
100. Якщо я зробив якийсь промах у суспільстві, то досить швидко забуваю про це:
а) так;

- б) щось середнє;
в) ні

Обробка та інтерпретація результатів

Відповіді опитуваного треба порівняти з ключем. У разі збігу букви, зазначеної в ключі, і букви відповіді, який вибрав опитуваний, заданій відповіді нараховується 2 бали. За проміжну відповідь „б” завжди нараховується 1 бал. У випадку розбіжності літери відповіді і букви ключа нараховується 0 балів.

Ключ до тесту:

I	1с	11а	21с	31с	41а	51с	61с	71с	81а	91а	Л
II	2а	12с	22с	32с	42а	52а	62с	72а	82с	92а	А
III	3а	13а	23а	33с	43с	53а	63с	73с	83а	93с	Д
IV	4с	14а	24с	34с	44а	54с	64а	74а	84а	94а	К
V	5а	15а	25с	35а	45с	55а	65с	75с	85а	95а	П
VI	6с	16а	26а	36с	46а	56а	66с	76с	86а	96с	М
VII	7с	17а	27а	37а	47с	57с	67с	77а	87с	97а	Н
VIII	8b	18b	28b	38с	48b	58с	68b	78с	88b	98а	В
IX	9с	19с	29а	39с	49а	59а	69с	79а	89а	99с	П
X	10с	20а	30а	40с	50а	60а	70с	80а	90с	100а	С

Отримані таким чином бали підсумовуються за кожним чинником.

За чинниками А, В, С, Д, К, М, Н, Л максимальне число балів 20.

За чинником П – 40 балів (скласти 5 і 9 рядки).

Кількість балів від 16 до 20 (за чинниками А, В, С, Д, К, М, Н) є високою оцінкою відповідного чинника, значить, відповідна якість особистості явно виражена (наприклад, товариськість за чинником А).

Кількість балів 13, 14, 15 говорить про певну перевагу якості, що відповідає високій оцінці (наприклад, товариськості над замкнутістю).

Кількість балів 5, 6, 7 свідчить про переважання якості, що відповідає низькій оцінці (наприклад, замкнутості над товариськістю).

Кількість балів 8 – 12 означає зразкову рівновагу між двома протилежними особистісними якостями (наприклад, у міру відкритий, у міру замкнутий).

Якщо опитуваний набрав 12 і більше балів за шкалою Л, то результати опитування необхідно визнати недостовірними.

Якщо опитуваний набрав більше 20 (з 40) балів за шкалою П (схильність до асоціальної поведінки), то це свідчить про певні особистісні проблеми в якій-небудь сфері життя: у сім'ї, взаєминах з друзями, на роботі, стосунках з іншими). У цьому випадку необхідно провести додаткову співбесіду, щоб виявити, наскільки серйозними є проблеми, що виникли.

Чинник А

Висока оцінка + А – відкритий, легкий, товариський.

Низька оцінка – А – нетовариський, замкнутий.

Чинник В

Висока оцінка + В – з розвиненим логічним мисленням, кмітливий.

Низька оцінка – В – неуважний або зі слаборозвиненим логічним мисленням.

Чинник С

Висока оцінка + С – емоційно стійкий, зрілий, спокійний.

Низька оцінка – С – емоційно нестійкий, мінливий, піддається почуттям.

Чинник Д

Висока оцінка + Д – життєрадісний, безтурботний, веселий.

Низька оцінка – тверезий, мовчазний, серйозний.

Чинник К

Висока оцінка + К – чутливий, що тягнеться до інших, з художнім мисленням.

Низька оцінка – К – що покладається на себе, реалістичний, раціональний.

Чинник М

Висока оцінка + М – що віддає перевагу власним рішенням, незалежний, орієнтований на себе.

Низька оцінка – М – залежний від групи, компанійський, залежить від громадської думки.

Чинник Н

Висока оцінка + Н – контролює себе, уміє підкоряти себе правилам.

Низька оцінка – Н – імпульсивний, неорганізований.

Окрім того, цей питальник дозволяє виявити схильність до асоціальної поведінки (чинник П), що може характеризуватися зневагою до прийнятих суспільних норм, визнаних моральних і етичних цінностей, установленим правилам поведінки і звичаям.

Включено до питальника й шкалу правдивості (чинник Л), яка дозволяє судити про достовірність отриманих результатів.

Оцінка за рівнями чинників (у балах):

- 16 – 20 – максимальний рівень;
- 13 – 15 – переважна вираженість чинників;
- 8 – 12 – середній рівень;
- 5 – 7 – низький рівень.

Додаток Д.7

Методика діагностики міжособистісних стосунків Лірі

Інструкція: „Перед Вами перелік ознак чи рис, за допомогою яких можна описати психологічний портрет кожної людини. Виберіть з цього набору ті, які Ви з повною впевненістю можете віднести до себе, й обведіть відповідні номери рис у реєстраційному бланку. Намагайтеся бути щирими та якомога об'єктивнішими”.

Перелік рис:

1. Здатний до співробітництва, взаємодопомоги.
2. Упевнений у собі.
3. Має повагу інших.
4. Не терпить, щоби ним керували.
5. Відвертий, щирий.
6. Скаржник.
7. Часто користується допомогою інших.
8. Шукає схвалення.
9. Довірливий і намагається радувати інших.
10. Любить відповідальність.
11. Справляє враження значущості.
12. Має почуття гідності.
13. Підбадьорливий.
14. Вдячний.
15. Злий, жорстокий.
16. Хвалькуватий.
17. Корисливий.
18. Здатний визнати свою неправоту.
19. Деспотичний.
20. Уміє наполягати на своєму.
21. Великодушний, поблажливий до недоліків.
22. Начальницько-владний.
23. Намагається опікувати.
24. Здатний викликати захоплення.
25. Дає можливість іншим приймати рішення.
26. Усе пробачає.
27. Лагідний.
28. Може проявити байдужість.
29. Безкорисливий.
30. Любить давати поради.
31. Залежний, несамотійний.
32. Самовпевнений, наполегливий.
33. Очікує захоплення собою від кожного.
34. Часто сумує.
35. На нього важко справити враження.
36. Товариський, поступливий.

37. Відвертий, прямий.
38. Озлоблений.
39. Любить підкорятися.
40. Розпоряджається іншими.
41. Критичний до себе.
42. Щедрий.
43. Завжди люб'язний у спілкуванні.
44. Поступливий.
45. Сором'язливий.
46. Любить турбуватися про інших.
47. Думає тільки про себе.
48. Легко погоджується з іншими.
49. Відгукується, коли просять допомоги.
50. Уміє розпоряджатися, наказувати.
51. Часто розчаровується.
52. Невблаганний, але неупереджений.
53. Часто сердиться.
54. Критичний до інших.
55. Завжди дружелюбний.
56. Сноб (судить людей за рангом і достатком, а не за особистими якостями).
57. Іноді недовірливий.
58. Дуже шанує авторитети.
59. Ревнивий.
60. Любить „поплакатися”.
61. Несміливий.
62. Образливий, прискіпливий.
63. Часто недружелюбний.
64. Владний.
65. Безініціативний.
66. Здатний бути суворим.
67. Делікатний.
68. Усім симпатизує.
69. Тямущий, практичний.
70. Сповнений надмірного співчуття.
71. Уважний і ласкавий.
72. Хитрий, обачливий.
73. Цінує думку оточення.
74. Гордовитий і самовдоволений.
75. Надміру довірливий.
76. Готовий довіритися кожному.
77. Легко соромиться.
78. Незалежний.
79. Егоїстичний.
80. Ніжний, м'якосердий.

81. Легко піддається впливу інших.
82. Поважний.
83. Справляє потрібне враження на оточення.
84. Добросердечний.
85. Охоче приймає поради.
86. Має талант керівника.
87. Легко потрапляє в халепу.
88. Довго пам'ятає образи.
89. Легко піддається впливу друзів.
90. Сповнений духу суперечності.
91. Псує людей надмірною добротою.
92. Занадто поблажливий до оточення.
93. Пихатий.
94. Прагне завоювати прихильність кожного.
95. Легко захоплюється, схильний до наслідування.
96. Охоче підкоряється.
97. З усіма погоджується.
98. Піклується про інших на шкоду собі.
99. Дратівливий.
100. Сором'язливий.
101. Надміру готовий підкорятися.
102. Дружелюбний, доброзичливий.
103. Добрий, уселяє впевненість.
104. Холодний, бездушний.
105. Прагне до успіху.
106. Нетерпимий до помилок інших.
107. Прихильний до всіх без винятку.
108. Суворий, проте справедливий.
109. Усіх любить.
110. Любить, щоби про нього піклувалися.
111. Майже ніколи й нікому не заперечує.
112. М'якотілий.
113. Інші думають про нього доброзичливо.
114. Упертий.
115. Стійкий та крутий, де треба.
116. Може бути щирим.
117. Скромний.
118. Здатний сам потурбуватися про себе.
119. Скептик.
120. В'ідливий, насмішкуватий.
121. Нав'язливий.
122. Злопам'ятний.
123. Любить змагатися.
124. Намагається ужитися з іншими.
125. Невпевнений у собі.

126. Намагається розрадити кожного.

127. Займається самобичуванням.

128. Нечутливий, байдужий.

Реєстраційний бланк

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32
33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48
49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96
97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112
113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128

Обробка результатів

Метою обробки результатів є отримання індексів восьми характерологічних тенденцій та обрахунків на їхній основі показників двох основних тенденцій: домінування та дружелюбності. Результати дослідження обробляються за принципом: спочатку підраховують у балах індекси кожної тенденції за допомогою наведеного ключа, результати заносяться до таблиці, а потім за спеціальною формулою визначають показник домінування й дружелюбності.

Формули для обрахунку показників основних тенденцій складаються з восьми характерологічних тенденцій, позначених римськими цифрами.

Домінування = I – V + 0,7 x (VIII + II – IV – VI). Дружелюбність = VII – III + 0,7 x (VIII – II – IV + VI).

Ключ

Номери тенденцій	Номери з переліку рис
I	3, 10, 11, 19, 20, 22, 24, 30, 33, 40, 50, 64, 83, 86, 105, 113
II	2, 12, 16, 28, 32, 47, 56, 69, 72, 74, 78, 79, 93, 104, 118, 123
III	5, 15, 17, 37, 52, 53, 54, 63, 66, 99, 106, 108, 115, 116, 120, 128
IV	4, 6, 34, 35, 38, 51, 57, 59, 60, 62, 88, 89, 90, 114, 119, 122
V	18, 27, 41, 44, 45, 48, 61, 65, 77, 96, 100, 101, 112, 117, 125, 127
VI	7, 8, 9, 14, 25, 31, 39, 58, 75, 82, 85, 87, 95, 110, 111, 121
VII	1, 36, 43, 55, 68, 71, 73, 76, 81, 84, 94, 97, 102, 107, 109, 124
VIII	13, 21, 23, 26, 29, 42, 46, 49, 67, 70, 80, 91, 92, 98, 103, 126

Аналіз результатів

Спочатку аналізуються показники кожної з восьми характерологічних тенденцій, установлюються найбільш і найменш виражені тенденції в характері досліджуваного. Мінімальне значення тенденції – 0, максимальне – 16.

Отримані бали переносять на дискограму (див. рис. 1), при цьому відстань від центру відповідає кількості балів у цьому октанті. Кінці векторів з'єднуються й утворюють особистісний профіль. Схема Т. Лірі заснована на

припущенні, що чим ближче результати досліджуваного до центра кола, тим сильніший взаємозв'язок цих двох змінних.

Кожна характерологічна тенденція має три ступені вираженості. Усі ступені наведено в розшифровці послідовно й підкреслено. Перший ступінь при величинах індексів від 1 до 5 балів є адаптивним варіантом риси характеру, яка проявляється щодо інших людей. Другий ступінь – проміжний варіант при балах від 6 до 10. Третій ступінь, якщо індекс більший за 10 балів, – показник дезадаптивності тенденції характеру (екстремальна поведінка до патології). Загалом можна вважати, що чим більше величина індексу, тим вагоміша відповідна характерологічна тенденція.

Номери тенденцій розшифровуються таким чином.

Перша тенденція (I) – *домінантність – владність – деспотичність*. Відображає лідерські дані, прагнення до домінування, до незалежності, здатність брати на себе відповідальність.

Друга тенденція (II) – *упевненість у собі – самовпевненість – самозакоханість*. Відображає впевненість у собі, незалежність і діловитість, у крайньому прояві – егоїстичність і черствість.

Третя тенденція (III) – *вимогливість – непримиренність – жорсткість*. Дозволяє оцінити такі якості, як дратівливість, критичність, нетерпимість до помилок партнера. Крайній прояв цієї тенденції можливий у насмішкватості та у в'їдливості.

Четверта тенденція (IV) – *скептицизм – упертість – негативізм*. Характеризує недовіру, підозру, ревнивість, образу чи злопам'ятність.

П'ята тенденція (V) – *поступливість – лагідність – пасивне підкорення*. Дозволяє оцінити критичність до себе, скромність, несміливість, сором'язливість.

Шоста тенденція (VI) – *довірливість – слухняність – залежність*. Оцінює такі якості, як повага до інших, вдячність, прагнення приносити радість партнерові.

Сьома тенденція (VII) – *добросердечність – несамотійність – надмірний конформізм*.

Характеризує здатність до взаємодопомоги, спілкування, доброзичливість, уважність.

Восьма тенденція (VIII) – *готовність прийти на допомогу – безкорисливість – жертвовність*. Відображає делікатність, ніжність, прагнення піклуватися про близьких, а також терпимість до недоліків і вміння пробачати.

Методика стимулювання особистісної активності в заданій ситуації

Мета: визначення рівня результативної активності молоді.

Умови проведення: методика проводилася в три етапи: спонукальний, етап початкової активності та етап результативності.

Процедура проведення: на кожному етапі методики необхідно було виконати цикл завдань.

Методичні рекомендації щодо процедури оцінювання: на кожному етапі підраховувалися індекси діяльності та встановлювалися відсоткові відношення участі молодих осіб у запланованих заходах. Наприкінці робився аналіз та встановлювався рівень результативної активності кожного учасника.

Ця методика полягала у визначенні особистісної активності молоді, спостереженням за особливістю поведінки в мікрогрупах, лідерськими якостями керівників, їхніми вміннями організувати колектив та встановлювати ділові контакти.

Інструкція

Перед молодими особами 14 – 35 років було визначено завдання спланувати та реалізувати мініпроект „Молодість – територія творчості!” будь-якого змісту з метою розвитку творчого потенціалу молоді.

На спонукальному етапі виявлено відсоткову кількість учасників, які проявили бажання взяти участь у пошуках реалізації творчих можливостей молоді та роботі над мініпроектом на задану тематику.

На етапі початкової активності була встановлена відсоткова частина молодих осіб, які вирішили працювати над одним проектом. Своєю чергою, учасники обрали керівника проекту, склали план дій, розподілили обов'язки та провели підготовку до реалізації проекту.

На етапі результативності був реалізований проект та встановлена відсоткова частина молоді, що взяла участь у безпосередній діяльності проекту.

Оцінка результатів і висновки. Молоді особи, які демонстрували свою активність та ініціативність на всіх етапах підготовки до проектів, пройшли весь шлях підготовки та реалізації запланованого заходу, були віднесені до лідерів. Молодь, які потребувала додаткової мотивації та заохочення з боку керівника проекту та однолітків для участі та виконання поставлених перед ними обов'язків, – глядачі. Молодь, яка взагалі відмовилась від участі в проекті, – демонстратори.

Після реалізації методики була складена таблиця, де відображено рівні сформованості результативної активності як показника критерію соціальної компетентності молоді.

Методика „Діагностики рефлексивності” А. Карпова

Інструкція. Вам доведеться сказати відповіді на кілька тверджень питальника відповідно до варіантів:

- абсолютно неправильно;
- неправильно;
- скоріше так;
- не знаю;
- скоріше правильно;
- правильно;
- абсолютно правильно.

1. Прочитавши гарну книгу, я завжди потім довго думаю про неї; хочеться її з ким-небудь обговорити.

2. Коли мене раптом несподівано про щось запитують, я можу відповісти перше, що спало мені на думку.

3. Перш, ніж зняти трубку телефону, щоб подзвонити у справі, я зазвичай подумки планую майбутню розмову.

4. Зробивши якийсь промах, я довго потім не можу відволіктися від думок про це.

5. Коли я розмірковую над чимось або розмовляю з іншою людиною, мені буває цікаво раптом згадати, що послужило початком ланцюжка думок.

6. Приступаючи до важкого завдання, я намагаюся не думати про майбутні труднощі.

7. Головне для мене – уявити кінцеву мету своєї діяльності, а деталі мають другорядне значення.

8. Буває, що я не можу зрозуміти, чому хтось не задоволений мною.

9. Я часто ставлю себе на місце іншої людини.

10. Для мене важливо в деталях уявляти собі хід майбутньої роботи.

11. Мені було б важко написати серйозний лист, якби я заздалегідь не склав план.

12. Я віддаю перевагу діяти, а не розмірковувати над причинами своїх невдач.

13. Я досить легко приймаю рішення щодо дорогої покупки.

14. Зазвичай, коли щось задумав, я прокручую в голові свої задуми, уточнюючи деталі, розглядаючи всі варіанти.

15. Я турбуюся про своє майбутнє.

16. Думаю, що в безлічі ситуацій треба діяти швидко, керуючись першою, яка спала на думку.

17. Часом я приймаю необдумані рішення.

18. Закінчивши розмову, я іноді продовжую вести її подумки, наводячи все нові й нові аргументи на захист своєї думки.

19. Якщо відбувається конфлікт, то, розмірковуючи над тим, хто винен, я в першу чергу починаю з себе.

20. Перш ніж прийняти рішення, я завжди намагаюся все ретельно обміркувати й зважити.

21. У мене бувають конфлікти від того, що я часом не можу передбачити, якої поведінки від мене чекають інші.

22. Буває, що, обмірковуючи розмову з іншою людиною, я ніби подумки веду з нею діалог.

23. Я намагаюся не замислюватися над тим, які думки і почуття викликають в інших людей мої слова та вчинки.

24. Перш ніж зробити зауваження іншій людині, я обов'язково подумаю, якими словами це краще зробити, щоб її не образити.

25. Вирішуючи важке завдання, я думаю над ним навіть тоді, коли займаюся іншими справами.

26. Якщо я з кимось сварюся, то в більшості випадків не вважаю себе винним.

27. Рідко буває так, що я шкодую про сказане.

Обробка:

Підсумуйте проставлені бали з питань №№ 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 24, 25, і додайте суму інверсованих балів.

При інтерпретації результатів доцільно виходити з диференціації індивідів на три основні категорії. Результати методики, рівні або більші, ніж 7 стенів, свідчать про високорозвинену рефлексивність. Результати в діапазоні від 4 до 7 стенів – індикатори середнього рівня рефлексивності. Нарешті, показники, менші 4-х стенів, – свідчення низького рівня розвитку рефлексивності.

Бали за шкалами 2, 6, 7, 8, 12, 13, 16, 17, 21, 23, 26, 27 необхідно інверсувати:

Поставлений бал	7	6	5	4	3	2	1
Інверсований бал	1	2	3	4	5	6	7

Переведіть бали в стени за таблицею:

Бали	до 99	100	101	108	– 114	– 123	– 131	– 140	– 148	– 157	– 172 і вище
			– 107	113	122	130	139	147	156	171	
Стени	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Додаток Д.10

Модифікована методика визначення самооцінки особистості

Мета: визначити рівень самооцінки особистості молодій людини.

Умови проведення: учасникам надавався бланк для визначення самооцінки для з'ясування бажаних і характерних якостей особистості.

Процедура проведення: у графі зліва наведених якостей бланка самооцінки особистості необхідно було оцінити якості від 1 до 20 за соціальною значущістю та бажаністю бути присутніми в кожній людині. У графі справа – оцінити власні якості.

Методичні рекомендації щодо оцінювання: за наведеною формулою визначався коефіцієнт рангової кореляції самооцінки особистості.

Інструкція 1

Прочитайте уважно всі слова, які характеризують якості особистості. Розгляньте ці якості з погляду корисності, соціальної значущості, бажаності. Оцініть кожне з них у межах від 20 до 1 бала. Оцінку 20 поставте у графі *N* бланка зліва від тієї якості, яка, на Ваш погляд, є найбільш бажаною, значущою, корисною. Оцінку 1 – зліва від якості, яка менш за всі бажана, значуща, корисна. А оцінку від 2 до 19 розмістіть відповідно до Вашого ставлення до останніх якостей. Жодна оцінка не повинна повторюватися.

Загніть ліву частину бланка з оцінками так, щоб їх не було видно.

Інструкція 2

У графі справа *N* відмітьте оцінкою 20 якість, яка, на Ваш погляд, властива Вам найбільше; 19 – якість, притаманну дещо менше тощо; 1 – якість, характерну для Вас найменше. Оцінки не повинні повторюватися.

<i>N</i>	<i>Якості</i>	<i>N</i>
	Поступливість	
	Сміливість	
	Запальність	
	Наполегливість	
	Нервозність	
	Терплячість	
	Захопленість	
	Пасивність	
	Байдужість	
	Ініціативність	
	Обережність	
	Примхливість	
	Повільність	
	Нерішучість	
	Енергійність	
	Життєрадісність	
	Недовірливість	
	Упертість	

	Безтурботність	
	Сором'язливість	

Визначення самооцінки та інтерпретація результатів тестування

1. Відігніть ліву частину бланка.
2. Починаючи з верхнього рядка, з оцінки, що стоїть зліва, відніміть оцінку, що стоїть справа. Результат запишіть у графі d . Піднести її до квадрата та другий результат запишіть у графі d^2 .
3. Складіть усі значення d^2 та запишіть знизу отриману суму.
4. Помножте цю суму на 0,00075.
5. Від одиниці відніміть отриманий додаток.

Таким чином визначається коефіцієнт рангової кореляції (r), який може мати значення від +1 до -1. Він виражає характер і тісноту зв'язків між ставленням людини до якостей, перерахованих у бланку, та самооцінкою тих самих якостей у самого себе. Чим ближче коефіцієнт до +1, тим вище самооцінка особистості. Значення r , яке перевищує 0,85, може свідчити про завищену самооцінку, не критичну щодо себе.

Результати анкетування учасників експерименту для оцінки їхньої громадянської та соціальної активності молоді

Уміння доцільно організовувати вільний час значною мірою впливає на соціальне життя особистості. Аналіз відповідей респондентів доводить, що 80,7% осіб надають перевагу спілкуванню з друзями, 60,5% – полюбляють відпочивати вдома, 35,4% – обирають активний відпочинок, 33,1% – у вільний час гуляють у парку чи в лісі, а 30,9% осіб відвідують гуртки та секції. На противагу поширеній думці, лише 15,4% осіб проводять вільний час перед монітором, граючи в комп'ютерні ігри.

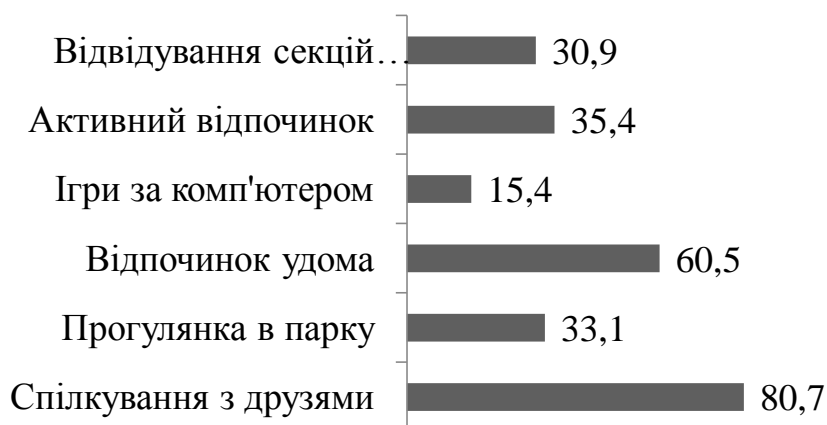

Рис. 1. Розподіл відповідей на питання „На що Ви витрачаєте вільний час?” (у відсотках)

Молодь регіону виявляє неабияку активність у відвідуванні різноманітних заходів: тренінги відвідують 58,5% особи, конференції – 46,6%, 37,3% осіб надають перевагу майстер-класам, а 35,4% беруть участь у форумах. Менш поширеними формами взаємодії є воркшопи (12,5% осіб) та інші види заходів (19,6%). Не відвідують подібні заходи 43 респонденти.

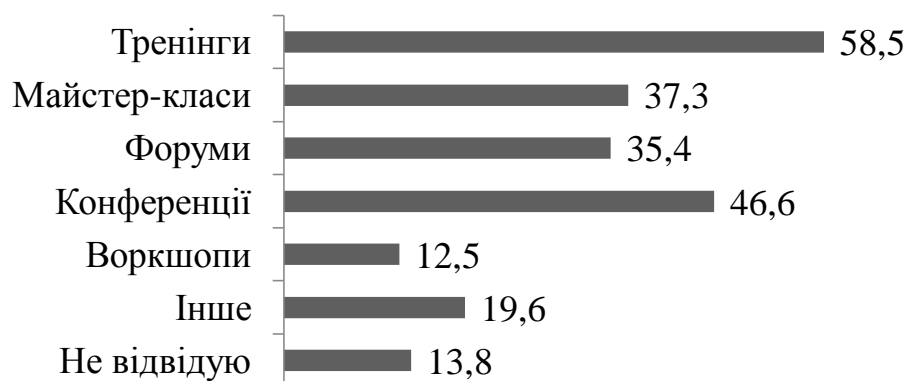

Рис. 2. Розподіл відповідей на питання „Які заходи Ви відвідуєте?” (у відсотках)

На думку респондентів, організаторами цих заходів є: місцева влада (15,4% осіб), громадські організації (58,2% осіб), навчальні заклади (51,1% осіб), молодіжні центри (50,5% осіб).

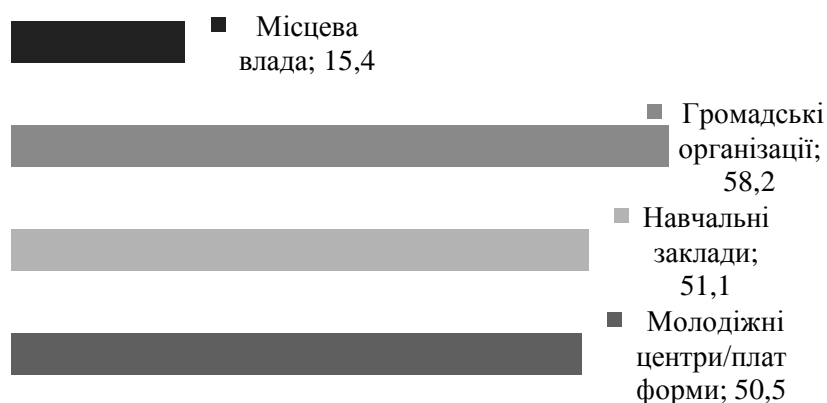

Рис. 3. Розподіл відповідей на питання „Хто є організатором заходів?” (у відсотках)

Серед найгостріших проблем молоді регіону респонденти назвали працевлаштування (68,5%), матеріальні труднощі (45,3%), відсутність можливостей для самореалізації (35,4%) і організація дозвілля (35% осіб).

Рис. 4. Розподіл відповідей на питання „Які проблеми є актуальними для молоді?” (у відсотках)

Вирішення цих проблем на органи законодавчої влади (Верховна Рада України) покладають 36,7% респондентів, органи центральної влади (міністерства, Кабінет Міністрів України, обласні державні адміністрації) – 32,8% учасників, 49,2% вважають, що цим повинні опікуватися міські ради та депутати. Більшість учасників погоджуються, що молодь має сама вирішувати свої проблеми.

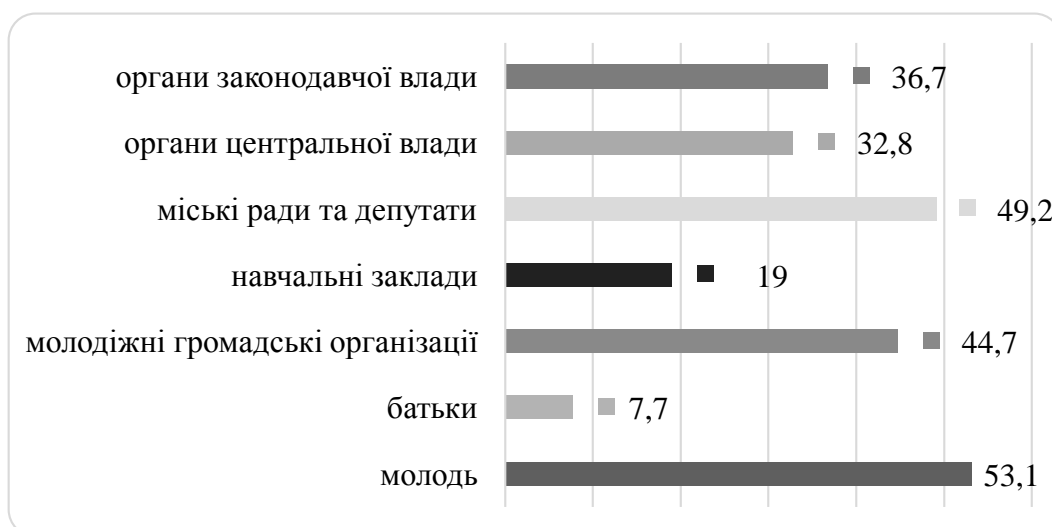

Рис. 5. Розподіл відповідей на питання „Хто, на Вашу думку, має вирішувати молодіжні проблеми?” (у відсотках)

Згідно зі статистичними даними молоді люди є достатньо обізнаними з діяльністю громадських організацій, молодіжних центрів, платформ, що функціують у містах, долучаються до роботи органів студентського самоврядування у ЗВО.

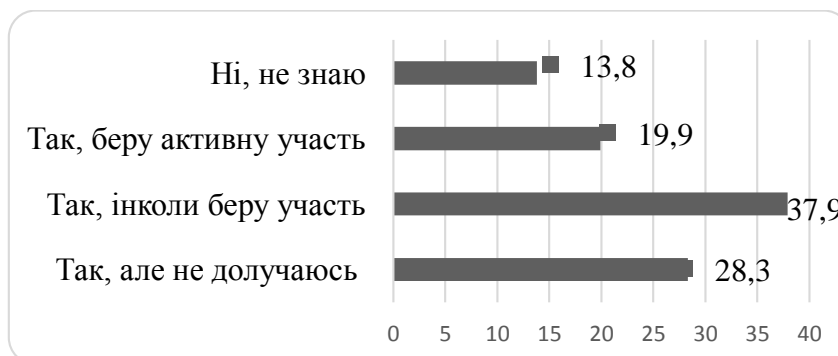

Рис. 6. Розподіл відповідей на питання „Чи знаєте Ви про діяльність громадських організацій, молодіжних центрів / платформ, студентського самоврядування у своєму місті” (у відсотках)

На високому рівні оцінюють діяльність громадських молодіжних організацій/центрів 11,3% осіб, на достатньому – 48,6%, задовільному – 33,4%, низький рівень відмічають 6,8% респондентів.

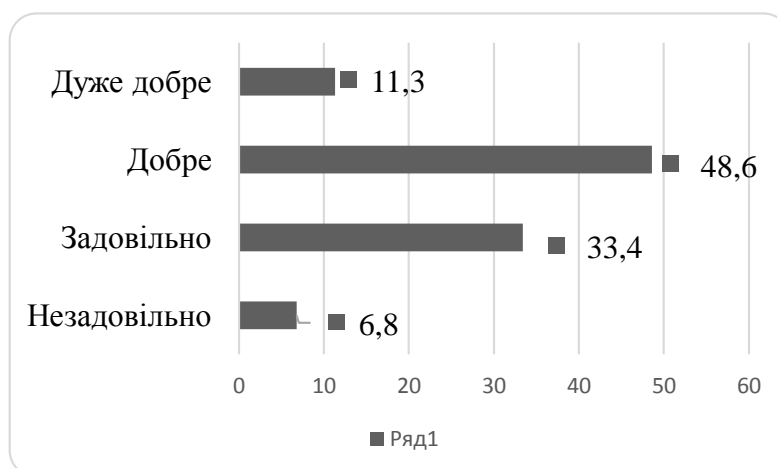

Рис. 7. Оцінка роботи громадських організацій, молодіжних центрів / платформ (у відсотках)

Не мають досвіду волонтерської діяльності 6,8% респондентів, при цьому постійно займаються волонтерством 10,9%, час від часу – 48,6%, раніше займалися – 33,4%.

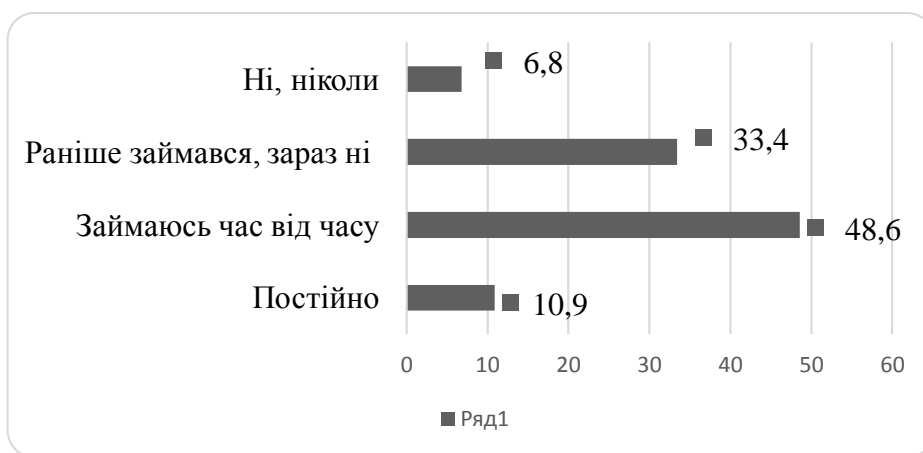

Рис. 8. Розподіл відповідей на питання „Чи займались Ви коли-небудь волонтерством?” (у відсотках)

На думку учасників опитування, молодіжні громадські організації / центри / платформи мають здійснювати діяльність за такими напрямками:

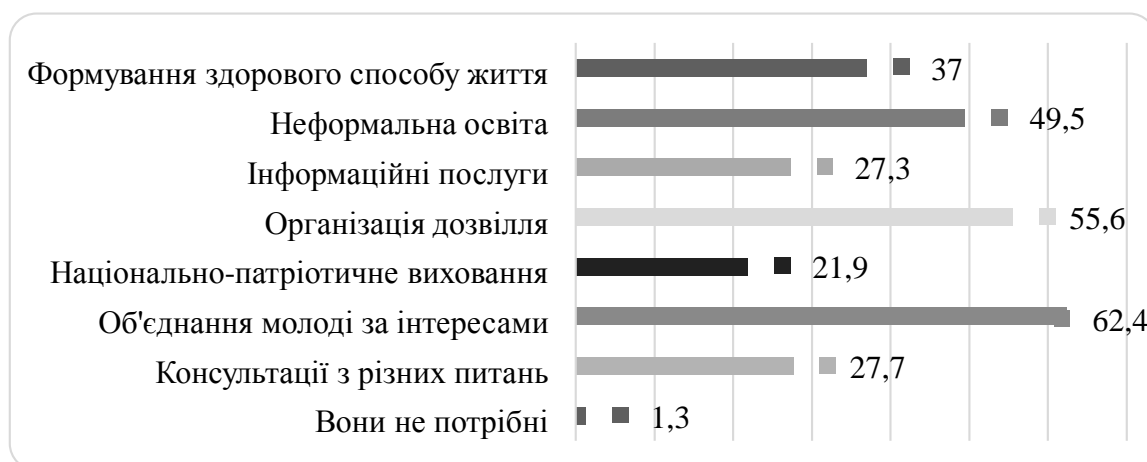

Рис. 9. Розподіл відповідей на питання „На Вашу думку, яку діяльність повинні здійснювати молодіжні громадські організації / центри / платформи?” (у відсотках)

Беззаперечним є той факт, що діяльність молодіжних організацій, центрів, платформ потребує фінансування.

Вирішувати це питання за кошти держави пропонують 54,7% учасників, звернутися до спонсорів, підприємців радять 50,5% осіб, 48,9% наголошують на важливості грантової підтримки проєктів.

Рис. 10. Розподіл відповідей на питання „Хто, на Вашу думку, має фінансувати діяльність молодіжних організацій / центрів / платформ?“ (у відсотках)

Успішний розвиток активного громадянина передбачає його постійну участь у житті суспільства, тобто його поінформованість щодо різних заходів. Отже, у контексті цього нас зацікавили джерела інформації, якими користується молодь.

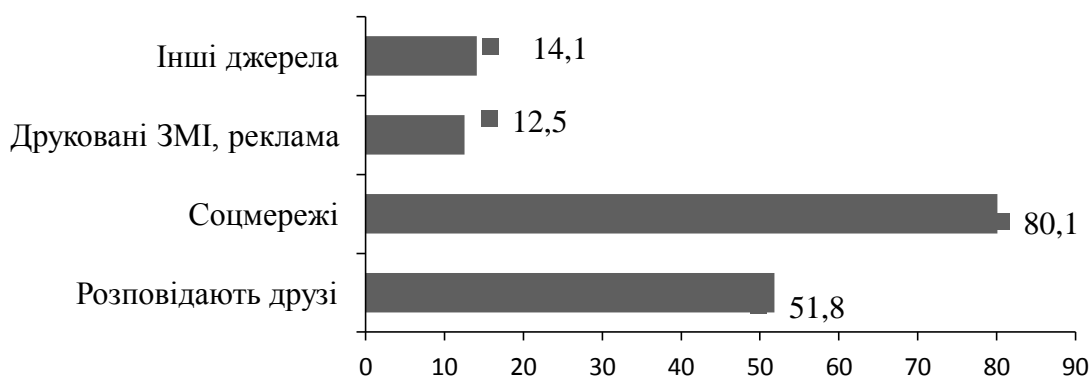

Рис. 11. Розподіл відповідей на питання „Звідки Ви дізнаєтесь про активності, які відбуваються у вашому населеному пункті?“ (у відсотках)

Попри зазначену активність молоді, 45,7% осіб ніколи не брали участі в розробленні чи реалізації громадських проєктів, раніше долучалися 11,6%, іноді беруть участь 30,2%, а постійно займаються проєктною діяльністю 12,5% респондентів.

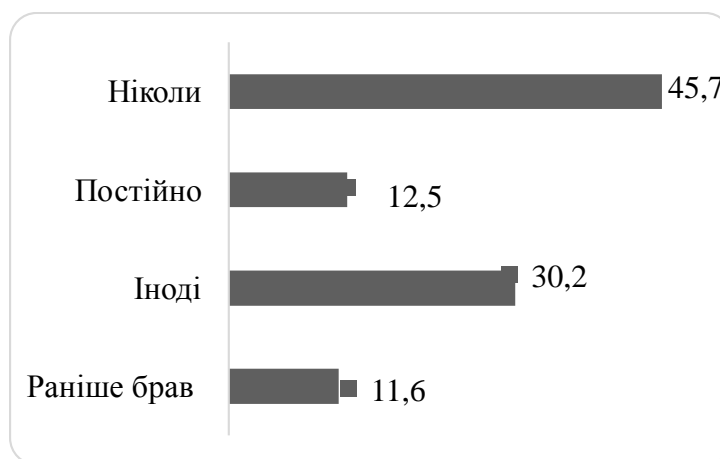

Рис. 12. Розподіл відповідей на питання „Чи берете участь у розробленні / реалізації громадських проєктів?” (у відсотках)

Молодь регіону переважно не має досвіду підготовки та подання грантових заявок, про це свідчать відповіді 83,3% учасників. Натомість 16,7% підтвердили наявність подібних спроб.

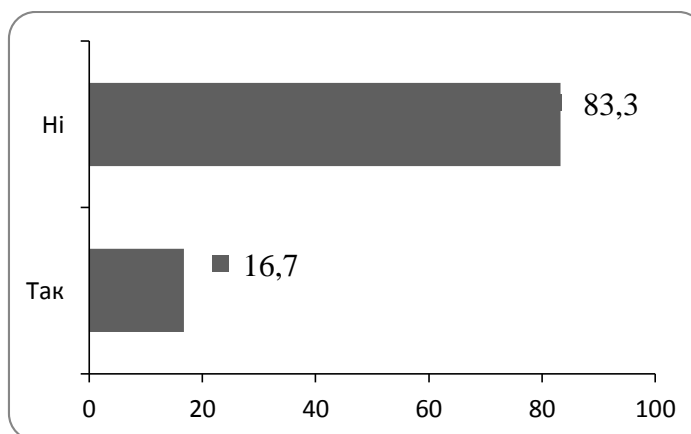

Рис. 13. Розподіл відповідей на питання „Чи є досвід у підготовці та поданні грантових заявок?” (у відсотках)

За результатами опитування найбільше цікавлять молодь такі теми заходів:

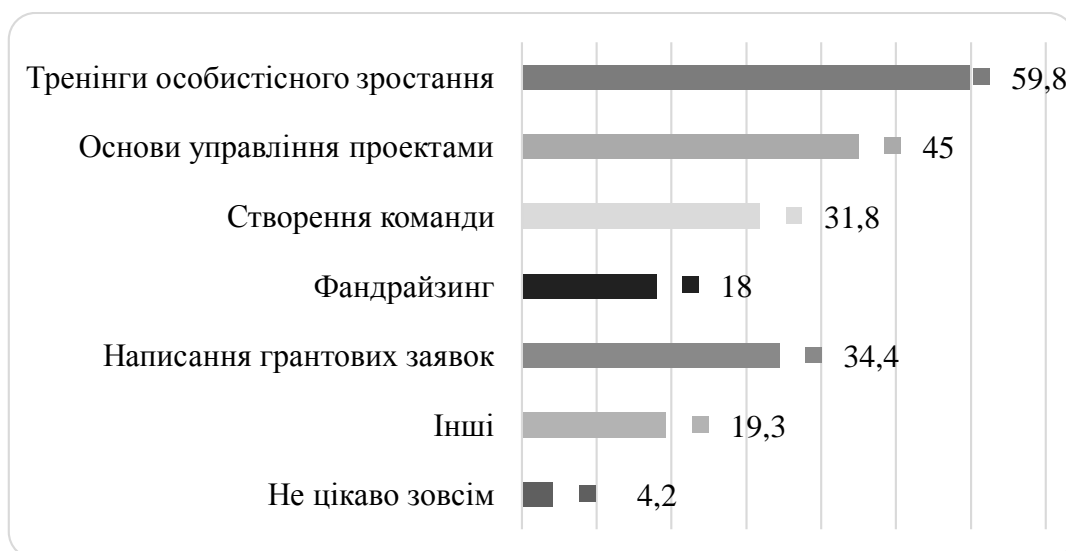

Рис. 14. Розподіл відповідей на питання „Які теми заходів є для Вас цікавими?“ (у відсотках)

Як свідчить аналіз отриманих у результаті опитування даних, найбільш активними виявилися респонденти віком від 14 до 21 року (62,1% від загальної кількості), які є представниками студентської молоді (68,5% від загальної кількості). Найбільш популярним видом проведення вільного часу є спілкування з друзями (80,7%), відпочинок удома (60,5%), активний відпочинок (35,4%). Серед пізнавальних заходів, які відвідує молодь, перше місце за популярністю посіли тренінги (58,5%), друге – конференції (46,6%) і форуми (110 осіб – 37,3%). Організаторами цих заходів респонденти визначили громадські організації (58,2%), навчальні заклади (51,1%), молодіжні центри / платформи (50,5%). Відтак бачимо значну кількість відкритих до спілкування людей, для яких є звичною участь у різних пізнавальних заходах, зокрема в тренінгах, організованих ГО та іншими об'єднаннями.

Серед актуальних проблем – працевлаштування (68,5%) та матеріальні труднощі (45,3%) – вагоме місце посідають організація дозвілля (35%) і відсутність можливостей для самореалізації (35,4%). При цьому респонденти впевнені, що вирішувати окреслені проблеми має сама молодь (53,1%) або молодіжні центри (28,6%) та молодіжні громадські організації (44,7%).

Учасники дослідження добре обізнані з діяльністю громадських об'єднань, молодіжних центрів, платформ у їхніх містах, але активну участь у їхній роботі беруть 19,9%, 37,9% інколи долучаються до роботи. Загалом діяльність ГО, молодіжних центрів, платформ у містах респонденти оцінюють позитивно, не задоволеними роботою організацій є 6,8% осіб. Проблему фінансування громадських об'єднань, молодіжних центрів, платформ учасники покладають на державу (54,7%), спонсорів, підприємців (50,5%), грантову підтримку проєктів (48,9%). При цьому досвід участі в розробленні й реалізації громадських проєктів не мають 45,7%, так само, як не мають досвіду підготовки й подання грантових заявок – 83,3%.

Найбільш цікавими для респондентів темами заходів визнано тренінги особистісного зростання (59,8%), основи управління проєктами (45%) та написання грантових заявок (34,4%).

**Проект „Корекційно-розвивальні заняття з дітьми з вадами у
психофізичному розвитку”**

Актуальність проекту (опис проблеми)

Одним із аспектів корекційної освіти є забезпечення ефективності навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах спеціальних навчальних закладів та їх соціалізація. Проте на сучасному етапі розвитку суспільства формуються нові установки та підходи до дітей з особливими освітніми потребами: до кожної дитини треба ставитися не з позиції врахування її недоліків, а з позиції опори на її збережені можливості та розвиток творчих здібностей. Таке гуманне ставлення до людей з обмеженими можливостями ініціювало появу різних програм включення їх до активного життя в суспільстві, зокрема інтеграцію та інклюзію у навчання та виховання. Такий підхід сприяє усуненню бар'єрів між спеціальними (корекційними) та масовими загальноосвітніми навчальними закладами. Діти з особливими освітніми потребами стають частиною життя звичайного дошкільного закладу, масової школи, творчих центрів, вони включаються в групи загального розвитку. До них ставляться як до рівних і як таких, що заслуговують на повагу і сприйняття їх такими, які вони є.

Створення спеціальних умов для оптимального розвитку дітей з особливими потребами, сприятливе соціальне та розвивальне середовище в групі та навчальному закладі загалом є однією з вихідних умов розв'язання проблем інклюзивної освіти та основним завданням. Тому забезпечення такого середовища – одне із основних завдань психолого-педагогічного супроводу дітей, що потребують корекції психофізичного розвитку.

Створення оптимальних умов для повноцінного психофізичного та творчого розвитку дітей з особливими освітніми потребами передбачає проведення і індивідуальних, і фронтальних занять із застосуванням спеціальних прийомів і специфічних засобів навчання та виховання, корекції їхніх вад розвитку. Особливого значення набувають корекційно-розвивальні

заняття з вихованцями школи-інтернат для дітей із вадами у психофізичному розвитку та учнями школи для сліпих та слабозорих дітей.

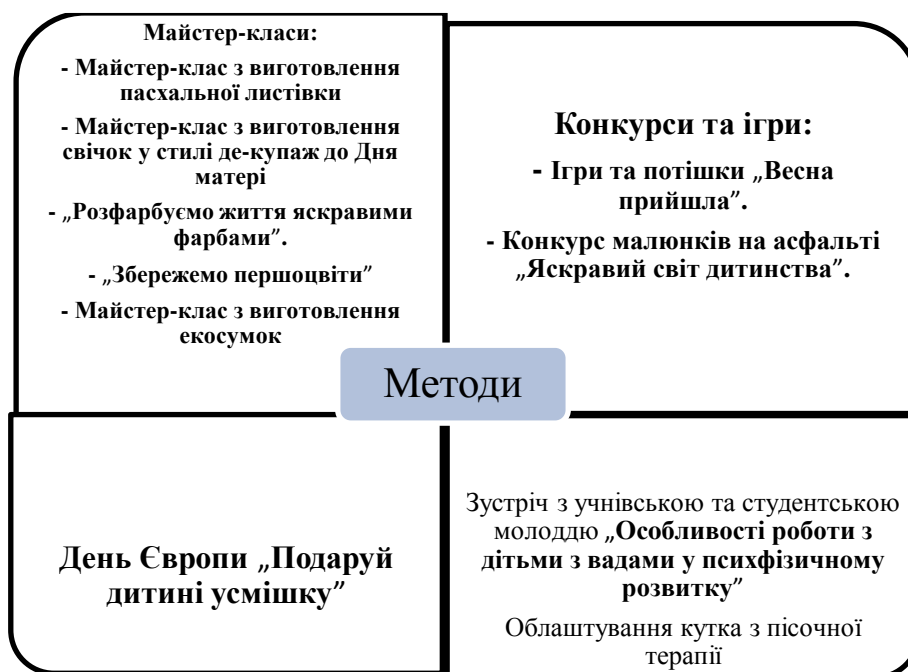
Цільова група. Проєкт розрахований на вихованців Слов'янської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 41 Донецької обласної ради (для дітей з вадами інтелектуального розвитку); Миколаївської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 7 Донецької обласної ради (для дітей з вадами інтелектуального розвитку); спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I – III ступенів № 23 Донецької обласної ради (навчального закладу для сліпих та слабозорих дітей); спеціалізованого дошкільного навчального закладу № 16 „Рушничок” Слов'янської міської ради (при ОблППО) (для дітей з вадами зору та порушеннями інтелектуального розвитку); ДНЗ № 2 Слов'янської міської ради (для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату).

Мета: корекція порушень психічного розвитку, профілактика нервово-психічних розладів, формування в учнів з патологією зору, порушеннями опорно-рухового апарату, вадами інтелектуального розвитку компенсаторних способів пізнавальної та трудової діяльності; попередження та корекція можливих вторинних відхилень у фізичному та психічному розвитку.

Цілі та завдання:

- виховання та навчання дітей, які мають вади;
- соціалізація та адаптація дітей;
- соціальна реабілітація та інтеграція в суспільство.

Методи

План заходів

№	Захід, діяльність	Дата
1.	Зустріч з учнівською та студентською молоддю „ Особливості роботи з дітьми з вадами у психофізичному розвитку ” (платформа ініціатив „Теплиця”)	Березень 2016 р.
2.	Ігри та потішки „Весна прийшла!” для Слов’янської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 41 Донецької обласної ради (для дітей з вадами інтелектуального розвитку)	Квітень 2016 р.
3.	Майстер-клас „Збережемо першоцвіти” для спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I – III ступенів № 23 Донецької обласної ради, навчального закладу для сліпих та слабозорих дітей (платформа ініціатив „Теплиця”)	Квітень 2016 р.
4.	Конкурс малюнків на асфальті „Яскравий світ дитинства” для Миколаївської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 7 Донецької обласної ради (для дітей з вадами інтелектуального розвитку)	Квітень 2016 р.
5.	Майстер-клас з виготовлення пасхальної листівки для Слов’янської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 41 Донецької обласної ради (для дітей з вадами інтелектуального розвитку)	Квітень 2016 р.
6.	Вироблення маків Пам’яті	Травень 2016 р.

	для спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I – III ступенів № 23 Донецької обласної ради (навчального закладу для сліпих та слабозорих дітей) (платформа ініціатив „Теплиця”)	
7.	Майстер-клас „Розфарбуємо життя яскравими фарбами”. Вироблення кольорової пляшки для Слов’янської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 41 Донецької обласної ради (для дітей з вадами інтелектуального розвитку)	Травень 2016 р.
8.	Майстер-клас з виготовлення свічок у стилі де-купаж до Дня матері для спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I – III ступенів № 23 Донецької обласної ради навчального закладу для сліпих та слабозорих дітей (платформа ініціатив „Теплиця”)	Травень 2016
9.	День захисту дитини „Подаруй дитині усмішку” Для Миколаївської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 7 Донецької обласної ради (для дітей з вадами інтелектуального розвитку)	Червень 2016 р.
10.	Вироблення кутів з пісочної терапії для спеціалізованого дошкільного навчального закладу № 16 „Рушничок” Слов’янської міської ради (при ОблППО) (для дітей з вадами зору та порушеннями інтелектуального розвитку), ДНЗ № 2 Слов’янської міської ради (для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату).	Червень 2016 р.
11.	Майстер-клас з виготовлення екосумок для спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I – III ступенів № 23 Донецької обласної ради навчального закладу для сліпих та слабозорих дітей (платформа ініціатив „Теплиця”)	Червень 2016 р.

Бюджет

№	Опис витрат	Од.вим.	Кіл-сть	Сума (грн)
1	папір	уп.	2	150
2	ватман	шт.	20	100
3	диски DVD	шт.	20	100
4	рамки формату А4	шт.	5	100
5	стіл для пісочної терапії	шт.	2	3000
6	іграшки	шт.	30	1000

7	пісок	кг.	1,5	600
8	булавки	уп.	5	50
9	плакати розвивальні	шт.	5	500
10	картинки	шт.	20	500
11	двобічний скотч	м.	5	150
12	клей	шт.	5	50
13	гафрований папір	уп.	5	300
14	кольоровий папір	уп.	10	200
15	маса для ліплення	уп.	3	500
16	проволока	м.	5	50
17	різнокольорова крейда	уп.	5	400
18	олівці	уп.	10	300
19	фарби	шт.	5	200
20	сіль екстра	кг.	10	100
21	скляні пляшки	шт.	10	200
22	свічки	шт.	10	100
23	серветки	шт.	20	100
24	планшетки	шт.	5	150
25	розвивальні пазли	шт.	10	500
26	послуги копіювання, друкування	од.	200	600
Разом				10000

Очікувані результати

Кількісні показники проєкту:

- формування вмінь та навичок творчої діяльності, зокрема малювання, ліплення, практичних дій з природними матеріалами;
- розвиток сенсорної сфери дітей (сприймання форми, величини предметів, їх просторового розташування, кольору тощо);
- корекція рухової сфери, дрібної моторики, моторики кистей рук та пальців;

- корекція мовлення (словника, фразового та зв'язного мовлення тощо), розвиток пізнавальної, комунікативної, регуляторної функції мови;
- корекція пізнавальних процесів: зорового сприйняття, наочно-образного мислення (у слабозорих дітей); формування предметних дій, координації рухів, ознайомлення з ознаками та якостями предметів (у дітей з порушеннями опорно-рухового апарату); розвиток сприйняття, пам'яті, уваги, мислення (у дітей з інтелектуальними порушеннями).

Якісні показники проєкту:

- підвищення мотивації до навчальної та творчої діяльності учнів;
- вміння встановлювати мовленнєві, ділові та інші контакти з однолітками та дорослими;
- можливість вирішення різних соціальних проблем, вміння виробляти альтернативні рішення, планувати діяльність);
- незалежність, відчуття сили, упевненості, самоповаги, самоконтролю;
- вміння формулювати мету, ставити правильні завдання, очікувати оптимальні результати власної діяльності;
- отримання досвіду соціальної взаємодії з однолітками та дорослими.

Подальший розвиток проєкту

1. Упровадження корекційно-розвивальних занять з дітьми з вадами у психофізичному розвитку в спеціальні навчальні заклади різних міст України.
2. Підготовка методичних рекомендацій вихователям і педагогічним працівникам щодо проведення додаткових корекційно-розвивальних занять з дітьми з вадами у психофізичному розвитку в умовах спеціальних та масових загальноосвітніх навчальних закладах інклюзивного типу.

Міський спортивний захід „Спортивна родина”

Назва організації: громадська організація „Молодь Сходу України”.

1. Анотація

Міський спортивний захід „Спортивна родина” передбачає проведення заходів, спрямованих на зближення членів родини шляхом активного спільного відпочинку.

Проект подає громадська організація „Молодь Сходу України”.

Залучення дітей до участі у спортивних заходів сприяє формуванню здорового способу життя, а участь разом з батьками підвищує мотивацію до занять спортом. Названий проєкт передбачає проведення спортивних змагань і конкурсів для всієї родини, із залученням дітей різного віку та їхніх батьків. Планується проводитися в Парку культури м. Слов’янська протягом двох вихідних днів. Конкурси розраховані на дітей молодшого дошкільного віку („Парад візочків”, „Змагання повзунків”), середнього та старшого дошкільного віку (стрибки, метання, змагання з м’ячем тощо), шкільного віку (змагання з м’ячем, обручем та ін.), конкурси для батьків, дітей з батьками.

2. Опис проєкту**2.1. Проблема, на вирішення якої спрямовано проєкт програми.**

Проект „Спортивна родина” спрямований на вирішення проблем, формування здорового способу життя дітей, молоді та дорослих міста, організації активного спортивного сімейного відпочинку з урахуванням необхідності формування сімейних цінностей як частини загальнолюдських.

2.2. Цільова група, на яку спрямовано проєкт програми. Проєкт розрахований на дітей і молодь різного віку та їхніх батьків. Орієнтована кількість людей, яка візьме участь у проєкті, – 50 – 100 осіб.

2.3. Що було зроблено вашою організацією щодо теми проєкту програми?

2.4. Чому саме ваша організація береться за розв’язання зазначеної проблеми?

2.5. Мета проєкту програми „Спортивна родина” полягає в пропаганді здорового способу життя серед дітей, молоді та дорослих міста Слов'янськ.

2.6. Завдання проєкту програми є залучення дітей, молоді та їхніх батьків до спортивних заходів, формування здорового способу життя мешканців міста, популяризація сімейних цінностей на засадах спільного фізичного розвитку.

2.7. Очікувані результати реалізації проєкту програми. Проєкт передбачає залучення мешканців міста до сімейного активного спортивного відпочинку. Орієнтована кількість учасників проєкту: близько 100 осіб.

2.8. План реалізації проєкту програми

Етапи реалізації	Опис заходів для здійснення етапу	Термін реалізації етапу	Результати здійснення етапу
1-й	Підготовчі заходи.	Березень	1. Створення ініціативної групи проєкту та залучення фахівців і волонтерів, які будуть задіяні для роботи з дітьми, молоддю та їхніми батьками 2. Розробка та створення рекламно-інформаційних роликів для телебачення, радіо, соціальних мережах. Розробка рекламної продукції
2-й	Початок проведення рекламно-інформаційної кампанії в місті та районі у ЗМІ. Мета кампанії – донесення до потенційних учасників заходу необхідної інформації. Проведення пресконференції	Квітень	1. Випуск рекламно-інформаційних роликів на телебаченні та радіо 2. Друк та поширення рекламно-інформаційних листівок 3. Інформаційні огляди в регіональних друкованих ЗМІ, соціальних мережах 4. Розширене інформування представників ЗМІ щодо цілей, завдань і заходів чемпіонату
3-й	Збір замовлень від учасників. Виготовлення та придбання матеріалів та обладнання для проведення заходу	Квітень	1. Формування сімейних команд до участі в Проєкті 2. Наявність обладнання
4-й	Проведення заходу „Спортивна родина”	Травень	1. Парад візочків для дітей молодшого дошкільного віку

			2. Конкурси і змагання для дітей дошкільного та шкільного віку 3. Спортивні змагання для молоді 4. Спортивні ігри для всієї сім'ї
--	--	--	---

2.9. Яка діяльність за проєктом програми здійснюватиметься після закінчення фінансування?

Друк календаря з фотографіями переможців. Безкоштовне поширення по дитячих садках, школах, позашкільних закладах.

2.10. Як ваша організація інформуватиме громадськість про хід та результати виконання проєкту програми?

Рекламно-інформаційні ролики та статті в ЗМІ та соціальних мережах.

2.11. Які ще організації братимуть участь у реалізації проєкту програми?

Відділ у справах сім'ї, молоді, фізичної культури і спорту Слов'янської міської ради, відділ освіти Слов'янської міської ради, громадська організація „Спортивний клуб рукопашного бою «Беркут»”.

3. Кошторис витрат на реалізацію проєкту програми

№ п/п	Назва статті витрат на реалізацію проєкту програми	Розрахунок витрат	Сума коштів від управління	З інших джерел	Власний внесок	Загальна сума
1	Заробітна плата (гонорар)					
	Спеціаліст фізичного виховання	4 год. x 50				
	Сценарист	400				
	Ведучі	2 люд. x 200=400				
	Звукооператор	200 грн.				
	Організатори, 3 особи	3 x 750=2250				
	Усього:	3450			3450	3450
2	Нарахування на заробітну плату	1160			1160	1160
3	Оренда приміщень					
	Усього:					
4	Оренда транспорту					
	4 год. по 70 грн./год.	280				
	Усього:	280		280		280
5	Оренда обладнання, оргтехніки					
	Проектор мультимедійний	350				

	Проекційний переносний екран на тринозі	100				
	Звукове обладнання 5 год., 300 грн./ год.	1500				
	Спортивний інвентар	2000				
	Усього:	1950		3950		3950
6	Художнє оформлення місць проведення заходів					
	Банер(1,5 x 2 м): розробка, виготовлення	650				
	Плакати про здоровий спосіб життя	700				
	Повітряні кульки	750				
	Усього:	2100	2100			2100
7	Поліграфічні послуги					
	Флаєра (А6, фотодрук)1200 од.	300				
	Афіші (А3, фотодрук)200 од.	500				
	Календар з фотографіями учасників (А2, фотодрук) 500 од.	1800				
	Бігові доріжки (10м x 1м) 3од.	2500		2500		
	Усього:	5100	2600			5100
8	Оплата інформаційних послуг					
	ЗМІ: телебачення	1500				
	Усього:	1500	1500			1500
9	Канцелярські витрати					
	Папір А4	50				
	Скоч	10				
	Файли	25				
	Маркер	30				
	Усього:	115	115			115
10	Придбання призів, сувенірів					
	Медалі	40x12=480				
	Стрічки на медалі	40x3=120				
	Кубки призерів	12x110=1320				
	Усього:	1920	1920			1920
	Призовий фонд					
	М'які іграшки	40x60=2400				
	Призи	40x100=4000		4000		
	Фірмові майки Чемпіонату	10x40=400				
	Усього:	2800	2800			6800
11	Інші витрати (вказати конкретно)					
	Тканина 2м, 30 грн./м	60				
	Нитки. 6 од. x 3 грн.	18				
	Усього	78		78		
	Разом витрат за кошторисом	25000	12000			

Додаток И

Проект „Зона сімейного відпочинку”

Мета: організація місця для проведення вільного часу всієї родини.

Місце розташування (локалізація) – посадка на мікрорайоні Артема, біля ресторану „Палермо”.

Цільова аудиторія – усі мешканці міста Слов’янська та Слов’янського району різного віку та соціального стану.

Визначення конкретної проблеми, що вирішує проєкт: вільний та облаштований простір для прогулянок, відпочинку дітей різного віку та їхніх батьків, молоді та людей похилого віку.

Основні завдання проєкту: благоустрій посадки на мікрорайоні Артема; задоволення культурно-дозвіллевих потреб громади шляхом створення умов для відпочинку; об’єднання громадськості з метою спільного благоустрою міста.

Визначити склад команди, що бере участь у проєкті: Ступак Оксана, ГО „Молодь Сходу України”.

Необхідні ресурси: Загальна сума: 15 000 грн.

№	Опис витрат	Од.вим.	Кіл-ть	Ціна, грн.	Сума, грн.
1	Паркан	м	10	250	2500
2	Дерев’яні лавки	од.	3	1500	4500
3	Урни для сміття	од.	3	500	1500
4	Дерев’яний дитячий майданчик (пісочниця, гойдалки та ін.)	од.	1	5500	5500
5	Стенд	од.	1	1000	1000
	Разом				15000

Графік виконання проєкту.

№	Місяць, рік	Завдання	Ризики
1.	Жовтень	Прибирання території, підготовчі роботи, придбання матеріалів та обладнання. Установлення паркану, благоустрій майданчика. Відкриття зони сімейного відпочинку	Затримка закупки всіх необхідних матеріалів, несприятливі погодні умови
2.	Листопад	Розмалювання майданчика, лавок, паркану	Несприятливі погодні умови

Додаток К

ПРОЄКТ „Громадянська просвіта молоді на Сході України ”

Назва організації, яка подає проєкт: Громадська організація „МОЛОДЬ СХОДУ УКРАЇНИ”

Керівник проєкту: *Ступак Оксана Юрївна*

Мета проєкту: проведення серії навчальних заходів для молоді Донецької та Луганської області щодо засобів реалізації громадянської молодіжної активності та навичок проєктної діяльності.

Завдання проєкту:

- моніторинг громадянської активності молоді Східного регіону України;
- формування громадянської свідомості молоді;
- розвиток навичок написання проєктів та пошуку донорів.

Учасники проєкту: молодь Донецької та Луганської області, зокрема представники громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад, студенти закладів вищої освіти, які мають власні ідеї соціальних проєктів.

Термін реалізації проєкту: проєкт розрахований на 10 місяців протягом лютого-грудня 2017 року, супроводжується висвітленням перебігу проєкту в засобах масової інформації, соціальних мережах тощо.

Опис основної діяльності в межах проєкту:

1. Підготовка (лютий-березень 2017 р.):

- розробка анкет для соціологічного дослідження;
- розробка макета брошури та буклетів;
- розробка форми реєстрації учасників;
- поширення інформації щодо проведення заходу серед громадських організацій, молодіжних центрів та іншої молоді Донецького та Луганського регіонів;
- узгодження приїзду з експертами та місцем проведення заходів у містах Слов’янськ, Маріуполь, Покровськ, Северодонецьк.

2. Соціологічне дослідження щодо громадянської активності молоді Східного регіону України (березень 2017 р.) – 300 – 500 осіб:

- проведення анкетування серед молоді Донецького та Луганського регіонів за допомогою Google form;
- обробка та інтерпретація результатів дослідження;
- підготовка до друку брошури щодо результатів дослідження та буклетів.

3. Відбір учасників заходів (березень 2017 р.):

- реєстрація учасників через електронну форму заявок;
- відбір учасників проєкту (групи до 4 осіб), що мають власні ідеї соціальних проєктів.

4. Проведення заходів (квітень-травень 2017 р.):

- проведення тренінгів на тему „Громадянська просвіта молоді на сході України” щодо формування соціальної активності молоді, написання та підготовки соціальних проєктів. Тренінг проводиться протягом двох днів у містах:

08.04 – 09.04 – м. Слов’янськ

22.04 – 23.04 – м. Маріуполь

13.05 – 4.05 – м. Покровськ

27.05 – 28.05 – м. Северодонецьк

- опитування учасників тренінгів щодо якості організації заходів.

5. Менторство з питань реалізації проєктів (травень-червень 2017 р.):

- проведення онлайн консультацій з учасниками проєкту щодо оформлення проєктних пропозиції, бюджетів проєктів, пошук власних ресурсів на реалізацію проєктів;
- створення групи на Фейсбуці для учасників тренінгів.

6. Підсумкова конференція (червень 2017 р.):

- нагородження керівників трьох найкращих проєктів;

- вироблення пропозицій щодо проведення наступних навчально-просвітницьких заходів з громадянської освіти молоді;

- зворотний зв'язок з учасниками тренінгів щодо користі отриманої інформації під час заходів та її практичного застосування.

7. Супроводження проєктів (липень-листопад 2017 р.):

- контроль за реалізацією проєктів;

- перевірка звітної документації проєктів, фінансових звітів.

8. Звітність (грудень 2017 р.):

- підготовка описових і фінансових звітів проєкту;

- формування пропозиції на 2018 рік щодо реалізації проєкту.

Очікувані результати:

1. У заходах проєкту взяли участь 120 осіб з числа активної молоді Донецького та Луганського регіонів, зокрема ВПО.

2. Активна молодь отримала необхідні знання та навички в галузі громадянської діяльності та проєктного менеджменту.

3. Більша частина учасників вдало реалізувала власні соціальні проєкти.

4. Три найкращі проєкти отримали фінансування та вдало реалізовані.

Стисло опишіть ризики, які можуть завадити успішно реалізувати проєкт, та як ви пропонуєте ці ризики долати: Оскільки Донецький та Луганський регіони перебувають досить близько від лінії розмежування, основним ризиком пропонованого проєкту є відновлення повноцінних бойових дій у Східному регіоні.

Проект „Студентська республіка на Донеччині”**1. Інформація про діяльність****1.1. Інформація про діяльність організації, якщо проєкт подається від організації (до 1,5 сторінки)**

- Основна мета організації – діяльність, спрямована на задоволення та захист законних соціальних, економічних, творчих, духовних, національно-культурних та інших інтересів молоді регіону, яка постраждала внаслідок бойових дій на Донбасі.

- Діяльність спрямована на молодь, зокрема студентів.

Організацією отримано грант від Благодійного фонду „Львівська освітня фундація” для реалізації проєкту „Корекційно-розвивальні заняття з дітьми з вадами у психофізичному розвитку” (квітень-червень 2016 р.). У межах проєкту вже було проведено низку заходів у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для дітей з вадами інтелектуального розвитку міста Слов’янська та Слов’янського району. У квітні реалізовано урбаністичний проєкт „Слов’янськ – щасливе місто”, у рамках якого було створено арт-об’єкт, що прикрашає бульвар Пасова. Проведено обласний захід „Спортивна родина” за підтримки Управління у справах сім’ї та молоді Донецької ОДА та відділу у справах сім’ї, молоді та спорту Слов’янської міської ради. Під час заходу родини змагалися в спортивних естафетах. Отримано грант від міжнародного фонду ЮНІСЕФ у межах конкурсу проєкту для молоді „Зростаємо разом!” для реалізації проєкту „Зона сімейного відпочину” (листопад 2016 р.).

- Ресурси: 30 активістів організації, близько 20 волонтерів.

У червні 2016 р. був проведений Донецький регіональний етап Міжнародної програми „Студентська республіка – 2016” за підтримки обласного управління у справах сім’ї та молоді. Тема заходу: „Позитивні сценарії модернізації Донеччини: роль громад і молоді”, під час якого студенти обговорювали найбільш важливі проблеми регіону та перспективи

для розвитку очима молоді. А також проведені мультифестивалі: конкурс краси, конкурс веселих і кмітливих, маскарад.

2. Опис проблеми, на вирішення якої спрямовано діяльність проекту

За даними Управління у справах сім'ї та молоді Донецької обласної державної адміністрації станом на 1 січня 2016 року в Донецькій області мешкає 1 177 401 молода особа віком від 14 до 35 років, що становить 30,4% від загальної кількості мешканців Донецької області.

За даними Департаменту освіти та науки Донецької ОДА на підконтрольній українській владі території здійснюють освітню діяльність 36 ЗВО I – II р.а. (з них 1 переміщений), 11 ЗВО III – IV р.а. державної форми власності (з них 5 переміщених) і 4 ЗВО III – IV р.а. приватної форми власності (з них 2 переміщених).

Станом на 05.10.2016 року загальний контингент здобувачів закладів вищої освіти I – IV рівнів акредитації становив 42 059 осіб, у ЗВО I – II рівнів акредитації – 15 610 студентів та у ЗВО III – IV рівнів акредитації – 26 449 осіб.

Потужний студентський потенціал області вражає, оскільки студентство продовжує вдало реалізовувати свої наукові, соціальні, освітні надбання. Проте заходів обласного рівня, які б об'єднували молодь, на жаль, лише два: „Студентська веселка” та цей проєкт „Студентська республіка”, тоді як до 2014 року в Донецькій області таких проєктів нараховувалося близько 10.

Відновивши традицію проведення „Студентської республіки” у 2016 році ГО „Молодь Сходу України”, стало зрозуміло, як студентству не вистачає простору для спілкування, обміну досвідом, відчувається їхня жага до нових знань, як об'єднати країну, а насамперед молодь, як розвинути громадянську активність у пасивної частини населення та на власному прикладі довести свою любов та єдність нашої країни.

3. Зазначте відповідність пропонованого проєкту одному з тематичних пріоритетів Конкурсу:

- захист та просування прав людини (зокрема вразливих груп населення);
- здійснення громадського контролю та моніторингу діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;
- ініціативи з підтримки децентралізації;
- протидія корупції;
- громадянська освіта, адвокація та об'єднання громади для спільного вирішення проблем;
- забезпечення гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя;
- порозуміння та налагодження співпраці між регіонами.

4. Мета та завдання проєкту

Мета проєкту – формування в студентській молоді навичок громадської участі через моделювання політичних та інших процесів у ході організаційно-діяльнісної гри під час проведення регіонального етапу „Студентська республіка на Донеччині” з популяризацією надсучасних форм змістовного дозвілля молоді, її творчої самореалізації.

Завдання проєкту:

- проведення університетських етапів Студентської республіки у форматі стратегічної гри у вибори;
- підготовка до регіонального етапу „Студентська республіка на Донеччині”;
- проведення регіонального етапу „Студентська республіка на Донеччині”;
- звітність проєкту.

5. Цільові групи проєкту

Основна цільова група – здобувачі закладів вищої освіти Донецької області. Для університетських етапів заходу – 160 студентів (по 20 учасників із 8 ЗВО), для регіонального етапу – 100 студентів ЗВО Донецької області.

Зацікавлені сторони проєкту – громадські активісти, політичні діячі, науковці, які залучаються до проєкту в якості тренерів.

Цільову групу планується залучати шляхом широкої інформаційної компанії у закладах вищої освіти.

6. Опис діяльності, що здійснюватиметься в межах проєкту

Завдання 1. Проведення університетських етапів Студентської республіки у форматі стратегічної гри у вибори

У ході проведення університетської Студреспубліки у 8 ЗВО створюється квазідержавне молодіжне утворення „Студентська республіка”. Згідно із законодавством Студреспубліки, у квазідержаві оголошуються вибори, створюється ЦВК, формуються „політичні партії”, проводиться повноцінна виборча кампанія із її кульмінацією – голосуванням. Суть – здійснити моделювання всіх політико-правових процесів, що відбуваються у суспільстві і під час виборів, і в „мирний” час. Результатом гри є вибори кандидатів у Студентські мери (1 особа в кожному ЗВО) та депутати Студентського магістрату (5 осіб у кожному ЗВО). Учасниками університетського етапу в кожному ЗВО є не менше 20 здобувачів.

Діяльність на виконання завдання:

1.1. Узгодження з регіональним оргкомітетом (посаду голови університетського оргкомітету Студреспубліки та відповідальних за проведення університетського етапу, дати проведення та сценарного плану, проведення інформаційної кампанії та реєстрації учасників).

1.2. Узгодження з адміністрацією ЗВО (складання пакету документів, Положення, листи підтримки, переговори з лідерами ОСС, студпрофкомів та іншими активними студентами, переговори з адміністрацією ЗВО, пошук бізнес- і медіапартнерів).

1.3. Інформаційна кампанія (відкриття та наповнення інтернет-ресурсів (регіональна частина сайту Студреспубліки, соціальні мережі), друк і поширення афіш А3 формату по 12 од. у кожному ЗВО, буклетів А5 формату по 50 од. у кожному ЗВО, опрацювання особистих зв'язків).

1.4. Реєстрація учасників (отримання та аналіз документів, прийняття рішень про реєстрацію кандидатів, друк і видача посвідчень кандидатів).

1.5. Агітаційна кампанія (контроль за агітаційними матеріалами, контроль за реєстрацією виборців).

1.6. Вибори (опрацювання формату проведення виборів, забезпечення процесу голосування, підрахунок голосів, оголошення результатів).

1.7. Субфестивальна частина (фотоконкурс, конкурс аматорського відео, квест).

Завдання 2. Підготовка до регіонального етапу „Студентська республіка на Донеччині”

Діяльність на виконання завдання :

2.1. Створити (або відновити) спеціальну зустріч у соцмережах (Facebook, Інстаграм) стосовно проведення регіонального етапу Студреспубліки та постійно запрошувати долучитися до неї потенційних учасників (зокрема учасників університетських етапів), постійно наповнювати новинами.

2.2. Розробити власні макети поліграфічної продукції регіонального етапу програми: футболки з логотипом – 50 од., кепки з логотипом – 50 од., чашки з логотипом – 50 од., банер з логотипом розміру 2х3 – 1 од.).

2.3. Проаналізувати та скласти перелік потенційних спонсорів і партнерів програми.

2.4. Розподілити функційні обов'язки між членами регіонального оргкомітету.

2.5. Розмісти в місцевих ЗМІ статтю-запрошення взяти участь у регіональному етапі програми, акцентуючи на датах і місці проведення.

2.6. Розробити список запрошених гостей на захід. Надіслати офіційні листи-запрошення на гостей, спонсорів і партнерів. Продзвін і комунікація з ними.

2.7. Провести пресконференцію.

2.8. Робота з режисером та ведучими конкурсу. Скласти списки членів журі субфестів. Підготовка сценарію.

2.9. Надрукувати згенеровані під час онлайн-реєстрації Паспорти студреспубліканця, довідники (або просто сценарний план), ін. роздатковий матеріал, дипломи тощо.

2.10. Надрукувати банери, „задник” на сцену. Узгодити доставку спонсорських банерів (або постерів, прапорів, плакатів, роздаткового матеріалу тощо) для розміщення під час проведення Студреспубліки.

2.11. Провести роботу з тими, хто зареєструвався (надіслати на е-пошту листи-нагадування, здійснити продзвони. Скласти попередній список учасників для полегшення їх реєстрації на місці.

2.12. Підтвердити від гостей факт їхньої участі в заході. Уточнити час їх прибуття. Закріпити (чи переключити) їх за відповідальним за роботу з гостями та експертами. Включити їх до сценарного плану.

2.13. Провести моніторинг інформації у ЗМІ щодо проведення регіонального етапу Студреспубліки.

2.14. Установити сцену, апаратуру, тенти тощо. Підключити всю оргтехніку до мережі, налаштувати її.

Завдання 3. Проведення регіонального етапу „Студентська республіка на Донеччині”

Діяльність на виконання завдання :

3.1. Зустріч, поселення, харчування учасників: 100 студентів і 20 членів оргкомітету.

3.2. Організація роботи оргкомітету: виділення окремого приміщення з комп’ютерною технікою, принтерами, телефонами, канцелярією (20 блокнотів, ручок, маркерів, ватманів А3, 3 пачки паперу А4).

3.2. Підготовка та друк газети „Студреспубліка” (не менше 3-х номерів).

3.3. Збір капітанів команд, проведення інструктажу щодо техніки безпеки, правил і графіки заходу.

3.4. Проведення організаційно-діяльничної гри, робота в групах.

3.5. Проведення факультативів з експертами.

3.6. Проведення мультифестивальних заходів (спортивні змагання, конкурс краси „Перша леді”, квести, дебати тощо).

3.7. Проведення передвиборчої компанії та вибори Студентського мера та магістрату.

3.8. Закриття заходу, нагородження переможців та учасників. Переможці мультифестивальних заходів, а також студентський мер і магістрат отримують футболки, кепки, чашки з логотипом.

3.9. Від'їзд учасників.

3.10. Проведення рефлексії, підбиття підсумків.

Завдання 4. Звітність проєкту

Діяльність на виконання завдання :

4.1. Протягом не більше 2-х діб після завершення написати та розіслати заключний пресреліз для розміщення на сайті Студреспубліки та далі – поширити в ЗМІ.

4.2. Відзвітуватися перед усіма спонсорами та партнерами за успішну реалізацію спонсорського пакету та взятих зобов'язань.

4.3. Провести фінальну пресконференцію або брифінг для представників ЗМІ після завершення регіонального етапу Студреспубліки.

4.4. Залучити якомога більшу кількість учасників до участі у фіналі Студреспубліки.

4.5. Допомогти Студмеру та Студмагістрату, іншим учасникам із відрядженням і компенсуванням витрат, що виникнуть під час їхньої участі у фіналі Студреспубліки.

4.6. Віднайти спонсорів, що профінансують транспортні та інші витрати учасників фіналу.

4.7. Знайти особу, що буде супроводжувати та відповідати на місці проведення фіналу за учасників.

7. Заходи, що плануються для організаційного розвитку організації

Зміцнення матеріально-технічної бази шляхом придбання фото- та відеоапаратури, оплати гонорарів тренерам.

8. Роль Партнера / Партнерських організацій у підготовці та реалізації проєкту (до 1 сторінки)

Всеукраїнська молодіжна організація „Студентська республіка” сприяє проведенню регіонального етапу в Донецькій області шляхом інформаційної підтримки, поширення інформації про проведення заходу на сайті та в соціальних мережах „Студентської республіки”, підбору експертів для ефективної взаємодії молоді з провідними фахівцями в галузі молодіжної політики та громадської діяльності. Також здійснює співфінансування проєкту з підготовки афіш А3 (100 од.), буклетів (400 од.)

Управління у справах сім'ї та молоді Донецької обласної державної адміністрації сприяє в реалізації проєкту шляхом фінансової, інформаційної та організаційної підтримки, а також співфінансування оренди бази відпочинку з харчування на 3 дні для 100 учасників і 20 членів оргкомітету для проведення регіонального етапу Студреспубліки.

9. Вплив проєкту на покращення співпраці між регіонами, залученими до проєкту (до ½ сторінки)

До проєкту будуть залучені провідні експерти (2 – 5 осіб) з різних регіонів України з числа політиків, науковців, громадських діячів, що сприятиме налагодженню діалогу між молоддю та представниками влади, досвідченими громадськими активістами на шляху до встановлення взаєморозуміння та співпраці молоді всіх регіонів. Важливо, щоб тренери беруть активну участь у реалізації молодіжної політики в Україні, мають досвід громадської, політичної діяльності, роботи в органах місцевого самоврядування.

Крім того, переможці проєкту (10 – 30 осіб) візьмуть участь у Всеукраїнському етапі „Студентської республіки”, під час якого студенти всіх областей мають змогу змодельовати квазідержаву з усіма відповідними атрибутами (власні закони, валюта, „політичні партії” тощо) та політико-

правовими й економічними процесами. Акцент робиться на змістовній роботі, футуристичних дискусіях, круглих столах і майстер-класах різних форматів.

10. Інші очікувані результати проєкту (до ½ сторінки)

— проведення вишівських етапів Студреспублік у 8 ЗВО III – IV рівнів акредитації Донецької області;

– залучення 160 учасників до університетських етапів Студреспублік;

– загальна кількість учасників регіонального етапу Студреспубліки – 100 осіб;

– участі 3-х представників ЗМІ у регіональному етапі Студреспубліки;

– розміщення не менше ніж 5 анонсних сюжетів проведення програми у ЗМІ (ТБ, радіо, друковані ЗМІ, Інтернет);

– розміщення звітів про проведення регіональної Студреспубліки у 5-ти ЗМІ;

– схвальні відгуки про проведення університетських та регіонального етапів Студреспубліки у 3-х ЗМІ Донецької області;

– формування у студентської молоді навичок громадської участі через моделювання політичних та інших процесів у ході організаційно-діяльнісної гри;

– поглиблення знань студентів щодо тенденцій громадської діяльності молоді, розвитку молодіжної політики в Україні;

– участь 20 переможців та учасників регіонального етапу Студреспубліки у Всеукраїнському етапі „Студентської республіки”, що будуть представляти Донецький регіон;

– статусна інавгурація переможців регіонального етапу Студреспубліки заступником голови облдержадміністрації, начальником управління у справах сім’ї та молоді Донецької облдержадміністрації;

– участь переможців регіонального етапу Студреспубліки в роботі Молодіжної ради при Донецькій облдержадміністрації, Молодіжних радах м. Краматорська, м. Покровська.

У разі затримки співфінансування проекту від Управління у справах сім'ї та молоді Донецької облдержадміністрації (оренда бази відпочинку з харчуванням на 3 дні для 100 учасників та 20 членів оргкомітету) для проведення регіонального етапу Студентської республіки планується укладання договору між Управлінням та директором бази відпочинку щодо здійснення фінансування після проведення заходу.

У разі затримки співфінансування проекту від ВМГО „Студентська республіка” на виготовлення афіш А3 (100 од.) і буклетів А5 (400 од.) для проведення університетських етапів Студентської республіки планується виготовлення за рахунок ГО „Молодь Сходу України”.

Адміністративними витрати (Інтернет, телефон, послуги банку, поштові послуги) передбачені за рахунок ГО „Молодь Сходу України”.

11. Робочий план (до 3 сторінок)

Надайте робочий план проекту відповідно до такого формату :

Місяць виконання проекту	Вид діяльності	Виконавці	Місце проведення (Заклад, адреса)	Очікувані результати
Лютий 2017 р.	Узгодження з регіональним оргкомітетом Узгодження з адміністрацією ЗВО	Студентське самоврядування ЗВО	ЗВО III – IV рівня акредитації в Донецькій обл.	Підтримка з боку адміністрації ЗВО на проведення університетського етапу програми
Березень 2017 р.	Інформаційна кампанія Реєстрація учасників	Студентське самоврядування ЗВО	ЗВО III – IV р.ак. в Донецькій обл.	Широке залучення студентів до університетського етапу програми
	Створити (або відновити) спеціальну зустріч у соцмережах (Facebook, Інстаграм) стосовно проведення регіонального етапу Студреспубліки	Бренд-менеджер проекту	м. Слов'янськ	Підготовка до інформаційної компанії проекту
Квітень 2017 р.	Агітаційна кампанія Вибори Субфестивальна частина	Студентське самоврядування ЗВО	ЗВО III – IV рівня акредитації в Донецькій обл.	Відбір учасників регіонального етапу програми
	Розробка власних макетів поліграфічної продукції регіонального етапу програми	Керівник проекту, бренд-менеджер	м. Слов'янськ	Інформування ЗМІ щодо проведення заходу

	Надіслати офіційні листи-запрошення на гостей, спонсорів Провести пресконференцію			
Травень 2017 р.	Розподілити функційні обов'язки між членами регіонального оргкомітету. Надрукувати банери Підтвердити від гостей факт їхньої участі у заході. Надрукувати згенеровані під час онлайн-реєстрації Паспорти студрепубліканця, довідники (або просто сценарний план), ін. роздатковий матеріал, дипломи тощо	Заступник керівника проєкту	м. Слов'янськ	Підготовка та проведення заходу
Червень 2017 р.	Робота з режисером та ведучими конкурсу. Провести моніторинг інформації у ЗМІ щодо проведення регіонального етапу Студреспубліки. Скласти попередній список учасників для полегшення їх реєстрації на місці. Встановити сцену, апаратуру, тенти тощо. Проведення регіонального етапу „Студентська республіка на Донеччині”. Звітність проєкту	Керівник проєкту, заступник керівника, бренд-менеджер, бухгалтер	м. Святогірськ	Якісна організація заходу Вчасна та якісна звітність перед партнерами

12. Моніторинг реалізації проєкту

Моніторинг реалізації проєкту передбачає планування ходу реалізації проєкту, систематичний контроль за організацією під час підготовки університетських етапів проєкту, а також під час підготовки до регіонального етапу, з дотриманням плану проведення.

13. Інформаційний супровід проєкту:

Проєкт передбачає широку інформаційну компанію в III етапи:

I етап – Підготовчий. Розміщення анонсу щодо проведення „Студреспубліки” в соціальних мережах (групи Студреспубліки), на

університетських, міських та обласних сайтах, обласних і місцевих ЗМІ. Поширення брошур та афіш у ЗВО. Проведення пресконференції про захід.

II етап. Проведення регіонального етапу. Випуск газети „Студреспубліка”, відео- та фотосюжети на сайтах міста, області, соціальних мережах, обласних і місцевих ЗМІ. Запрошення журналістів на захід.

III етап. Заключний. Пост-анонс у ЗМІ.

14. Діяльність після виконання проєкту (до ½ сторінки)

Переможці регіонального етапу Студреспубліки візьмуть участь у Всеукраїнській Міжнародній програмі „Студентська республіка”, представляючи Донецьку область у серпні 2017 року. Крім того, обраний під час проєкту магістрат та студентський мер будуть мати можливість узяти участь у обговоренні розвитку молодіжної політики регіону під час зустрічі з головою Донецької ОДА, заступниками, управлінням у справах сім'ї та молоді, запропонувати шляхи співпраці молоді з органами місцевого самоврядування, майбутні проєкти та заходи.

15. Ресурсне забезпечення виконання проєкту (до 1 сторінки)

Для якісної реалізації проєкту потрібний такий кадровий склад:

Координатор проєкту – забезпечення функціонування та загальна координація роботи організаційного комітету; розподіл обов'язків серед членів організаційного комітету; затвердження рекомендованих осіб на посади; контроль і моніторинг кожного етапу реалізації програми; взаємодія з органами державної влади та керівництвом ЗВО протягом реалізації програми; робота з експертами, тренерами, віп-гостями тощо.

Заступник керівника – контроль та організація роботи кураторів ЗВО; контроль роботи відповідальних за реєстрацію, проживання та харчування учасників; складання сюжету та „розгортання” Гри і в контексті ОДГ (розподіл на групи, підготовка завдань, планування потрібних факультативів тощо), і модельної частини Гри (зокрема економіка Гри), забезпечення їхнього дотримання під час Гри; залучення експертів, планування факультативів; здійснення комунікації зі ЗМІ; підготовка до друку газету „Студреспубліка на

Донеччині” (не менше 3 одиниць); організація пресконференцій, прямих ефірів; написання пресанонсів, пресрелізів і пострелізів; організація роботи в соцмережах.

Бухгалтер – підготовка та звітність документації після завершення проєкту, облік усіх розрахунків, накладних та актів виконаних робіт під час проєкту.

До проєкту будуть залучені експерти з числа політиків, науковців, громадських діячів (не менше 3 осіб), які під час регіонального етапу будуть здійснювати консультації, координацію учасників в обговоренні молодіжних проблем, а також кожен з експертів проведе власний факультатив, на якому висвітлить найважливіші тенденції, орієнтири, напрями розвитку молодіжної політики в Україні.

Серед ресурсів проєкту необхідно: приміщення, де протягом 3 днів буде проходити регіональний етап, канцелярські матеріали, технічне обладнання (світло та звукова апаратура, фото- та відеоапаратура), подарунки переможцям.

16. Друковані матеріали та публікації (буклет, брошури, інше)

Планується випуск буклетів формату А5 (тираж 400 од.) та афіш формату А3 „Студреспубліка” (100 од.) для проведення і університетського, і регіонального етапів.

**Проект „Громадянська просвіта молоді на Сході України” на
2019 р.**

Назва організації / ініціативи, яка подає проєкт: Громадська організація „Молодь Сходу України” (м. Слов’янськ, Донецька область).

Контактна особа: Ступак Оксана Юріївна

Мета проєкту: формування соціально відповідального мислення молоді східного регіону України шляхом проведення для не менше 90 осіб трьох регіональних форумів протягом березня-жовтня 2019 року щодо інструментів участі молоді в розвитку міста та регіону, освітніх і громадських можливостей для молоді, комунікації між молодіжними громадськими організаціями, центрами, молодіжними радами, а також зустрічі та дискусії з депутатами, представниками органів місцевого, обласного самоврядування.

Завдання проєкту:

– проведення I Регіонального Форуму для не менше 30 молодих осіб на тему **„Розвиток регіону за участю молоді”** (м. Слов’янськ), під час якого експерти проведуть лекторії та воркшопи з питань інструментів комунікації в громаді, моделей участі молоді в процесах розвитку громад, стратегічного бачення в молодіжній політиці; вироблення пропозицій до Стратегій молодіжної політики в Донецькій області та Програми соціально-економічного розвитку міста Слов’янська;

– проведення II Регіонального Форуму для не менше 30 молодих осіб на тему **„Можливості для молоді”** (м. Святогірськ), під час якого експерти проведуть навчання щодо програм підтримки молоді в Україні та світі, європейського досвіду молодіжної активності, мистецтва публічного виступу тощо;

– проведення III Форуму для не менше 30 молодих осіб на тему **„Молодь та громадські об’єднання”** (м. Краматорськ), під час якого експерти проведуть лекторії та воркшопи з питань діяльності та можливостей

молодіжних громадських організацій, центрів, молодіжних рад, їхньої комунікації, планування молодіжних адвокаційних компаній;

Учасники проєкту: молодь віком від 16 до 30 років, зокрема представники громадських організацій, молодіжних центрів, студенти ЗВО, викладачі освітніх установ тощо.

Опис основної діяльності в межах проєкту:

Проєкт реалізується протягом березня-жовтня 2019 року, супроводжується висвітленням перебігу проєкту в засобах масової інформації, соціальних мережах тощо та передбачає такі етапи:

1. I Форум „Розвиток регіону за участю молоді” (22 – 24 березня 2019 року) у м. Слов’янську:

– поширення інформації щодо проведення проєкту через соціальні мережі, регіональні ЗМІ Донецької області, громадські організації, молодіжні центри, ЗВО;

– реєстрація учасників через електронну форму заявок із зазначенням досвіду громадської діяльності в одному з напрямів (освіта, культура, спорт, екологія тощо) для врахування під час розробки стратегії молодіжної політики в області;

– розробка програми Форуму, макетів робочих матеріалів;

– підбір експертів, запрошення гостей;

– оренда приміщення з обладнанням для форуму, проживанням та харчування учасників;

– відбір учасників форуму;

– узгодження з експертами змісту програми, дати проведення заходу, логістики;

– проведення Форуму протягом 3-х днів для не менше 30 учасників з числа молоді Донецької області, під час якого проводяться лекторії та воркшопи на теми:

- „Як молодь може впроваджувати позитивні зміни у свої громадах: інструменти, форми, успішні приклади”.

- Візуалізація мапи міста „Слов’янськ – комфортний для молоді”.
- Польове дослідження проблем молоді (учасники, об’єднавшись у групи в різних районах міста Слов’янська, опитують молодь віком від 14 до 35 років, де вони проводять своє дозвілля, які проблеми є для них найбільш актуальними тощо, наступного дня групи презентують результати дослідження, робиться загальний аналіз результатів).
  - „Розроблення пропозицій молоді до програми соціально-економічного розвитку міста”.
  - Круглий стіл „Роль молоді в розвитку міста” із заступниками міського голови Слов’янська, начальником відділу молоді та спорту Слов’янської міської ради щодо шляхів вирішення проблем молоді, вироблення спільних рішень.
    - „Стратегія молодіжної політики в Донецькій області”.
    - Розробка пропозицій до стратегії молодіжної політики в Донецькій області.
    - „Інструменти комунікації в громаді”.
    - Панельна дискусія на тему „Розвиток регіону очима молоді” за участю заступника міністра молоді та спорту України, очільниці управління у справах сім’ї, молоді Донецької ОДА та ін.
      - аналіз рівня якості проведення заходу та роботи експертів шляхом анкетування учасників.

2. Проведення II Форуму „Можливості для молоді” (16 – 18 серпня 2019 року), м. Святогірськ

- поширення інформації щодо проведення проєкту через соціальні мережі, регіональні ЗМІ Донецької області, громадські організації, молодіжні центри, ЗВО;
- реєстрація учасників через електронну форму заявок;
- розробка програми форуму, макетів робочих матеріалів;
- підбір експертів, гостей;

- оренда приміщення з обладнанням для заходу, проживанням та харчування учасників;
- відбір учасників;
- узгодження з експертами та гостями змісту програми, дати проведення заходу, логістики;
- проведення навчального курсу протягом 3-х днів для не менше 30 учасників з числа молоді, під час якого лекторії та воркшопи з тем:
  - „Програми підтримки молоді в Україні”.
  - „Європейській досвід молодіжної активності”
  - „Програми стажування та волонтерства для молоді”.
  - „Онлайн ресурси для пошуку можливостей”.
  - Поради для якісного написання резюме для програм обмінів.
  - Лайфхаки для поглиблення рівня знань з іноземної мови.
  - Розмовний клуб англійської та німецької мов.

Підготовка відеоролика учасниками форуму різними мовами „Європа починається з мене”, де всі бажаючи матимуть можливість висловити свою думку щодо європейських цінностей, молодіжних програм, упровадження європейського досвіду в Україні тощо. Ролик буде поширений на сторінках у соціальних мережах;

– аналіз рівня якості проведення заходу та роботи експертів шляхом анкетування учасників.

3. III Форум „Молодь та громадські об’єднання” (18-20 жовтня 2019 року), м. Краматорськ:

- поширення інформації щодо проведення проєкту через соціальні мережі, всеукраїнські ЗМІ, громадські організації, молодіжні центри, ЗВО;
- реєстрація учасників через електронну форму заявок;
- розробка програми форуму, макетів робочих матеріалів;
- підбір експертів, запрошення гостей;
- оренда приміщення з обладнанням для форуму, проживанням та харчуванням учасників, логістики;

- відбір учасників форуму;
- узгодження з експертами змісту програми дати проведення заходу, проїзду;
- проведення Форуму протягом 3-х днів для не менше 30 учасників з числа молоді, під час якого проводяться лекторії та воркшопи на теми:
  - „Досвід та перспективи роботи молодіжних центрів”.
  - „Молодіжні ради: проблеми, можливості”.
  - „Влада, бізнес, молодіжна громада”.
  - „Планування молодіжних адвокаційних компаній”.
  - Панельна дискусія на тему „Молодь Донеччини: напрями розвитку” за участю депутатів обласного самоврядування, представників обласного управління у справах спорту та молоді, заступників голови ВЦА Донецької області.
    - Флешмоб „Нічого для молоді без молоді!”;
- аналіз рівня якості проведення заходу та роботи експертів шляхом анкетування учасників.

Критерії відбору учасників:

Учасники форуму будуть відібрані шляхом гугл-анкет з урахуванням їхньої громадської діяльності, роботи в молодіжних центрах, молодіжних радах, молодіжних громадських організаціях, активної життєвої позиції та мотиваційного листа участі у Форумі, а також знання іноземної мови (англійської, німецької) і мотивація щодо участі в програмах міжнародної мобільності, грантових конкурсах, державних програмах для молоді (критерії для II Форуму). Перевага на участь буде надана учасникам проекту „Громадянська просвіта молоді на сході України” 2017 та 2018 років. За бажанням буде можливість узяти участь у кількох форумах. При цьому буде врахована рівнозначна кількість нових учасників і тих, хто вже брав участь у попередніх заходах проекту Представництва Фонду Фрідріха Науманна за Свободу в Україні ГО „Молодь сходу України” у 2017, 2018 роках. Також буде

відібрано учасників з різних міст Донецької області для широкої географії учасників з урахуванням гендерної рівності.

Очікувані результати:

1. Проведено три Форуми, у яких взяло участь не менше 90 осіб з числа молоді.
2. Активна молодь отримала необхідні знання та практичні навички в галузі громадської діяльності, молодіжної політики, можливостей для молоді в Україні та світі, взаємодії з громадськими організаціями, молодіжними центрами, молодіжними радами.
3. Популяризація діяльності Представництва „Фонду Фрідріха Науманна за Свободу” в Україні щодо підтримки розвитку громадської та політичної активності молоді на сході України.
4. За результатами форумів проведено флешмоб „Нічого для молоді без молоді!”, круглий стіл міською адміністрацією Слов’янська, підготовка та поширення відеоролика учасниками форуму різними мовами „Європа починається з мене”, вироблення пропозицій щодо формування Стратегії молодіжної політики в Донецькій області.

Коротко опишіть ризики, які можуть завадити успішно реалізувати проєкт, та як ви пропонуєте ці ризики долати.

Недостатній рівень зацікавленості молоді під час реєстрації на заходи. З метою подолання будуть залучені регіональні та всеукраїнські ЗМІ, ресурсні портали ГУРТ та Громадський простір, учасники проєкту „Громадянська просвіта молоді на сході України” 2017 та 2018 років, управління у справах сім’ї, молоді та спорту ДОДА, ЗВО.

Додаток Н

Проект „Посилення ролі молоді в управлінських процесах Донецького регіону”

Назва організації / ініціативи, яка подає проєкт: Громадська організація „Молодь Сходу України” (м. Слов’янськ, Донецька область).

Контактна особа: Ступак Оксана Юріївна, заступниця голови ГО „Молодь Сходу України”.

Проблема і актуальність. Сучасні соціокультурні та економічні зміни в Україні вимагають радикального та докорінного реформування управлінських систем нашої держави. Задля забезпечення ефективності подібних реформ ініціатива має виходити від людей з інноваційними та амбітними поглядами, бажанням самостійно творити історію власної країни, а також знаннями, вміннями та навичками, які відповідають потребам сучасності. Таким потенціалом володіє молодь України, але не завжди їй вистачає теоретичних знань та практичних умінь. Аналіз реалізації молодіжних проєктів у Донецькій області протягом 2017 – 2018 років показав, з одного боку, збільшення кількості заходів, ініційованих молоддю різного спрямування із залучення коштів грантових організацій та фондів, а з іншого – відсутність системності та чіткої структури заходів, які б вирішували проблеми молоді. Так, громадські об’єднання під час реалізації власних проєктів керуються лише особистими поглядами та досвідом, що призводить до дублювання заходів у різних містах регіону. Водночас під час роботи з молоддю Донецької області було встановлено, що вони в переважній більшості не звертаються до органів міського та обласного самоврядування за сприянням у проведенні проєктів через недостатній рівень знань механізмів комунікації з представниками державних органів, відсутність конструктивного діалогу влади та молоді, недостатню обізнаність структури роботи законодавчої та виконавчої гілок влади. Тоді як на рівні області відбувається достатня кількість студентських та молодіжних заходів, до яких молодь лише залучається як учасник, а не як організатор. Отже, програми

розвитку молодіжної політики в регіоні формуються без участі представників активно діючих молодіжних громадських організацій. Виникає потреба в проведенні навчально-просвітницьких заходів для молоді з числа представників громадських організацій, молодіжних центрів, закладів вищої освіти щодо механізмів співпраці з органами влади, ознайомлення з роботою департаментів Донецької ОДА та розробки проєктів до програми розвитку молодіжної політики в регіоні. Таким чином, молодь не лише отримує знання з управлінських механізмів державних органів, а й буде залучена до процесів прийняття рішень відносно молоді на регіональному рівні.

Опис вихідної ситуації. За даними Департаменту сім'ї, молоді та спорту Донецької обласної державної адміністрації станом на 1 січня 2018 року в Донецькій області мешкає 1 177 440 молодих осіб віком від 14 до 35 років, що становить 30,4% від загальної кількості мешканців Донецької області. Тобто майже третина населення має потенційні можливості до активізації громадянської свідомої позиції засобами участі в інститутах громадянського суспільства, зокрема громадських і політичних організаціях, неформальних і молодіжних центрах. Офіційно зареєстрованих громадських молодіжних організацій у Донецькій області нараховується близько 80-ти, проте реально чинних значно менше. Починаючи з 2014 р., створено 25 молодіжних громадських організацій, близько 80 молодіжних центрів, 3 молодіжні ради, створення яких ініційоване міськими головами, а не самою молоддю, що може призвести до їхнього формального функціонування. Водночас у 2018 р. лише 12 організацій отримало фінансування загальним обсягом 300 000 грн. з обласного бюджету за результатами обласного конкурсу з визначення програм (проєктів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства. Цей факт свідчить про недостатній рівень участі молоді у формуванні пропозицій до розвитку молодіжної політики через реалізацію молодіжних проєктів.

Мета проєкту: підвищення рівня участі молоді Донецької області віком від 18 до 35 років у розвитку молодіжної політики регіону шляхом проведення трьох дводенних тренінгів „Влада і молодіжна громада”, стажування в

департаментів Донецької ОДА, підготовки учасниками проєктів регіонального розвитку та їх презентації під час круглого столу з представниками органів міського та обласного самоврядування.

Завдання проєкту:

1. Проведення інформаційної кампанії у закладах вищої освіти, молодіжних центрах, громадських організаціях щодо можливості участі в заходах проєкту шляхом поширення інформаційних буклетів, афіш, презентації проєкту в Донецькій ОДА.

2. Проведення для не менше ніж 60 молодих осіб Донецької області дводенних тренінгів „Влада і молодіжна громада” у Слов’янську, Покровську, Бахмуті з тем: децентралізація, реформи в Україні, робота законодавчих та виконавчих органів, адвокаційні компанії, взаємодія молодіжних громад та органів влади.

3. Проведення 2-х зустрічей для не менше 40 молодих осіб „Ранкова кава з депутатом” і „Ранкова кава з чиновником” з активними діячами Донеччини для налагодження комунікації між молоддю та владою, конструктивного діалогу щодо вирішення актуальних проблем молоді.

4. Стажування 10 учасників тренінгів, які відібрані за відеовізитівками та під час співбесід, у департаментах Донецької ОДА протягом 1 місяця та проведенням для них чотирьох 1-денних тренінгів особистісного розвитку: формування стресостійкості, комунікативних, лідерських, організаторських якостей.

5. Поїздка 10 молодих осіб з числа представників молодіжних громадських організацій, центрів, рад до м. Києва протягом 1 дня для ознайомлення з роботою Верховної Ради України.

6. Проведення тренінгу з проєктного менеджменту для 10 учасників-стажерів.

7. Презентація стажерами проєктів розвитку молодіжної політики в Донецькій області під час круглого столу в м. Краматорську з представниками

органів міського та обласного самоврядування та рекомендація 5 найкращих стажерів до включення до складу обласної молодіжної ради.

Цільова аудиторія:

Не менш ніж 100 молодих осіб віком від 18 до 35 років з числа студентів ЗВО, представників громадських організацій, молодіжних центрів Донецької області.

Географія реалізації проєкту (область, район, населений пункт, об'єднана територіальна громада / громада, що планує об'єднатися тощо): м. Слов'янськ, Покровськ, Бахмут Донецької області.

Термін реалізації проєкту: березень-липень 2019 р.

Партнери проєкту:

Назва організації	Заходи в рамках співпраці
Департамент у справах сім'ї, молоді та спорту Донецької ОДА	Презентація проєкту в Донецької ОДА. Стажування 10 осіб протягом 1 місяця в Департаментах Донецької ОДА.
Державний вищий навчальний заклад „Донбаський державний педагогічний університет”	Надання приміщення для проведення тренінгу „Влада і молодіжна громада” в м. Слов'янську, тренінгу з проєктного менеджменту, а також тренінгів з особистісного розвитку

Детальний опис запланованих заходів:

Для реалізації завдань проєкту необхідним є виконання таких етапів:

1. **Інформаційний етап** (березень 2019 р.) передбачає поширення інформації про проєкт, залучення цільової аудиторії:

- розробка та поширення афіш, буклетів, листів-запрошень у соціальних мережах, електронних ЗМІ, на сайтах ЗВО, громадських організаціях, молодіжних центрах Донецької області;

- розробка презентації проєкту для показу в Донецькій ОДА під час презентації проєкту;

- узгодження дати презентації проєкту в Донецькій ОДА, запрошення представників ЗМІ, закладів вищої освіти, громадських організацій, молодіжних центрів регіону;

- проведення презентації проєкту в Донецькій обласній державній адміністрації (м. Краматорськ) за участю ЗМІ та представників закладів вищої освіти, громадських організацій, молодіжних центрів регіону;
- підготовка матеріалу для посібника „Молодіжна громада: сучасний стан та можливості”;
- організація фото- та відеозйомки під час усіх заходів реалізації проєкту;
- узгодження дат і місць проведення заходів „Ранкова кава з депутатом” і „Ранкова кава з чиновником” з активними діячами Донеччини;
- підготовка та висвітлення щомісячного звіту реалізації проєкту на сайті ГО „Молодь Сходу України” та в соціальних мережах.

2. Організаційний етап (березень-квітень 2019 р.) передбачає підготовку та координацію організаційних питань щодо планування та проведення 3-х тренінгів для не менше 60 молодих осіб у Донецькій області:

- опрацювання google-форм з метою відбору учасників проєкту. Відбір учасників здійснюватиметься з урахуванням гендерного балансу дівчат та юнаків, на основі аналізу їхньої громадської діяльності, активності та мотивації до розвитку молодіжної політики в регіоні та поширення отриманої інформації в громадських об'єднаннях Донецького регіону;
- формування списків учасників за місцем проведення тренінгів;
- узгодження з тренерами змісту та основної програми тренінгів, дати, часу та місця проведення;
- оренда приміщення для проведення тренінгів; організація харчування для учасників, тренерів та організаторів тренінгу; бронювання квитків для тренерів та організаторів проєкту; організація проживання тренерів та організаторів тренінгу;
- закупівля канцелярських товарів, необхідного для проведення тренінгів;
- підготовка макетів банеру проєкту, роздаткового матеріалу для учасників тренінгів (бейджи, сертифікати, робочі зошити). У робочому зошиті

учасників будуть відображені основні терміни, законодавчі зміни за темами децентралізації, реформ освіти, охорони здоров'я, правоохоронних органів, молодіжної роботи, наведені схеми органів міського та обласного самоврядування в Донецькій області із зазначення департаментів та їхніх очільників у регіоні тощо.

- розробка макета та друк посібників (50 сторінок) „Молодіжна громада: сучасний стан та її можливості” для учасників тренінгів – у кількості 70 примірників. У посібнику будуть відображені основні тенденції громадської діяльності молоді, приклади успішних, молодіжних проєктів в Україні, особливості діяльності молодіжних громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад;

- розробка та узгодження з головою Донецької обласної державної адміністрації програми стажування для 10 учасників тренінгу в департаментах ОДА. Друк програм у кількості 20 шт. (учасникам та представникам департаментів ОДА). У програмі буде наведений перелік ключових завдань для стажерів: ознайомлення з функціями роботи департаментів, їхня законодавча база роботи, обробка звернень та скарг громадян тощо;

- розробка 4-х тренінгів особистісного росту, формування та розвиток особистісних якостей (комунікативність, стресостійкість, лідерські якості) та здібностей (уміння організовувати людей, презентувати себе, вирішувати конфліктні ситуації, критично мислити): 1. Сучасний молодіжний лідер, 2. Профілактика стресу, 3. Шляхи вирішення конфлікту. 4. Мистецтво публічного виступу;

- розробка програми тренінгу „Проектний менеджмент” (висвітлюватимуться основні аспекти написання проєктів, їх планування, презентація та реалізація);

- підготовка та висвітлення щомісячного звіту реалізації проєкту на сайті ГО „Молодь Сходу України” та соціальних мережах.

3. Етап реалізації практичної частини проєкту (квітень-липень 2019 р.) проведення тренінгів, стажування, організації та поїздки на екскурсію до Верховної Ради України:

- Проведення протягом квітня і травня трьох дводенних тренінгів „Вада і молодіжна громада” у містах Слов’янськ, Покровськ, Бахмут: (1-й день тренінгу буде присвячений таким темам: „Децентралізація”, „Реформи в Україні”, „Робота органів законодавчої та виконавчої влади”; 2-й день тренінгу висвітлюватиме такі аспекти: „Адвокаційні компанії”, „Взаємодія молодіжних громад та органів влади”. Орієнтовна кількість учасників: не менше 20 осіб на кожен захід з числа молодіжних громадських активістів Донеччини).

- Проведення 2-х зустрічей протягом 2-х годин у м. Краматорськ і м. Слов’янськ для не менше 20 молодих осіб на кожен захід „Ранкова кава з депутатом” і „Ранкова кава з чиновником” з активними діячами Донеччини для налагодження комунікації між молоддю та владою, конструктивного діалогу щодо вирішення актуальних проблем молоді.

- Відбір серед учасників тренінгів 10 осіб для проходження стажування в Донецькій обласній державній адміністрації. Відбір буде відбуватись на конкурсній основі через перегляд підготовлених відеовізитівок учасників. Критерії відбору: креативність, нестандартність мислення, умотивованість змінити свою країну на краще та готовність до дій, перспективність поглядів.

- Проведення тренінгу з проєктного менеджменту в м. Слов’янськ протягом 1 дня для відібраних 10 учасників, що проходять стажування.

- Стажування протягом місяця 10 відібраних учасників у Донецькій обласній державній адміністрації за розробленою програмою. Учасники будуть розділені на підгрупи (по 2 особи), які будуть закріплені за певним департаментом ОДА. Протягом стажування учасники мають ознайомитись зі специфікою роботи департаменту й розробити проєкт до Регіональної комплексної програми „Молодь і сім’я Донеччини на 2020 р.”.

- Менторська підтримка 10 учасників під час стажування в Донецькій обласній державній адміністрації. Стажери матимуть контактні дані всіх організаторів проєкту й будь-якої миті можуть звернутись за консультативною допомогою. Також раз на тиждень протягом усього періоду стажування будуть організовані консультативні зустрічі з усіма стажерами, на яких вони будуть мати змогу розповісти про поточний хід стажування та вирішити нагальні проблеми стажування.

- Проведення тренінгів особистісного росту та організація зустрічей з успішними людьми Донецької області. Тренінги особистісного росту будуть проводитись у м. Слов'янськ протягом 1 дня з 9.30 до 15.00 один раз на тиждень протягом 1 місяця стажування (спрямовані на формування та розвиток особистісних якостей (комунікативність, стресостійкість, лідерські якості) та здібностей (уміння організовувати людей, презентувати себе, вирішувати конфліктні ситуації, критично мислити): 1. Сучасний молодіжний лідер, 2. Профілактика стресу, 3. Шляхи вирішення конфлікту. 4. Мистецтво публічного виступу.

- Організація та проведення одноденної поїздки до м. Києва для 10 молодих людей з Донецької області, що подадуть заявку та участь у поїздки та пройдуть відбір з урахування активної участі в молодіжній політиці регіону, з метою екскурсії до Верховної Ради України (замовлення екскурсії, бронювання квитків, організація харчування).

- Організація та проведення круглого столу для не менше 20 молодих осіб з представниками органів міського та обласного самоврядування та презентація проєктів стажерами.

- Підготовка та висвітлення щомісячного звіту реалізації проєкту на сайті ГО „Молодь Сходу України” та соціальних мережах.

4. **Звітний етап** (липень 2019 р.) передбачає підведення підсумків та презентації результатів проєкту, оформлення звітної документації:

– Організація та проведення круглого столу з представниками органів міського та обласного самоврядування для презентації учасниками-стажерами

власних проєктів до Регіональної комплексної програми „Молодь і сім'я Донеччини на 2020 р.”.

– Підготовка відеоролика за результатами проєкту, який буде презентовано на круглому столі, а також розміщено в соціальних мережах та на сайті МСУ.

– Підготовка та висвітлення щомісячного звіту реалізації проєкту на сайті ГО „Молодь Сходу України” та соціальних мережах.

– Загальний звіт (аналіз кількісних та якісних даних, результативності проєкту, формлення та подання звіту).

Очікувані результати:

Кількісні показники	Якісні показники
Подано 100 заявок на участь у проєкті на момент реєстрації на тренінги	Молодь Донеччини проінформована про можливість участі в проєкті через соціальні мережі, ЗМІ, презентації
60 учасників узяло участь у 3 тренінгах „Влада та молодіжна громада” (по 20 учасників у трьох містах Донецької області)	Поглиблено знання в молоді щодо засад сучасного процесу реформування в Україні, особливостей децентралізації, механізмів роботи з владою під час тренінгів. Упровадження молоддю здобутих знань в діяльність громадських об'єднань на місцях, молодіжних рад
10 молодих осіб відвідали екскурсію до Верховної Ради України 10 учасників тренінгів пройшли стажування в Департаментах Донецької ОДА протягом 1 місяця 10 проєктів подано до Регіональної комплексної програми „Молодь і сім'я Донеччини на 2020 р.”	Сформовані вміння, навички управлінської діяльності департаментів ОДА, роботи законодавчої та виконавчої влади, проєктного менеджменту. За результатами стажування учасники підготували якісні проєкти для молоді, що включені до комплексної програми „Молодь і сім'я” та реалізуються за кошти бюджету у 2020 р.
40 молодих осіб відвідали заходи „Ранкова кава з депутатом” і „Ранкова кава з чиновником” з активними діячами Донеччини	Налагоджена комунікація між молоддю та владою, конструктивний діалог щодо вирішення актуальних проблем молоді
20 молодих осіб узяли участь у круглому столі з представниками органів міського та обласного самоврядування та презентація проєктів стажерами	Під час круглого столу відбувся діалог молоді та представників Донецької ОДА щодо перспектив розвитку молодіжної політики в регіоні, систематичної участі молоді в процесі прийняття рішень на рівні області, прозорості діяльності обласної молодіжної ради, введення до її складу не менше 2/3 молодих осіб
5 найкращих стажерів рекомендовані до включення до складу Донецької обласної	Участь представників молоді в процесі прийняття та реалізації рішень відносно

молодіжної ради при Донецькій обласній державній адміністрації	молоді в регіоні під час діяльності в обласній молодіжній раді. Представлення інтересів молоді та участь у вирішенні проблем спільно з керівництвом Донецької ОДА
--	--

Моніторинг і оцінювання результатів (*опишіть запропоновану організацією систему моніторингу та оцінювання результатів проєкту*)

Увесь процес реалізації проєкту висвітлюється в ЗМІ регіону та окремих міст Донецької області, електронних інформаційних ресурсах, соціальних мережах у вигляді пресрелізів, інформаційних повідомлень, звітів.

Щомісячний звіт процесу реалізації проєкту у вигляді повідомлень, інфографіки з висвітленням на сайті ГО „Молодь Сходу України”, сторінках у соціальних мережах (Фейсбук, Інстаграм).

Внутрішній аудит членами та головою ГО „Молодь Сходу України” під час реалізації проєкту щодо виконання поставлених завдань та дотримання графіка проєкту.

Після завершення проєкту проведення незалежного аудиту з числа представників партнерських організацій (ГО „Інша освіта”, Департамент сім’ї, молоді та спорту Донецької ОДА, відділ у справах сім’ї, молоді, фізкультури та спорту Слов’янської міської ради, Представництва Фонду Фрідріха Науманна за Свободу в Україні) щодо виконання поставлених цілей та завдань, оцінки рівня реалізації проєкту з урахуванням кількісних та якісних показників.

Оцінка рівня проведення заходів проєкту учасниками під час тренінгів, а також круглого столу.

Життєздатність проєкту та продовження фінансування

Після завершення проєкту ГО „Молодь Сходу України” надаватиме менторську підтримку для учасників проєкту з питань молодіжної політики реалізації розроблених проєктів, співпраці з органами міського самоврядування, діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних рад. Також сприятиме реалізації проєктів, що подані учасниками до Регіональної комплексної програми „Молодь і сім’я Донеччини на 2020 р.”.

Учасники проєкту, рекомендовані до включення до складу Донецької обласної молодіжної ради при Донецькій ОДА, продовжать залучати молодь до формування та реалізації заходів з молодіжної політики в регіоні.

Пропозиції до стратегії молодіжної політики в Донецькій області:

Пропозиції обговорені під час I Регіонального Форуму „Розвиток Донеччини за участю молоді”, що проходив 22 – 24 березня 2019 р. у м. Слов'янську. Організатори: громадська організація „Молодь Сходу України” за підтримки Представництва Фонду Фрідріха Науманна за Свободу в Україні. Також представлені результати опитування молоді Донецької області, що проводив Відокремлений підрозділ Національної молодіжної ради України спільно з ГО „Платформа ініціатив «Теплиця»”, ГО „Молодь Сходу України” при підтримки UNICEF.

Одним із пріоритетних завдань органів державної влади щодо забезпечення розвитку економіки, відкритого суспільства, інтеграції України до світової спільноти є вдосконалення роботи з основних напрямів реалізації державної молодіжної політики, забезпечення повноцінної роботи з молоддю.

За результатами опитування молоді Донецької області **актуальними для молоді проблемами** є: працевлаштування (57,9%), відсутність можливостей для самореалізації молоді (47,1%), матеріальні труднощі (36,5%), організація дозвілля (33%), фінансова підтримка молодіжних ініціатив (31,8%), стан здоров'я та спосіб життя (28,3%), забезпечення житлом (28%), доступність та якість освіти (25,8%), взаємодія з місцевою владою (16,4%), захист прав та інтересів (16%).

На питання „**На що молодь витрачає свій вільний час?**”: на спілкування з друзями – 70,3%, бере участь у громадському житті – 45,7%, на відпочинок удома (гуртожитку) – 53,7%, на прогулянки в парку, лісі – 36,7%, на відвідування секцій, гуртків – 24,6%, на активний спортивний відпочинок – 23,6%, ігри за комп'ютером – 13,1%,

1. Молодіжна робота та волонтерство

За результатами опитування 83,8% молоді готові долучитися до вже наявних ініціатив молоді, 74,8% – знають про діяльність громадських

організацій, що спрямована на підтримку молодіжних ініціатив і вирішення проблем молоді, 64% – готові особисто взятись за організацію громадських ініціатив у житті свого міста, 47,1% є членами громадських організацій.

58,6% мають досвід волонтерської роботи, 26,4% не мають досвіду волонтерства, але бажають спробувати, 15% не цікавляться волонтерством.

1. Волонтерство як практика або стажування зараховується студенту під час навчання в закладах вищої освіти.

2. Ввести паспорт волонтера, що дає певні бонуси (наприклад, студенту бали до сесії, знижки в кафе та ін..)

3. Популяризація молодіжної роботи та волонтерства:

– інформативно-освітні заходи в закладах освіти з приводу волонтерства та молодіжної роботи,

– розробка та впровадження державної програми про волонтерство та молодіжну роботу.

– локальні та регіональні табори волонтерів,

– створення мережі волонтерів.

2. Формальна та неформальна освіта

Задоволені якістю освіти в університеті чи технікумі – 44,4%, задоволені якістю освіти в школі – 42,5%, уважають, що українська освіта відповідає потребам сучасного ринку праці – 23,8%.

Молодь користувалася такими можливостями неформальної освіти за останні 3 роки: тренінги – 67,8%, як засіб додаткового навчання – 53,7%, майстер-класи – 40,1%, форуми – 38,5%, для підвищення професійного рівня – 24,8%, не відвідує – 23,9%, не користувались – 23,8%, відвідував(ла) курси іноземних мов – 21,9%,

1. Взаємодія формальної та неформальної освіти (просвіта молоді у ЗОШ, ЗВО про молодіжну політику; проведення факультативів у загальноосвітніх закладах від громадських організацій; програма взаємодії освітніх закладів та ІГС).

2. Уведення стажування для молоді в державних структурах, управліннях, відділах на рівні органів міського самоврядування, обласної державної адміністрації.

3. Зарахування сертифікатів проходження курсів неформальної освіти до додатка диплома (практики).

3. Участь молоді в процесі прийняття рішень

Уважають, що молодь повинна активно брати участь у процесі прийняття рішень на рівні міста, громади, регіону – 93,6%, готові долучитися до роботи молодіжних рад міста, громади – 79%, стикались з „декоративним” залученням молоді до прийняття рішень для маніпуляції та використання цього у своїх інтересах владою – 55,1%, вважають, що влада готова до партнерства з молоддю у вирішенні проблем молоді – 54,5%.

1. Налагодження взаємодії між молоддю і владою: обмін досвідом молоді, що співпрацює з владою, зустрічі молоді з чиновниками, депутатами, регіональні форуми.

2. Фінансова підтримка молодіжної політики: виділення фінансів на конкурси проєктів для молоді на рівні міст.

3. Створення консультативно-дорадчих органів молодіжної ради: інформування молоді про моделі прийняття рішень у молодіжних центрах, молодіжних радах, громадських організаціях, закладах вищої освіти, школах.

4. Моніторинг проблем молоді в регіоні та публічний звіт.

4. Доступ до інформації

На питання „Яким джерелам інформації ви довіряєте?” молодь дала відповіді: соціальним мережам – 44,1%, не довіряють жодному джерелу – 36,8%, сайтам з новинами – 36,2%, родичам та друзям – 34%, друкованим газетам – 4,1%, радіо – 3,2%.

1. Створення та підтримка єдиного загального сайту / мобільного додатку / соц. мережі / каналу Телеграм / чат-боту/ афішію подій / QR-коду для інформування про можливості для молоді в Донецькій області (е-врядування, роботизовані реєстри, чат-боти).

2. Створення та підтримка PR-компанії бренду молодіжної політики Донецької області.

3. Інформаційна інфраструктура (інформаційно-комунікаційні бокси в місцях громадського користування).

4. Уніфікована структура сайтів (міських рад та інших ОМС, міністерств, відділів, шкіл, університетів).

5. Соціальна реклама, зокрема молодіжної політики й молодіжних подій.

5. Безпека та екологія

Молодь визначила **рівень безпеки** як середній, іноді буває неспокійно – 69,6%, достатній для комфортного життя – 16,1%, небезпечно для життя – 4,6%.

Рівень екології молодь визначила: 78,8% – дуже поганий, потрібні зміни, достатній для життя – 16,5%, не цікавляться екологією – 4,7%.

1. Військові дії: інформаційні заходи щодо діяльності збройних сил України (ЗСУ), спільні заходи із ЗСУ та молоддю.

2. Навчання екологічного способу життя: популяризація екокультури споживання та сортування сміття, створення та збільшення виробництва екотоварів, збільшення екологічної інфраструктури – будівництво сміттєперероблювальних заводів, створення точок збору елементів живлення.

3. Протидія булінгу та домашньому насиллю: організація роботи психологів з батьками, адвокація щодо виконання закону про боулінг, протидія та профілактика алко- та наркозалежностей, інформування про наявні реабілітаційні програми та заклади, громадський контроль за дотриманням відповідних регуляторних законів щодо продажу алкоголю та моніторинг відповідальності за порушення цих законів, соціальна реклама, інформаційні компанії та популяризація здорового способу життя.

5. Підвищення громадської відповідальності.

6. Збільшення довіри до правоохоронних органів.

7. Культура поведінки з безпритульними тваринами: співпраця із зоозахисними організаціями.

8. Безпека в містах: мапування проблемних місць, освітлення місць для молоді засобами альтернативної енергії, створення та використання мобільних додатків проблемних місць (Smart технології).

6. Залучення молоді до політичних процесів

Іноді дивляться новини в країні та світі – 55,6%, постійно стежать за політичним життям в Україні – 25,1%, не розуміють політичних процесів у державі – 14,5%, не розуміють політичних процесів узагалі – 4,6%.

7. Економічна реалізація молоді: підприємництво і працевлаштування

Шляхами вирішення проблем працевлаштування є:

1. Створити інформаційну платформу щодо можливостей працевлаштування.

2 Запровадити просвітницькі програми про права та працевлаштування.

3 Упровадити програми та можливості для підробітку для шкільної та студентської молоді.

4. Створити соціальний пакет для молоді, яка їде працювати в інші міста (забезпечення гуртожитком на перший час або квартирою).

5. Створити систему замовлення до закладів вищої освіти від підприємців.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Ступак О. Ю. Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства: монографія. Слов'янськ: Видавництво Б. І. Моторіна, 2020. 311 с.

Колективні монографії:

2. Stupak O. Social organizations in the system of management of higher educational establishments. *Social and economic change of contemporary society*. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2017. P. 229-234.

3. Stupak O. The influence of social institutes on the formation of the active civil position. *Youth involvement in civil society development: current state and prospective trends*: Monograph 31. Ed. M. Wierzbik-Strońska. Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. P. 195-201.

Статті в наукових фахових виданнях України:

4. Ступак О., Бондаренко А. Роль студентських організацій у становленні громадянської свідомості молоді. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Слов'янськ. 2016. Випуск LXXV. С. 83-90.

5. Ступак О. Ю. Роль громадських організацій у процесі формування соціальної активності молоді. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти* : збірник наукових праць. 2016. Випуск 4. С. 78-84.

6. Ступак О. Ю. Сутність поняття „соціальна активність молоді”. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*: науково-методичний журнал. Серія: Педагогічні науки. 2018. Випуск 1-2 (54-55). С. 164-171. (*Index Copernicus*)

7. Ступак О. Ю. Методологічні підходи до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету / за ред. О. І. Безлюдний]. 2019. Випуск 2. С. 127-138. (Index Copernicus)

8. Ступак О. Ю. Особливості соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти* : збірник наукових праць / гол. ред. проф. Л. Г. Гаврілова. Слов'янськ : ДДПУ, 2019. Випуск 10. С. 223-234.

9. Ступак О. Ю. Концептуальні основи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: збірник наукових праць / заг. ред. С.А. Саяпіної. Слов'янськ: ДДПУ, 2019. Випуск № 5 (97). С. 56-68.

10. Ступак О. Ю. Теоретичні засади використання системного підходу до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса. 2019. № 4 (129). С. 33-41. (*Index Copernicus*)

11. Ступак О. Ю. Характеристика компонентів системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса. 2019. № 4, 2019/CLXXXI. С. 23-30. (*Index Copernicus*)

12. Ступак О. Ю. Історико-педагогічні засади формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2019. № 6 (329), Ч. II. С. 171-192.

13. Ступак О. Ю. Система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства: інформаційний етап. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія Педагогіка та психологія: зб. наук. праць / гол. ред. Бігич О. Б. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2019. Випуск 31. С. 148-154. (*Index Copernicus*)

14. Ступак О. Ю. Просвітницький етап системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Scientific Journal*

«*ScienceRise: Pedagogical Education*». 2020. № 1(34). С. 41-47.

15. Ступак О. Ю. Характеристика критеріїв та рівнів соціальної активності молоді. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти* : збірник наукових праць / ДВНЗ «ДДПУ»; гол. ред. проф. Л.Г. Гаврілова. Слов'янськ : ДДПУ. 2019. Випуск 11. С. 168-177.

16. Ступак О. Ю. Технології формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Витоки педагогічної майстерності*: журнал / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава. 2019. Випуск 24. С. 185-190. (*Index Copernicus*)

17. Ступак О. Ю. Діагностичний інструментарій дослідження рівня соціальної активності молоді. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: збірник наукових праць / заг. ред. С.А. Саяпіної. Слов'янськ: ДДПУ. 2019. Випуск № 6 (98). С. 213-227.

18. Ступак О. Ю. Діагностування рівня сформованості соціальної активності молоді. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: педагогіка. 2019. Випуск 2. С. 68-78. (*Index Copernicus*).

19. Ступак О. Ю. Формування соціальної активності молоді як психолого-педагогічна проблема. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. 2020. Випуск. 188. С. 144-148. (*Index Copernicus*)

20. Ступак О. Ю. Характеристика соціального становища молоді в Україні. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : збірник наукових праць / гол. редактор Г. П. Шевченко. Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2020. Випуск 1 (94). С. 223-231. (*Index Copernicus*)

21. Ступак О. Ю. Діяльнісний етап реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Нова педагогічна думка*: науково-методичний журнал. – Рівне: РОІППО, 2020. №2 (102). С. 83-87.

Статті в періодичних виданнях зарубіжних країн та виданнях, включених до міжнародних баз даних:

22. Stupak O. Monitoring social activity of youth in eastern Ukraine. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*. 2020. P. 680-681. <https://doi.org/10.1080/10911359.2020.1732255> (Scopus, Web of Science)

23. Stupak O. Educational technologies in training future managers. *Advanced Education*. 15, 2020. P. 97-104. (Web of Science)

24. Stupak O. European experience of youth work. *East European scientist journal*. 2020 № 1 (52), part 8. P. 14-21.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

25. Ступак О. Ю., Березка С. В., Шульга Т. В. Молодіжна громада: стан та перспективи. Слов'янськ, 2019. 100 с.

26. Ступак О. Ю. Перспективи соціально-педагогічної роботи з молоддю в громадах. *Інновації в підготовці та професійній діяльності фахівців соціальної галузі: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції (24 листопада 2017 р., м. Харків) / за ред. М. П. Васильєвої. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2017. С. 51-53.*

27. Ступак О. Ю. Соціальне середовище формування соціальної активності молоді. *Проблеми саморозвитку особистості в сучасному українському соціумі: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (21 березня 2019 р., м. Харків) / Харків: Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 2019. С. 21-24.*

28. Ступак О. Ю. Міжнародні організації в системі вищої освіти. *Молодіжна наука в Україні: виклики та перспективи: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції (17 лютого 2017 р., м. Київ) / за заг. ред. Огнев'юка В.О. Київ: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2017. С. 56-65.*

29. Ступак О. Ю. Інститути громадянського суспільства на шляху формування соціальної активності молоді. *Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних та соціально-політичних контекстах. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (11 жовтня 2019 р., Харків). Харків: Харківський національний педагогічний університет імені*

Г.С. Сковороди, 2019. С. 99-102.

30. Ступак О. Ю., Чайченко С. О. Основні напрями міжнародного наукового співробітництва Донбаського державного педагогічного університету. *Польсько-українське співробітництво в розв'язанні сучасних соціально-економічних проблем: наука, освіта, досвід* : збірник тез доповідей на міжнародній науково-практичній конференції (16-18 лютого 2017 р., м. Слов'янськ). Слов'янськ : ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, 2017. С. 151-153.

31. Ступак О. Ю. Категоріальні засади соціально-педагогічної роботи з молоддю. *Conference Proceedings of the 6th International Scientific Conference Problems and Prospects of Territories Socio-Economic Development and Administration*. Opole, 2017. P. 156-157.

32. Ступак О. Ю. Інституалізація громадянського суспільства на шляху до співпраці влади та громади. *Синергетична співпраця в розв'язанні сучасних соціально-економічних проблем: наука, освіта, практика*: збірник тез доповідей на міжнародній науково-практичній конференції VI Symposium naukowemu “Ukraina-Polska – Wspolpraca syneretyczna” (12-13 червня 2018 року, м. Святогірськ). Слов'янськ : ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”, 2018. С. 162-164.

33. Ступак О. Ю. Методологічні підходи до процесу формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. *Соціальна робота: минуле, реалії та перспективи*: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю „Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти” (21-22 травня 2019 р. м. Умань) та науково-методичного семінару „Права дітей: від витоків до сьогодення” (29 травня 2019 р., м. Умань) / ред. кол.: Коляда Н. М. та ін. Умань: ВПЦ „Візаві”, 2019. С. 108-111.

34. Ступак О. Ю. Молодіжні ради як механізм формування соціальної активності молоді. *Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної*

роботи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (11 жовтня 2019 р., м. Умань) / ред. кол. : Безлюдний О.І. Умань: ВІЗАВІ, 2019. С. 140-144.

35. Ступак О. Ю. Молодь як соціально-демографічна група в контексті соціальної роботи. *Ольвійський форум – 2020: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (4 червня 2020 р., м. Миколаїв). Миколаїв: Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили, 2020. С. 107-110.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації представлено в доповідях на наукових, науково-практичних і науково-методичних конференціях різних рівнів:

Міжнародних – „Актуальні прикладні та практичні проблеми психолого-педагогічної науки” (Бердянськ, 2017), VI Symposium naukowemu „Ukraina-Polska – Wspolpraca syneretyczna” (Святогірськ, 2018), „Economic and social-focused issues of modern world” (Братислава, Словаччина, 2019), „Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних та соціально-політичних контекстах” (Харків, 2019), „Культура в ідеалотворенні особистості” (Київ, Северодонецьк, 2020), „Залучення патріотично активної молоді до розвитку громадянського суспільства як чинник соціальної безпеки України” (Миколаїв, 2020), International Social Work Days „Promotion of the importance of human relationships” (Ерфрут, Німеччина, 2020);

Всеукраїнських – „Соціальне становлення особистості в умовах суспільних трансформацій: наукові підходи та сучасні практики” (Київ, 2017), „Проблеми саморозвитку особистості в сучасному українському соціумі” (Харків, 2019), „Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи (Умань, 2019), „Перспективні напрямки сучасної науки та освіти” (Слов’янськ, 2016 – 2019), парламентські слухання на тему „Ціннісні орієнтації сучасної молоді” у Верховній Раді України (Київ, 2016).

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «МОЛОДЬ СХОДУ УКРАЇНИ»

THE YOUTH OF THE EAST OF UKRAINE

Юридична адреса: 84116, Україна, м. Слов'янськ,

вул. Батюка 21/28 ЄДРПОУ 40135926,

п/рах 26000300880232 «Ощадбанк», м. Слов'янськ МФО 335106,

телефон +38(050) 3473673, +38 (050) 1741819;

email: molodshodu@msy.org.ua,

сайт: <http://msy.org.ua>

7. 04. 2020 № 68-20-110

Акт

про впровадження результатів

експериментального дослідження Ступак Оксана Юріївни

«Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності

13.00.05 – соціальна педагогіка

Протягом 2016–2019 років на базі громадської організації «Молодь Сходу України» здійснювалося впровадження результатів експериментального дослідження.

У діяльності громадської організації була впроваджена система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства в таких сферах діяльності як: проектна, громадсько-політична діяльність, волонтерсько-благодійна, освітньо-наукова, молодіжна політика.

Заступниця голови організації Ступак Оксана виступала автором та організатором наступних проектів: «Корекційно-розвивальні заняття з дітьми з вадами у психофізичному розвитку», «Зона сімейного відпочину», регіональний етап Міжнародної програми «Студентська республіка – 2016» на тему «Позитивні сценарії модернізації Донеччини: роль громад і молоді», «Студентська республіка на Донеччині – 2017» на тему: «Освіта – ключовий напрям нової індустріалізації Донеччини», «Громадянська просвіта молоді на сході України», «Майстерня активної молоді: Схід та Захід разом», адвокаційна інформаційна кампанія

«#МолодьЗамовляєЗміни», «Посилення ролі молоді в управлінських процесах Донецького регіону». А також ініціатором та організатором низки зустрічей молоді з представниками органів місцевого самоврядування, депутатами, громадськими діячами, міжнародними експертами.

Одержані результати дають змогу констатувати, що впровадження в діяльність громадської організації результатів дисертаційного дослідження Ступак О.Ю. позитивно вплинуло на підвищення інтересу молоді до громадської діяльності, систематичну участь в волонтерській, благодійній, суспільній, проєктній діяльності організації, що сприяло процесу формування соціальної активності молоді під час діяльності в роботі громадській організації.

Голова ГО Молодь Сходу України

О.В. Чередник

ЗАДЗЕРКАЛЛЯ
КУЛЬТУРНИЙ ЦЕНТР

**Громадська організація
«Слов'янський культурний центр «Задзеркалля»**

84111, Донецька область, м. Слов'янськ, вул. Горова, б. 153А
ЄДРПОУ 33534554, UA02335106000026004300971835
р/р 26004300971835 в ТБВБ №10004/0570

Філія Донецького обласного управління АТ «Ощадбанк» МФО 335106,
Tel: +380509048414, +380996155050 E-mail: slavzaz@gmail.com

№ 12 від 6.04.2020р.

Акт

про впровадження результатів
експериментального дослідження Ступак Оксана Юріївни
«Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах
громадянського суспільства» на здобуття наукового ступеня доктора
педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка

Протягом 2016–2019 років на базі громадської організації «Слов'янський культурний центр «Задзеркалля» здійснювалося впровадження результатів експериментального дослідження Ступак О.Ю. щодо реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Молодь була залучена до низки тренінгів, зустрічей, форумів в таких сферах діяльності як: проектна, громадсько-політична діяльність, волонтерсько-благодійна, освітньо-наукова, молодіжна політика. Зокрема за участі представників організації, волонтерів були проведені наступні заходи: тренінг «Влада і молодіжна громада», «Проектний менеджмент», регіональний форум «Молодь та громадські об'єднання», «Можливості для молоді», зустрічі з представниками міської та регіональної влади, адвокаційна інформаційна кампанія «#МолодьЗамовляєЗміни» тощо.

Одержані результати дають змогу констатувати, що впровадження в діяльність громадської організації результатів дисертаційного дослідження Ступак О.Ю. позитивно вплинуло на залученість молоді до громадської діяльності, виявлення інтересу до міських і регіональних культурних, спортивних, молодіжних ініціатив, систематичну участь в волонтерській, проектній діяльності організації, що сприяло процесу формування соціальної активності молоді в громадській організації.

Голова організації

О.Є. Кашлаков

ТОВ «Твій формат»
 м. Дружківка, Донецька обл.
 вул. Леніна, буд. 140
 +380660869504
 № 5.20 від 20.04.2020

Акт
 про впровадження результатів
 експериментального дослідження Ступак Оксана Юріївни
 «Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах
 громадянського суспільства» на здобуття наукового ступеня доктора
 педагогічних наук зі спеціальності
 13.00.05 – соціальна педагогіка

Протягом 2018–2019 років на базі громадської організації «Твій формат» (с. Олесієво-Дружківка, Донецька область) здійснювалося впровадження результатів експериментального дослідження Ступак О.Ю. щодо реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Молодь систематично інформувалася щодо діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, волонтерські програми, актуальні можливості для молоді в регіоні та країні. Представники організації, волонтери та зацікавлена молодь брала участь в тренінгах «Інструменти комунікації з владою», «Проектний менеджмент», «Молодіжне лідерство та роль молоді в розбудові громадянського суспільства», «Розробка механізмів вирішення проблем громадянського суспільства із залученням молоді», «Адвокація як засіб прояву громадянської активності», регіональних форумах «Громадянська активність молоді», «Молодь та громадські об'єднання», «Можливості для молоді», «Розвиток Донеччини за участі молоді» тощо.

Одержані результати свідчать, що впровадження в діяльність громадської організації результатів дисертаційного дослідження Ступак О.Ю. позитивно вплинуло на рівень участі молоді в громадській діяльності, систематичну участь в волонтерській, проектній діяльності організації, що сприяло процесу формування соціальної активності молоді.

Голова

Г. Колесникова

МАЙСТЕРНЯ ідей

Громадська організація
«Майстерня Ідей»
ЄРДПОУ 41687157
Тел.: +38(068) 93 93 615
Ел. пошта: maysternyaidey@gmail.com

№ 1/10/04/20 від 10.04.2020

Акт

про впровадження результатів

експериментального дослідження Ступак Оксана Юріївни
«Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах
громадянського суспільства» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності
13.00.05 – соціальна педагогіка

Протягом 2016–2019 років на базі громадської організації «Майстерня ідей» (м. Покровськ, Донецька область) здійснювалося впровадження результатів експериментального дослідження Ступак О.Ю. щодо реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Молодь міста Покровська систематично інформувалася щодо діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, волонтерські програми, актуальні можливості для молоді в регіоні та країні. Із метою формування знань щодо громадсько-політичної, волонтерської, проектної діяльності та молодіжної політики молоді була залучена до заходів у межах реалізації системи формування соціальної активності молоді з використанням різноманітних форм, методів, інструментів роботи з молоддю. Зокрема представники організації, волонтери та зацікавлена молодь брала участь в тренінгах «Інструменти комунікації з владою», «Проектний менеджмент», «Молодіжне лідерство та роль молоді в розбудові громадянського суспільства», «Розробка механізмів вирішення проблем громадянського суспільства із залученням молоді», «Адвокація як засіб прояву громадянської активності», регіональних форумах «Громадянська активність молоді», «Молодь та громадські об'єднання», «Можливості для молоді», «Розвиток Донеччини за участі молоді» тощо. Одержані результати свідчать, що впровадження в діяльність громадської організації результатів дисертаційного дослідження Ступак О.Ю. позитивно вплинуло на зацікавленість молоддю громадською діяльністю, систематичну участь в волонтерській, проектній діяльності організації, а також самостійна участь в міжнародних молодіжних програмах, що сприяло процесу формування соціальної активності молоді.

(особистий підпис Керівника, печатка)

ГПБ Керівника

Дата заповнення _____

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«Заходи»
87500, м.Маріуполь,
пр.Будівельників, 52, к. 711
тел. +380965519150
ЄДРПОУ 41270476
e-mail: ZAhody32.08@gmail.com

**ЗА
ХОДИ**

PUBLIC ORGANIZATION
«ZAhody»
52 Stroiteley ave,
Mariupol, Ukraine 87500,
tel. +380965519150
USPEOU 41270476
e-mail: ZAhody32.08@gmail.com

вих. 10 від 13.04.2020 року

Акт

про впровадження результатів
експериментального дослідження Ступак Оксана Юріївни
«Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності
13.00.05 – соціальна педагогіка

Протягом 2016–2019 років на базі громадської організації «Заходи» (м. Маріуполь, Донецька область) здійснювалося впровадження результатів експериментального дослідження Ступак О.Ю. щодо реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

За час реалізації всіх етапів системи (інформаційний, просвітницький, діяльнісний) спільно з організацією була реалізована низка заходів та проєктів щодо формування та розвитку соціальної активності молоді на регіональному рівні. Зокрема: проєкти «Студентська республіка» у 2016 та 2017 роках, «Кращий студент Донеччини», «Громадянська просвіта молоді на сході України», адвокаційна інформаційна кампанія «#МолодьЗамовляєЗміни», низка тренінгів, воркшопів, зустрічей, обговорень розвитку молодіжної політики регіону тощо. Молодь відзначила цікаві та актуальні методи, інструменти, що були використані під час реалізації системи, що сприяло формування когнітивних умінь, набуття досвіду молоді в громадській діяльності, стимулюванню систематичній участі в освітньо-науковій громадсько-політичній, волонтерсько-благодійній, проєктній діяльності інститутів громадянського суспільства.

Одержані результати свідчать, що впровадження в діяльність громадської організації результатів дисертаційного дослідження Ступак О.Ю. позитивно вплинуло на зацікавленість молоддю громадською діяльністю, формування та розвитку соціальної активності молоді.

Голова

Ю. Давиденко

СДРПОУ 41153286 р/р UA88335548000026000053619020 МФО 335548 в ПАТ
 Приватбанк

Вих. № 8 від 24.04.2020 р.

Акт

про впровадження результатів

експериментального дослідження Ступак Оксана Юріївни

 «Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства»
 на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності
 13.00.05 – соціальна педагогіка

Протягом 2017–2019 років на базі молодіжного центру «Платформа ініціатив «Теплиця»» здійснювалося впровадження результатів експериментального дослідження.

У діяльності молодіжного центру була впроваджена система формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства в таких сферах діяльності як: волонтерсько-благодійна, проектна, освітньо-наукова. Були використані інноваційні форми і методи роботи з молоддю з урахуванням їхніх напрямів, пріоритетів діяльності, умов ефективної взаємодії.

У партнерстві з організацією були реалізовані проекти: «Корекційно-розвивальні заняття з дітьми з вадами у психофізичному розвитку», «Зона сімейного відпочину», адвокаційна інформаційна кампанія «#МолодьЗамовляєЗміни». Учасники тренінгів, проєктів, інформаційних заходів поступово були залучені до волонтерської, проєктної діяльності, що сприяло їхній систематичній участі в діяльності молодіжного центру.

Одержані результати дають змогу констатувати, що впровадження в результатів дисертаційного дослідження Ступак О.Ю. позитивно вплинуло на підвищення інтересу молоді до громадської та волонтерської роботи сприяло процесу формування соціальної активності молоді під час діяльності в молодіжному центрі.

Голова

Г. М. Авдіянц

КЗ «Центр культури і довілля м. Слов'янська»

Відділ культури Слов'янської міської ради
84109, м. Слов'янськ, вул. Вокзальна, 77
код 38660685

№17 від 30.03.2020р.

Акт

про впровадження результатів
експериментального дослідження Ступак Оксана Юріївни
«Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах
громадянського суспільства» на здобуття наукового ступеня доктора
педагогічних наук зі спеціальності
13.00.05 – соціальна педагогіка

Протягом 2017–2019 років на базі структурного підрозділу КЗ «Центр культури і довілля м. Слов'янська» молодіжного центру "Арт Простір «Хеппі Хаб» здійснювалося впровадження результатів експериментального дослідження Ступак О.Ю. щодо реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Волонтери, гості, відвідувачі та зацікавлена молодь молодіжного центру була залучена до моніторингу проблем молоді, інформування про діяльність інститутів громадянського суспільства міста, регіону та країни. Під час участі в тренінгах («Проектний менеджмент», «Інструменти комунікації з владою» тощо), форумах («Студентська республіка», «Розвиток Донеччини за участі молоді»), стажування в департаментах Донецької облдержадміністрації та інших заходи у межах реалізації системи формування соціальної активності молоді були розвинуті основні уявлення молоді про структуру, змістовність, напрями, проекти громадського молодіжного руху. Участь в проєктах дало можливість молоді набути досвіду громадської, волонтерської діяльності в роботі молодіжного центру.

Одержані результати дають змогу констатувати, що впровадження в діяльність молодіжного центру результатів дисертаційного дослідження позитивно вплинуло на участь молоді в громадській діяльності міста та регіону, рівень знань та набуття досвіду в сферах волонтерської, проєктної, громадсько-політичної діяльності, що сприяло процесу формування соціальної активності молоді в молодіжному центрі.

Керівник
молодіжного центру

О.С. Бабушкіна

**НОВА
ДРУЖКІВКА**

м. Дружківка, вул. Метросова, 14/8
newdruzhkivka@gmail.com
newdruzhkivka.com.ua
+38 066 190 95 03

№ 16+0420 від 15.04.2020

Акт

про впровадження результатів

експериментального дослідження Ступак Оксана Юріївни

«Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка

Протягом 2016–2019 років на базі Платформи ініціатив «Халва Хаб» (м. Дружківка, Донецька область), яка адмініструється нашою громадською організацією, здійснювалося впровадження результатів експериментального дослідження Ступак О.Ю. щодо реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Молодь систематично інформувалася щодо діяльності громадських організацій, молодіжних центрів, волонтерські програми, актуальні можливості для молоді в регіоні та країні. Представники організації, волонтери та зацікавлена молодь брала участь в тренінгах «Основи проєктного менеджменту», «Планування проєкту», «Молодіжне лідерство та роль молоді в розбудові громадянського суспільства», «Розробка механізмів вирішення проблем громадянського суспільства із залученням молоді», «Адвокація як засіб прояву громадянської активності», «Взаємодія з владою», регіональних форумах «Громадянська активність молоді», «Молодь та громадські об'єднання», «Можливості для молоді», «Розвиток Донеччини за участі молоді» тощо. Також з метою реалізації здобутих знань представники молодіжного центру брали участь в конкурсі міні-грантів та отримали фінансування на проєкт «Хромакей».

Одержані результати свідчать, що впровадження в діяльність молодіжного центру результатів дисертаційного дослідження Ступак О.Ю. позитивно вплинуло на рівень участі молоді в громадській діяльності, систематичну участь в волонтерській, проєктній діяльності організації, що сприяло процесу формування соціальної активності молоді.

З повагою,
голова ГО «Нова Дружківка»

Сергій Пронкін

**КОМУНАЛЬНИЙ ПОЗАШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНЕЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ДИТЯЧО-МОЛОДІЖНИЙ ЦЕНТР»**

84331, м. Краматорськ, вул. Паркова, 99, e-mail: dodmc@donmolod.gov.ua

05.05.2020 № 66
На № _____ від _____

Акт

про впровадження результатів
експериментального дослідження Ступак Оксана Юріївни
«Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах
громадянського суспільства» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних
наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка

Протягом 2016-2019 років на базі **Комунального закладу „Донецький обласний дитячо-молодіжний центр”** (м. Краматорськ) здійснювалося впровадження результатів експериментального дослідження Суapak O.Ю. щодо реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Молодь віком від 14 до 35 років систематично інформувалась про діяльність громадських організацій, молодіжних центрів Донецького регіону через соціальні мережі, афіши, що стимулювало інтерес до участі в заходах та проектах центру (*інформаційний етап системи*). Із метою систематизування знань про роль молоді в розбудові громадянського суспільства, моделі участі в суспільному житті молоді регіону була залучена до низки тренінгів, форумів, проєктів (*просвітницький етап системи*). Зокрема брала участь в таких проєктах як: «Студентська республіка», «Посиленні ролі молоді в управлінських процесах Донецького регіону», «Громадянська просвіта молоді на сході України», форумах «Розвиток Донеччини за участі молоді», «Можливості для молоді», «Молодь та громадські об'єднання». На *діяльнісному етапі системи* молоді самостійно планувала, організовувала ініційовані заходи, проєкти, отримуючи менторську підтримку центру.

Результати впровадження в діяльність молодіжного центру результатів дисертаційного дослідження Ступак O.Ю. продемонстрували позитивний вплив на рівень участі молоді в громадській діяльності, набуття знань, умінь та навичок проєктної роботи, підвищення рівня громадсько-політичної обізнаності, що сприяло процесу формування соціальної активності молоді.

Директор

А. Сорокіна

ГО «Український Патріотичний Рух Донбасу»
85327 м. Мирноград, Донецької області,
м-н Восточний, буд. 13, кв. 22,
тел.: +3 8(099) 45-111-00, email: ruh_donbasu@ukr.net

12.05.2020 р. № 4/5/20

м. Мирноград

Акт

про впровадження результатів
експериментального дослідження Ступак Оксана Юріївни
«Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського
суспільства» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності
13.00.05 – соціальна педагогіка

Протягом 2017–2019 років на базі молодіжного центру «Рух» (м. Мирноград, Донецька обл.) здійснювалось впровадження результатів експериментального дослідження Ступак О.Ю. щодо реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. Діяльність здійснювалась у сферах: волонтерсько-благодійна, проектна, освітньо-наукова, молодіжна політика, громадсько-політична. Були використані інноваційні форми і методи роботи з молоддю з урахуванням їхніх напрямів, пріоритетів діяльності, умов ефективної взаємодії.

У партнерстві з центром були реалізовані проекти: адвокаційна інформаційна кампанія «#МолодьЗамовляєЗміни», регіональні форми і тренінги, воркшопи та зустрічі з громадськими діячами, представниками міського та обласного самоврядування, обговорювалась Стратегія молодіжної політики в області тощо. Учасники заходів поступово були залучені до волонтерської, проектної діяльності, що сприяло їхній систематичній участі в діяльності молодіжного центру.

Одержані результати дають змогу констатувати, що впровадження в результатів дисертаційного дослідження Ступак О.Ю. позитивно вплинуло на підвищення інтересу молоді до громадської та волонтерської роботи сприяло процесу формування соціальної активності молоді.

Голова ГО

С.Б. Бессараб

Донецька обл., Молодіжна рада Слов'янська
Тел..0956749690, email. nikolaenko_dar@ukr.net

№ 5 від 01.04.2020

Акт

про впровадження результатів
експериментального дослідження Ступак Оксана Юріївни
«Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах
громадянського суспільства» на здобуття наукового ступеня доктора
педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка
Протягом 2019 року на базі **молодіжної ради м. Слов'янська**
здійснювалося впровадження результатів експериментального дослідження
Супак О.Ю., під час його молоді брала участь в опитуванні, моніторингу
проблем, а також в заходах на етапах реалізації системи формування
соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства.

Члени молодіжної ради систематично інформувалися брали участь в
тренінгах у межах проєктів «Посиленні ролі молоді в управлінських
процесах Донецького регіону», «Громадянська просвіта молоді на сході
України», форумах «Розвиток Донеччини за участі молоді», «Можливості
для молоді», «Молодь та громадські об'єднання». Під час заходів учасники
поглибили свої знання в сферах громадсько-політичної діяльності,
молодіжної політики. А також мали можливість самостійно реалізувати
молодіжні ініціативи, адвокаційні кампанії, зустрічі з громадськими діячами,
активістами міста та регіону, систематично проводити зустрічі з
представниками влади для налагодження конструктивної співпраці у
вирішенні проблем молоді. Через членів молодіжної ради молоді
систематично інформувалась про заходи, проєкти, можливості, результати
діяльності місцевих громадських організацій, молодіжних рад тощо.

Одержані результати дають змогу констатувати, що впровадження в
діяльність молодіжної ради результатів дисертаційного дослідження
Ступак О.Ю. позитивно вплинуло на рівень участі молоді в громадській
діяльності, розвиток молодіжної політики міста та регіону, що сприяло
процесу формування соціальної активності молоді.

01.04.2020

Голова МРС

Д.О. Ніколаєнко

**МОЛОДІЖНА РАДА ПРИ
ВИКОНАВЧОМУ КОМІТЕТІ
БАХМУТСЬКОЇ МІСЬКО
РАДИ**

30.05.2020 № 20/16

АКТ

**про впровадження результатів
експериментального дослідження Ступак Оксана
Юріївни**

«Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка. Протягом 2019 років на базі молодіжної ради м. Бахмута здійснювалося впровадження результатів експериментального дослідження Супак О.Ю., під час якого молодь брала участь в опитуванні, моніторингу проблем, а також в заходах на етапах реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства. У 2016-2019 рр. майбутні члени молодіжної ради систематично брали участь в тренінгах у межах проєктів «Студентська республіка», «Посилені ролі молоді в управлінських процесах Донецького регіону», «Громадянська просвіта молоді на сході України», форумах «Розвиток Донеччини за участі молоді», «Можливості для молоді», «Молодь та громадські об'єднання». Імплементувати отримані знання щодо громадсько-політичної діяльності, молодіжної політики молодь мала можливість під час самостійної реалізації молодіжних ініціатив, адвокаційних кампаній, систематичних зустрічей з представниками влади для налагодження конструктивної співпраці у вирішенні проблем молоді міста, розвитку молодіжної політики міста та регіону. Через членів молодіжної ради молодь систематично інформувалась про заходи, проєкти, можливості, результати діяльності місцевих громадських організацій, молодіжних рад тощо. Одержані результати дають змогу констатувати, що впровадження в діяльність молодіжної ради результатів дисертаційного дослідження Ступак О.Ю. позитивно вплинуло на рівень участі молоді в громадській діяльності, розвиток молодіжної політики міста та регіону, що сприяло процесу формування соціальної активності молоді.

ГОЛОВА МОЛОДІЖНОЇ РАДИ ПРИ ВИКОНАВЧОМУ КОМІТЕТІ БАХМУТСЬКОЇ
МІСЬКО РАДИ _____ Петросян А.А.

А.А. Петросян

№ 21/2020

28.05.2020

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.

Ukraine and Belarus

Акт

про впровадження результатів
експериментального дослідження Ступак Оксана Юріївни
«Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах
громадянського суспільства» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності
13.00.05 – соціальна педагогіка

Протягом 2017–2019 років за участі Представництва «Фонду Фрідріха Науманна за свободу» в Україні здійснювалося впровадження результатів експериментального дослідження Ступак О.Ю. щодо реалізації системи формування соціальної активності молоді.

У межах партнерської співпраці з громадською організацією «Молодь Сходу України» був підтриманий проєкт «Громадянська просвіта молоді на сході України» з метою проведення навчальних заходів для молоді Донецької області щодо засобів реалізації громадянської активності, навичок проєктної діяльності, взаємодії з владою під час громадської діяльності, підтримки міні-проєктів молоді з вирішення локальним проблем громад.

Понад 300 учасників проєкту з числа молоді віком від 16 до 35 років взяли участь в тренінгах «Основи проєктного менеджменту», «Взаємодія з владою», «Фандрайзинг», «Тімбілдінг», «Молодіжне лідерство та роль молоді в розбудові громадянського суспільства», «Розробка механізмів вирішення проблем громадянського суспільства із залученням молоді», «Адвокація як засіб прояву громадянської активності», форумах «Громадянська активність молоді», «Розвиток Донеччини за участі молоді», «Можливості для молоді», «Молодь та громадські об'єднання», зустрічах з представниками органів місцевого та обласного самоврядування, депутатами, політичними та громадськими діячами. Із метою підтримки молодіжних ініціатив було підтримано 10 проєктів від молоді.

Одержані результати свідчать, що впровадження в діяльність інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, молодіжних центрів і рад, благодійних фондів) результатів дисертаційного дослідження Ступак О.Ю. позитивно вплинуло на підвищення інтересу молоді до громадської діяльності, систематичну участь в волонтерській, благодійній, суспільній, проєктній діяльності, що сприяло процесу формування соціальної активності молоді.

Керівниця**Беате Апелт**

 Friedrich-Naumann-Stiftung für die
Freiheit

 Vul. Yaroslaviv Val 33, Office 1
01054 Kyiv, Ukraine

Tel: +380 44 227 46 23

 Email: ukraine@fnst.org
 Web: www.ukraine.fnst.org

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(ДДПУ)

вул. Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, Україна, 84116
Тел./факс: (062) 666-54-54
E-mail: sgpi@slav.dn.ua, www.ddpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 38177113

04.10.2020р. № 68-20-614 на № _____

Акт

про впровадження результатів
експериментального дослідження Ступак Оксана Юріївни
«Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах
громадянського суспільства» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних
наук зі спеціальності
13.00.05 – соціальна педагогіка

Протягом 2016–2019 років на базі Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» здійснювалося впровадження результатів експериментального дослідження.

Здобувачі вищої освіти 1-6 курсів були задіяні в опитуванні щодо визначення рівня соціальної активності та на усіх етапах реалізації системи формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства (інформаційному, просвітницькому, діяльнісному).

Докторантка кафедри дошкільної освіти та соціальної роботи Ступак Оксана виступала автором більше 30 наукових публікацій, у тому числі в міжнародних науково-метричних базах, а також організатором проєктів: «Корекційно-розвивальні заняття з дітьми з вадами у психофізичному розвитку», «Зона сімейного відпочину», регіональний етап Міжнародної програми «Студентська республіка – 2016», «Студентська республіка на Донеччині – 2017, «Громадянська просвіта молоді на сході України», «Майстерня активної молоді: Схід та Захід разом», адвокаційна інформаційна кампанія «#МолодьЗамовляєЗміни», «Посилення ролі молоді в управлінських процесах Донецького регіону». А також ініціатором та організатором низки зустрічей молоді з представниками органів місцевого самоврядування, депутатами, громадськими діячами, міжнародними експертами.

Одержані результати дають змогу констатувати, що впровадження результатів дисертаційного дослідження Ступак О.Ю. позитивно вплинуло на підвищення інтересу молоді до громадської діяльності, систематичну участь в волонтерській, благодійній, громадсько-політичній, проєктній, дозвіллевій діяльності інститутів громадянського суспільства, що сприяло процесу формування соціальної активності молоді.

Ректор ДДПУ

С.О. Омельченко

УКРАЇНА
ДОНЕЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ СІМ'Ї, МОЛОДІ ТА МАСОВИХ ЗАХОДІВ
НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

вул. Б. Хмельницького, 6, м. Краматорськ, 84313, тел. (06264) 7-02-15

E-mail: sml.d@dn.gov.ua

Веб-сайт: www.donmolod.gov.ua

на № _____

Акт

про впровадження результатів
експериментального дослідження Ступак Оксана Юріївни
«Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах
громадянського суспільства» на здобуття наукового ступеня доктора
педагогічних наук зі спеціальності
13.00.05 – соціальна педагогіка

Протягом 2016–2019 років за підтримки управління сім'ї, молоді та масових заходів національно-патріотичного виховання Донецької обласної державної адміністрації здійснювалося впровадження результатів експериментального дослідження Ступак О.Ю.

У діяльності інститутів громадянського суспільства Донецької області (громадські організації, молодіжні центри, молодіжні ради, благодійні фонди) була впроваджена система формування соціальної активності молоді з використанням різноманітних форм, методів та інструментів у таких сферах діяльності як проектна, громадсько-політична діяльність, волонтерсько-благодійна, освітньо-наукова, молодіжна політика.

Молодь регіону систематично інформувалася про діяльність громадських об'єднань, молодіжні програми та різні можливості для молоді. Із метою формування знань, умінь, навичок і досвіду громадської діяльності молоді була підтримана низка проєктів: «Кращий студент Донеччини», «Спортивна родина», регіональний етап Міжнародної програми «Студентська республіка – 2016» на тему «Позитивні сценарії модернізації Донеччини: роль громад і молоді», «Студентська республіка на Донеччині – 2017» за темою «Освіта – ключовий напрям нової індустріалізації Донеччини», «Посилення ролі молоді в управлінських процесах Донецького регіону».

ДОНЕЦЬКА ОДА
Управління СМ та масових заходів НПВ
219/01-12/0/334-20 від 29.05.2020

Реалізація всіх елементів системи інститутів громадянського суспільства як результатів дисертаційного дослідження Ступак О.Ю. позитивно вплинуло на підвищення інтересу молоді до громадської діяльності, систематичну участь в волонтерській, благодійній, суспільній, проєктній діяльності, що сприяло процесу формування соціальної активності молоді.

Начальник управління

 Л.І. Золкіна